Psychologie,

indledet ved almindelig Biologie,

i sammentrængt Fremstilling.

Den nye Udarbeidelses tredie heelt igjennem forøgede og forbedrede Udgave.

Af

Frederik Christian Sibbern.

Kjøbenhavn, 1856.

Paa eget Forlag.

Trykt hos Universitets-Bogtrykker J. H. Schultz.

Priis 1 Rdlr. 72 Skill.

Fortaler.

Til første Udgave.

Hvad jeg ved Udgivelsen af nærværende Psychologie forud har at bemærke, er, at den ikke er at betragte som en ny forandret og forbedret Udgave af min forrige større Psychologie i to Dele. Hvad dennes anden Deel, min saakaldte psychologiske Pathologie, angaaer, da vil Enhver strax af nærværende Bogs Omfang og især af Omfanget af sammes sidste to Capitler kunne see, at der ikke her kan være tænkt paa at give Noget, som skulde kunne træde i sammes Sted, da tvertimod kun en sammentrængt Fremstilling af dens Hovedpuncter, om end paa en vis selvstændig Maade, her har fundet Sted. Den er ogsaa endnu at erholde i Bogladerne med en særskilt Titel. Men ogsaa hiin min tidligere Psychologies allerede for et Par Aar siden udsolgte første Deel kan jeg ikke ønske fortrængt ved nærværende Skrivt, men maa derimod udtale det Ønske, at, om mine samtlige Værker engang skulde vorde samlede, at da denne første Deel, ligesaavel som hiin anden, maatte vorde deri optagen, især med Hensyn til, at adskillige Materier deels deri ere omhandlede mere udførligen og i det Enkelte gaaende, end her, deels findes saaledes afhandlede paa anden Maade, end i nærværende Skrivt, at derved mangen Bemærkning og Anskuelse hist har fundet Plads, som her ei er gjenkommen. I denne Henseende maa jeg især ønske, at den kortfattede Biologie, der danner den specielle Indledning, det andet Capitel, der har til Overskrivt „om det aandelige Livs Grundyttringer," samt af tredie Capitel Afdelingen D „om de lavere Sandser," Afdeling E „om Forstand og Fornuft", § 74 angaaende Vittigheden, §§ 75 og 76 angaaende Erkjendelsen i det Hele, og endeligen det hele fjerde Capitel „om Følelsen," maatte bevares. Nu og da har jeg ogsaa i nærværende Psychologie henviist til hiin tidligere. Iøvrigt er den til Grund liggende Verdensanskuelse i det Hele her den samme, som hist.

Kjøbenhavn, den 26de April 1843.

Til tredie Udgave.

At jeg med god Grund har kaldet nærværende Udgave en heelt igjennem forøget, vil sees deraf, at Bogen ikke alene i det Hele er bleven meget større, end i anden Udgave af 1849 (33 Ark istedetfor 22), men at ogsaa Tillæggene ere indkomne mange Steder heelt igjennem. Strax i Anm. 1 til første § findes saadanne. § 5, som endte med S. 32, ender nu med S. 41; § 8, som endte S. 51, ender nu S. 67 o. s. v., skjønt Tryk og Format netop er de samme, som i forrige Udgave. Nogle Partier ere omdannede; saaledes det, som her begynder med § 17, hvilket ogsaa har faaet en forandret Overskrivt; og herfra begynder og Paragraphernes Tal ikke længere at svare til de forriges. Meget forøget er den Afdeling, som begyndte med § 29, nu § 31, uagtet her dog den hele forrige § 32 er borttagen, for at lade Indholdet deraf i en Omarbeidelse fremkomme i Bogens Slutningspartie. En Hovedforandring i Henseende til Indholdet er foregaaet i forrige § 39, nu § 44. — Efter forrige § 37, nu § 32, er en ny § indsat. — Omarbeidet er fremdeles den Afdeling, der begyndte § 93, nu § 97. — Den tilføiede Slutning af § 104 maa jeg ogsaa her fremhæve. — Den forrige § 119, der nu er § 126, er en af dem, som især ere forøgede. — Endelig er Temperamentslæren, forhen §§ 122-23, nu §§ 129-134, omarbeidet og meget forøget. At i Slutningspartiet (forhen § 137-39, nu et eget nyt og sidste Capitel) Noget er optaget, som forhen havde en anden Plads, har jeg allerede sagt. Dette sidste Capitel udgjør nu 28 Sider, istedetfor at det forrige Slutningspartie kun udgjorde 5.

Blandt Forandringerne i det Smaae vil jeg blot bemærke den, at jeg heelt igjennem, istedetfor at lade „han" være det Pronomen, der refererede sig til „Mennesket," nu har ladet „det" blive det.

Kjøbenhavn, den 15de Januar 1857.

F. C. Sibbern.

Indhold.

Indledning.

Kortfattet Biologie, som speciel Indledning til Psychologien.

Psychologie.

Første Capitel.

Om Bevidsthedslivet i Almindelighed.

A. **Bevidsthedslivets Grundnatur.**

B. **Nærmere almindelig Betragtning af Grundforholdet mellem Tilværelsesheelheden og Jegheden.**

Side

Andet Capitel.

Mennesket som erkjendende Væsen eller om Erkjendelsen.

A. Om Erkjendelsen i og for sig, eller: hvori bestaaer Erkjendelse?

B. Om Erkjendelsernes Opstaaen og Uddannelse, eller: hvorledes danne sig Erkjendelserne.

1. Sandsningen i Almindelighed.

Side

Side

Fjerde Capitel.

Mennesket som villende Væsen eller om Villien.

(Femte Capitel.)

Almindelig Grundbetragtning til Slutning.

Indledning.

§ 1.

Man skjelner i Almindelighed saaledes imellem Sjæl og Legeme, at man ved det første af disse to Udtryk kun seer hen til det Liv, som foregaaer i Bevidstheden. Men overveies Sagen nærmere, da maa det erkjendes, at i det Liv, som er virksomt i Legemet, rører sig og lever det samme levende Væsen, som viser sig i Bevidsthedslivet, og at vi altsaa, da det er dette levende Væsen, vi kalde Sjælen, maae sige, at her kun er eet Totalliv, i hvilket Sjælen subsisterer og lever. Til at erkjende Dette ledes vi baade ved at iagttage den nøie og inderlige Forbindelse, som hele Livet igjennem viser sig imellem begge Slags Livsvirksomhed, saa og ved deels at agte paa, at med Døden begge Slags Liv paa eengang ophøre, deels at lægge Mærke til, hvorledes Individet bliver til fra sin allerførste Spire af, hvor vi da letteligen erkjende, at det Liv, som paa sit første Stadium ene og alene yttrer sig i legemlig Frembringelse og Dannelse, derpaa, efter Fødselen, under sin Fortsættelse, skjønt under en meget forandret Form eller Fremgangsmaade, fremvirker – det vil egentlig sige: træder ud i – alle de Livsvirkninger, der efterhaanden medføre, at en Bevidsthed og et Liv i Bevidstheden opstaaer og uddanner sig, og det saaledes, at en vis Art af Legemsuddannelse, især Hjerneuddannelsen, og Bevidsthedslivets Uddannelse, Skridt for Skridt følges ad.

Vi maae derfor tillægge Ordet Sjæl en dobbelt Betydning. I den videre eller mere omfattende og tillige mere sande Betydning maa **Sjælen** defineres at være det i den hele forenede legemlige Leven og Bevidsthedsleven subsisterende levende Væsen; men i den almindeligst vedtagne, ei blot i daglig Tale gjeldende, men og i videnskabelig Tale meest forekommende, mindre omfattende Betydning forstaaes ved Sjæl kun det i et Bevidsthedsliv sig aabenbarende levende Væsen, der imidlertid dog tænkes at boe i en legemlig Skabning.

I denne snævrere og sædvanlige Betydning tages nu Ordet Sjæl i Udtrykket **Sjælelære, Psychologie**; thi i denne Videnskab haves kun det i Bevidstheden fremtrædende Liv for Øie, hvilket derfor i Almindelighed kaldes det sjælelige Liv, skjønt det egentligen blot burde kaldes det **indvortes sjælelige** Liv. Det kaldes og undertiden det aandelige Liv, idet da Ordet „aandeligt" tages i en meget vidtløftig Forstand, medens det i sig selv kun betegner noget vist Høiere i Bevidsthedslivet, hvorom længere hen paa sit Sted. Til at betegne Bevidsthedslivet i dets Heelhed kan paa Dansk det Ord **Sind** (der baade betegner mens og Gemyt) ganske vel bruges. **Hu** betegner ogsaa denne Heelhed, men især dog kun i en vis Henseende, nemlig med Hensyn til Attraaen.

Anm. 1. Af de legemlige, hvorved menes de i Legemet virksomme, Livsyttringer staae 1) nogle i saa umiddelbar Forbindelse med vore Fornemmelser og Forestillinger, vore Følelser og vor Villen, at de og deres Organer kunne siges **directe** eller **umiddelbart** at staae i Bevidsthedslivets (Jeghedens) **Tjeneste**, idet de deels ere de umiddelbare Betingelser og Midler for Det, som i Bevidstheden opstaaer og foregaaer, deels ere Betingelser og

Midler for det indvortes Sjæleliges Gjørensiggjeldende i den udvortes Verden, og derfor ogsaa for en Deel ere Villiens Herredømme undergivne, skjønt de forresten for en stor Deel ere unddragne vor Bevidsthed eller Viden med os selv. Nærmest til disse knytte sig 2) nogle andre, der uden at kunne siges at staae i Bevidsthedslivets Tjeneste, dog staae i **umiddelbar Forbindelse** med det, nemlig Sindsbevægelsernes og Sindstilstandenes uvilkaarlige **Udtryk** i Legemet, hvilke, skjønt de ikke fremkaldes ved nogen derpaa henrettet Villen, ja ordentligvis komme frem uden, ei sjeldent imod vor Villie, dog ei ganske og aldeles ere unddragne Villiens Herredømme, idet de for det Meeste foregaae i saadanne Legemsdele og ved saadanne Organer i disse, som ere bestemte til – eller dog kunne bringes til – at tjene Villien. Disse Indvirkninger af Sindet paa det Legemlige udgjøre det **Pathognomiske, det Sindsudtrykkende**, hvorunder især henhører det saakaldte **naturlige Mimiske**. Det kan ei blot vise sig i Ansigtets Minespil og Farvevexel, Dinenes Funklen o. s. v., men ogsaa i saakaldte Gesticulationer, Legemets hele Holdning og Bevægelse, i Ordenes Betoning og Mere. Forsaavidt det efterlader blivende Virkninger, eller saakaldte staaende Træk, deels i Ansigtet, deels i det øvrige Legemes hele Udseende og Fremtræden, bidrager det til at danne det saakaldte **Physiognomiske**, hvilket iøvrigt lige saa meget beroer paa noget Medfødt. (Herom Mere i Anm. til § 8). Men endelig ere der 3) nogle legemlige Virkninger, der, saavelsom deres Organer, ikke **umiddelbart** eller **ligefrem** staae i Sindets eller Bevidsthedslivets (Jeghedens) Tjeneste, eller ere Sindets Udtryk, men dog ikke alene ere **middelbare Betingelser** for Bevidsthedslivet, men ogsaa ingenlunde ere uafhæn-

gige af al Indflydelse fra Sindets Side, ligesom de ogsaa atter udøve deres Indflydelse paa Sindet. Herhen høre a) alle de saakaldte **vegetative** Livsyttringer, eller de, som nærmest gaae ud paa det Legemliges Ernæring og Væxt, altsaa paa Vedligeholdelsen af de (forhen under Nr. 1 nævnte) umiddelbart i Bevidsthedslivets Tjeneste staaende Organer og disses bestandige Tjenlighed til deres Bestemmelse (især ved Blodløbets Vedligeholdelse i dem); men fremdeles høre herhen endnu b) nogle andre legemlige Livsyttringer, nemlig visse fra det saakaldte vegetative Livs Side (fornemmeligen uden Tvivl gjennem de to sympathetiske Nerver) kommende, deels mere uformærkt virkende deels inciterende deels deprimerende Indvirkninger paa Organerne for Sandsning og Handling (nærmest paa Hjernen) og herigjennem paa Bevidsthedslivet, hvilke især synes bestemte til at skulle paavirke det som advarende, saa at de altsaa ikke kunne siges at gaae ud paa legemlig Vedligeholdelse alene, skjønt de dog ikke paa hiin **umiddelbare** Maade enten staae i Bevidsthedslivets **Tjeneste**, eller ere dets **Udtryk**. Vi kunne da **i det Hele** sige, at der Intet foregaaer i Legemet, uden at det deels kan virke ind paa Sindstilstanden, deels kan taale Indflydelse fra dennes Side; ja det Legemliges Sammenhæng med det indvortes Sjælelige gaaer endog saavidt, at store Aandssløvelser og Aandsforstyrringer kunne komme fra legemlige Aarsager (hvorpaa Onaniens Virkninger og Drankerdeliriet ere talende Exempler), og at omvende aandelig Sorg, Vrede, Skræk kan have megen stor Indflydelse paa reent vegetative Functioner (paa Fordøielsen, Modermælken, Taaresecretionen, m. M.), ja kan virke dræbende.

Anm. 2. Det Grundede i, at den videre, mindre sædvanlige Betydning af Udtrykket Sjæl betragtes som

den mere egentlige og sande, indsees, naar man bemærker, at vi ved Sjæl i sædvanlig Betydning dog forstaae det sig i Bevidsthedslivet, samt i dettes Yttringer i det Legemlige, aabenbarende levende Væsen, men at det netop er det selvsamme, som overhovedet er det Levende og Levendegjørende i den hele menneskelige Tilvær.

Anm. 3. Foruden de to omtalte Betydninger af Ordet Sjæl gives der endnu en tredie, ifølge hvilken **Sjæl** blot betegner det i en under legemlig Form fremtrædende Skabning subsisterende levende Væsen, hvad enten det saa har et Bevidsthedsliv eller ei. Men i en Leven uden al Bevidsthed, kunne vi ikke tænke os et egentligt levende Væsen at subsistere, skjønt de Gamle vistnok talte om Sjæl endog hos Planterne.

Anm. 4. Man pleier ved Sjæl nærmest at tænke paa Jeget; men et **Jeg** kaldes det levende Væsen dog kun, forsaavidt det tænkes som det Centrale i Sjæleheelheden, eller som Det i Bevidstheden, der føler sig som det i den hele individuelle Leven subsisterende Væsen, der veed af sig selv og selv bestemmer sig. Jeget kan siges at boe og subsistere i Sjælen, medens denne igjen boer og subsisterer i Legemet. Herom vil nærmere blive talt i det Følgende (§ 13, Anm.). See og mit Skrivt om Forholdet imellem Sjæl og Legeme Pag. 17 og 88.

§ 2.

Det er kun det i Bevidstheden sig yttrende og udviklende Liv hos Mennesket, hvis Natur og Væsen vi i Psychologien, hvorved vi her kun mene den menneskelige Psychologie, skulle have for Øie. Men vi have nu her strax fra først af en vigtig Forskjel at gjøre, idet vi i Menneskets Indre maae skjelne imellem a) **det egentlige**

Menneskelige og b) noget **Andet end Mennesket**, hvilket indenfra gjør sig gjeldende hos Mennesket, og hvilket vi kalde det indre **Universelle**, det **Alvirksomme**, hvortil især de indenfra kommende Forkyndelser og Virkninger af det **Algyldiges** Gjørensiggjeldende henhøre. At ombandle disse, og hvad der videre ligger til Grund for dem, henhører ei til Psychologien, men til andre Videnskaber: Moralphilosophie, Religionsphilosophie, Æsthetik, ligeledes Logik og flere, lutter Videnskaber, der ikke nærmest og egentligen kunne siges at have selve Mennesket og det Menneskelige til Gjenstand, skjønt de vistnok forsaavidt tillige handle om Mennesket, som de handle om, hvad der **bør** at herske hos Mennesket, og tilmed, hvad Mennesket **med Frihed** bør arbeide paa at bringe til Herredømme hos sig, og at vorde og være; men det er da ei **Menneskenaturen**, som afhandles.

Her bliver da at skjelne imellem a) alt **hiint Universelle**, samt den Livsfylde, der ved sammes Magt **bør** komme til at leve i os ifølge Det i os, som gjør os til **Friheds-væsener**, og b) **selve Mennesket**, saaledes som dette deels fra **Naturens Haand** er, (hvortil da ogsaa selve dets Frihed og dets Sands for, og Beqvemhed med Hensyn til, alt hiint Universelle henhører), deels kan vorde, naar det i det Hele overlader sig til **Naturens egen Gang**, og altsaa tillige, som det paa Jorden meest **findes** at være.

Men atter heri have vi deels at fæste Diet paa det fælleds til Grund Liggende, der gjør Mennesket til Menneske, og saa at sige udgjør **Mennesket** i Menneskene, og her møde vi da Det, som er Psychologiens Gjenstand; deels at tage de **mangfoldige** forskjellige Mennesker for os, hvilke vi da atter kunne enten betragte med Hensyn til deres mangfoldige Forskjelligheder og Eiendommeligheder,

hvorved vi saa komme til et Slags Menneskets Naturhistorie, der er den, som i Almindelighed kaldes **Anthropologie**, i dette Ords indskrænkede eller særdeles Betydning (hellere Anthropographie); eller betragte i deres forenede Samliv, saaledes som dette i Virkeligheden har fundet Sted i Tidens Løb, hvorved vi da føres til Betragtninger, som henhøre til den saakaldte **Historiens Philosophie**, der gaaer ud paa at oplyse Grundlaget for og Betydningen af det i Historien Fremtrædende med Hensyn til Menneskehedens eller enkelte Nationers Livsgang i indvortes sjælelig, især i aandelig Henseende, nemlig i Henseende til Ideerigets og det øvrige til den aandelige Leven Henhørendes Fremadskriden eller Tilbagegaaen, medens vi i Psychologien kun have Mennesket, ei Menneskene, for os, og kun handle om Mennesket i **individuel** Henseende, altsaa hverken om, hvorledes det skal leve sig ind i det Algyldiges Rige, eller om dets Leven som Led i en større Menneskeheelhed.

Betragte vi Sagen fra Grunden af, saa maae vi bemærke, at, idet Mennesket bliver til, gjør sig en Menneskenatur gjeldende, der i ethvert Menneske i den normale Tilstand er heelt tilstede, som dets Levens indre Grundlag, og constituerer Mennesket, som Menneske. En saadan Menneskenatur finder nu Sted, ei blot i legemlig, men og i indvortes sjælelig Henseende. Denne betragtes da først, førend man gaaer til at see sig om blandt de mange Mennesker og i det Liv, der i det Større har rørt sig og er skredet frem i de mange Menneskesamfund, samt førend der overveies, hvad Mennesket, ifølge denne Menneskenaturs Forhold til det indre Universelle og dettes Virkninger, med Frihed bør arbeide paa at vorde.

Vi definere da **Psychologien overhovedet** at være Læren om det individuelle Bevidsthedslivs Natur og Væsen,

men definere **den** Psychologie, vi her alene have for os, nemlig **den menneskelige,** at være Læren om Menneskets Natur og Væsen i Henseende til dets i Bevidstheden fremtrædende Leven.

(**Anm. 1.**) Psychologien er en Deel af **Anthropologien** i dette Ords bogstavelige Betydning. Denne kunne vi inddele i den **somatologiske** og den **psychologiske** Deel.

Hvad den første angaaer, da betragter den Mennesket enten i dets normale Tilstand eller i de abnorme Tilstande. Den normale Tilstand oplyses deels i Anatomien, Sønderlemmelseslæren, eller Legemsbeskrivelsen, deels i Physiologien, eller den somatiske Biologie. I Anatomien skjelnes atter imellem den specielle, Organographien, Organbeskrivelsen, og den almindelige, der kan kaldes den anatomiske Elementarlære, men dog, som den, der kun har med de organiske Elementardele at gjøre, er at adskille fra Zoochemien. — I Physiologien er at skjelne imellem den egentlige Functionslære og Læren om Fosterdannelsen samt Legemlighedens videre Uddannelse i Livets Løb (Udviklingslæren). — De abnorme Tilstande betragtes i Pathologien (hvortil da den pathologiske Anatomie knytter sig), deels den almindelige Pathologie, deels den specielle eller Nosologien, Sygdomslæren. — Fremdeles hører til den somatiske Anthropologie Læren om Legemssundhedens Bevaring og Legemsstyrkens og Legemsskjønhedens samt Legemssmidighedens og anden Legemsfærdigheds Uddannelse (Diætetik, Gymnastik), og endelig Læren om de abnorme Tilstandes Helbredelse, Lægekonsten, (Therapie, Jatrik), hvortil er at føie Hygieinen, d. e. Læren om de offentlige Foranstaltninger til Sygdommes Fore-

byggelse og Helbredelse. — De sidstnævnte Videnskaber angaae vistnok allerede Det, som bør være, men kunne dog, da de ei tage det fra denne Side, og i Grunden kun oplyse den individuelle legemlige Naturs Medfør i saa Henseende, endnu henregnes til Anthropologien i den vidtløftigere Forstand; hvorimod Læren om alt det Meget, hvortil Mennesket udad til kan staae i Forhold, og som kan udøve Indflydelse paa Mennesket, og som Lægen maa studere ved Siden af alt det Fornævnte, ei er nogen anthropologisk Lære. Iøvrigt bemærkes, at de anførte Inddelinger ogsaa kunne anvendes ved Dyr og Planter.

I Psychologien har man ikke saadanne Forskjelle, om de end, med Undtagelse af Forskjellen imellem Anatomie og Physiologie, kunde finde Sted. Pædagogiken kan her især nævnes.

Baade den menneskelige Somatologie og den menneskelige Psychologie have endeligen deres **Anthropologie i indskrænket Forstand**, der atter enten er den individuelle, som i Almindelighed menes ved Udtrykket Anthropologie, eller den nationale og den historiske, hvilken sidste da bliver at stille hen under Historiens Philosophie.

(**Anm. 2.**) I Henseende til Anthropologien kan i psychologisk Henseende endnu bemærkes, at de mangfoldige Modificationer eller concrete Eiendommeligheder af Menneskenaturen, som man paa Jorden finder, deels hidrøre I. fra Individernes **medfødte**, eller og ved Naturens egen, af de **oprindelige Grundforhold** følgende, Gang fremkaldte og bestemte Forskjelligheder; deels II. fra det enkelte Menneskes eller den enkelte Menneskeheelheds **Vexelvirkning** a) med den omgivende **Natur**, og b) med andre **Mennesker eller Menneskeheelheder**. — Her

blive da at betragte: I. Kjønnets, Alderens, Herkomstens og den særdeles medfødte Individualitets Forskjelligheder; til Herkomstens henregne vi Race-, Folkestamme-, Nations-, Slægts- og Familieforskjellighederne, hvilke Forskjelligheder forresten kunne for en Deel have deres første Grund i de Vexelvirkningsforhold, hvorunder Menneskeheden har uddannet sig. Fremdeles komme i Betragtning: II. a) de klimatiske og andre fra Naturomgivelserne kommende, enten mere legemligen og middelbart, eller mere ligefrem sjæleligen virkende, Indflydelser paa Sindstilstandene; ved klimatiske forstaaes de i Varme-, Lufttilstands- og Fugtighedsforholdene grundede, forsaavidt de naturlige Stedbeliggenhedsforhold medføre dem; men herved blive da ei blot de større men og de mindre Jordklodeforhold at tage i Betragtning, og saa vil der da være at see hen til saadanne Forskjelligheder, som Bjerg-, Dal-, Slette-, Kyst- og Ødeboernes; men fremdeles og fornemmeligen bliver her at see hen til Menneskenes ved Naturforholdene fremkaldte forskjellige Nærings- og Haandteringsmaader, forsaavidt disse sætte Menneskene i forskjellige Forhold til, ja Kampe med Naturen, under deres Færd som Agerdyrkere, Qvægavlere, Nomader, Jægere, Fiskere, Søfarere, Haandværkere, eller andenslags Virksomheds- eller Idrætsmennesker. Endelig blive her II. b) Egteskabernes, Familieforholdenes, de almindelige selskabelige Forholds, de sociale Haandteringsforholds og aandelige Virksomhedsforhold, de borgerlige Forholds og Statsforholdenes Indflydelse paa og Sammenhæng med Menneskenaturens Modificationer at tage i Overveielse, forsaavidt det nemlig blot kommer an paa at omhandle det i saa Henseende i Virkeligheden Givne.

§ 3.

Det hele vidtudbredte Menneskeliv er den Gjenstand, paa hvilken Psychologens Opmærksomhed maa være henvendt, og hans **Jagttagelse** og **Eftertænkning** maa gaae ud, — nærmest dog a) Det, han finder i sit eget Indre, som Den, der jo i sig bærer den hele Menneskenatur, til hvis Grundmomenter han kommer til at henføre Alt, hvad han hos Andre bliver vaer, saa at han, for at forstaae dem retteligen, maa see ind i sit eget Indre, eller søge hos sig at gjenfinde, hvad der hos dem træder ham imøde; medens han dog atter, b) for at fatte og forstaae sig selv reent, maa see hen til de Andre og sammenholde Sit med Deres. Men Alt, hvad der nu saaledes kan iagttages, maa da c) **forfølges** saa, at det viser sig, hvad der deri **ligger til Grund**, og dette til Grund Liggende maa nu Psychologen forfølge i dets Sammenhæng og Grundforhold. Hvad der saaledes er udfundet, maa derefter d) **fremstilles** saa, at det sees, hvorledes alt Enkelt deri gaaer frem af sit første Grundlag, og hvorledes det fører det Ene det Andet med sig, saa at vi kunne skue ind i hiin Menneskenatur i vort Indre, som i et velsammenhængende Hele.

Saa Meget angaaende Psychologiens saakaldte **Behandling**, eller **Fremgangsmaaden** i denne Videnskab. Endnu bliver at tale om dens saakaldte **Kilder**, eller de forskjellige Steder, fra hvilke vi kunne erholde de Jagttagelser og Bemærkninger, hvorved vi komme til Psychologiens saakaldte Stof, eller komme til at gjøres opmærksomme paa alt Det, hvad vi i Psychologien skulle tage i Overveielse og videre forfølge.

Til saadanne Kilder ere at henregne I. **egne Jagttagelser**, som vi anstille enten 1) paa os selv, eller 2) paa

Andre, deels a) under vor Omgang med dem, deels b) under Historiens Studium, samt c) de menneskelige Værkers Betragtning; i hvilke Henseender det er af Vigtighed, at hos Psychologen noget Digteriskt forener sig med det Philosophiske; dernæst II. **Andres Jagttagelser**, enten virkelige eller formeentlige, overleverede til os fra de ældste Tider af gjennem: 1) Sprogene, blot som saadanne, da vi i deres Udtryk og Betegnelsesmaader finde mange, deriblandt de ældste, psychologiske Bemærkninger nedlagte, i hvilken Henseende især a) metaphoriske Udtryk, b) psychologiske Homonymer, c) psychologiske Synonymer, d) Etymologier, ja endog e) Ordformer og Constructionsmaader kunne være at mærke, saavelsom f) de Adjectiver, man hyppigt finder brugte om psychiske Gjenstande; (endnu kan erindres, at g) psychiske Udtryk stundom overføres paa det Legemlige); — 2) Mytherne, i hvilke Menneskene tidligen nedlagde ei blot deres dæmrende Fornemmelser og Forestillinger i Henseende til de store udvortes Verdensforhold, men ogsaa deres Fornemmelser og Forestillinger i indvortes sjælelig Henseende og den hermed forbundne Følelse, Attraa og aandelige Trang; — 3) Ordsprog og særegne Talemaader, blandt hvilke de ældste, samt de, som meest bære et folkeligt Udtryk, her især blive at paaagte; 4) Poesiens og overhovedet de ideelle eller æsthetiske Konsters Værker; endeligen 5) de mangfoldige videnskabelige Skrivter, i hvilke psychologiske Bemærkninger ere nedlagte eller udtalte, hvorhen ei alene alle de Skrivter høre, som directe gaae ud paa at omhandle Psychologie eller psychologiske Gjenstande, men ogsaa mange andre, især a) religiøse og kirkelige, hvoriblandt Bibelen bliver at nævne først, og hvortil ogsaa blandt andre de saakaldte theosophiske blive at henregne, b) ethiske, c) statsretlige og politiske, d) pædagogiske,

e) æsthetiske, f) logiske og metaphysiske, g) lægevidenskabelige, h) historiske. Iøvrigt vil det her Bemærkede ogsaa kunne lære os at blive Psychologiens Forhold til disse mange andre Videnskaber vaer, tilmed dens Indgriben i disse.

Anm. Som Exempler af **Sprogene** vil jeg anføre: a) Følelse, Hjerte, Røst, pectus, haardt, blødt, Varme, Nydelse, sort, candida fides, at kroe sig, snoe sig; b) Følelse, Begreb, Villie, ratio; c) forstaae, fatte, indsee, begribe, intelligere; see, øine, blive vaer, skue; Forlystelse, Fornøielse, Moerskab, Glæde, Nydelse; Heftighed, Hidsighed, Opfarenhed; Medlidenhed, Barmhjertighed; d) indsee, begribe o. s. v.; Fornuft; undersøge, granske, randsage, drøvte, disqvirere, investigare; Ærefrygt; svulstig; oprigtig; vaase; Forestilling; e) Glæde sig ved Noget, sørge derover; græmme sig; vredes; tænke efter over Noget; anstille Undersøgelse derover, sætte sig ind i en Sag; ei kunne komme ud af Noget; huske sig om; forstaae sig paa Noget; f) et opvakt Hoved; moden Dømmekraft; skarpt Øie, fiin Tænker; et aabent Hoved; g) Huset truer med at styrte; smilende Egn; trist Veir.

Til psychologisk Mythologie kunne henregnes de Gamles Muser, især de tre oprindelige, Mneme, Aoide og Melete; Gratierne; at de senere Muser ere Døttre af Zeus og Mnemosyne; Apol; Ares og Pallas; Eumeniderne; Nordboernes Bragur, Baldur.

Af Ordsprog vil jeg her anføre: Tiden er lige lang, men ikke lige nyttig; stille Vande have en dyb Grund; man skal ei skue Hunden paa Haarene; kjendte Veie ere ikke lange; hvor der ei er Noget af Blygden, er ei Meget af Dygden; gjort Gjerning er halvt forsvaret (fac et excusa); Koen malker ei desmere, fordi Bøtten er stor;

det første Indfald er det bedste (Modsætningen hertil danner den Erindring, som betegnes med de Ord: at sove paa en Ting); Morgenstund har Guld i Mund; kroget Træ bærer og god Frugt; hvad hjelper det, at Koen malker vel og vælter Spanden; mens Græsset groer, døer Horsemoer. Af Talemaader kan her erindres den: At der gaaer et Lys op for En; at gaae over Aaen efter Vand. Her kunne og de forskjellige Udtryk, hvorved der hilses, spørges om Ens Befindende o. s. v., erindres.

Kortfattet Biologie.

Som speciel Indledning til Psychologien.

§ 4.

Efterat have bestemt Psychologiens **Begreb** og seet den i dens Forhold til de Videnskaber, hvormed den nærmest staaer i Forbindelse, samt omtalt dens Methode og Kilder, forudskikke vi, førend vi gaae til at betragte det **Bevidsthedsliv**, vi i Psychologien skulle afhandle, en kortfattet almindelig Udsigt over det hele **Biologiske**, eller over Det, som i Læren om Livet overhovedet er at betragte.

§ 5.

Livet overhovedet er en af en indre Kilde kommende og med en indre Drivt sig fremarbeidende, producerende og under en evindelig Vexel af Stof reproducerende, organiserende og individualiserende Virksomhed og Virksomhedsproces, der, idet den ved et vist Materiale eller Substrat constituerer sig et vist Udvortes, hvori den aabenbarer sig, tillige constituerer sig selv som den i dette sit Udvortes subsisterende Virken og Stræben, om hvilken der da fremdeles kan spørges, hvorvidt deri en Sjæl kan siges at leve og subsistere, som det i en saadan Leven fremtrædende levende Væsen.

Her bemærke vi da især a) **den producerende og reproducerende** Virksomhed, der gaaer ud paa en vis

bestemt Skabnings Dannelse, Uddannelse, Fremvæxt og Vedligeholdelse formedelst en bestandig Gjenfrembringelse, under en bestandig Vexel af Stof. Men herved gjør sig nu b) Livets **organiserende** Virksomhed saaledes gjeldende, at der, ifølge **en vis Grundtypus** (Grundordnings-, Grundforholds-, Grundforfatningsmaade), dannes et af en Fleerhed af sondrede men paa en velordnet Maade sammenhængende Dele, **Organer**, bestaaende Hele, i hvilket Livet nu yttrer sig i en Fleerhed af **Functioner**, med en saadan Tilsvarenhed af alle disse Organer og Functioner til hinanden, at i den saaledes dannede Heelhed, **Organismen**, heelt igjennem en **Hensigtsmæssighed** kommer til at herske, saavel i Henseende til den **samtidige** Samvirken, som i Henseende til det Nærværendes Forhold til det **Fremtidige** under den fremadskridende Leveproces, der, efter at have fra en første Begyndelse af constitueret den organiske Heelhed, nu i og formedelst samme arbeider til **Fuldbyrdelsen** af Det, hvorpaa det herved er lagt an, og hvori vi maae skjelne imellem en Opadstigen og en Neddalen, men saaledes, at denne Leveproces nu er **betinget af** dette sit Product. **Organisation** kaldes baade den Grundforfatning, som saaledes bringes i Stand, og den Virken, hvorved Dette skeer.

Men den heri sig allerede yttrende sondrende eller differentierende og individualiserende Stræben fører nu til, at der constitueres c) et **Individ** med sin bestemte **Individualitet**, eller en lille for sig bestaaende og i sig afsluttet Heelhed, **en Mikrokosmos**, der gjør sig gjeldende med sin særegne Selvbestaaen. Imidlertid maa Dette ei forstaaes saaledes, som om Individet, jo mere det uddannedes som saadant, desto mere blev unddraget **Indlevetheden** i den Verden, i hvilken det fremkommer. Tvertimod er at bemærke,

at jo mere Uddannelsen i individuel Retning skrider frem, desto mere viser Individet sig ogsaa som det, der i sin hele Leven staaer i en bestemt Afhængighed af det store Hele, som indordnet Led og Deel i dette, og sat til paa en til den store Tingenes Orden svarende Maade at tjene denne Heelhed, som et fungerende Led deri, medens det i sin Selvbestaaen understøttes og ligesom bæres af Heelheden. Hvorfore vi ogsaa hos ethvert levende Væsen maae skjelne imellem: a) paa den ene Side dets Individualitet, hvilket Udtryk deels betegner **Forsigbestaaen** i Forening med tilsvarende Beqvemhed til at gjøre sig gjeldende, deels **Eiendommelighed**, og b) paa den anden Side dets **Indoptagethed** i det hele Universum, saavel indad til ved det indre Universelles eller Alvirksommes Tilstedeværelse i Individet, som udad til ved Individets Sammenknytning med Alt, hvad det udenfor sig staaer i Forhold til og er afhængigt af; idet Individet deels bestandigen, for at kunne vedligeholde og udvikle sin Leven, behøver et fra Omverdenen samlet eller inddraget **Stof eller Materiale**, som Substrat for sin uafbrudte Virken (være det til Næring, Opvarmelse, Stofbortskaffelse eller anden Hjelp og Understøttelse for Livet), deels formedelst sin **Incitabilitet** bestemmes ved Omverdenens Indvirkning, og det ei blot saaledes, at denne paa mange Maader kan udøve Indflydelse paa dets Levens Gang og Maade, men saaledes, at dets hele Bestaaen, som levende, væsentligen beroer paa, ja tildeels gaaer i Eet med, et vist bestemt Indbegreb af saadanne Incitationer, (indgribende, oplivende, fremskyndende Virkninger), i en vis Forholdsmæssighed, hvorved da Individets Leven umiddelbart viser sig som indoptaget i et større System af Virken, hvori det nu baade kommer til at kunne nyde Gode af Meget, som tilføres det fra dets Omverdens Side, saa og kommer til

at træde i mange Afhængighedsforhold hertil, ligesom ogsaa mange Livsmodificationer, Livshæmmelser, ja Livsforvanskninger kunne komme fra Omverdenen.

Endnu er at bemærke, at **Incitamenter** (baade de udenfra virkende og de fra Organismens eget Indre kommende, thi ogsaa saadanne gives der) ikke ere fremvirkende, men kun **fremkaldende** Aarsager, der kun medføre, at Livet ifølge sin **egen indre Grundnatur**, altsaa ifølge noget **Aprioriskt** i Organismen, kommer til at yttre sig saa og saa. Overhovedet er Modsætningen imellem **Aprioriskt** og **Aposterioriskt** anvendelig paa alt Levende, ja paa enhver Naturgjenstand, og hvad hiint angaaer, er der baade i individuel og universel Henseende noget Aprioriskt.

Anm. 1. Liv er allerførst Virksomhed. Men Virken kan være flere Slags. Vi skjelne først imellem 1) en saakaldet **mechanisk Virken**, der bevirker Noget ved Tryk eller Stød, eller hvad herunder kan henhøre, f. Ex. Dragning, Kasten, Slag, Skjæring, Gnidning, Slidning, Bortskylling, Omrøren, Synken til Bunds o. s. v.; og 2) en saakaldet **dynamisk Virken**, der skeer paa en usynlig Maade udaf en indre Kilde i Gjenstanden selv, og ikke formedelst en rumopfyldende Gjenstands Bevægelse henimod og ind paa en anden, som den fortrænger, eller dog muligen kunde virke til at fortrænge, af dens Plads, eller virker til ved en udvortes Modstand at holde fast paa dens Plads. Til saadan dynamisk Virken hører først a) den **mechaniskt-dynamiske**, der fra først af er Betingelsen for den mechaniske Virken, eller er den, hvorfra Bevægelsen i Rummet fra først af kommer, saa at den altsaa lægger sig for Dagen i at fremvirke den Bevægelse, hvorved en Ting kan komme til dernæst at udøve en mechanisk Virkning; fremdeles b) den **chemisk-dynamiske**, og hvad der

er at tage sammen med denne, der gaaer ud paa Stofdannelse, Stofforvandling, og altsaa giver de rumopfyldende Ting deres *indre* Grundbeskaffenhed (ei deres udvortes Skikkelse, undtagen forsaavidt denne beroer paa hiin indre Grundbeskaffenhed, i hvilket Tilfælde Virkningen viser sig som chrystalliserende). Men først naar saadan dynamisk Virken viser sig c) som **organiserende** og gjennem Organisation, under en bestandig Vexel af Stof, dannende og uddannende, og hermed tillige som en sig af indre Drivt fortsættende, i og formedelst et ved denne Virken organiseret Udvortes, viser den sig som **levende**, hvad enten nu dette dens Udvortes er et Legeme, eller er af den Art, vi finde i **Bevidsthedslivet**, hvor dette Udvortes er **en Forestillingskreds** og det øvrige hertil sig knyttende Bevidsthedens saakaldte Indhold. — Iøvrigt bemærkes, at her ved Liv bestandig menes det actuelle Liv, ei den blotte Mulighed til Liv, den saakaldte vita occulta (Spirekraften).

Anm. 2. Det maa her bemærkes, at, naar der tales om et Organs Function, saa er dette Udtryk ikke nøiagtigt, det er Livets Fungeren i Organet, der menes eller skulde menes. Naar Livskraften synes i et Organ at være sløvet, udtømt, tilintetgjort, saa vil det sige, at de materielle Betingelser for Livets Virken i og gjennem Organet ere formindskede eller ere borte.

Anm. 3. Betragte vi nu Sagen nærmere, saa maae vi sige, at al Virken paa Jorden har havt sin første Grund, og har sin første Grund, i den af en indre Kilde udspringende Henarbeiden til en bestemt Tingenes Ordens læses igjennem. og Heelheds Dannelse, altsaa i en sig fremarbeidende makrokosmisk Leven, af hvilken da al Virken gaaer frem, men saa, at der først, hvor i dens Lighed Mikrokosmer danne sig, viser sig en Leven for os, idet vi kun tale om

Leven, hvor vi see et System af Virken afcykle sig til en for sig bestaaende Virksomhedsproces og til en mikrokosmisk Bestaaen. Thi at Alt, hvad vi see enkeltvis i Verden, gaaer frem af en altomfattende Leven og Leveproces, tør for den dybere Overveielse være klart. Gaaer man tilbage til den kosmiske Taage- eller Dunst-formige Masse, hvoraf vort Solsystem er opstaaet, saa kan Begyndelsen ei tænkes anderledes, end at der er kommen Bevægelse i Totaliteten af alle de denne Taagemasse dannende Particler, og det en Bevægelse, som lige fra første Dieblik af maa have været en Henarbeidelse til den ordnede Totalitet, den Kosmos, som tilsidst fremkom, og hvis første Grundmomenter derfor ogsaa i hiin Taagemasse, og i den deri tilstedeværende altomfattende Grundvirksomhed eller Livsmagt, fra først af alle maae have været tilstede, med en saakaldet harmonia præstabilita til – eller med en Prædisposition til – det tilkommende Fuldendtes Virkeliggjørelse. Men hiin til en saadan Fuldendelse henarbeidende Grundvirksomhed kan da ei tænkes at være kommen fra Andet, end fra en indre allestedsnærværende, samt, om end under spredt eller sporadisk Form fremtrædende, dog i sig til indre Eenhed sammenhængende og saadan Eenhed oprindeligen i sig bærende Totalvirken og Totalvirksomhedsproces, der, constituerende sig sit i dets Dele sondrede men velsammenhængende Hele, fortsatte og bestandig fortsætter sig under sin herved constituerede Form, til Fuldendelse af Det, hvorpaa der var og er lagt an, hvorved da en i sig afsluttet eller afcyklet Heelhed, en Makrokosmos, i Lighed med hiin Mikrokosmos, dannedes og fremdeles uddannes. Saa at vi visťnok her have Alt, hvad der kan udfordres, for at vi kunne være berettigede til at sige, at Grundkilden til al enkelt Virksomhed i Verden er et altomfattende Alliv; og den evindelige

Vexel af Virksomhed og af Stof paa ethvert Punct fattes ei heller, kun at den i den uorganiske Natur for en stor Deel kun sees i det Store, og hvor den træder frem i det Mindre, f. Ex. formedelst Skydannelser, ei gaaer ud paa Mikrokosmers Uddannelse, men f. Ex. paa Kilders og Floders Dannelse. — Iøvrigt er at bemærke, at her ei maa tænkes en Jordklodelevoproces, der skulde finde Sted særskilt fra Plante- og Dyreverdenen, da tvertimod det heri fremtrædende Liv udgjør dens væsentligste Functioner, og først ret viser os den som den, der er at kalde en Leveproces.

Endnu tør det vel ikke være ufornødent her at fremhæve, at, naar det Liv, til hvis Fremvirkelse det indre universelle Grundvirksomme arbeider fremad, stigende og stigende viser sig i høiere betydningsfuldere Virkelser, indtil den høieste aandelige Levens Fremkomme, da ere de s e n e r e betydningsfuldere Virkelser **ikke grundede i** de tidligere, om end disse ere deres **Betingelser**, men komme frem ved **dybere Virkelser ud fra den samme Grundkilde**, hvorfra og de tidligere kom. (Jeg har udførligen handlet herom i min Specul. Kosmologie § 10, Anm. 2, S. 39 ff.). Fra Jordklodedannelsens første Dieblik af virkedes eller arbeidedes der hen til et aandeligt Riges Dannelse (ligesom der fra Fosterdannelsens første Dieblik af i det menneskelige Moderlegeme arbeides hen til at constituere et Aandsvæsen), men den alvirksomme Magt constituerede først dets foregaaende Betingelser.

(**Anm. 4.**) Tage vi nu Begrebet Liv nærmere for os, for at betragte det i sine Momenter, saa maae vi

A) allerførst nævne den gjennem en bestandig **Reproduction** af det allerede Formede, hvormed da en bestandig Vexel af Stof er forbunden, sig af en indre Drivt

lovet

fremarbeidende Productivitet. Thi at der viser sig en af en indre Kilde kommende, uafbrudt sig fortsættende Virksomhed, er ei Nok. En saadan kunne vi see i visse Mechanismer, visse Gjæringsprocesser, i Forilstningsprocesserne osv., uden Liv. Virkelsen maa være en skabende og i sin Skaben organiserende Virken, under en evindelig Reproduction, altsaa og en evindelig Gjenopløsning af det allerede Skabte. **Vexelen af Stof**, formedelst bestandig Borttagelse (Absorption) og Udstødelse, og bestandig Gjenindsættelse (Restitution), er her en Følge af den uafbrudt fremadskridende Productivitet, ved hvilken imidlertid det Forhenværende, naar det nu – det vil sige naar dets Lige – bestandigen gjenskabes, dog ikke gjenskabes aldeles, som det var, men med smaae Forandringer (Forøgelser, Modificationer, Aftagelser), der efter Forløb af længere Tidsrum blive kjendelige og store. Stofvexelen maa iøvrigt antages ei blot at være et **Vexelskifte af Stof med Omverdenen**, men ogsaa at være et **Vexelskifte af Stof indenfor Organismen** selv, idet det Formede og Fastnede tildeels saaledes løses op igjen i Fluiditet, at det gaaer over igjen i det Flydendes Omløb; som da Organismen under særdeles Forhold kan tære paa et i den selv indsamlet Forraad, ja endog tære paa sine væsentligere Bestanddele.

Spørge vi nu om **Realbetydningen af** denne bestandige Stof- og tillige Formationsvexel, og af denne Bestaaen under en bestandig Forgaaen og Gjenskabelse, der synes at bære Præg af en ringere Væren, som en Bestaaen, der ei synes at komme til Fasthed i sig, men kun under en evindelig Kamp med Omverdenen at holde sig opret, saa bemærke vi,

a) **idet vi betragte Organismen i sig selv,**

at kun formedelst en saadan Vexel kan den Art af **Vaext** overhovedet taenkes, som tillige er **Udvikling** under den samme organiske Forms Vedligeholdelse (cfr. Eschricht „om de Eiendommeligheder, der tilkomme Organismerne i Almindelighed", 1832); thi her maa bestandigen, endog om a) Organerne blot uden Formforandring skulle blive større med de samme Dimensionsforhold i alle Henseender, men endnu mere, naar b) bestandige Modificationer i Formerne skulle indtraede, det Forrige tages bort og Andet komme i Stedet.

Fremdeles bemaerke vi,

b) **idet vi agte paa Organismens Forhold til dens Omverden**, at endnu noget andet Teleologiskt, i en ganske anden Henseende, her viser sig. Ved hiin Bestaaen under en bestandig Vexel af Stof med Omverdenen bliver Individualiteten ganske anderledes og heelt igjennem indoptaget i Totaltilvaerelsen og inddraget i et rigt Vexelvirkningsforhold med Verdenstotalitetens øvrige Led, end den vilde det, hvis den var stivnet og fast, som en Chrystallisation (der iøvrigt ogsaa, f. Ex. ved Varmestraalingen, er inddraget i en total Virksomheds System). Cfr. mit Skrivt om Forh. imellem Sjael og Leg. 1ste Afd. B, II S. 37–38. Herved kommer da det levende Individ til en rigeligere Existentsfylde, og til at spille en større Rolle i Tilvaerelsen.

Men endeligen have vi, idet vi

c) fra disse to teleologiske Betragtninger gaae til en **reen ideel speculativ**, at agte paa, at denne Bestaaen netop ved sin uafbrudte Gjenfrembringen af det udvortes Substrat for sin Bestaaen og ved sin uafbrudte Sigfremarbeiden, traeder frem som en høiere Vaeren. Idet de materielle Dele ideligen

stødes ud, eller sondres bort, og det Materielle saaledes er i en bestandig Strøm eller Flod, fra at det Materielle viser sig som det ideligen Forsvindende eller Forgaaende, der ingen Bestaaen har, og kun ved den uafbrudte Leveproces bestandig paa Ny samles og forenes til at danne en vis Tilværelse, viser Livet netop sin ustandsede, ikke af den øieblikkelige Form fængslede, eller i sit Product styrknede (stagnerede) Magt. I bestandigen at have med nyt Stof at gjøre, men bestandigen at magte det, kommer Livet netop til at træde ud som det bestandigen Mægtige, det Herskende, og at træde ud som den frie Leven i en blivende, af det Momentane sig udsondrende, ideel dynamisk Bestaaen, medens dog en inderlig Formæling af det Constante og det Vexlende, det Overtimelige og det Timelige, det Uendelige og det Endelige viser sig. Ja det Endelige selv, uagtet det er det bestandigen Forsvindende, er dog just herved indoptaget i det Blivendes Fylde. Forsvinden er her kun bestandig Bortvigelse, for at komme til at spille andre Roller paa andre Tilværelsens Puncter. — En Forgaaen er den ei med Hensyn til de forsvindende Particler.

Det faaer her iøvrigt paa en vis Maade det Udseende, som om Livet i enhver Individualitet, idet det kun holder sig i sin Bestaaen under en bestandig Selvvedligeholdelse, ogsaa kun subsisterer i og under en bestandig **Kamp**, hvori det uophørligen maa opretholde sig og redde sig fra Undergang. I Bichats i sin Tid saa bekjendte, ja berømte Definition af Livet er dette Punct eensidig hævet frem. Han definerede Liv ved at være Sammenvirkningen af de Functioner, som modstaae Dø-

den. Men unægtelig havde Skjelderup Ret, naar han herimod bemærkede, at, da Livet jo selv fører hen til den Tilstand, hvori Døden indtræder, og denne da tilsidst bliver Livets eget Resultat, saa kan Livet ligesaafuldt kaldes en Activitet, der selv arbeider hen til Døden, som det kan kaldes en Activitet, der modstaaer den. (See Skjelderups anatomisk-physiologiske Forelæsninger for Anthropologer, første Deel Side 2). Bemærker man, at Død jo egentlig kun betegner et Factum, en Begivenhed, Noget, som skeer i Livets Fremgang, saa indseer man, at Bichat maa have meent noget Andet, end hvad Ordet Død egentlig betegner. Nu see vi, at, saasnart ved Døden Livet og Livsmuligheden aldeles er ophørt i Organismen, begynder strax det Legemliges Opløsning, hvilken man ogsaa har betragtet som en Virkning af en vis Elementernes eller de almene Naturmagters eller Naturvirkningers nu indtrædende, til Destruction henarbeidende, Virksomhed. Da nu imidlertid disse samme Potentser vare tilstede og udøvede Indflydelse under Livets Bestaaen, men da ikke virkede til den Destruction, som efter Døden fremkommer, saa meentes, at Livets Grundvæsen kunde udtrykkes ved at betegne Livet som den Virken, der vedligeholder en vis Organismus ved de opløsende og destruerende og derved universaliserende Indflydelsers bestandige Bekæmpelse og Overvindelse. Livets Hovedformaal sattes da, hvilket overhovedet Mange havde gjort, i Selvvedligeholdelsen, som da ei blot skulde beroe paa – men endog bestaae i – Livskampen mod hine Potentser. Saaledes udtolke vi os naturligst hiin Definition. Men vi see dog let, at Det, hvori Livet fra sin første Begyndelse af viser sig, er den skabende eller frembringende Virken, hvorved den Organismus constitueres, om hvis Vedligeholdelse der tales,

og dennes Dannelse og Uddannelse, altsaa Realisationen af den Grundtypus, der herved, som en Idee, ligger til Grund, er da dog her det Første og Fornemste. Da imidlertid denne vistnok befinder sig inde i en Vexelvirkning med det større Hele, maa her indtræde en Sigopretholden under denne Vexelvirkning; men om en saadan end fra een Side kan vise sig som en Kamp med Omgivelsen, er den dog paa den anden Side ligesaa fuldt at betragte som en Leven i et harmoniskt Vexelvirkningsforhold med Omverdenen, idet jo de i denne sig rørende Virkninger bestandigen tilføre Organismen det Fornødne, hvilket bestandig beredes og holdes tilstede, samt, som incitерende, holde Livet i Bevægelse, saa at en fredelig Samstemming af det Individuelle med det Totale her mere viser sig. Selve de organiske Legemers Opløsning skeer dernæst til Bedste for Tilberedelsen af Betingelserne for ny individuel Leven, og individuel Leven er i sig selv Naturens bestandige Formaal. Ja man kan sige, at Individualiteten ved den naturlige Død (af Ælde) viser sig som den, der selv har gjort sig uskikket til en vedblivende Subsisteren i den store Vexelvirkning, og saaledes selv gjør Ende paa sig selv.

Men hvad sigter nu denne Productions- og Reproductionsproces til? Hvorved faaer den sin Gehalt og sin Betydning? Hvad bevæger sig i den og ligger til Grund for den?

Nærmest og først maae vi svare: den Grundtypus, som skal gjøres gjeldende og skal træde ud, den Idee, der skal realiseres, den Formation, som skal fremkomme, den nisus formativus, der gaaer ud paa en vis bestemt Grundforms Udførelse og Uddannelse i det materielle

Ydre, — denne er det, som gjør sig gjeldende i hiin hele Production og Reproduction. Saaledes

B) viser da den producerende Virken **tilbage til det Organiserende,** og dette kan altsaa siges at ligge til Grund i hiin, eller: Livet er i sit Grundlag og i sin Grundyttring organiserende, eller henarbeidende til Mikrokosmers Dannelse og Opretholdelse, idetmindste temporære Opretholdelse, og den hele Production og Reproduction sigter hertil.

Men herved er nu at bemærke, at det ei blot er det materielle Ydre, der organiseres, men **selve Livet organiserer sig selv** i og ved den Virksomhed, hvorved den ydre Organismus uddannes, og i og ved sin Leven i denne. Derfor have vi ei blot en Mængde Organer at adskille, men ogsaa en Mængde af selve Livets indre dynamiske Virkninger, der træde frem, hver med en vis relativ Bestaaen for sig, som Functioner.

Disse faae i den fuldbaarne Organisme Udseende af at beroe paa – og at være sondrede formedelst – de tilsvarende Organer. Men i sig selv ligger dog deres Sondringsgrund og deres Beskaffenhedsgrund i det ideelle indre Dynamiske, der jo fra først af ved sin Virken dannede hine Organer, hvilke altsaa vel nok ere Betingelserne og Midlerne for de forskjellige Virksomheders videre Fremgang, idet de ere constituerede for at tjene hertil, men dog ei ere eller kunne være første Betingelser for og første Midler for disse Virksomheders Fremtræden i deres Sondring, eller for Livets Udtræden i saadan Sondring, eftersom de selv først fremkomme ifølge en saadan.

Endnu mindre kan man sige, at de fremkomme ifølge den sig dannende individuelle Leveprocesses Vexelvirkning med sin Omverden, og ifølge de Relationer, hvori den

herved træder ind, som om det var denne Vexelvirkning, der bestemte den til saadanne Organers Frembringelse. At Dette ei er saa, sees alleraabenbarest, naar vi see, hvorledes Fosteret i Ægget eller i Moderens Liv uddannes saa, at en Mængde Organer dannes til Bedste for dets tilkommende Leven efter Fødselen, men under et System af Relationer, ganske forskjelligt fra det, for hvis Skyld disse Organer dannes, hvor da det oprindelige Teleologiske især er i Øine faldende. Det Rette er, at Individualiteten ifølge en saakaldet harmonia præstabilita, eller ifølge dens Forudbestemthed og Anlagthed til at skulle træde i et vist System af Relationer, uddannes paa den hertil svarende Maade, men ganske udaf sin Levens indre Kilde (ganske a priori), saa at dens Leven og Dannelse under sin Fremgang kun kan undergaae visse Modificationer (og vel ogsaa Forvanskninger) ifølge hiin Vexelvirkning. Det indre Alvirksomme constituerer ifølge sit indre Medfør fra utallige Puncter af alle Enkeltheder i Henseende til deres Grundtilværelsesmaade, saaledes som den totale Tingenes Orden og Henarbeiden indenfra eller apriori fører det med sig for hver af dem; men maugelunde nærmere Bestemmelser og Omforandringer kan Vexelvirkningen med Omverdenen, d. e. med anden lignende Gjørensiggjeldende fra andre Tilværelsespuncter, drage efter sig, deels som fremkaldende, deels som ligefrem virkende Aarsag, hvilken da træder til a posteriori.

Men om end alt Liv, ifølge sit eget indre Medfør og udaf sin oprindelige Natur, differentierer sig, eller træder ud i et System af sondrede Functioner, saa gaaer det dog bestandig tilbage igjen — eller restituerer sig — i sin udeelte Eenhed og Heelhed. Af den indre Leven i Organismen gaaer Alt, hvad der rører sig i Organismen, frem,

og heri gaaer det tilbage igjen, samlende sig deri til indre Eenhed i sig. Her er en Udtræden eller Fremtræden udaf Livstotaliteten og en Indoptagelse deri igjen. Derfor kan man ogsaa sige, at, ligesom Sondringen af Functionerne, saa at de blive mange, hver med sin relative Forsigbestaaen, har sin fulde Realitet og Gyldighed, saa har dog ogsaa **Det** sin Realitet og Gyldighed, at her er kun eet Liv, der virker overalt i sin fulde Eenhed og indre Heelhed.

Livet, som den indre Leven, staaer herved i et saakaldet **uendeligt Forhold** til det Materielle, og lever med en **vis Allestedsnærværelse** i dette sit Ydre.

I denne Henseende er det særdeles mærkeligt, — og kan paa en særdeles Maade vise os Aprioriteten af det Ideelle og dets Fremtræden som den sig i sine Sondringer constituerende Eenhed, i hvilken alle Sondringer ere beregnede for Eenheden, ligesom de gaae frem af den, — at det har viist sig paa mange Maader, at, idetmindste hos de fuldkomnere eller paa de høiere Trin staaende Dyr, Fosterdannelsen i Ægget eller i Moders Liv, ei gaaer ud fra eet Punct, men fra flere Puncter paa eengang, hvorfra de forskjellige Formationer mødes, saa at de dannede Partier nu voxe hinanden imøde (ved en Art af extus adpositio), til at danne den organiske Eenhed eller Heelhed. Saa at vi her i det Legemlige see det **Sporadiske**, hvilket vi igjen møde saavel i den menneskelige Bevidsthed, hvori Livet begynder fra mange Puncter af paa eengang, og hvor det kan vare længe, inden Alt samler sig til en Eenhedsmidte, som ogsaa i de borgerlige Samfunds Organisation, hvor Dannelsen ogsaa begynder sporadiskt; ligesom vi, naar vi henvende Blikket paa den kosmiske Taage, hvoraf Solsystemet er kommet frem, maa erkjende,

at den hele Verden fra først af har dannet sig sporadiskt.

En vis individualiserende Tendents sees her som Moment i den organiserende, og kommer desto bestemtere frem, jo høiere man kommer i Organismernes Række. Functionerne og Functionssystemerne sees da mere og mere at komme til en vis relativ Forsigbestaaen.

Men med en saadan Forsigbestaaen viser sig nu dernæst især den hele Organismus selv i sin Heelhed lige over for dens Omverden. Og saaledes føres vi til at see den organiserende Virken

C) at vise hen til **den individualiserende**, som den, der først lader hiin sees i sin Betydning, idet den sees at gaae ud paa at **constituere Mikrokosmer** og i disse at constituere **Individer**.

Men naar disse nu træde frem som i sig afsluttede Heelheder, der danne for sig bestaaende Actions- og Reactionspuncter i den hele store Verden, maae vi erkjende, at de dog kun kunne Dette *ret egentligen og tilfulde*, naar de ere **centraliserede** i sig, saa at der i dem er noget Centralt, hvortil det Mangfoldige i deres Liv gaaer tilbage, og hvoraf det gaaer frem, saa at Organismen kan komme til at reagere som et Ene ud fra et indre Eenhedspunct. (Et saadant spores imidlertid ei hos Planterne, men sees kun hos Dyrene i Fornemmelsens og Begjæringens, tilmed Handlingens, Eenhed). Herved føres vi hen til Begrebet Sjæl, men komme dog endnu ei ganske dertil. Den nyere Tids Opdagelser i Henseende til de saakaldte automatiske Reflexionsbevægelser i det dyriske Livs Reactioner lede nemlig til at see **Muligheden** af et Centralorgan uden egentlig Sjæl. (Man tænke herved paa Gedehamsen, Skildpadden, naar de,

efterat Hovederne ere tagne af dem, løbe om som levende; de Flourensske Prøvelsesforsøg vise Tilnærmelse hertil).

Men constitueres dog nu ikke den hele Organismus til Noget, for hvis Skyld den er til, eller som giver dens hele Tilvær sin Betydning? Er Organismen blot til og reproduceres bestandigen, for at den producerende og organiserende Skaben deri kan træde frem og fyldestgjøre sig ved at aabenbare sig og gjøre sig gjeldende? eller sigtes der herved til Noget, som maa føre os videre?

Overveielsen maa her vende sig til to Hovedsider, idet vi deels maae betragte Individet i sin Subsistents i og for sig, deels maae see hen til den større Totalitet, hvori det existerer, og af hvis indre universelle Grund det virkes frem.

Betragte vi det i og for sig, saa er vistnok nærmest og først at bemærke, at selve det hele i Individet fremtrædende **Liv**, at selve den igjennem og i den hele producerende og reproducerende, organiserende og individualiserende Virksomhed subsisterende **Leven**, som en fyldig Leven, her nærmest er Endemaalet, og er Det, for hvis Skyld den hele individuelle Organisation er til. Og forsaavidt kunne vi sige, at enhver saadan Individualitet er til for sin Tilværs Skyld, eller for den Fylde-Manifestations Skyld, som heri kommer frem. (Da vi alligevel ei vel kunne komme ud over – eller dog i Almindelighed medtage – Forholdet til vor Bevidsthed, saa udtrykke vi det Sagte ved at sige, at den er til for sin Skjønheds Skyld).

Men denne hele individuelle Leven — maa den dog nu ikke bringe os til videre at spørge: hvortil den da er?

Er der ei Nogen, **for hvem** og **til hvem**, eller til Bedste for hvem, denne hele individuelle eller mikrokosmiske Leven subsisterer, Nogen, som denne Leven refererer sig til, og som nyder Godt af den? Svaret herpaa finde vi nærmest naar nu

D) et **levende Væsen**, viser sig for os, som det, hvis Iboen i Organismen og i den hele Leven giver denne selv sin Betydning. Saaledes føres vi da til, i den individuelle Leven at søge en **Sjæl**, tilligemed en deri fremtrædende **Jeghed**, og spørge vi, hvad der atter skal give dennes Tilvær dens Betydning, saa bliver det nærmeste Svar: at den i sin Leven har sit **Livs Nydelse**, hvilket da forudsætter, at den kommer til sig selv, veed og har sig selv i al sin Leven, altsaa at den kommer til en Bevidsthed. Og her ere vi nu komne til et Hvilepunct, en Endemaal, som har Det, for hvis Skyld det er til, i sig selv. Vi kunne med de Gamle kalde hiin Livsnydelse Eudaimonie, hvilket Ord vi i vor Tid give ved **Lyksalighed**.

Men nu ere vi ogsaa allerede komne saavidt, at vi maae erkjende, at dog kun en vis Deel af de levende Organismer paa Jorden kan siges at frembyde, hvad der svarer til Det, vi her have søgt og fundet. Saa at det altsaa maa vise sig, at, ligesom i den enkelte Organismus alt det Meget, som er i den, er til for at tjene den i Organismen boende Sjæl, saa er en heel stor Totalorganisation til, for at tjene et sig uddannende System af Sjæle.

Men allerede idet de nævnes som et System, eller som en Mangfoldighed, der forener sig til Heelhed, nævnes

E) disse Sjæle som saadanne, der atter selv maae tænkes at være, som tjenende, **indordnede i Heelheden**.

Betragte vi hele Verden som en stor Totalorganisation, saa maae vi sige, at der Intet er, som jo er til for, idet det udfylder sin Plads og saa at sige spiller sin Rolle i Heelheden, at tjene alt det Øvrige; kun at der er Noget, hvorhen især Sjælene høre, som **mere** end det Øvrige er til for at vorde tjent, eller for at nyde Godt af Totaliteten, lige indtil vi komme til Mennesket, der, som aandeligt Væsen, er lagt an til at kunne og skulle nyde Godt af den hele Verdens uudtømmelige Fylde, og derfor ogsaa er lagt an til at skulle leve en uudtømmelig Leven, idet det kan og skal paa ideel og aandelig Maade tilegne og assimilere sig hele Verdensfylden, baade ved at erkjende den i Eet og Alt, og ved at gjøre alle Totaltilværelsens Interesser til sine Interesser; hvorved da dog hvert Menneske maa i høieste Grad og paa den meest omfattende Maade vorde tjenende, ja netop maa finde og nyde sin fuldeste Livsfylde i dette Tjenende, eller i denne Leven i og for Andet og Andre, end sig selv; i hvilken Henseende den sidste Ansamling og Samforening, hvori hver Enkelt nyder og har sin Leven og Væren i Alt og i Alle, gaaer op i et Kjærlighedens Rige, som deels viser sig i en altomfattende Omsorg og Magtpaaliggenhedsfølelse, deels i en Livsglæde i og ved hinanden.

Iøvrigt blive vi det Forsigbestaaendes Indoptagethed i Totaliteten, til Tjeneste for denne, vaer overalt i Naturen. Planteverdenen i det Hele tjener Dyreverdenen til Subsistentsmiddel, deels som et stort Organ for Luftstiftet, deels som det store Apparat til de første Stoffers Omforvandling til at vorde Næring for Dyrene. Men dog maa Dyreverdenen atter, omvendt, tjene Planteverde-

nen, ei alene i Henseende til Luftskifte men og i Henseende til Næring ved sit Bidrag til Muldjordens Dannelse. Begge bygge her paa hinandens Undergang, og befordre med det Samme hinandens Fremgang. Og hver Plante, hvert Dyr spiller her uden Tvivl sin egen bestemte Rolle, som tjenende til en vis bestemt Absorption og Restitution i Naturens store Absorptions- og Restitutionsproces. Paa en egen Maade har Menneskeheden forhjulpen Planteverdenen frem og ordnet den, og har grebet ind i den hele Dyreverden, og maa bestandigen, naar den **rettelig** vil tjene sig selv med Hensyn til de Dyr, hvis Tjeneste den begjærer, træde i disse Dyrs egen Tjeneste og Opvartning (hvilket Bonden hos os med Hensyn især til Hestene har en dyb Følelse for).

Endelig bliver her endnu Følgende at bemærke:

F. Det hører til de Grundforhold, som Hegel især har hævet frem og ladet vise sig i deres Betydenhed, at det indre **Grundværende** bestandigen sætter sig **sin Modsætning**, for at indoptage den igjen i sig, men uden at Modsætningen derfor ophæves; og at i jo høiere Grad Modsatheden træder ud, desto fuldeligere viser Tilværelsen sig i sin Fylde og i sin Frihed. Men nu gaaer Dette saavidt, at det Alværende, som det Grundcentrale og Alcentrale, som Gud, sætter Centraliteter, Mikrokosmer, med deres egen frie Selvbestaaen, ligeover for sig, for nu, paa den herved givne Maade, og til den herved givne Livsfyldes Fremkomme, at indoptage dem i sig, dog ei som hensvindende i Totaliteten, men som levende og rørende sig deri, i og med deres fulde Selvbestaaen, og saaledes selv deri havende deres Livsnydelse. (Jeg kan

ved alt det her Fremsatte henvise til min Speculative Kosmologie).

(**Anm. 5.**) Individualiteter danne sig overalt saaledes, at de træde frem som for sig bestaaende Actions- og Reactionspuncter i et Vexelvirkningssystem. Men saadanne Forsigbestaaelser kunne og danne sig uden at være egentlige Individualiteter. See vi tilbage til Verdensdannelsens første Begyndelse, og holde os hiin kosmiske Taage for Die, hvoraf hele Masser uden Tvivl endnu findes i Universet, og som vel med Grund antages for at have været Det, hvorfra al Solsystemedannelse, altsaa og vor Planets Dannelse, er gaaet ud, saa kunne vi dog vel ei tænke os den anderledes, end at deri er gaaet Virksomhed ud fra utallige Puncter, eller at det Sporadiske, vi endnu see overalt i Dannelsernes første Begyndelse, ogsaa har funden Sted her. See ovenfor Anm. 3 Pag. 19-20. Men saaledes have vi da fra først af en Utallighed af Subsistentser (dog ei Leibnitziske Monader), hver dannende sit Actions- og Reactionspunct, altsaa som et Slags Individer; og saaledes føres vi her til den Idee om oprindelige Moleculer, hvortil den nyere Physik fra sin Side har ført de dybere Tænkere, (blandt hvilke vor berømte Physiker Ørsted især er at nævne, og kan jeg ei Andet end beklage, at hans mundtligen foredragne Lære herom, samt om vort Solsystems Dannelse, ikke er os opbevaret og efterladt i skrivtlig Udarbeidelse).

Men nu har den allestedsnærværende Alvirksomhed af sin indre indholdsfulde Grund, eller udaf sin uendelige Mulighedsfylde, under og formedelst disse oprindelige Elementar-Subsistentsers Forbindelser, dannet nye større Samforeninger af noget vist Mangfoldigt til at danne indholdsfuldere og betydningsfuldere Heelheder, hver med

sin eiendommelige Subsistents, og deriblandt saadanne, der saaledes ere **centraliserede** i sig, at hver af dem **i denne sin samlede Eenhed** danner et eget Actions- og Reactionspunct i Verden (uden at derfor de elementære Subsistentser høre op at have deres oprindelige Forsigbestaaen, og hver at være Sædet for eller Virkningsmiddelet for sit særegne Moment i Altilværelsen, hvorfore de og kunne bringes ud af saadanne Heelheder, og komme ind i nye Virkesphærer, saaledes som Veiene banes dertil f. Ex. ved Fordøielsesvirksomheden, Forraadnelsen, Hensmuldringen.

Ville vi nu følge Gradationerne heri opad, saa bemærke vi:

1) De legemlige Elementarsubsistentser, deels de rene primitive, deels de, der for vor Jord ere at kalde saadanne.

2) Ansamlinger af disse ifølge Tiltrækning, men uden Samforening til Heelhed, ved et Forenende, der holder et vist Indbegreb af dem sammen til at virke som Eet. Saadanne frembyder os **det Flydende**, hvori, uagtet en vis løsere eller mindre løs Sammenhæng af Delene med hinanden, hver mindste Deel dog virker med sit eget Tyngdepunct, hvilken Flydenhedstilstand ogsaa er Gjennemgangsleddet for alle nye Stofdannelser, der skee fra Grunden af, idet Elementarsubsistentserne, for at tjene hertil, maae løse sig reent fra hinanden, hvilket netop fører til det Flydende, i hvilket vi derfor see et **i en vis relativ** Forstand **Formbart**, der endnu ei er **formet**.

3) Saadanne Ansamlinger af Flydende, der ved et udvortes mechanisk Forenende faae en vis vedblivende Forsigbestaaen, endog under en Vexel af Materiale, saa-

ledes at de virke som Eet; f. Ex. Indsøer, Floder.

4) Ansamlinger af Flydende, som ved et **indre** Forenende formedelst Tiltrækning holdes sammen til at danne Eet; herpaa ere Vanddraaberne Exempler, ogsaa paa Skyerne kan her tænkes.

5) Saadanne Ansamlinger af Flydende, som ved en chemisk Proces, endda formedelst en bestandig Gjenfrembringelse, under en bestandig Vexel af Stof, holdes forenede til at danne for sig bestaaende Heelheder, uden at dog den uafbrudte Frembringelses- og Gjenfrembringelsesproces bliver en organiserende. Saadanne Ansamlinger have vi i Luerne, især hvor de stadigen vedligeholdes paa en vis bestemt Maade.

6) Saadanne Ansamlinger, hvorved Samforeningen bliver saa stærk, at en forenet Virken eller dog dens Mulighed opstaaer derved, at det Mangfoldige, ifølge en Tiltrækning og Fastholden af intensivere Art, end de forrige, og en hermed forbunden indre Textur, undertiden tillige i en eiendommeligen individualiseret udvortes enten ved Chrystallisation eller menneskelig Konst frembragt Skikkelse, forener sig til Eet om et Centralpunct, det fælleds Tyngdepunct. Saaledes finde vi Forholdet i de isolerede **faste Legemer**.

7) Saadanne Forbindelser hos faste Legemer af en i sig afsluttet udvortes **Form** med en tilsvarende **Centralitet**, at begge disse i Eet danne et hertil svarende Ene. Dette Forhold finde vi i **Kloderne**; men kunne derimod her ikke nævne Chrystallerne, i hvilke vi vel i deres Fuldendthed have et eiendommeligt Tyngdepunct i hver, og ligeledes en eiendommelig i sig afsluttet Form, men uden at der sees nogen væsentlig Forening af begge, eller uden at det Ene af disse Tvende sees

at føre det Andet med sig paa en eiendommelig Maade. Saa at der i dem vel er en høiere og mere egentlig Individualisation i Formens Henseende, men uden en **dertil svarende** og **dertil eiendommeligen henhørende** Centralisation.

8) Saadanne det Mangfoldiges Foreninger til Eet, at deri er en særskilt Uddannethed af de enkelte Partier til Bedste for en Heelhed, hvilken de skulle tjene, saa at Individualisationen har sit Teleologiske i sig selv. Dette Forhold finde vi **deels** saaledes, at Samforeningen ikke er Værket af en indre Leven i Gjenstanden selv, men af Menneskers eller Dyrs **Konstfrembringelse, deels** finde vi det i de ved Naturvirksomheden frembragt levende Mikrokosmer, **Organismerne.** Men af disse opstille vi nu her først dem, der ei ere saaledes centraliserede i sig, at Indvirkningen gaaer hen til et Centralorgan og Reactionen atter derfra gaaer ud. Dette her bemærkede Forhold finde vi i **Planten.** Dernæst bemærke vi:

9) Saadanne Organismer, der have en saadan Centralisation, som den nu angivne, men dog uden Bevidsthed, tilmed **uden Sjæle.** Deslige ere hidtil ikke paa Jorden paaviiste **som Naturvæsener;** men den nyeste Tids Bemærkningrr med Hensyn til de saakaldte automatiske Reflexionsbevægelser, ved hvilke der vel nok imellem Indvirkning og Reaction lægger sig et Centralorgan, men ingen Bevidsthed, føre til at indsee, at det her nævnte Trin dog, som en Mulighed, maa opstilles, (see ovenfor Pag. 30), og det saa meget mere, som man ei kan vide, om ikke visse Dyr ere Subsistentser af saadan Art. Derefter bemærke vi:

10) De Organismer eller Mikrokosmer, i hvilke der imellem Indvirkning og Reaction lægger sig en **Bevidsthed** ind imellem, altsaa **sjælelige Subsistentser, Sjæle**;

11) Organismer eller Mikrokosmer, i hvilke der fremdeles i selve Bevidstheden imellem den **her** indtrædende Indvirkning og Reaction lægger sig en Besindelse og tilmed fri Selvbestemmelse, hvorved der da i Sjælen danner sig et **Jeg** i høiere Forstand, eller en **Personlighed.**

12) Sjæle og Personligheder, hvori der fremdeles imellem Besindelsen og Reactionen lægger sig – eller rettere i og under Besindelsen indtræder – Virkningen af en Personlighedens hele Grundvillen bestemmende aandelig Magt, saa at der danner sig et Moralitetens og Religiositetens Rige i Individet, og at Personligheden viser sig som en **moralsk Personlighed.** Endeligen nævne vi de

13) Sjæle og Personligheder, i hvis Leven Gud selv, som saadan, træder ind, saa at Indvirkningen gaaer ind til den i Individualiteten tilstedeværende eller immanente Guddom selv, og Bestemmelsen og Bevægelsen under Reactionen gaaer ud fra denne Guddom selv. Saaledes ende vi da med de **gudopfyldte**, eller til Identification med Gud selv — i en vis Henseende — komne Personligheder: de til **den sande Aandelighed komne Aander.**

Anm. 6. Indoptagelsen **indad** i det indre allestedsnærværende **Grundvirksommes** Rige og derved i den **totale Tingenes Orden,** der ved dette Grundvirksomme gjøres gjeldende overalt, kunne vi i et Exempel see, naar vi agte paa, hvorledes enhver legemlig Ting

Men paa Grundlaget af et saadant Liv fremhæver sig, som tredie Hovedart, det egentlige **mennefkelige** eller **humane** Liv, hvilket bliver at kalde det **vegetativt=animalskt=aandelige** Liv, i hvilket en Personlighed saaledes kan og skal danne sig, at den, idet den træder i et indre Selvraadigheds forhold til sig selv, tillige træder i Forhold til selve det Algyldige og øvrige Universelle, **som saadant**.

Herved have vi naaet det høieste Trin af egentlig Individualitet eller mikrokosmisk Leven i **Enkeltvæsener**, og da her Individet viser sig som anlagt til (paa aandelig Maade) at indoptage eller at assimilere sig Altilværelsens hele uendelige Indhold, saa see vi ikke, at et høiere Trin i Mikrokosmositet er at angive, end dette (paa hvilket Skabningen er naaet til at kunne kaldes skabt i Guds Billede), om end mange baade Gradationer og Potentsforskjelligheder paa dette Hovedtrin maae være tænkelige, naar vi lade Tanken gaae hen til de utallige andre Kloder, saavelsom til Livet efter dette.

Men derimod komme vi til at see, at høiere Organisationer forsaavidt endnu staae tilbage, som de mennefkelige Individer selv atter kunne vorde et Stof for en Organiseren, der indoptager eller assimilerer sig dem, og hvori de saaledes komme til at gaae ind, at de vorde til et Slags Organer – og deres Virksomheder til et Slags Functioner – i de saaledes dannede **Samfundsheelheder**, hvilke imidlertid dog, naar vi spørge, for hvem og til hvis Bedste de ere, maae erkjendes i den personlige Menneskeaand at have Det, de gaae ud paa at fremme og give Fylde, saa at ogsaa **de**, paa deres Maade, komme til at tjene denne, som Subsistents-, Ernærings- og Udviklingssteder, eller som aandelige Fostersteder og aandelige Fødeegne. Vi ville kalde disse større Heelheder **Samfundsorganisationerne**, og

komme da saaledes til et fjerde og femte Livets og Organisationens Hovedtrin.

Vi finde nemlig her først de **jordiske** Menneskesamfund eller Menneskeforeninger, blandt hvilke **Staten** især bliver at bemærke, eftersom den i sig optager de mindre (blandt hvilke Familien især er at nævne), og eftersom paa den anden Side saadanne større Menneskeforeninger, der atter ved Staters Forening kunne dannes (hvilket er Noget, hvortil Livet i sin Fremgang arbeider hen), selv blive at kalde Stater, indtil vi komme til at ende med en hele Menneskeheden omfattende Staternes Stat; i hvilken vi da, især naar nu Menneskeheden tænkes at have tilvunden sig det fuldelige Herredømme over den hele øvrige Natur, see en Art af Makrokosmositet eller Universal-Totalitet, en jordisk Makrokosmos, at være Det, til hvilket Naturen, ad Mikrokosmositetens Vei, sigter og arbeider hen. — Dog bliver her at erindre, at der gives mange, af Statsforeningen uafhængige og hermed ikke i nogen egentlig Forbindelse staaende, blot ved aandelige Interesser og Formaal forenede Sammenknytninger, som ogsaa organisere sig paa mere eller mindre frie Maader. Ei alene mange Religionssamfund men og Videnskabelighedens Riger frembyde os Exempler.

Men herved ere vi ligefrem opfordrede til at udvide Blikket **ud over Jorden**, og i den hele jordiske Leven, forsaavidt den hæver sig op til en aandelig Leven, og alt Andet viser sig som tjenende til Bedste for denne, at see Foster- og Opfostringsdannelsen for en, ifølge sin Natur ei til Jorden og dens Indbegreb af Tilværelse alene bunden, eller hertil sig alene refererende, større **aandelig Totalorganisation** og aandelig Totalleven, i hvilken Henseende dog allerede med Hensyn til Livet her paa Jorden en Ind-

optagelse og Indlevelse i **Guds Rige** (nemlig hvad der i en særdeles Forstand kan kaldes saa) bliver at nævne.

Anm. Slutningen af Anm. 3 til § 5, S. 21, bringes her i Erindring.

(§ 7.)

Paa Livets første Trin finde vi, have vi seet, det **vegetative** Liv, hvilket hersker alene baade i **Planteverdenen** og i **Fosteret** i Moderens Liv eller i Ægget, men desuden findes **som Grundlag** (Basis) for Dyrenes hele Tilvær, hos hvilke det imidlertid gaaer i Eet med det Animalske, og det saa, at det bliver uvist, om det under visse særegne Omstændigheder kan antages at kunne træde frem for sig, under det egentlige animalske Livs fuldkomne Hvile, i hvilket Tilfælde det da vilde vise sig som dannende sin afsluttede Cyklus for sig i Dyret. Det vegetative Liv er det, som blot gaaer ud paa legemlig Production og Formation. Men denne er saavel hos Planterne, som hos Dyrene, en dobbelt, idet den deels

a) formedelst Ernæring, Aandedræt og anden Stofbearbeidelse gaaer ud paa et vist **Individs** Vedligeholdelse, Væxt og individuelle Uddannelse, samt, naar Afbræk ere skeete, Helbredelse, og omsider Udlevelse og Ophør ved Død; deels

b) gaaer ud paa **nye Individers** Frembringelse, i hvilke den samme Grundform gjentages (Affødning, Generation), altsaa gaaer ud paa Artens Vedligeholdelse, medens Individerne forgaae, og deres Legemlige falder fra hinanden.

Hvad **Ernæringen** især angaaer, da skeer den formedelst Optagelsen af et **Næringsstof**, som assimileres ved at omdannes til et Fluidum (Næringsvædsken, hos Dy-

rene Blodet), hvoraf derpaa i hver Deel af hele Legemet det Fornødne uddrages og udarbeides til dens Vedligeholdelse, da under den evindelige Vexel af Stof nye Dele bestandigen maae komme i de bortgaaendes Sted; hvoraf da sees, at Ernæringen gaaer for sig paa ethvert Punct af Legemet; hvorimod **Fordøielsen** blot gaaer for sig i visse Organer af Legemet. **Aandedrættet** synes især, idet det tjener til det Forbrugtes Udskillelse, at virke til Legemets **Opvarmelse**; men det Forbrugtes Udskillelse (Excretion) skeer ved flere Arter af Stofbearbeidelse og Udstødelse; om Aandedrættet ogsaa tilfører nyt Stof, er endnu ikke oplyst.

Generationen skeer paa forskjellig Maade ved Knoller, Skud, Aflæggere, Delinger, og endeligen ved Frø eller ved **egentlige Æg** (ova), og denne sidste Art af Affødning er af anden Natur og af større Betydenhed, end hine andre. Iøvrigt hersker Generationen i Planteverdenen saaledes frem, at den individuelle Udvikling for en stor Deel kun er en fremadskridende Generation. (Et Træs Væxt er i Grunden et Slags Ansamling af nye Individer, der danne sig udenom de hendøedes tiloversblevne Materielle).

Anm. 1. Ikke alene tjener i hvert enkelt Dyr en vegetativ Livsvirksomhed — dog af anden Beskaffenhed end Planternes — til Grundlag for det egentligen dyriske Liv, men ogsaa tjener den hele Planteverden i sin Heelhed til Grundlag for Dyrelivet, idet i hiin den hele store Assimilation foregaaer, hvorved det Uorganiske omdannes til et saa organiseret Stof, at det nu kan yde Dyrene det materielle Substrat for deres Bestaaen ved at tjene dem til Næring (cfr. S. 33-34).

Anm. 2. Ligheden imellem det vegetative Liv i Dyret med Livet i Planten viser sig klart, naar man (i de høiere Dyreclasser, hvilke vi her alene ville see hen til)

sammenligner hiint Liv fra det Punct af, da den af Spisen uddragne og uddannede Chylus i de tynde Tarme — for gjennem de hertil bestemte lymphatiske Aarer og deres Hovedcanal (ductus thoracicus) at vordeført over i Blodet — indsuges ved de mangfoldige paa disses indre Vægge sig befindende i Chylusmassen flotterende Dele, hvilke da ere at sammenligne med det Planterødderne bedækkende Laad, eller de fine røragtige, men for Enden ikke aabne Dele, der sidde som Duun eller fine Haar paa Rødderne. Baade hos Dyr og hos Planter føres den saaledes indsugede Vædske ind i Saftløbet (hos Dyret Blodløbet), for at føres til de Organer, hvor Luftskiftet, Respirationen, foregaaer (der hos Planterne skeer i Bladene), og derpaa at bringes hen til de Puncter, hvor den egentlige Ernæring skal finde Sted. Forskjellen er, at for Planten frembringer den større Natur uden om den den her betragtede Deel af dens Næring (den Deel, den faaer gjennem Luften, have vi her ei med at gjøre) allerede som indsugelig Vædske, hvorimod denne, Chylussen, hos Dyret først maa frembringes af Næringsstoffet ved et System af præparatoriske Organer og Functioner.

§ 8.

Hvad Dyrene angaaer, da ere de ufuldkomneste Dyr nærmest beslægtede med de ufuldkomneste Planter, hvorimod de fuldkomnere Planter og de fuldkomnere Dyr afvige meest fra hinanden. Dyrene i det Hele danne en høiere Classe af Tilværelser, end Planterne, og det deels med Hensyn til **Udviklingens Grad**, deels med Hensyn til **selve Livets Potents**. Det, der i sidste Henseende udmærker Dyret, er

a) i **udadgaaende universel** Henseende **Sensibiliteten**, eller Beqvemheden til, formedelst Sandseorganer

og de dertil hørende Nerver og Hjernedele, at faae Fornemmelser og derved at faae Forestillinger om de Ting, hvortil det udad til staaer i Forhold, samt at sættes i visse Følelsestilstande (Glæde, Frygt, Vrede o. s. v.); Virkningen gaaer her i saakaldt **centripetal** Retning, d. e. fra det saakaldte Peripheriske hen til et Centralsted; fremdeles.

b) i **udadgaaende individuel** Henseende Beqvemheden til, ifølge Attraa og Villen, ved Virksomheden af et tilsvarende Hjerne- og Nerveapparat, at yttre sig i vilkaarlige Handlinger, især formedelst Muskler, samt hvad der videre hører til at danne de Lemmer, i hvilke Musklerne ere det i Bevægelse Sættende, og saaledes at udøve en **Tilbagevirkning, Reaction,** paa eller med Hensyn til den indvirkende Omverden. Denne Beqvemhed er det, som alene skulde kaldes **Irritabilitet,** hvis man ei vil opgive dette Ord ganske, og sætte **Reactionsbeqvemhed,** eller et lignende Ord i Stedet. Irritabilitet maa iøvrigt ei forvexles med den **Incitabilitet,** som hører alt Levende til (see § 5 Slutn.), og hvoraf Sensibiliteten ligesaavel som Irritabiliteten er en Art; ei heller maa den forvexles med den Musklernes **Contractilitet,** eller Beqvemhed til at trække sig sammen, som kun er den legemlige Betingelse for Muskelvirksomheden. Skjønt der vel nok kan antages en vis legemlig Irritabilitet, beroer dog den egentlige animalske Irritabilitet paa noget indvortes Sjæleligt, nemlig deels paa Attraa (derunder Afskyen indbegrebet) og Villie, deels paa den Indflydelse, hvorved enhver Begjæren og Villen, formedelst Nerver, kan komme til at yttre sig saaledes i Musklerne, (det ere alene disse, der danne det egentlige **Kjød**), at i disse derved de ifølge Contractiliteten mulige Contractioner

virkelig skee, ved hvilke da de Bevægelser og Handlinger komme frem, hvorved Dyret gjør sin Begjæren og Villen gjeldende.

c) I **indadgaaende universel** Henseende bemærke vi hos Dyrene **Instinctet**, som er Det, hvori **det** Algyldige, eller den totale Tingenes Orden, og hvad denne fører med sig, **indenfra** gjør sig gjeldende i Dyret, men uden at Dyret selv veed af – eller træder i et Bevidsthedsforhold til – denne sit Livs indre Grundbevæger (primus motor) og Styrer, medens det derimod meget vel kan være sig bevidst, hvad det ifølge denne indre Styrers Tilskyndelse foretager, ja en fri Lempelse efter Omstændighederne med Skjønsomhed m. M. her kan finde Sted (see herom under § 9, Anm. 2).

d) I **indadgaaende individuel** Henseende endeligen bliver Spørgsmaalet dette, hvorvidt Dyret træder i noget indre Forhold til sig selv. Et saadant ligger naturligvis i den Viden af sig selv og Viden med sig selv, hvori al Bevidsthed, altsaa ogsaa den dyriske, bestaaer, og Dyret viser sig her som et Individ. der ei blot er centraliseret i sig, men ogsaa selv har med sig selv at gjøre; men hos Dyret er dette dets indre Forhold til sig selv uden Tvivl fortabt i **det** Øieblikkelige, eller kommer dog ikke til nogen Udvikling. Dyret kommer ei til at aflægge sig selv Regnskab for sin Gjørrn.

Anm. 1. En Alforstandighed gjør sig gjeldende overalt: i Planten uden al Bevidsthed, i Dyret gjennem et Bevidsthedsliv, og Dyrets ofte saa beundringsværdige, velberegnede, kløgtige Virksomhed udad er forsaavidt lige saa lidet Dyrets, som den lige saa beundringsværdige, der sees i Planteverdenen, er Plantens, eller den, hvorved Dyrelegemet saa konstfuldt bliver dannet, er Dyrets.

(Om Mennesket maa jo ogsaa aandeligen siges, at det Algyldiges Virken i Mennesket ikke er Menneskets). Tilnærmelsen hos Dyrene til Mennesket beroer ei paa Forstandigheden i deres Virken, men paa dennes Forhold til deres Selvbevidsthed, om de nemlig mere eller mindre vide med sig selv, hvad de gjøre, hvilket viser sig i den større eller ringere frie Lempelse efter Omstændighederne, saa at Virksomheden indrettes forskjelligen efter hvad Opmærksomhed og Jagttagelse lære Dyrene, og at der derfor hos dem viser sig en vis Opdragelighed, deels ved Livet selv, deels ved Mennesker. Cfr. min psychologiske Pathologie § 24, Anm. 2, S. 59.

Anm. 2. Man kan og maa hos Dyrene adskille et dobbelt Liv eller rettere System af Livsactioner; **det ene** er det blot i legemlig Stofbearbeidelse, Dannelse og Frembringelse virksomme Liv, **det andet** er Livet i Bevidstheden med al den dertil hørende og derfra aldeles uadskillelige Virksomhed i Legemet, som deels er en Betingelse for Livsyttringerne i Bevidstheden, deels er den, hvorigjennem disse yttre sig og gjøre sig gjeldende udad til. Det sidste Slags Liv kaldes det animalske Liv, men det maa da herved bemærkes, at dertil høre to Ting: deels det indvortes sjælelige Liv, deels et vist Indbegreb af legemlige, tildeels ved en bevidst Selvbestemmelse fremkaldte og styrede, men i Henseende til deres **Hvorledes** for en stor Deel Bevidstheden aldeles unddragne Functioner. Disses Centrum er i Hjernen, medens Hjertet kan kaldes Centret for det vegetative Liv. Saadant Centralt er det, — men især dog det, der beroer paa Hjerne- og Nervesystem, — som giver det vegetativt-animalske Liv hos Dyret dets eiendommelige Charakteer, idet det tillige bringer de vegetative Functioner i nøieste For-

bindelse med de animalske, formedelst et med Hjernen forbundet Partie af Nervesystemet (det saakaldte Ganglie-system), hvis Virksomhed er aldeles fornøden for Fordøielse og Assimilering.

Anm. 3. Her maae vi nu ogsaa omtale den **organiske Cyklus**, der hos Dyrene træder ganske anderledes frem, end hos Planterne, hvis den ellers hos disse egentligen findes. Den bestaaer deri, at alle Hovedfunctioner i Organismen lige meget ere **betingede af** og **betingende for** hinanden, hvorfor ogsaa ved en ei for ubetydelig Læsion hele Organismen kan komme i Bevægelse og komme til at lide.

Imidlertid hindrer Dette dog ikke, at Tab af visse Dele, eller Standsning af Livet i dem, kan erstattes ved andre Deles Hjelp, og at eet Organ kan **vicariere** for et andet, hvilket især kan blive en Følge af mange Organers (endog Hjernebestanddelenes) Dobbelthed, samt de flere Veie, ad hvilke Blodet kan gaae hen til de forskjellige Steder, ifølge Aarernes Anastomoser. Kun det vegetative Livs Hovedfunctioner med deres Organer staae i et saa uadskilleligt Forhold til hinanden, at deres gjensidige Betingethed af hinanden er saa indgribende, at ingen af dem kan være i Virksomhed uden den anden. I intet Organ og ingen Function kunne vi derfor søge hele Organismens primus motor, der kun er at finde i den i sin Heelhed i hele Organismen levende Sjæl, som imidlertid ikke maa tænkes at befinde sig paa noget særdeles Sted i Organismen. Den rører sig med en vis Allestedsnærværelse overalt i sin Mikrokosmos, og besjæler enhver Deel af denne; men Rumsforestillinger ere egentlig ikke anvendelige paa den. Forholdet imellem Sjæl og Legeme sige vi at være ikke et endeligt Forhold, men

et uendeligt Forhold, idet Sjælen **i sin Totalitet** gjør sig gjeldende paa ethvert Punct i Legemet og igjennem alle sine Yttringer eller gjennem al sin Virken gaaer tilbage i sig selv igjen (cfr. ovenfor Pag. 29). Hvorved det da maa vel paaagtes, at vi her bestandigen tage Ordet Sjæl i den egentlige rette, den physiologiske, Betydning.

Iøvrigt er at bemærke, at det kun er, naar vi tage den legemlige Organismus alene for os, at vi kunne sige, at f. Ex. Oine, Hænder, Fødder ikke ere indtrukne med i den organiske Cyklus, saa at de kunne være borte og Livet dog gaae sundt for sig. Udvide vi Blikket mere, saa see vi og dem at være indoptagne med i den organiske Cyklus, da de ere fornødne, for at Dyret af Omverdenen kan forskaffe sig det Fornødne til Livets Ophold, saa at, naar de mangle, maa Andet (andre Organers Brug, Konstmidler, andre Væseners Hjelp og Omsorg) vicariere for dem.

Anm. 4. Vi bemærke her fremdeles, hvorledes det Spørgsmaal er at besvare, om Sjælen kan siges selv at bygge sig sit Legeme, som Nogle, især den i sin Tid berømte **Stahl** († 1734), have yttret. Man seer let, at, alt eftersom Legemet dannes og uddannes, og nu tillige efterhaanden hos Dyrene og Menneskene et Bevidsthedsliv dannes og uddannes, constitueres tillige en Sjæl i dette Legeme og i denne Bevidsthed. Sjælen er da som saadan ikke til iforveien, og forsaavidt der skulde kunne være Tale om en Sjælens **Præexistents**, kunde denne kun være en Præexistents i **Muligheden**, ei i Virkeligheden, idet det Eneste, der i denne Henseende kan siges forud at existere, er Det i Naturen, som gjør dét muligt, at en vis bestemt Sjæl med sin bestemte Eiendommelighed kan, og under givne Forhold **maa**, fremkomme. Sjæl og Legeme

vorde altsaa med hinanden. Det er Livsvirksomheden, der skaber sig sit Legeme, men med det samme constituerer sig til at danne en i Organismen subsisterende Sjæl. Men denne Livsvirksomhed er i sin Grund det altomfattende Verdenslivs Fungeren paa et vist Punct i sin Virksomsheelhed, sit Rige. Og see vi Sjælens Tilvær at have sin Grund heri, saa see vi, at der ingen Grund er til at antage, at, fordi Sjælen i Tidens Løb er bleven til, maa den og i Tiden igjen forgaae; overhovedet er der Intet, der kan berettige til at opstille den Sætning, som for en saadan Antagelse lægges til Grund; snarere skulde man synes at maatte antage, at Intet, som først er bleven til, kunde forgaae igjen. Men der maa uden Tvivl skjelnes imellem Sjæle, hvis Tilvær kun er sat til at være midlertidig (temporær), og saadanne, der ere satte til at være Organer i et Rige, som kræver Udødelighed hos sine Organer; saa at vi altsaa komme til at skjelne imellem dødelige og udødelige Sjæle, hvilke sidste da ere udødelige ved at være medhenhørende til – og satte til at indoptages i og indleve sig i – et Rige, hvis fremadskridende Gang er en saadan i det Uendelige gaaende, at de Sjæle, som udgjøre dets Organer, herved udødeliggjøres. (See herom videre mit Universitetsprogram af Aaret 1823 **de præexistentia, genesi et immortalitate animæ**, min Afhdl. om Sjælens Subsistents i Liv og Død i mit Philos. Archiv, S. 42 ff., samt en Afhdl. af mig i Maanedskr. f. Litteratur 20de B., 4de Hefte S. 295 ff., saa og min Bog om Forh. im. Sjæl og Leg. 1ste Afd. D, III. S. 89 og Slutningsbetragtn. S. 94, samt 2den Afd. Slutningsbetragtn. S. 164. Til min specul. Kosmologie kan jeg og her henvise, især til dens tredie Tillæg).

Anm. 5. Men nu opstaaer det Spørgsmaal, i hvilket Forhold Bevidsthedslivet og Livsactiviteten i det Legemlige staae til hinanden, og det er egentligen **dette Forhold**, som nærmest menes ved det bekjendte Spørgsmaal **om Forholdet imellem Sjæl og Legeme,** idet man **da** tager Ordet Sjæl i den almindeligst vedtagne Betydning (cfr. § 1).

I denne Henseende bliver for det Første det i Anmærkning 1 til § 1 Anførte at erindre. Dernæst bliver at bemærke, at, om end det indvortes Sjælelige under de jordiske Forhold unægteligen aldeles og paa ethvert Punct er afhængigt af Hjernens Tilstand og Forfatning, som af sin væsentlige **Betingelse**, saa kan det dog ingenlunde siges at beroe derpaa, som paa sin **Aarsag** eller **Kilde**, der naturligvis gaaer frem af den indre Livsvirksomhed selv, altsaa af den Leven, som netop i sin Centralisation i sig danner Sjælen i egentlig physiologisk Forstand; og denne constitueres atter ved Virksomheden af den allestedsnærværende i Alt sig rørende indre Grundkilde, det indre Alvirksomme, der, efterat have virket til, at danne Legemet nu udaf sin Formaaens indre Dyb virker saa, at en Sjæl dannes. Af det indre Alvirksomme har Sjælen sit Udspring, og deri har den sin Grund og sin Livskilde. Det maa ogsaa bemærkes, at ei blot Hjernen, under det her indtrædende Vexelforhold imellem det indvortes Sjælelige (eller til Bevidstheden Henhørende) og det Legemlige, kan være Det, fra hvis Side Virkningerne gaae ud, fremkaldte ved Omverdenens Indvirkninger, men at ogsaa fra Bevidsthedslivets Indre saadanne første Virkninger kunne udgaae, saa at Hjernen kan uddannes og udorganiseres fra en reen psychisk (hos Mennesket tillige en aandelig) Virkens Side; i hvilken Henseende det ogsaa fortjener en

særdeles Opmærksomhed, at hos Menneskebarnet Hjerneskallen ei er lukket ved dets Fødsel, men under den allerførste Deel af Livets Barndomsperiode lader et Rum frit for en Bæxt i Hjernen, af anden og større Betydning, end den, som senere er forbunden med den tilsvarende Knokkelvæxt.

Spørge vi nu om Hjernens og Hjernevirksomhedens Betydning for Aanden og væsentlige Fornødenhed for dennes Liv paa Jorden, saa bemærke vi, at Hjernen er ligesom **Communicationsstedet** for den indre aandelige og den udenfra fremkaldte og udad virkende legemlige Leven, og at et saadant Organ nødvendigen maatte medhenhøre til et aandeligt Væsens Leven i en Samfundsheelhed, altsaa i en Legemverden (§ 6), samt at Aandens Leven ei kan Andet end heelt igjennem i sin Yttringsmaade at bestemmes ved Noget, som er opstaaet ifølge det formedelst udenfra kommende Paavirkning Givne eller Opstaaede. Bestemt til at leve i den jordiske Verden og opstaaet og uddannet fra denne Grundvold af, skal Jeget paavirkes af alt det Jordiske, for at komme til at erkjende det, og skal tillige i dette Jordiske lade alt Det komme til at fremtræde og gjøre sig gjeldende, hvad der udaf den indre aandelige Grund træder frem og gjør sig gjeldende i dets Indre. Alt det indenfra aandeligen Givne vækkes ogsaa kun eller fremkaldes ved noget udenfra Givet, og yttrer sig bestandigen med Hensyn til noget Saadant, og finder ogsaa kun i noget Saadant Midlerne for sin Fremtræden og Gjørensiggjeldende (f. Ex. Sproget), og derfor er da nu og den hele aandelige Leven, uagtet den i sit Udspring og Fremkomme er uafhængig af det Jordiske, dog i sin Fremtræden paa Jorden anlagt saaledes, at Aandeligt og et vist Jordiskt, nemlig

det, hvorpaa det Aandeliges Indlevelse i det Jordiske beroer, aldeles gaae i Eet. Derfor vil da ogsaa, naar det jordiske Organ forstyrres, det Aandelige tillige komme til at virke som forstyrret, omtrent som Legemsbevægelsen maa træde frem som en forstyrret eller gal; naar Villien, idet den vil lade den gaae for sig, kun finder forqvaklede Ledemod at yttre sig i. Men derfor tør dog ikke den aandelige Leven, endog som individuel Leven, ansees for saa afhængig af det jordiske Indbegreb af Yttrings- og Fremtrædelsesmidler, at den ikke skulde kunne, udaf sin indre Grundværen og hvad der har dannet sig i denne, fortsætte sin Leven i en anden Levesphære formedelst et ganske andet Indbegreb af nu hertil dannede Yttrings- og Fremtrædelsesmidler, ifølge Forhold, som vi her ei kunne gjøre os nogen Forestilling om. Vi have i Barnelivets Overgang fra den vegetative Leven, som finder Sted i Fostertilstanden, til den derfra ganske forskjellige, som indtræder efter Fødselen, en talende Analogie. Dersom et Foster havde Bevidsthed, men ingen Viden udover den snævre Kreds, i hvilken det ernæres og lever, skulde det vel kunne tænke sig sin Fødsel som en Død, der truede det med Undergang ved Sønderrivelsen af Det, hvorpaa hidtil dets Liv aldeles beroede.

Anm. 6. Endnu maa bemærkes, at uden Tvivl hiin de indvortes Sjæleactioners Betingethed og Afhængighed af Hjernevirksomheden er saa specificeret, at enhver vis bestemt indvortes Sjæleaction har sin visse bestemte Hjerneaction i Følge med sig, paa hvis Mulighed og Indtræden den da beroer, som paa sin **særdeles Betingelse.** Til at antage Dette ledes vi ikke blot ved mange Analogier, som Sandserne og Bevægelsesorganerne, deriblandt Taleorganerne, frembyde, men og

ved at overveie, at, naar saa mange Forestillinger, og hvad der ved Hjelp af dem eller i Forening med dem fremtræder i Bevidstheden, alle adskille sig saaledes fra hinanden, at hvert Saadant træder frem som Noget for sig, og som saadant kan vende tilbage i Bevidstheden, saa maa ogsaa hvert have sit visse bestemte Særegne i den hele Livsvirksomhedsmaade, hvorved det opstaaer, altsaa og i den legemlige Deel af denne. Men saa kan det da fra Psychologies og Physiologies Side Intet have imod sig, at visse Arter af hine Sjæleactioner (hos Mennesket Sindsvirksomheder) beroe paa visse, saaledes til visse Dele af Hjernen sig hentrækkende, og i dem i Særdeleshed fremtrædende, Hjerneactioner, at forskjellige Hjernedele derved erholde en forskjellig psychisk Betydning. En saadan Antagelse førtes den berømte Dr. **Gall** til, og den ligger til Grund for hans bekjendte **Hjerneorganlære**, af hvilken hans saakaldte **Kranioskopie** kun udgjør en secundær Deel. Han, som især holdt sig til de nævnte Analogier, antog, at af de mange Nervefibriller, hvilke i Hjernen ere at bemærke (og hvis Løb han, som især havde en stor og ubestridt Fortjeneste af at have lært Anatomerne en ny og bedre Maade at anatomere Hjernen paa, søgte at paavise), nogle visse bestemte Samforeninger eller Bundter tjene som Organer (det vil sige materielle Betingelser og Yttringsmidler) for visse Arter, andre for andre Arter af indvortes sjælelig eller aandelig Virksomhed; saa at, ligesom der ere forskjellige Organer for Syn, Hørelse, o. s. v., saa ere der ogsaa i Hjernen forskjellige Organer for f. Ex. musikalsk Sands, Sands for Tal, Erhvervelyst, Skarpsindighed, Vittighed, Ærefrygt, Velvillie, Selvfølelse, o. s. v. Men nu antog han tillige, at disse Nervepartier løb saaledes, at de paa Hjer-

nens Overflade, hver paa sit Sted, virkede saaledes sammen med den denne Overflade bedækkende Graamaterie, (Belægningsmaterie, celluløse Materie), at nu her **Det** gik for sig, som især udfordredes til den tilsvarende Bevidsthedslivsyttrings Indtræden, og havde Indflydelse paa den Styrke, hvormed den gjorde sig gjeldende. Han antog tillige, at denne Styrke beroede paa det tilsvarende Hjerneorgans Omfang i Størrelse, og da nu hos Mennesket Hjerneskallens Form ordentligvis og i det Hele svarer til og gjengiver Hjernens Form, antog han, at man af Hjerneskallens Form kunde slutte sig til Anlægs- og Aandsevne-, samt Aandsdrivtsforskjellighederne hos de forskjellige Mennesker. Fra den moralske Friheds Side kan Intet være at indvende imod denne Gallske Lære, hvilken man har givet Navn af **Phrenologien**, da den kun gaaer ud paa nærmere at specificere eller specialisere, hvad der til al Tid i Almindelighed har maattet erkjendes i Henseende til det Aandeliges Afhængighed af Hjernen; hvorved det da Intet videre gjør til Sagen, hvad Slags Philosophie Gall selv videre nærede ved Siden af sin Lære, eller forbandt med den. Endnu maa dog bemærkes, at han aldeles antog, at Organet kunde ligesaavel uddannes ved Aandens Kraft, som denne i de forskjellige Henseender beroede paa hiint, samt at han ogsaa ikke antog noget særegent Organ for almindelig Forstandighed, for Fornuft, o. s. v., da sligt Almindeligt hører Heelheden og den i denne levende Aand til.

(**Anm. 7**) Iøvrigt har ogsaa **Physiognomoniken** (saa kalde vi med Aristoteles **Videnskaben om** det Physiognomiske) maattet taale Angreb og Indsigelser, lig de meest almindelige blandt dem, som Galls Lære fandt og endnu finder, istedetfor at et Non-liqvet dog er det

Høieste man indtil nu kan stille imod denne sidste Lære. For det Physiognomiskes Realitet synes ei blot det praktiske Vidnesbyrd at tale, som fra gammel Tid af har ligget i de Fordringer, der i denne Henseende ere gjorte til Billedhugger-, Maler- og Skuespillerkonst, men ogsaa den Bemærkning, at det Pathognomiske og Mimiske, selv i sine finere Yttringer, vel ei er Andet, end det begyndende Spil af de legemlige Actioner, hvilke en vis indvortes Sjælebevægelse (Sindsbevægelse) naturligen fremkalder, men at atter jo dette Pathognomiske og Mimiske, naar det hyppigen gjentages, maa føre til noget Staaende og Blivende, altsaa til noget Physiognomiskt; hvortil, hvad det Medfødte heri angaaer, kommer at Sindsvirksomhedens hele Art og Natur hos et Menneske dog vel ei kan nægtes at beroe paa noget Medfødt, og i Særdeleshed paa Centralorganets, Hjernens, medfødte Beskaffenhed, saavelsom paa det øvrige legemligen Medfødtes Forhold til dette Centralorgan; men at det nu synes at være naturligt at antage, at det forskjellige udvortes Udseende ei kan have dannet sig uafhængigt af alt Hiint; dog er det Physiognomiskes Paalidelighed langt mere Tvivlsomhed underkastet, end det Pathognomiskes. (Forresten henviser jeg, baade hvad Galls Lære, og hvad det Pathognomiske og Physiognomiske angaaer, til den tredie Hovedafdeling, B, i min Bog om Forholdet imellem Sjæl og Legeme).

Anm. 8. Gaae vi dybere ind i Forholdet imellem Sjæl og Legeme, og see tillige hen til de Lærdomme, der herom have dannet sig, saa bemærke vi, at **tre Spørgsmaal** her, ei blot ifølge Sagens Natur, men ogsaa ifølge det historiskt Givne, ere at adskille, af hvilke imidlertid

det ene atter ligefrem fører til et til en anden Side liggende **fjerde** Spørgsmaal.

1. **For det Første** spørges: i hvilket Forhold staaer Sjælen, i Ordets egentlige physiologiske Forstand, til Legemet? ɔ: i hvilket Forhold staaer den indre Leven, i sin Eenhed og Heelhed i sig, til Legemet? Dette Spørgsmaal fører tilbage til det om Kraftens Forhold til Materien overhovedet (hvilket jeg i min Bog om Forholdet imellem Sjæl og Legeme har taget særskilt i Betragtning i 1ste Afdl. D, S. 59 ff.), men er, saavidt vi her ville gaae ind i det, allerede besvaret i § 5 samt Anmærkn. dertil. Sjæl betegner **her** den hele individuelle Totalleven, der constituerer **sig selv**, idet den constituerer Legemet, og, idet den, vedvarende, gjør, at Legemet bestandigen opretholdes, udgjør det bestandige egentlige Værende og Substantielle i dette. Herom er allerede ovenfor (S. 29 og 51) bemærket, at Forholdet er et uendeligt Forhold, idet Sjælen – uden at gribe ind i Legemet fra et vist bestemt Punct af – med en vis Allestedsnærværelse rører sig deri; hvorved iøvrigt ingenlunde menes, at **Fornemmelse** skulde være tilstede paa ethvert Punct i Legemet; thi **denne**, som en **vis Art** af Action blandt flere, beroer paa visse bestemte Organer, nemlig Fornemmelsesnerverne, og deres visse bestemte Communication med Centralorganet.

2. **Dernæst** spørges: hvilket er Grundforholdet imellem **indvortes** Sjælsvirksomhed (Sindsvirksomheden) og de **legemlige** Actioner? Hvorledes formaaer f. Ex. en Tanke at sætte Armen i Bevægelse, hvorledes en Rystelse eller Række Rystelser i en vis legemlig Deel, et Sandseorgan, at bevirke en Forestilling, ja endog en meget aandelig Tankeforfølgelse? Spørgsmaalet er altsaa,

hvorledes **de to Systemer af Livsactioner** staae i Forhold til hinanden; hvorledes især noget Immaterielt kan virke ind paa det Materielle. Her viser sig da, idet vi agte paa, at begge Slags Actioner komme fra og ere Virkelser af den samme ene Totalleven, Svaret saaledes: Vistnok kan ikke Tanke og Beslutning ligefrem eller directe virke ind paa de Nerver, ved hvilke atter Musklerne sættes i Bevægelse, naar noget legemligen foretages; men, idet Sjælen, eller det totale Levende i Mennesket, yttrer sig saaledes i Bevidsthedens Sphære, at en vis Tanke opstaaer, virker den **med det Samme** saaledes i sine legemlige Functioners, især Hjernefunctionernes, Sphære, at den tilsvarende legemlige Bevægelse skeer. Og saaledes ogsaa omvendt: Naar f. Ex. ved visse Rystelser i Ørets Knokler og Andet deri det tilsvarende Nerve- og Hjerne-apparat sættes i den Action, hvori Livsvirksomheden nu herved bringes, saa fremvirker Sjælen udaf sin egen indre Natur de Idee- og Følelses-Bevægelser, som Musiken fremkalder. Sjælen, i dette Ords rette, physiologiske Betydning, lever og virker i den hele Totalitet af Livs-functionerne. Vakt til, eller bestemmet til (erigeret til), at yttre sig paa en vis Maade i indvortes sjælelig eller aandelig Henseende, sættes den heelt i en dertil svarende Bevægelse eller Activitet, og vil da nu derved (eo ipso) vækkes eller erigeres til at virke paa en vis tilsvarende Maade i sit Legemlige, og det just paa den Maade, som dens egen oprindelige Grundnatur i sin Consequents medfører, men denne er nu fra Grunden af ordnet saaledes, at nu ved Livets Kraft netop det skeer i Legemet, hvad der svarer til hiint indvortes Sjælelige. Om omvendt: en Indvirkning paa Legemet, forsaavidt den faaer en tilstrækkelig indgribende Forandring til Følge i Hen-

seende til Livets Virken i Legemet, vil ifølge den samme Grundordnethed sætte den hele Totalitet af Leven og Virken saaledes i en vis tilsvarende Bevægelse, at denne nu, i indre Samstemming med sig selv, virker paa en vis bestemt dertil svarende Maade i den Deel af sin Virken, der bestaaer i Tanker, Følelser, Beslutninger o. s. v.

3. Men denne Betragtning fører os da videre, og bringer os nu til **fremdeles** at spørge, i hvilket Forhold den hele saaledes i sig afsluttede Mikrokosmos, som nu saaledes i Eet og Alt lever sit Liv indenfra udad, (idet alt udenfra Indvirkende kun er et Fremkaldende) staaer til sin Omverden. Hvorledes er en Seen og Høren muligt? spørge vi her især; det vil sige: hvorledes gribe **Omverdenens Gjenstande** saaledes ind i den i sig afsluttede, alle sine Livsactioner udaf sin egen indre Kilde fremvirkende Mikrokosmos, at, i og gjennem disse dens egne Livsactioner, virkelige Gjenstande, der ere i en virkelig Omverden, komme til at fremstille sig for Bevidstheden? At Noget med en vis Nødvendighed gjør sig gjeldende hos os, som en objectiv Verden, hvori vi leve, er vist; men er denne tilsidst Andet, end et System af vor egen Sjæls nødvendige Imaginationer? Hvorledes bringes vi til at erkjende disse for virkelig objectivt gyldige? og hvilket er Grundforholdet i denne Henseende?

Herpaa er kun eet Svar at give, til hvilket alle Phænomener vise os hen, som det eneste. Den individuelle Mikrokosmos, der jo maa tænkes fremkommen ved den store Tingenes Ordens Gang, maa tillige ved denne tænkes dannet i en saadan Harmonie med og Tilsvarenhed til det store Hele, at til ethvert muligt udvortes Indvirkningsforhold, og tilmed til enhver mulig udenfra indvir-

kende Gjenstand, hvis Indvirknings Mulighed ligger i selve Mikrokosmens Legemlighed, maa der svare en vis bestemt Action i Nerve- og Hjernetotaliteten, saaledes at, naar en vis Indvirkning skeer paa Legemets udadvendte Dele, Sandseorganerne, maa just denne bestemte Nerve- og Hjerneaction indtræde; som Følge f. Ex. deraf, at Lyset har sat Synsnerven i en vis Action, maa ved Synsnervens sig fortsættende Virksomhed en vis bestemt Action i Hjernen indtræde; og nu maa fremdeles imellem Sjælens Virken i sit Legeme og dens Virken i sin Bevidsthed tænkes det lignende Grundharmonieforhold, at, naar Livet ved Indvirkningen paa det Legemlige bestemmes og nødes til en vis bestemt Action i Hjernen, saa bringes den ved sin egen indre Natur og dennes Consequents til at virke paa en vis bestemt Maade i sin Bevidsthedskreds, altsaa i sin Forestillen, saa at Forestillingsproductiviteten netop kommer til at frembringe just denne bestemte Forestilling, der nu, uagtet den alene produceres indenfra, dog netop svarer til den indvirkende Gjenstand, fordi, ifølge hiint Grundharmonieforhold (eller ifølge Naturens Consequents med sig selv, ud fra hvert af dens – sporadiskt hinanden imøde trædende – Actionspuncter), den indre Productivitet i Individualiteten maa frembringe netop denne bestemte til Indvirkningen svarende Forestillen.

Der ligger i Organismen og især i Hjernen en Mulighed til utallige Actioner, og det saaledes, at til hver Action i Centralpartiet af Hjernen svarer en vis bestemt Forestillingsaction saaledes, at, naar hiin fremkaldes, maa med det Samme ogsaa denne indenfra fremkomme. Men ifølge hiin Grundordnethed, (den saakaldte **harmonia præstabilita**), der er en ligefrem Følge af Makrokosmens eller Altilværelsens Organisation, er nu hiin Hjerneactivi-

tet afpasset saaledes efter Alt, hvad der i den store Heelhed er til, at, naar en **vis bestemt** Indvirkning skeer paa Mikrokosmen fra Omverdenen, saa bliver derved ifølge Legemets egen hele Indretning hver Gang fremkaldt en **vis bestemt** Nerve- og Hjerneaction og **ingen anden end just denne**, men denne atter medfører hver Gang sin visse bestemte Forestillingsaction og ingen anden, og denne er nu netop den, som svarer til og for os repræsenterer netop Det, hvad der udenfra gjorde Indvirkningen, fordi ogsaa Forestillingsactionernes indenfra kommende Totalitet staaer i det samme Forhold af en **harmonia præstabilita** eller **originaria** til den store Heelhed, som Hjerneactionernes.

Naar en altomfattende Tingenes Orden gjøres gjeldende ved en altomfattende Virksomhedsmagt, der har sin indre Eenhed og Conseqvents i sig, men virker ud fra utallige Puncter, saa maa det jo være en ligefrem Følge, at dette Alvirksommes Virken i det enkelte Led ud fra dettes Indre, maa staae i en saadan Grundtilsvarenhed til dets egen store Virken i det store Hele, at hvad der udenfra virkes ind paa det enkelte Led, maa hos dette finde sit Tilsvarende, saa at der i dette udaf dets Indre just frembringes Det, som maa frembringes, for at Begges Indlevethed i hinanden (cfr. § 16) kan finde Sted. Man tænke sig Forholdet i Lighed med en stor Musiks Indvirkning i et dertil afpasset lille Toneinstrument, der, ifølge sin egen Indretning, ved sin egen Virksomhed i sit lille Omraade gjenklingende gjenfrembragte den store Musik, men nu dog tillige ved Tonevirkninger, der gik selvstændigen ud fra det selv, gav sit Bidrag til den store Musik. Og nu tænke man sig det store Hele fuld af saadanne Smaainstrumenter.

Ved Tankemeddelelser er det især øiensynligt, at Modtagen kun kan bestaae deri, at det Tilsvarende indenfra fremkaldes og dannes hos den Modtagende, ud fra Livet i denne selv; og saaledes er det ved Alt, hvad der aandeligen bibringes os udenfra.

4. Men agte vi nu i Særdeleshed paa Mennesket, hvem vi overhovedet her fornemmeligen have for Øie, saa komme vi **endeligen** til endnu et Hovedspørgsmaal; det er dette: i hvilket Forhold staaer den mikrokosmiske Bestaaen til det universelle Algyldige, og dette til den? Nærmest og først vil man tænke sig det Algyldige paa en umiddelbar Maade, som selv umiddelbart tilstedeværende, at leve og røre sig i Individet, saaledes som det i det Geniale især synes at være klart. Og vi tale ogsaa naturligen som De, der ligefrem føle det i sin Magt nærværende i os, og føle os opfyldte deraf. Men nu er her dog en i sig afcyklet Mikrokosmositet, og denne see vi især øiensynligen ogsaa at maatte haves for Øie ved nærværende Spørgsmaal, naar vi agte paa, at ogsaa her er Alt afhængigt af Hjernesundheden og Hjerneuddannetheden. Men saa maa da ogsaa her Forholdet være et Indvirkningsforhold fra det Ene til det Andet, idet fra et allestedsnærværende Grundværende, som et Grundcentralt, Virkninger gaae erigerende hen til den mikrokosmiske Centralitet, saa at ogsaa her Eenhedsforholdet kun er et Forhold af Eenhed i **Toheb**. Dette vil tildeels kunne sammenlignes med Forholdet af den hele galvaniske Strøm til hvert enkelt Led i Kjæden, hvilket enkelte Led altid er et for sig bestaaende Led, der kun lader Virkningen skee gjennem sig saaledes, som dets egen individuelle Disposition og Natur medfører det, saa at Totalvirkningen paa

hvert enkelt Punct er en Vækkelse eller Erigering af Det, som det enkelte Leds eiendommelig Natur medfører og tilsteder.

(Anm. 8.) Til Slutning bemærke vi de **forskjellige Forestillingsmaader**, som have dannet sig angaaende Forholdet imellem Sjæl og Legeme, men i hvilke de forskjellige forhen adskilte Spørgsmaal ikke nøie ere holdte fra hinanden, eller ere bemærkede hvert for sig:

1) Systema influxus physici, eller den Lære, at Sjæl og Legeme ere indrettede saa, at hiin ligefrem virker ind paa dette og dette paa hiin, uden at det videre kan siges, hvorledes det skeer; denne Lære er altsaa kun den vulgære Forestillingsmaade, som Alle i Livet følge, men hvorved Spørgsmaalet egentlig bliver staaende ubesvaret, ja dets Besvarelse uforsøgt;

2) **Materialismen**, der lærer, at alt indvortes Sjæleligt er saa aldeles beroende paa det Legemlige, at der i Grunden ingen Sjæl lever i Legemet;

3) **Spiritualismen**, eller **Idealismen** (i den meest sædvanlige Betydning af dette Ord); denne gaaer ud paa det Modsatte af Materialismen, idet den lærer, at der i Grunden ingen Legemverden er til, men at denne kun existerer i og for vor nødvendige Forestillen.

De sidstnævnte tvende Forestillingsmaaders aabenbare Eensidighed fører tilbage til de dualistiske Forestillingsmaader, hvortil foruden den under Nr. 1 anførte henhører:

4) Det saakaldte systema causarum occasionalium, eller den Lære, at, naar noget Legemligt fører med sig, at en Forestilling opstaaer, eller omvendt, naar en Forestilling yttrer sig i en legemlig Action, da er det ikke det Legemlige, der bevirker — eller er causa efficiens til — det

tilsvarende indvortes Sjælelige, og omvendt, men det er det indre Alvirksomme i den hele Verden, eller, som man sagde, det er Guddommen, der, idet det Ene skeer, fremvirker det Tilsvarende, saa at det Legemlige her kun er **foranledigende** Aarsag til, at det tilsvarende indvortes Sjælelige bevirkes ved det Alvirksomme, og omvendt. Denne Lære er opstillet af **Cartesianerne** (de la Forge, Geulinex o. Fl.), og især uddannet af **Malebranche**, efterat Cartesius havde opstillet den Lære, at Alt i Legemverdenen ene og alene bevirkedes ved mechaniske Aarsager, altsaa ene og alene ved legemlige Bevægelser (**corpus non moveri nisi alio corpore moto**), men at der i Mennesket var en uafhængigt af alt Legemligt bestaaende Aand, saa at Cartesius paa en vis Maade forenede en reent materialistisk med en reen spiritualistisk Anskuelse.

Det Samme gjorde ogsaa **Leibnitz**, der, for ei at antage de uophørlige Mirakler, som han meente, at Malebranches Lære medførte, og dog ei heller at komme til Spinozas pantheistiske Forestilling, opstillede sit saakaldte

5) **systema harmoniæ præstabilitæ**, ifølge hvilket han med Cartesianerne antog, at alt Legemligt alene havde sin Aarsag i noget Legemligt, og alt indvortes Sjæleligt alene i det indvortes Sjælelige, men saaledes, at fra først af de legemlige Virkningers hele Gang i Verden skulde tænkes paa saadan Maade forudbestemt og beregnet, at hver legemlig Virkning netop maatte indtreffe i det Dieblik, da den tilsvarende sjælelige Virkning indtraf, og omvendt, saa at det maatte see ud, som om den ene fremkom som en Virkning af den anden, uagtet den ene kun fremkom samtidigt med den anden, idet hver af dem kun fremkom af sin egen Kilde, da den ene blot var en Følge af de legemlige Virkningers Gang, den anden blot af det indvortes

sjælelige Livs Gang, men begge samtidigen fulgtes ad ifølge hiin forudbestemte Totalharmonie.

Endeligen har i den nyere Tid, især ved **Schelling**, dannet sig

6) den **saakaldte Identitetslære**, der nærmest er beslægtet baade med Malebranches Lære og med Leibnitz's, men dog ei er dualistisk, som disses. Det er den, som jeg i forrige Anmærkning har fremsat, dog paa min egen Maade, og udførligen har søgt at opklare i mit Skrivt: „Om Forholdet imellem Sjæl Legeme" o. s. v. Første Afdeling. — Jeg henviser ogsaa til min ældre Psychologie 1ste Deel § 58, Side 212 ff.

§ 9.

Gaae vi nu til Mennesket og spørge, hvorved det er, at Mennesket, ei blot i **Grad**, men ogsaa i Henseende til Livets høiere **Potents**, udmærker sig fra Dyrene, saa have vi herved **fornemmeligen** at see hen til det indvortes Sjælelige, og bemærke da, at Mennesket er sat i et ganske andet **Grundforhold** baade til det indre algyldige Alvirksomme og til sig selv, end Dyret, og hermed tillige har et ganske andet **Livsformaal**. Medens Dyret kun har Sensibilitet for de udvortes Ting og for sit eget Vel- eller Ildebefindende med Hensyn til dem, og i sin Bevidsthed kun objectiverer sig det Herhenhørende, har Mennesket tillige mangen **indadvendt Sands**, idet Menneskets Natur fører til, at det kan komme til Bevidsthed om - og fra sin Side kan træde i et **Objectivitetsforhold** til - det indenfra kommende Universelle, Alvirksomme, Algyldige, Uendelige og Evige, og bevæges af mange **Hensyn hertil**. Saaledes staaer da Mennesket indadgaaende i et bestemt **Forhold til** sin hele Tilværelses **constituerende Principer**, og kan

herigjennem komme til at føle sig i **Forhold** til selve Guddommen (hvilket Sidste især sees i **Samvittigheden**). Hertil træder Mennesket i Forhold igjennen Det, som gjør Mennesket til et **Frihedsvæsen,** der adspørger sig selv, hvorledes det skal føre sit Liv, og nu maa søge sig en indre Fører og Styrer; men denne virker da kun gjennem Menneskets egen Anerkjendelse og Følgagtighed ifølge Anerkjendelse. Men dermed aabner et høiere Rige sig for Mennesket. Vi finde derfor hos Mennesket en stor Deel Livsyttringer, saavel Erkjendelser som Interesser og Bestræbelser, der dreie sig om de herved givne aandelige Gjenstande og Formaal, og hertil knytter sig en **Randsagelses- og Eftergranskningsstræben,** der efterhaanden udstrækker sig til Alt, endog til at søge at udfinde alle Tings sidste Grunde, imedens Dyrets hele Vaerbliven, Tragten og Stræben alene er vendt udad, og selv hvad de udvortes Gjenstande angaaer, viser, om end enkeltvis nogle, dog kun **faa** Yttringer, der vidne om Interesser, som gaae **udover** en til det Legemlige sig indskrænkende Omsorg for Dyret selv, dets Mage og Afkom.

Vi see da, at hos Mennesket med 1) den **høiere Universalitet,** der nærmest viser os hen til det Det, som a) **i indadgaaende Henseende** er at bemærke, men hvortil dog ogsaa b) mange Sandsninger, Interesser og Forhold i **udadgaaende** Henseende knytte sig, — staaer 2) en **høiere Fremtræden af den individuelle Selvbeskaaen** i væsentlig Sammenhæng; men her see vi nu Mennesket baade a) **indad til** sat i et Forhold til sig selv; ifølge hvilket det kan kalde sig selv **til Regnskab** og tilmed udøve en **fri Magt over sig selv,** og altsaa tillige opløfte sig over de øieblikkelige Tilskyndelsers Herredømme, saa og b) i **udadgaaende** Henseende sat i Stand til, ved at trænge ind til den omgivende Naturs Principer, ligesom

at bemægtige sig disse eller sætte sig i Besiddelse af dem, saa at de komme til at tjene Mennesket, og Mennesket saaledes kan komme til at **udøve et vist frit Herredømme over denne udvortes Natur.**

Vi see da, at A), hvad angaaer Menneskets Leven **i den samme Sphære** af Gjenstande og Forhold, **hvori ogsaa Dyret befinder sig,** da viser sig her saare Meget, som ei hos Dyret findes, men kun hos Mennesket, og som er en Følge af, at den Intelligents, der i mange Henseender sees hos Dyret, kun i Mennesket og for Mennesket træder frem **som saadan,** men derved tillige kommer til en stor Udvikling. Men **dernæst** see vi, B), at i og for Mennesket aabner sig, ifølge dets indadgaaende Objectivitetsforhold til det Uendelige og Evige, **en heel ny Sphære af Tilværelse og Tilværelsesforhold** og en heel Tilværelsesfylde, som for Dyret ikke aabner sig.

Ved denne sidste indordnes og indoptages den individuelle Leven gjennem Det, som hører Friheden til, saaledes i det Universelle, at den herved kan siges at indorganiseres i et **aandeligt Rige** eller et **Aandens Rige.** Men endnu vise sig dog herved ikke nye eiendommelige Individualisationer, eller nye organiske Eenheder og Heelheder, nye Mikrokosmer; men Alt gaaer herved endnu kun ud paa den individuelle Levens Udvikling og Opløftelse til den i sig fyldige Existents, hvortil den er lagt an. (Hvorimod saadanne høiere Individualisationer vise sig for os, naar vi fra det enkelte Menneske see hen til Menneskeheden. Jfr. § 6 og §§ 10 og 11). Hiint Aandens Rige viser sig derfor her endnu kun fra sin **ideelle** Side.

Anm. 1. Den herved til Grund liggende høiere Sandsning kalde vi, forsaavidt den udvikler sig under **Besindelsens** Form, **Fornuften** (i Ordets subjective

Betydning), og denne pleier derfor **især** at nævnes som Det, der udmærker Mennesket fra Dyrene, og Mennesket kaldes derfor ogsaa et Fornuftvæsen, og kan da ret vel defineres at være det **jordiske Fornuftvæsen**; men Fornuft maa da ei forvexles med Forstand, og **ved Siden** af Fornuft er da den høiere Sandsnings Fremtræden under **Følelsens** Form og det derved bevirkede **Hengivelsesfulde** at bemærke.

Anm. 2. Hvorledes det er langt fra at være tilstrækkeligen betegnende, at sige, at det er som tænkende Væsen, at Mennesket udmærker sig fra Dyrene, vil let sees; jeg vil herved henvise til mit Skrivt om Hegels Philosophie Pag. 93 (Maanedskr. for Liter., 20de Bind, Aargang 1838).

Anm. 3. Iøvrigt bemærkes, som Noget, der hører væsentligen med til Bedømmelsen af Naturen i Mennesket, som Menneske, at den hele Menneskehed i aandelig Henseende her paa Jorden endnu befinder sig i en vis **Aandens Barndoms-** eller allerførste **Ungdomstilstand**; ja maaskee man endog snarere kan sammenligne Menneskehedens Tilstand i det Store med Fostertilstanden. Men atter ere her mange Gradationer i Menneskeheden, og, naar vi definere Mennesket at være det jordiske Fornuftvæsen, have vi kun Anlægget til Fornuft for Øie, hvilket findes baade hos den Ufødte og hos den Raaeste.

Anm. 4. At Mennesket ogsaa i legemlig Henseende betydeligen adskiller sig fra de Mennesket meest lignende Dyr, men at Dette dog ei kan høre til Hovedsagen (undtagen hvad Hjernen og Hjerneforholdene angaaer), behøver vel neppe at bemærkes. Mere bør der gjøres opmærksom paa, at der hos Dyrene, hvorved her bestandigen menes de blotte Dyr (thi Mennesket er ellers ogsaa et Dyr),

viser sig ikke lidet Psychiskt eller indvortes Sjæleligt. Ikke alene Fornemmelse, Følelse og Begjæring, men ogsaa Forestilling, Hukommelse, fri Indbildningskraft, Skjønsomhed, Kløgt, altsaa Forstand, med den i Forstanden liggende Abstraheren og Slutten, ja endog Overlæg, saavelsom undrende Spørgen, finde vi hos Dyrene, ligesom Glæde, Sorg, Frygt, Haab, Mod o. s. v., samt Kjærlighed, Taknemmelighed, Fornøielse ved at gjensee det Elskede, ved at klappes eller paa anden Maade at smigres; fremdeles Undseelse og Følelse af Skam, og tilmed **et Slags** Bevidsthed om Tilbørligt og Utilbørligt. Men i alle disse Henseender kunne vi dog ei Andet end antage, at Dyret ikke træder i noget indadgaaende Forhold til det Algyldige, eller til Tingenes Principer, som saadanne, og ei heller i et saadant Forhold til sig selv, som om det kunde aflægge sig Regnskab for sin Stræben og Gjøren (ellers vilde strax en Perfectibilitet, lig den menneskelige, vise sig). Dog maae vi tilstaae, at det især kun ere Dyrene i de høiere Classer, fornemmelig i Pattedyrenes, hvorom vi med nogen Vished tør sige, at det ovenanførte indvortes Sjælelige findes saaledes.

Anm. 5. Det kan see ud, som om – og Menneskene ere tilbøieligt til at antage, at – hele Jorden med Alt, hvad der er paa den, er til for Menneskets Skyld eller for at komme Mennesket tilgode. Men det er rettere at sige, at det er Mennesket, som er dannet til at føre sig det til Nytte, og **aandeligen** kan det ogsaa **Alt** tilsammen komme os tilgode.

Anm. 6. Som Noget, der udmærker Mennesket, har man fra gammel Tid af allerførst pleiet at nævne **Sproget**, hvorved da dog just ei Mælet eller Lyd-Articulationen videre gjør Noget i Henseende til Det, hvorpaa

det kommer an. Men et Slags Sprog findes dog hos mange Dyr, saa at Sproget kun forsaavidt kan nævnes som noget Mennesket Udmærkende, som det vidner om, at almene Begreber, endog om blotte Forhold, som saadanne, ei blot ligge til Grund for Menneskets psychiske Leven (hvilket allerede om Dyrene gjelder), men ogsaa udsondre sig og træde frem for det, som reent abstracte Tankegjenstande, der komme til særlig Bevidsthed, som saadanne. Endvidere nævnes **Perfectibiliteten,** hvorved da ei menes en Beqvemhed til at prefectioneres (denne viser sig hos alle Dyr, som kunne afrettes), men en Beqvemhed og Anlagthed til, ved egen Bestræbelse saaledes bestandigen at kunne gjøre sin hele Livsforfatning fuldkomnere, at Dette nu og kommer Affødningerne, eller de kommende Slægter, tilgode, samt at en bestemt **Drivt** hertil viser sig. Saadan Perfectibilitet er en ligefrem Følge af Besindelse og Randsagelsesaand; thi ved at trænge ind til Det, som ligger til Grund i Phænomenerne, eller til Tingenes Principer, bliver Mennesket sat i Stand til, ved ligesom at bemægtige sig Naturens Kræfter og Virkemaader, at bringe dem til at virke paa nye og bedre Maader, i hvilket Forhold Mennesket nu og kan sætte sig til sit eget Indre. Den menneskelige Forværrelighed endog forudsætter Muligheden af selvstændig Fremgang til det Bedre. — Endvidere kan her bemærkes, at Mennesket har **reent ideelle Interessser,** hvorhen hører Lyst til at vide, blot for at vide, Kjærlighed til det Gode og Skjønne, blot for dets egen Godheds og Skjønheds Skyld. Iøvrigt see næste Anm.

Anm. 7. De nærmere Hovedgjenstande for- og Hovedretninger i Menneskets universelle Sands blive at adskille og afhandle i Psychologien, hvor da ogsaa den i saa Henseende indtrædende eller dog fordrede Indoptagelse

af det Personlige i det Algyldige, og af dette i hiint (nærmest gjennem Hengivelse og Besindelse), vil blive at omtale, hvorimod, hvad der i saa Henseende **bør** at finde Sted og herske, bliver at afhandle i andre Videnskaber. Her kan dog foreløbig bemærkes, at Hovedformaalene **i objectiv Henseende** ere de fire: **Videnskab** og **Konst**, **Moralitet** og **Religiøsitet**. Det kommer nemlig **deels** an paa, at Mennesket, a) som sandsende og erkjendende Væsen, retteligen og fuldeligen opfatter og forfølger alt det Givne (enten udenfra eller indenfra Givne), og **trænger ind til** det til Grund Liggende deri, samt b) formaaer at fremstille eller udtrykke det, og derved at stille det frem for sin Aands Øie, og nu ogsaa at lade **tilsvarende Værker** træde frem og gribe ind i den udvortes Tingenes Gang; her møde vi da baade **Videnskaben og Konsten**; **deels** kommer det an paa, at Mennesket, som handlende og lidende, villende og følende Væsen, eller i Henseende til selve sin Jeghed, og sit og Andres Velvær, stiller sig i det rette Forhold til det indre Alraadende og lader sig beherske og styre af det og underordner sig under det som Det, der bør at herske og raade, og i hvis Magt Mennesket maa give sig hen med villig Hu, saa at den personlige Villies Hengivelse i den evige Villie kan føre til en Leven, der i saa Henseende er harmonisk i sig og i Harmonie med det Totale. Her møde vi ogsaa et Dobbelt; a) thi paa den ene Side kommer det an paa, hvad vi bør at lade os styre, beherske og besjæle af, forsaavidt vi opfordres til at **stræbe** og **handle**, hvorved da vor **hertil svarende** Følgagtighed og rette Bevægethed saavelsom Selvbeherskelse og Villiekraftighed maae komme til at vise sig, og vi faae da med **Moraliteten** at gjøre; b) paa den anden Side kommer det an

paa, at vi tage Livet retteligen i Henseende til dets af os uafhængige Gang og Vilkaar, baade forsaavidt vi **modtage** det Forundte, og forsaavidt vi maae finde os i og **taale** det Tilskikkede; her maa da **Religiøsiteten** vise sig, baade forsaavidt det gjelder at anerkjende og paaskjønne Det, hvori vi see et os forundet Gode, saa og forsaavidt det gjelder at vorde retteligen stemte med Hensyn til det Gjenvordige og Lidelserne, saavelsom til det Fremtidige og Uvisse, i hvilken Henseende da Religiøsiteten maa vise sig i Pietet og i Overladelse, deels med Tillid og Fortrøstning, deels med Forsagelse, Resignation. (Pietet er en Forening af Ærefrygt, Paaskjønnelse og Omsorg; jfr. § 76, Anm. 9).

Det **subjective** Hovedformaal, **Lyksaligheden**, bliver her endnu at erindre.

Anm. 8. Udtrykket **Aand** har deels en **universel** Betydning, deels en **individuel**. I første Betydning menes derved Det, hvoraf den enkelte sjælelige Subsistents i en høiere Bevidstheds Henseende bevæges og belives saaledes, at et Algyldigt, eller dog et Alværende, et Universelt, kommer til at herske i den, eller dog til at arbeide hen til at vinde Herredømme som saadant; Aand er da her det Beaandende. — I **individuel Betydning** derimod kaldes selve den enkelte sjælelige Subsistents **en Aand**, hvorved der da sees hen til noget Andet, end naar den kaldes **en Sjæl**. Ved begge Udtryk betegnes det indre levende Væsen i Individet, eller det egentlige Individ i den individuelle Leven. Men dette kaldes en **Sjæl**, forsaavidt der sees paa dets Fremtræden under en vis bestemt Organisation, hvori det rører sig saa, at vi især see det fra Individualitetens Side; hvorimod det samme indre levende Væsen kaldes en Aand, **deels** med Hensyn til

dets til en vis bestemt endelig organisk Form (den jordiske Form) ikke bundne Bestaaen, **deels** med Hensyn til den Deel af dets Leven, hvori det Algyldige træder frem som saadant. (Man bemærke her følgende Udtryk: en reen Sjæl; en skjøn Sjæl; en elskende Sjæl; en Sjæl, som længes saare, som torster efter Retfærdighed; en kraftigt stræbende Aand; tage Skade paa sin Sjæl; Sjælens Frelse; befale sin Sjæl Gud i Vold; opgive sin Aand; Sjælens Udødelighed, vor udødelige Aand; en sort Sjæl, en sort Aand; et Menneske kaldes ofte Sjælen i en vis Kreds af Mennesker; Aanden deri er noget ganske Andet; vi ledes af Ærgjærrighedens, Kjærlighedens Aand, Ære, Kjærlighed besjæler os).

Anm. 9. Naar Nogle sige, at Mennesket bestaaer af Legeme, Sjæl og Aand, saa er Dette urigtigt. Forholdet er det, at der først er at skjelne imellem det individuelle levende Væsen og den Aand, som rører sig og lever i det. Hiint atter kan benævnes med tre Udtryk: Sjæl, Jeg og Aand, der her alle tre betegne det samme individuelle levende Væsen. Jfr. § 1, Anm. 4, Side 5, samt § 13, Anm. 2.

(§ 10.)

Med Mennesket kan Naturens organiserende og individualiserende Stræben og Virken, forsaavidt denne gaaer ud paa visse i en legemlig Form sig hypostaserende levende Subsistentser, siges at have naaet sit Culminationspunct paa Jorden, og hvad der i den hele Menneskehed siden aabenbarer sig og gjør sig gjeldende, kan ogsaa siges at have de menneskelige Individers Uddannelse og Velvær til sidste Formaal, og **forsaavidt** at være til for de menneskelige Individers Skyld. Men dog gaaer hiin organiserende og indi-

vidualiserende Stræben og Virken ud over de enkelte menneskelige Individer, idet der danne sig organiske Eenheder og Heelheder, hvori de enkelte Individer kun blive Led og Dele af det større Hele, der ved flere Individers organiske Forening opstaaer.

Saadanne Heelheder finde vi i udadgaaende og jordisk Henseende i Familien, Staten, Staters Stat.

Det Forenende er her, hvad især Staten angaaer, nærmest og først at søge saavel a) i Systemet af de sympathetiske Attractioner, der drage Individerne til hinanden, i hvilken Henseende det **Nationale** og det **Fædrenelandske** træder frem ved Siden af det **Statlige**, – som ogsaa b) i Systemet af de individuelle Interesser og Fornødenheder, forsaavidt de gjøre, at Individerne trænge til hinanden, deels til fælleds Sikkerhed, deels for gjensidigen at supplere eller udfylde hinandens Liv, saa at ved Arbeidets eller Virksomhedens Fordeling og den dermed forbundne gjensidige Meddelelse og Omtuskning, samt mangen forenet Virksomhed til store Fælledsforetagenders Udførelse, en rigeligere og fuldeligere Tilvær for hver Enkelt kan fremkomme. Men saa maa da et saadant **Samfund** have og mere og mere hos sig uddanne **sin bestemte Organisation**, saaledes at der i ethvert Individ kommer til at finde og indtage sin bestemte Plads eller Ansættelse, som indordnet Led med sin bestemte Function, medens i udvortes Henseende **Regjeringen**, i indvortes Henseende den sig **dannende Almeenerkjendelse** og **Almeenfølelse** og **Almeenvillie** bliver Det, som holder det Hele sammen. Det er det hele sig derved til Alles Bedste dannende og Alle med lige Omsorg omfattende Fælledsliv eller Samfundsliv, der giver den hele Stat sin Betydning. Det egentlige **Centrale** heri er da at søge i Det, som i sin Totalitet bevæger sig i det hele Sam-

fund, og som derfor danner en usynlig Hersker, der ei er at søge paa noget enkelt Punct eller i noget enkelt Led. Ved de Udtryk: **Folkets Genius, Nationens Aand,** og flere, kan man kun ufuldkomment betegne dette indre Alværende og Alvirksomme i Staterne. De enkelte Individer, saavelsom de sig dannende saakaldte **moralske Personer,** ere kun **Functionærer** i denne Totalitet. Dette gjelder i Grunden **om Enhver,** som udøver nogen i Samfundslivet indgribende Virksomhed, og ingenlunde **især** om Dem, til hvilke Regjeringsindretningerne og de egentlige Regjeringsanliggender ere betroede; og forsaavidt nu her noget Centralt (maaskee bestaaende af flere Centralleds Forening) danner sig, hvortil Alt, hvad der paa det Heles Vegne skal foranstaltes, gaaer hen, og hvorfra al saadan Foranstaltning gaaer ud igjen, og som saaledes har den sidste Decision, saa er ogsaa dette Centrale kun at betragte som Sædet for en vis Statsfunction. — **Statsdisciplin** og **Statsomsorg** kunne nærmest kaldes Formaalene, men Hovedformaalet er Uddannelsen og Opretholdelsen af hiint til Alles Bedste tjenende og Alle med lige Omsorg omfattende Fælledsliv eller Samfundsliv.

Anm. Til den Tanke, i Staters Stiftelse og hele Menneskehedens Organisation til en Samfundseenhed at see Livet paa et fjerde Hovedtrin i Allivets fremadskridende Gang paa Jorden, ledes vi allerede ved at bemærke, at, som Jordkloden har havt sin organiske Udviklingsgang fra sit første Tidspunct af, saa kan denne ei standse, forend Jordklodelivet fuldender sig, hvortil da Menneskelivets Fuldendelse hører med. Men ogsaa maa det bemærkes, hvorledes de mange Individualitetsforskjelligheder allerede vise en Forudanlagthed i denne Henseende.

§ 11.

I Fornuften træder det Algyldige frem med en **Fordring paa** at vorde det Herskende i Individet, ved af dette at **anerkjendes** i sin Algyldighed og Adkomst til at udøve Herredømmet, saa at en anerkjendende Underordning fra Individets Side finder Sted, — og det ikke nærmest og først for Individets egen Skyld, eller ifølge noget andet partielt Hensyn, men fordi det erkjendes, at en algyldig Tingenes Orden medfører og fordrer det saa. Saaledes bliver da Fremtrædelsen af et **Bør** Fornuftens første Grundvirkning. (I det Mathematiske sees og indsees Forholdene med Forstanden, men at jeg deri erkjender et Algyldigt, som saadant, saa at det kommer til at bestemme mig, fordi jeg erkjender den sig her for mig fremstillende Sandhed, er Fornuftens Sag; i det Moralske kommer dette Underordningsforhold tilsyne **som saadant**, saa at der danner sig et dertil hørende Sindelag med dettes Virkninger, og derfor bliver det Moralske et høiere og væsentligere Fornuftanliggende; det Philosophiske bliver det ligeledes, fordi det gaaer ud paa, at Alt skal komme til at vise sig for os i sin Indlemmethed i – eller sit Udspring af – hiint Algyldiges Rige). Men til at det Algyldige nu **virkelig** skal komme til at herske i os, og det tilhørende Sindelag **i Gjerningen** dannes og uddannes, maa der **Mere, end Fornuft**, nemlig Noget, som giver Fornuften **Kraft og Virksomhed** hos os. Dertil ligger nu Spiren i os i Samvittigheden samt anden aandelig Drivt og høiere Følelse, hvorigjennem det Vækkende, Tilskyndende, virksomt i Bevægelse Sættende, og derhos tillige en høiere Vaerbliven, Skuen og Anerkjenden Fremkaldende, aabner sig Indgang, og tillige medfører, at det hele

sig dannende Aandens Rige bliver Mere, end et Fornuftrige (Mere end et Ideerige).

Men til at føre denne hele Sag ud til sin rette Fylde udfordres, at vi komme til at henvende Sindet saa ganske til selve det **Grundcentrale i Verden,** (hvis Forkyndelsers, Tilsagns og Fordringers Gyldighed, vi i Fornuften have som Gjenstand for en udtrykkelig Anerkjendelse), at dette kommer til at røre sig, leve og boe saaledes i os, i og efter sin Centralitet, at det af os optages, anerkjendes, hyldes og elskes **som saadant,** det er som **Gud selv,** der da er tilstede i os (d. e. hos os) i **sin egen Aand.** Det kommer altsaa an paa, at vi gribes saaledes heraf, at vi tage os selv som dem, der, henførende Alt til Guddommen, føle os som dem, hos hvilke denne Aand, som hellig Aand, skal tage Bolig.

Men idet nu baade Christendom og Livserfaring lære os, at denne Opgaaen af vort Liv i et **Liv i Gud** kun kan skee igjennem en Afdøen fra Syndigheden og en Gjenindtrædelse i det oprindelige men ved Synden forvanskede Grundforhold, viser Christendommen os tillige hen til **Christus,** som hele Menneskehedens **Centrum,** og saaledes fører den os til at see hver Enkelt som Den, der igjennem dette sit Hoved skal knyttes sammen med alle til at optages i det saaledes sig dannende **Guds Rige** bestemte individuelle Væsener, nærmest Menneskene, men dog, hvad disse angaaer, **ei for denne Jords Vedkommende alene;** hvorved da Ideen om en usynlig stor Heelhed, den **usynlige Kirke,** opstaaer, i hvilken **Guds Aand,** som helliggjørende Aand, Sandheds Aand, endelig som Kjærlighedens Aand, lever og rører sig, og i hvilken denne Aand tilegner eller assimilerer sig alle de Enkeltvæsener, som optages.

Anm. 1. Vi skulle sættes i det rette Grundforhold til den centrale Alværende, den centrale Aand, men det kunne vi kun ved Magten af den i os værende, eller udaf vort Inderste til os kommende Aand, der da er den fra hiint Centrum til Peripherien udgaaende og paa ethvert Punct i sit Peripheriske tilstedeværende Aand; men dennes Virken gaaer nu, ifølge Christendommens Lære, baade i dens Udgang fra hiin centrale Aand og i dens Tilbageførelse til den, igjennem et kosmiskt Centralled, hvor vi møde selve Gud, men som incarneret i Verden paa en central Maade — Christus.

Anm. 2. Saaledes komme vi da her til Christendommens **Treenighed**. Vi maae her erkjende 1) Gud i sin **Centralitet i sig**, eller i sin grundvæsentlige Bestaaen i sig, som Den, fra hvem Alt gaaer ud og til hvem det Alt gaaer tilbage, Faderen; dernæst 2) Gud i **sin centrale Tilstedeværelse i Verden**, som indkosmeret, incarneret Gud, Sønnen, fra hvem da nu ogsaa Alt gaaer ud, og til hvem det nu ogsaa Alt gaaer tilbage igjen, saa at det kan siges i og om samme at være samlet til en Sambestaaen (πάντα ἐν αὐτῷ συνέςηκε Koloss. 1, 17); og endeligen 3) Gud i sin **Tilstedeværelse hos og i ethvert af de i denne Sambestaaen optagne Individualiteter** i Verden, som virkende i og ud fra hver Enkelts inderste Centrum til Indlevelse i Faderens Rige, den hellige Aand.

Men dette Sidste er dog ei at forstaae anderledes, end saaledes, som det maa tænkes under Tohedens (s. § 16), eller en virkelig Objectivitets Form. Til denne høieste Universalitet maa derfor svare en høiere individuel Bestaaen, og denne see vi, naar vi bemærke, at netop her **Modsæt-**

ningen imellem personlig Villie og evig Villie træder stærkest ud, samt at der her bliver Tale om **Gjenfødelse,** altsaa individuel Skabelse i aandelig Forstand, ligesom Læren om **Udødeligheden** her især træder frem. Vi maae nu da her tillige erkjende, at Mennesket i aandelig Henseende her paa Jorden endnu først **søger** sin **sande Levens Begyndelse**, der forudsætter **Indtrædelsen** i det rette Grundforhold.

Anm. 3. Vi gaae nu til, nærmere og i sit hele Indhold at betragte det forhen paa det tredie Trin opstillede vegetativt-animalskt-aandelige Liv, dog kun i Bevidsthedens Henseende, og ikke paa Friheds- men paa Naturstandpunctet. Thi herpaa gaaer Psychologien ud.

Psychologie.

Første Capitel.

Om Bevidsthedslivet i Almindelighed.

A. Bevidsthedslivets Grundnatur.

§ 12.

Det er det i Bevidstheden fremtrædende og sig udviklende Liv i Mennesket, som vi nu gaae til at betragte, for at iagttage og fremstille Alt, hvad deri er at adskille, samt Grundsammenhængen og Grundforholdene deri, og saaledes at erkjende det i dets indre Eenhed og Heelhed.

Allerførst bemærke vi da selve **Bevidstheden** som den, i hvilken det hele Liv, vi her omhandle, foregaaer, og som altsaa er den, **under hvis Form** Alt her træder frem. Den bestaaer nærmest i et Individs med en Viden af sig selv og Medviden med sig selv forbundne Viden af det Objective, hvortil det i denne Medviden med sig selv subsisterende Jeg staaer i Forhold og har at gjøre, og man kan og maa derfor skjelne imellem **Selvbevidsthed** og **Sagbevidsthed**, som uadskillelige Momenter i Bevidstheden, der gjensidigen betinge hinanden og fordre hinanden. Paa den ene Side kan Selvbevidstheden siges at være Grundlaget for – og den forudgaaende Betingelse for – Sagbevidstheden;

thi det er kun for en Selvbevidsthed, at Noget kan fremstille sig saaledes, at en Kommen til Bevidsthed derom bliver mulig. Et Jeg maa først træde frem, for at Noget kan fremstille sig for et Jeg, som Jeg. Men omvendt er det dog først ved det Objectives Fremtræden for den til Selvbevidsthed og Jeghed disponerede Individualitet, at denne kommer til at ytttre sig saaledes, at den nu herunder og i Modsætning hertil kan komme til at fremstille sig selv for sig selv som sin egen Gjenstand; ja et vist Indbegreb af Fornemmelser og Forestillinger maa først ansamle sig i Barnesjælen, inden den, efterat have begyndt at skjønne, og efterat denne Skjønnen har fortsat sig en Stund, kan begynde at føle sig selv som det Jeg, der nu har at gjøre med alt Det, som træder frem for den og virker ind paa den; forsaavidt er da Sagbevidstheden en Forgjænger for og forudgaaende Betingelse for Selvbevidstheden.

Anm. 1. Udaf en Vexelvirkning med en Omverden adskiller sig først et Jeg, og træder frem som saadant, lige over for denne Omverden; men atter kan dog kun en Omverden saaledes træde frem for et Jeg, forsaavidt det selv kommer frem i en Medviden med sig selv. I Selvbevidstheden ligger en Fremtræden af en Bestaaen for sig lige over for Andet, og den viser da strax hen paa noget Objectivt, altsaa paa Gjenstande for en Sagbevidsthed.

Være os os selv bevidste paa en **vis bestemt Maade**, altsaa som Dem, der finde os i en bestemt Tilstand, er det især klart, at vi aldeles ikke kunne, uden eo ipso at finde os i de objective Forhold, som bestemme denne Tilstand; men i Sagbevidstheden ligger, omvendt, atter strax Selvbevidstheden, som Moment, idet det kun er denne, der kan gjøre Sagfremtrædelsen til en Sagbevidsthed

6*

Anm. 2. I **Tid- og Stedbevidstheden** sees denne Forening af Selvbevidsthed og Sagbevidsthed paa den meest umiddelbare Maade; thi den bestaaer i, at vi vide af os selv, som de, der ere paa et vist bestemt Sted og i et vist bestemt Tidspunct af vort Liv, saa at vor Selvbestaaen her umiddelbart refererer sig til Andet, end os selv.

Anm. 3. Det her Anførte gjelder selv om Drømmetilstanden. Ved Udtrykket **„Objectivt"** betegnes her alt Det, der for Jegheden fremstiller sig som noget Andet, end den selv (som et Ikke-Jeg). Det Spørgsmaal, om det her nævnte Objective har nogen sand og egentlig Objectivitet, Virkelighed, hører ei herhen.

Anm. 4. Selvbevidstheden, og derfor selve J e g h e d e n, staaer i saa nøie Sammenhæng med det Indbegreb af Leven, hvori dette Jeg er bleven dannet og vedblivende lever, at det for en Deel maa siges kun at være dette bestemte Jeg, fordi det er det Centrale eller er Middelpunctet i dette hele Indbegreb af Livsbestemmetheder, Determinationer. — Derfor kan Jeget i Drømme være sig som et ganske andet Individ, end det er i Virkeligheden. — Fremdeles kan Mennesket i visse udvortes Forhold være, som om det ikke var det selv længere, idet det i dem, under Tilbagetrængelsen af al Erindring om og Fasthængelse ved dets sædvanlige Forhold, kommer som ind i en anden Leven. Et Menneske kan ogsaa — som Følge af det Sporadiske (see længer hen § 35) i dets indre Tilvær — i visse Livsfærdelsens eller Forestillingsløbets eller Sindsstemthedens Kredse være som et ganske andet Menneske, end i andre. — Om en vis Dobbelthed i visse Mennesker hænger sammen dermed, at Mennesket paa samme Maade, som det har dobbelte Sandseorganer med

dermed følgende dobbelte Sandsenerver, kan siges i sine to Hjerne-Hemisphærer (sine to Hjernehalvheder) at have en dobbelt Hjerneheelhed, er Noget, som der er god Anledning til at opstille som Spørgsmaal. Man har Exempel paa, at et Menneske i en særegen Sygdomstilstand har ligesom forvandlet sig til et andet Individ: et Tilfælde der kan stilles i Classe med det Slags Drøm i vaagen Tilstand, vi længere hen (§ 94, Anm. 3.) ville komme til at omhandle.

Anm. 5. Det kan gjøres til et Spørgsmaal, om dog ikke en reen og blank Selvbevidsthed (uden al Sagbevidsthed) **kan** indtræde. Men Dette vilde dog i al Fald kun kunne skee for et Dieblik i en ellers en Sagbevidsthed i sig bærende Selvbevidsthed; f. Ex. i det allerførste Dieblik efter en Opvaagnen i Bælmørke udaf en dyb Søvn, eller af en Besvimelse.

Anm. 6. Man vil iøvrigt let see, at der kunne være mange **Gradationer** i Bevidstheden, lige fra den første dunkle Begyndelse til en Bevidsthed hos Barnet, eller de forskjellige Svimmelheds- og andre lignende enten af legemlige eller af indvortes sjælelige Aarsager kommende Sindsformørkelsestilstande, lige til den høieste Besindigheds Selvklarhed.

§ 13.

I og ifølge **Selbevidstheden objectiverer sig** det i Selvbevidstheden sig dannende individuelle Væsen for sig selv, men **subjectiverer sig** eo ipso i sig selv, eller constituerer sig som det **Subject**, der er sig **sit eget Object**, og tillige føler sig som det **Jeg**, der lever og raader i sin Livsmangfoldighed. Mennesket har med sig selv at gjøre, og er herunder baade den Vidende og Den,

hvorom der vides, baade den Behandlende og den Behandlede, den Beherskende og den Beherskede o. s. v.

Hvad Selvbevidsthedens Omfang, hvorved her menes dens reelle Omfatning, angaaer, saa danner denne sig, og udvider sig efterhaanden, under den med Indlevelsen i Tilværelsesheelheden forbundne fremadskridende Kommen til sig selv og Gaaen ind i sig selv; men der er i den individuelle Leven — og det ei blot hvad angaaer det Legemlige (see § 1, Anm. 1.), men og i det til Bevidsthedslivet ligefrem og umiddelbart Henhørende (f. Ex. hvorledes saare mange af vore Forestillinger opstaae og danne sig, hvorledes det gaaer til, naar Tanker bringes til Udførelse m. M.), — saare Meget, som aldeles er unddraget vor Medviden med os selv, uagtet Dette maa erkjendes ikke i det Hele at være saa aldeles grundet i Grundforholdenes Natur, at det jo hos Fornuftvæsener paa andre Kloder kan forholde sig anderledes hermed. Vi skjelne da i vor Bevidsthedsleven imellem a) **det Bevidstheden Unddragne, Skjulte, Latente,** og b) **det for Bevidstheden Fremtrædende, Aabenbare, Manifeste.**

Det Sidste bliver naturligvis Gjenstand for den i Bevidstheden fremtrædende **Selvobjectivering.** Denne finder Sted i tre Hovedhenseender. Den viser sig nærmest og først:

a) i den allerede nævnte **Viden af og med og om sig selv,** hvilken vi kunne kalde den indre **Sigfremstillen** for sig selv, men for Korthedsskyld ville kalde den indre **Selvanskuen,** skjønt dette Udtryk i sig selv kun kan bruges derom, naar og forsaavidt den er kommen til en vis Klarhed og Bestemthed; dernæst

b) i en **Haven at gjøre med sig selv,** der træder frem som en **Selvbestemmen;** og endelig

c) i en Tilbagegaaen i sig selv og **Tilbageføren af Alt til sig selv,** eller en **Selvreferering,** som vi for Korthteds Skyld ville kalde **Selvhensynet,** der da fører til en **Selvomsorg.**

Anm. 1. Hvad her er sagt, kan ogsaa siges om Dyrene, skjønt det med ringere **Grad** af Bestemthed og Klarhed træder frem hos dem. Allerede hos Dyrene kan derfor ogsaa den individuelle Existents siges at **komme til sig selv.** Men en høiere Selvbevidsthedens **Potents** viser sig hos Mennesket deri, at Mennesket kan gjøre sig sit Bevidsthedsliv, med Alt, hvad der **ligger deri** (ɔ: rører sig eller kan røre sig deri), til Gjenstand for sin Bevidsthed, eller at Mennesket ei blot lever i et Bevidsthedsliv, men ogsaa kan være sig dette **sit Bevidsthedsliv bevidst,** og derved, opløftende sig over sig selv, træde i Forhold til sin hele Tilvær i dens Heelhed; hvoraf da følger, at Mennesket, idet det saaledes **gaaer ind i sig selv,** kan have Øie med sig selv, kalde sig selv **til Regnskab,** udøve en høiere Magt over sig selv, og derved saaledes **tage sig selv i Besiddelse,** at det nu kan træde frem som Den, der er Herre over sig selv, og selv bliver sig sin Levens Fører og Styrer, idet det tillige føler sig og veed sig som det blivende sig selv visse Jeg under alle sine vexlende Livstilstande. Cfr. iøvrigt §§ 9 og 33. Saaledes see vi da, at i Mennesket Jeget ei blot objectiverer sig for sig selv **i sin Modsætning til Omverdenen,** men ogsaa træder lige over for sig selv **i en indre Omgang med sig selv** og et indre Samfund med med sig selv, der ogsaa kan fordre en **Indadvenden i sig selv til visse Tider,** uden at denne dog skal være af den Art, som om man holdt Bog over sig selv. (Herhen hører at erkjende sig selv, betænke sin egen

Leven, agte paa, hvorledes man har det sit i eget Indre; fremdeles ogsaa at erkjende sin egen Erkjenden, tænke over sine Tanker, ja over selve sin Tænken, ville sin Villen; bade sine egne Lyster, harmes over sin egen lidenskabelige Tragten, respectere sin Ærefrygtsfølelse o. s. v., ja man kan endog anvende sin indre Anskuelsesevne paa f. Ex. sin Lugteevnes Brug; overhovedet hører herhen, at have Noget at arbeide paa og at udrette i sit eget Indre). — Men vistnok kan saadan høiere fuldelig Kommen til sig selv og indre Selvuddannelse kun skee gjennem vor bestandige Træden i Forhold til det Objective, saavel i os som udenfor os, hvilket Objective ei blot frembyder bestandige **Vehikler** for denne vor Kommen til os selv, men og frembyder den **Livsmangfoldighed**, i hvilken vi først komme til at træde saaledes frem, at vi **derigjennem** kunne komme til et indre Forhold til os selv. En Kommen paa det Rene eller paa det Klare med sig selv gaaer i Eet med en Kommen paa det Rene eller Klare med Det, hvortil Jeget staaer i Forhold, som til noget Andet end sig selv.

Men nu er det af Vigtighed at bemærke, at det naturligste og sundeste Forhold er, at ikke Selvpaapasselsen (Selvreflexionen), eller Jegets udtrykkelige Haven at gjøre med sig selv, hersker frem, men at Livet derimod leves i den Opmærksomhed for - og den Haven at gjøre med - Det, som i Menneskelivet skal udrettes, at Livet leves med en vis Tilbagetræden af det egne Jeg for Det, som Jeget er indlevet i og lever og virker for, altsaa med en vis **Selvforglemmelse** (see § 14). Men dog maa den nævnte Indadvenden i sig selv bestandig have sine Tider, for at Det, hvad Jeget lever, nu og kan komme det selv tilgode, saa at Jeget ikke bliver ligesom fremmed for sig selv,

eller bliver øde i sit eget Indre i Henseende til sit eget Selv, under sin maaskee kraftige Leven for visse objective Formaal. Endog for Dem, der leve for Videnskab og Konst, kan denne Paamindelse og Advarsel gjelde, ligesom det til Prædikanten kan siges, at han ei maa glemme at være sin egen Prædikens rette Tilhører, det vil sige: være Den, som selv retteligen lægger sig den paa Hjerte.

Anm. 2. Forsaavidt vi betragte Mennesket som levende organiskt Væsen, viser sig det Ene, der rører sig i Functionernes og Livsmangfoldighedens Heelhed (saavel i indvortes som i legemlig Henseende), som den heri subsisterende **Sjæl**. Men i denne sjælelige Heelhed, i den saaledes i og i Eet med sin Livsmangfoldighed subsisterende Sjæl, og ligesom i dens Midte, hæver der sig nu i Selvbevidstheden et **Jeg** frem, som det Centrale i denne Sjælelighed. Jeghedslivet omfatter da kun en vis Deel af Sjælelivets Heelhed, og Jeget kan siges at boe i Sjæleheelheden, som det mindre Omfattende i det mere Omfattende. Cfr. § 1, Anm. 3, Side 5. See og min Bog om Forh. im Sjæl og Leg. 1ste Afd., IV. S. 17. — Forsaavidt nu dette Jeg atter gjennem sin Selvbevidsthed kommer til at indoptage i sig det indre Universelle, **som saadant,** og at træde frem som saaledes indoptaget deri, at dets Jeghed gaaer i Eet hermed, sige vi det at være besjælet af en vis **Aand**, ja kalde da, saavel med Hensyn hertil, som med Hensyn til, at vi tillægge dem Udødelighed, de under saadan Selvbevidstheds Form subsisterende individuelle Væsener **Aander**. (Cfr, § 9 Anm. 8. S. 74.)

§ 14.

Hvad dernæst den i Modsætning til – men i uadskillelig Forbindelse med – Selvbevidstheden staaende **Sagbe-**

vidsthed angaaer, da beroer den paa de Forhold – og fremkaldes ved – de **Indflydelser** (d. e. ved den **Gjøren sig gjeldende**), hvorved noget **Andet, end vi selv,** objectiverer sig for os.

Iøvrigt er det af stor Vigtighed, her strax at bemærke, at ikke blot **udenfra**, men ogsaa **indenfra** noget saadant egentligt Objectivt, eller Andet end vi selv, gjør sig gjeldende hos os (som naar f. Ex. en ny mathematisk Sandhed opgaaer for Tænkeren i hans indre Tankeforfølgelse, eller det Moralskes Fordringer træde frem i os). Ja endog det Forskjellige, vi i vort Selv have med at gjøre, er, forsaavidt det bliver Gjenstand for os, at regne herhen.

Sagbevidsthed er nærmest en Objectivering, hvorved **vi selv** objectivere os Noget. Men den forudsætter, at **dette selv** gjør sig gjeldende hos os og objectiverer sig for os. Vi kunne og maae forsaavidt skjelne imellem en **objectiv Sagobjectivering** og en **subjectiv Sagobjectivering.**

Den første, eller den fra det Objectives Side kommende Gjøren sig gjeldende viser, sig ikke alene a) deri, at det Objective **fremstiller sig for os,** saa at vi sættes i Stand til at komme til en Viden derom og komme til at leve i en hertil svarende Verdensanskuelse, men ogsaa b) deri, at det udøver en **tilskyndende** Indflydelse paa os, hvorved det, idet det fremkalder vor Selvvirksomhed og Gjenvirkning (der da deels kan udøves paa hiint Objective, deels paa os selv med Hensyn til det Objective), bestemmer vor Selvbestemmens Retning, Art og Maade; samt endeligen c) deri, at det enten **tiltrækker** og **tilfredsstiller** os, saa at vi villigen lade det faae Magt hos os, og at en **Selvforglemmelse** kan blive Følgen (modsat det i forrige Paragraph nævnte Selvhensyn), eller ogsaa **frastøder os**

og **gjør os utilfredse,** men dog saa, at atter ogsaa **da** Selvhensynet kan træde tilbage, idet da Det, i hvis Navn vi føle os utilfredse, kan herske i os under en Selvforglemmelse.

Alt, hvad der paa saadan Maade gjør sig gjeldende hos os og i os, udøver en **determinerende** Indflydelse paa os, og derved kommer Selvbevidstheden, ifølge den dermed forbundne **Bestemtvorden** (Determination i passiv Forstand), til et **Indhold,** eller til en Mangfoldighed af noget vist Bestemt, hvormed Jeget faaer saaledes at gjøre, at dets egen Leven deri rører sig.

Anm. 1. At vi ligesaavel indad til som udad til staae i Forhold til noget virkeligt eller egentligt Objectivt, d. e. Andet, end Jeget selv med dets Natur, derom har jeg udførligen handlet i mit Skrivt „om Forholdet imellem Sjæl og Legeme“; anden Afdel., D, S. 147 ff.

Anm. 2. Ved Det, hvad der her er bleven kaldet **Indflydelse,** er det bleven tilkjendegivet, at der kun menes en Gjøren sig gjeldende overhovedet, uden at der endnu sees hen til nogen vis Maade, hvorpaa denne Gjøren sig gjeldende finder Sted; saa at det f. Ex. lades aldeles uafgjort her, om den Maade, hvorpaa en mathematisk Sandhed gjør sig gjeldende i den rene mathematiske Tænkning, kan kaldes en egentlig **Indvirkning** eller Deslige.

§ 15.

At den objective Sagobjectivering, kun kan blive en Objectivering for en Bevidsthed ved noget Subjectivt, som nu paa tilsvarende Maade hos og i denne Bevidsthed indtræder saaledes, at det Objectives Virkninger derved indoptages i det mikrokosmiske Livssystem, og i den mikrokosmiske

Leven, følger ligefrem af Sagens Natur. **En Sag kan** ei **træde** frem for **mig**, uden at **jeg** forestiller mig den. Den objective Sagobjectivering bestaaer netop nærmest og først i **Bevirkelsen** af den **subjective Sagobjectivering**, der altsaa hører væsentligen med til den objective Gjøren sig gjeldende. **Denne gaaer da** allerførst ud paa, at vi fremstille Gjenstanden for os i en indre Gjenfremstilling eller Repræsentation. Denne er en **Forestilling**, og saaledes danner sig da i Bevidstheden en til det Objective svarende **Forestillingskreds**, som den, hvori Jeget i een Henseende **nærmest og først**, i en anden Henseende **fjernest og sidst**, kan siges at leve og subsistere.

Som overhovedet Intet kan gjøre sig gjeldende hos os, uden ved at **gribe ind i vort Livs-System af Actioner**, og formedelst Det, som nu **her skeer**, saaledes er og enhver Forestillen en **Action** i dette indre System af Livsactioner, og enhver saadan bliver nu ogsaa – forsaavidt den kan gjentages, og Livet i sin Gang kan komme tilbage til den, som til en saadan, vi vide os at besidde, – indoptaget i Systemet eller Totaliteten af vor hele individuelle Leven. Med enhver saadan indvortes sjælelig Action er en vis bestemt **Hjerneaction** forbunden.

Denne Forestillingskreds, altsaa dette System af Bevidstheds- og Hjerneactioner, er da i og for vor indvortes sjælelige Leven det **Substrat** eller **Materiale, hvis** bestandige Bearbeidelse (ved Production og Reproduction) er det Samme for den indvortes sjælelige Virken, hvad den legemlige Production og Reproduction er for den vegetative Livsvirksomhed (§ 5); thi ogsaa i Legemet er det materielle Substrat egentligen et System af Actioner, og sees f. Ex. som saadant hos Sangeren.

Vi skjelne da her imellem Forestillingsactionen og den derved dannede Forestilling, og bemærke tillige, at dennes Gjenkomst beroer paa Gjenindtrædelsen af den samme Sjæle- og Hjerneaction, hvorved den fra først af frembragtes.

Men nu bliver her at lægge Mærke til, at der ved den objective Sagobjectivering bevirkes meget Mere i os end en blot Forestillingskreds, og at her er at skjelne imellem Forestillingskredsen og Det, hvad der, som det derved Givne, ja som et Dybere og til Grund Liggende og tillige Bevægelsesfuldt, haves og rører sig i denne Forestillingskreds, gjørende sig gjeldende i og gjennem den. Og Dette er det, der, forsaavidt det paa en blivende Maade constituerer sig i vort Indre, udgjør Bevidsthedens **egentlige Indhold** (cfr. forrige §, Slutning), hvilket, forsaavidt det Sporadiske deri overvindes (see længere hen § 35) og gaaer sammen til en harmonisk Eenhed i sig, i hvilken Sjælen og Jeget (Sindet) med Eenhed og Heelhed kan røre sig, giver Livet Fylde, idet det selv bliver en **Livsfylde**.

(**Anm. 1.**) Meget kan gjøre sig gjeldende **hos os**, især indenfra, uden at fremstille sig **for os**; men det kan fremdeles fremstille sig for os, blandt Andet ifølge Standsninger, uden at vi gjøre os Regnskab derfor, og atter ere heri flere Forskjellighedstrin; men noget Andet er det, at aflægge sig Regnskab for sit eget Selv i denne Henseende. Der er f. Ex., Forskjel imellem at faae en Attraa, at føle den som saadan, at reflectere over den, mere eller mindre, endelig at gaae til dens dybere Grundlag.

(**Anm. 2.**) Her fortjener igjen at erindres, at Mennesket maa søge sin Styrke og sin Støtte i sin rette Begrændsning. See § 5, Anm. 8, Pag. 40.

(**Anm. 3.**) Forestilling betegner, som man let vil see, i det hele Foregaaende intet Andet, end hvad Ordet ligefrem udtaler: den Act, hvorved vi **stille** Noget **frem for os** – objectivere os det – i vor Bevidsthed, saa at det nu derved bliver os bestemt og klart. Forestilling betegner altsaa her ikke den blotte *δόξα*, hvilket Udtryk Schleiermacher i sin Oversættelse af Platon gjengav ved „Vorstellung", hvorefter Hegel ogsaa lader dette Ord kun betegne den blotte Objectivering af det Phænomenale, hvilken hiint græske Ord hos Platon betegner. Vi bruge Ordet saa, at vi f. Ex. betragte en Definition som en Forestilling, idet vi jo deri have en **Fremstilling** af et Begreb gjennem dets Udtalelse. Selve Begrebet er her den Tænknings-Anskuelse, eller den Tænkningens uddannede Seen og Indseen, som træder ud og gjør sig gjeldende i saadan Udtalelse, altsaa gjør denne til den, den bliver, og udgjør dens egentlige Indhold.

Anm. 4. At **Forestilling** og **Forestillen, Forestillelse**, her ere at adskille, sees let. De sidste Ord betegne Actionen, hiint lade vi her blot betegne dens Product: Gjenbilledet eller Fremtrædelsen. I sig selv betegner Forestilling begge Dele, og da skjelnes imellem **Forestilling i activ** Forstand og Forestilling i **passiv** Forstand. Her ere da tre Ting: a) den productive Forestillen, eller Forestillelsen, b) den producerede Forestilling, der især kaldes Forestillingen, og c) selve Gjenstanden, med Hensyn til hvilken Forestillingen er noget Subjectivt, medens den med Hensyn til vor Forestillen er noget Objectivt, altsaa ligesom staaer midt imellem.

§ 16.

Nærmest leve vi vort Liv i den indre Livsfylde, men dog ingenlunde ene og alene; thi, forsaavidt vort Livs Actioner svare saaledes til det Objective, at de, idet de aldeles bestemmes ved dettes Indflydelser (være det udenfra eller indenfra kommende Indflydelser), føre til, at et virkeligt Objectivt herunder fremstiller sig for os, og videre gjør sig gjeldende hos os og bestemmer os, træde vi formedelst dem i mange virkelige objective Forhold, og **saaledes** kommer da selve det Objectives Fylde til at **indoptages i os**. Men omvendt **indoptages** herved tillige vor individuelle Leven i det Universelles Heelhed. Vi **leve os** herved **ind i** Totaliteten, og den **lever sig ind i** os. Dog ikke paa nogen anden Maade, end at denne **Opgaaen til Eenhed** bliver en **harmonisk**, altsaa en saadan, hvori **Toheden** bestandig opretholder sig, saa at det altid kun er som i et Gjenbillede, eller i et andet saadant **Tilsvarende**, at det Objective kommer til denne Indoptagelse i os.

Vi kunne ogsaa sige, at **vi** herved **tilegne** os det i den objective Totalitet Fremtrædende, idet vi drage det ind i vor individuelle Levens Kreds, og gjøre det til Vehikel og Substrat for denne vor individuelle Leven. Men eo ipso drages vi saaledes ind i den objective Heelhed, at **den** kan siges **at tilegne** og bemægtige **sig os**.

I første Henseende **centralisere vi os i os selv**, og Alt kun her blive Middel for vor fuldelige Kommen til os selv og vor Selvomsorg. I sidste Henseende **incorporeres vi i** et større Hele, og det kommer nu an paa, at vi, idet vi bevare vor Centralitet i os selv, komme til at bevæge os om et høiere Centrum.

Anm. Det maa bestandigen bemærkes, at hvad her er sagt om Indoptagelse, kun er at forstaae saaledes, som

det er at tænke under den **opretholdte** Modsætnings og Tohedsform, hvorom er handlet i den biologiske Indledning § 8 Anm. 7, Nr. 4, Pag. 48. De Tvende: Jeget og Verdensheelheden skulle gaae sammen til en **harmonisk** Eenhed.

B. Nærmere almindelig Betragtning af Grundforholdet imellem Tilværelsesheelheden og Jeget.

§ 17.

Vi skulle nu nærmere tage i Overveielse, hvorledes Bevidsthedslivet kommer til sit Indhold, eller til alt Det, der kommer til at udgjøre den virkelige Leven; hvorved vi da føres til en nærmere Betragtning af Grundforholdet imellem det Objective og det Subjective, saavel i Henseende til deres Modsætning, som i Henseende til deres Gaaen i Eet.

Vi bemærke da allerførst, at selve Bevidstheden fra først af kan siges at være aldeles **tom**, da den først faaer sit hele Indhold under Livets Udviklingsgang og ifølge denne. Men dog kan Sjælen ingenlunde i Bevidsthedens Henseende fra først af siges at ligne en tabula rasa. Thi det individuelle Væsen, hvori Bevidsthedslivet skal begynde at danne sig, har sin oprindelige Natur med et deri liggende Indbegreb af Anlagthed og Oplagthed, af Formaaen og Henstræben (Tendents), og herpaa beroer det for en ikke ringe Deel, hvad der skal komme til at leve og røre sig i Bevidstheden og hvorledes. — Spørgsmaalet om de saakaldte medfødte Ideer, vil længere hen blive taget i Betragtning (§ 28, Anm.). Medfødte, d. e. allerede constituerede, ere i den her omhandlede Henseende kun de organiske Betingelser for Ideers reale Mulighed.

Agte vi da nu paa, **hvorved** og paa hvilken Maade Bevidsthedslivets Indhold **opstaaer og dannes**, saa møde vi her paa ethvert Punct det Objectives Gjørensiggjeldende saaledes, at vi maae siges kun at have hvilkensomhelst Deel af Livsfylden derved at – og forsaavidt som – noget Andet end vi selv enten indenfra eller udenfra gjør sig eller har gjort sig gjeldende hos os og herigjennem giver eller har givet sig os. Men vi møde tillige paa ethvert Punct Jegets egen indre Selvbestemmen og Haven at gjøre med sig selv og med Det, der objectiverer sig for det; saa at der Intet gives i Bevidsthedens Indhold uden at Jeget, som saadant, udøver eller har udøvet eller har kunnet udøve sin Medvirkning derved.

(**Anm.**) Ved det Objective forstaae vi her – og Dette maa paa Ny bringes i Erindring – alt Det, hvad Jeget har med at gjøre som med noget Andet, end det selv, og vi maae bestandigen have for Øie, at hertil henhører ei ei alene alt Det, som fra Omverdenens Side virker ind paa Jeget, men ogsaa saare Meget, som indenfra, ud fra det indre Universelle, eller fra Livets indre almene Grundkilde, gjør sig gjeldende eller søger at gjøre sig gjeldende i Jegets Indre. Men nu bliver fremdeles gjentagende at bemærke, at endog Jegets egne Tilstande, ja overhovedet Jegheden selv, saaledes kan vorde Object for Jegheden, at Jeget nu og kan faae at gjøre hermed, vel ei som med noget Andet, end det selv, men som med noget **Givet**, der gjør sig gjeldende af sig selv og ved sig selv, som vi da ofte nok forfare, at vor hele Jeghedsforfatning bestandigen hører med til Det, som vi maae tage saaledes, som vi forefinde det, eller som det selv viser sig at være, og den hører da med til Det, med Hensyn til hvilket

Jeget kan og maa søge at gjøre sin Selvbestemmen gjeldende. Herom nærmere i det Følgende (§ 34).

§ 18.

Bevidsthedslivets **hele Indhold beroer** da, baade i sin Opstaaen og i sin hele **Beskaffenhed**, paa den ene Side aldeles og i Eet og Alt paa det Objective, som Totaliteten af alt Det, hvortil vi staae i Forhold, og paa den anden Side dog ligesaafuldt paa den individuelle Selvbestemmen; dog at baade denne og Virkningen [illegible] Objective bestemmes ved vor individuelle Anlagthed [illegible] hed, medens dog nu ogsaa denne selv kan vorde os til et Objectivt. Om og hvorvidt noget Vist skal komme til, mere eller mindre bestemt og fuldeligen, at fremstille sig for os, altsaa, hvad der især skal komme til at leve i os, – den Grad, i hvilken Dette skal skee, – den Retning, Livet herunder skal tage, – og de Forhold, hvori det Forskjellige skal komme til forskjellig Magt hos os, kan da ikke Andet end beroe, ei alene paa det Objective, men ogsaa paa den subjective Bestræbelse eller Ikke-Bestræbelse, medens selve Beskaffenheden af Det, der skal leve i os (eller dets **Hvad**), beroer aldeles paa selve Det, vi som Objectivt have med at gjøre, forsaavidt vor Leven nemlig skal vorde den rette.

Her see vi da, at Mennesket i een Henseende kan siges at **vorde** og være, hvad **Indflydelserne gjøre det til**, hvilke da **altid egentligen** ere universelle og indenfra kommende, og Mennesket er forsaavidt ikke selv Skaberen eller Gjøreren i sit eget Indre; men paa den anden Side kan Mennesket siges kun at vorde og være, **hvad det selv danner sig til** at være, idet det tager Livet saaledes, som det tager det, det vil sige: idet det lader Indflydelserne i deres sporadiske Virken faae den Magt hos det, som de faae,

(hvorunder det imidlertid dog altid bestemmes eller ledes ved Noget i dets Indre, der hører med til det Objective).

Hertil svarer da en **dobbelt** Tilstand, hvori vi forsaavidt kunne befinde os: den ene er en Afficeretheds-, **Bestemmetheds-**, Beherskethedss-, Bevægetheds-, **Hentagetheds-**, ja Henrevethedstilstand og derfor og en Selvforglemmelsestilstand; den anden er en **Selvbestemmelsens**, Selvbestræbelsens, **Selvraadelsens** og Selvgjørelsens Tilstand, og derfor og en Selvpaapasselsens Tilstand.

Anm. 1. Hver af disse Tilstande indtræder til sine Tider. I Theatret f. Ex. ville vi, om ei just henrives, saa hentages; selv af en Prædiken fordre vi saadan Virkning, og saadan Hentagethed er den dybere Uddannelses Betingelse; men paa den anden Side fordrer denne ogsaa, at Selvraadelsen skal komme til at træde ud som saadan. Ja der gives nu og en *Slaaen sig løs* som Modsætning til den blotte Hentagethed.

Anm. 2. Endnu er her at bemærke den Forskjel imellem den beherskende og hentagende Magt paa den ene og Selvraadelsen paa den anden Side, at, medens der gives en saa umiddelbar Bestemmethed eller Bestemtvorden, at vor Selvraaden ikke deri griber ind eller kan gribe ind (f. Ex. i megen af den gjennem de udvortes Sandser fremkaldte Forestillingsdannelse), saa kan derimod ingen Selvraadelse tænkes, uden at den nødvendigvis bliver afhængig af – og bestemmes ved og maa rette sig efter – Noget, som den har med at gjøre. (Allerede derfor maa hver Den, som vil herske, træde i et Slags tjenende Forhold til Det, han vil beherske; cfr. § 5, Anm. 8, Side 40). Dette gjelder endog om hiin rene Slaaen sig løs, som er den Yttring af Selvraadelsen, hvori denne meest træder frem reent som saadan.

(**Anm. 3.**) Med Hentagethed maa **Betagethed** ei forvexles, ligesom Selvraadelse ei med saakaldet vilkaarlig Fremfærd.

Anm. 4.) Her kan bringes i Erindring det **Scimus, qvia accepimus**, som jeg andensteds (Om Erkjendelse og Granskning § 1) udførlig har omhandlet. Vi kunne her tilføie: **Habemus, qvia accepimus.** Men nu maae Modsætningerne: **Scimus, habemus, qvia fecimus**, ogsaa bemærkes. (See og mit Skrivt „Om Philosophiens Begreb" § 13, Anm. 2, S. 49). Grundforholdet viser ligefrem hen hertil, da Selvbestemmelsen maa have Noget, der leder og bestemmer den.

§ 19.

Men vi komme nu til at skjelne imellem en **dobbelt Bestemmethed** eller Bestemtvorden, idet vi fra den første og **umiddelbare**, under hvilken det Selvraadende endnu ei er traadt frem, adskille en anden, mere **middelbar**, som refererer sig til og fremkaldende virker ind paa den selvraadende Selvbestemmen, saa at noget Imødetrædende og tillige **Tilsvarende** fra dennes Side viser sig som saadant. Dette Dobbelte kan allerede hos Dyrene bemærkes, men hos Mennesket gaaer Dette videre; thi her indtræder nu **Friheden**, som nærmest viser sig deri, at Mennesket føler sig som Den, der **adspørges**, om det vil saa eller saa, og det saaledes, at det nu ei blot kan gjøre sig Rede for Sagen, men og selv kan afgjøre, om det vil følge de indenfra kommende grundbestemmende Indflydelser, eller sit Livs indre Grundbevægere, saa at det altsaa kan træde i Forhold til disse, som saadanne, hvilke da nu ville kunne komme til at herske saaledes, at Friheden, idet Jeget selv bifalder og stemmer, bliver et væsentlig Moment i den Bestemtvorden,

som nu saaledes danner sig, og som da vil kunne vorde en **Besjælethed** og **Beaandethed**, idet Beherskelsen bliver til en Besjælelse og Beaandelse. Herved vil da den **Modsathed** eller Modstaaenhed, som her ofte fra først af viser sig, opløse sig i en **Gaaen i Eet**.

§ 20.

Men hvorledes **medieres** her nu retteligen og fuldeligen den frie Selvraaden med Beherskelheden? Det skeer derved, at vi selv, **agtende paa** det Beherskende, **anerkjendende** og paaskjønnende dets Gyldighed og Værd, **lade det komme** til Magt og Herredømme hos os, og saaledes selv tilegne os det.

Dette kan skee paa to Maader, som danne en Modsætning, men væsentligen høre saaledes sammen, at kun i **begges høiere Eenhed** det rette Fuldelige findes.

Deels skeer Hentagelsens og Selvraadelsens Opgaaen til Eenhed i Frihedens Region ved **Hengivelsen og det Hengivelsesfulde**, idet vi selv **villigen** og gjerne lade Indflydelsen faae Magt og Herredømme hos os og i os, fordi den bliver os **kjær**, eller fordi den viser sig for os i sit **Værd**, sin Ypperlighed, og herigjennem nu udøver en **tiltrækkende** Magt over os. **Lyst** og **Interesse**, som virksom Følelse for Gjenstandens Værd og for det Magtpaaliggende i den, træde da her frem som det Forenende mellem os og det Objective. Det Objective virker her som **Tiltalende**, og vi **ville** her ifølge **Tilbøielighed og Kjærlighed**.

Deels skeer det Anførte ved **Besindelsen**, som er den Stemning i Sindet, der fører til, at vi søge at sætte os i det rette Forhold til det **i og for sig** Gyldige og Rette i de ved Indflydelserne fremkaldte Bevidsthedsvirkninger hos

os, saa at vi lade det komme til Herredømme hos **os** derved, at vi agte paa og fremhæve, hvad der herved viser sig som tilbørligt for os; hvorved da en **Selvbeherskelse** tillige vil kunne vise sig. Vi **ville** her, fordi vi antage, at vi **bør**, eller dog gjøre rettest i at følge Det, som gjør sig gjeldende hos os, medens det Objective viser sig som Fordrende.

I **Hengivelsen** er Hentagetheden det Medierende, men denne er en Hentagethed ifølge anerkjendende og villigen hyldende følelsesfuld Bevægethed og Besjælethed. Men nu kommer det an paa, at den er den rette og gyldige, og at den ei er den blotte stykkeværksagtige.

I **Besindelsen** derimod er Selvraadelsen det Medierende, men denne er en ved anerkjendende Opmærksomhed fremkaldt og ledet Selvpaamindelse og Selvpaapasselse, hvori da Sindet, idet det styres af Hensynet til det i sig selv Gyldige, dog viser sig som havende sig selv i sin Magt (som **sui compos**).

Baade Hengivelse og Besindelse skulle gaae ud paa at lade det objectivt-Gyldige og Sande komme til fuldelig indtrængende Magt i os. Ved begge fængsles vi, som det kaldes, hist paa **Grebethedens**, her paa **Opmærksomhedens** Maade. Begge kunne og skulle føre til den rette **Selvforglemmelse**, saa at vi ganske **ere i Det**, som **er i os**.

Besindelsen er her det **Agtende**; men tillige viser den sig i det Sondrende, Differentierende og derved **Udorganiserende**, der gaaer ud paa, at alle Momenter i det Givne maae hæve sig frem, for at nu herigjennem en fyldig eller indholdsfuld og indholdsfast Leven kan fremkomme. Ved det Hengivelsesfulde derimod (i de høiere Sphærer det Geniale – see § 23) gaaer alt hiint Udorganiserede igjen

tilbage i Eenheden, og det gjennem Sondring Medierede gaaer herved op igjen i en høiere Umiddelbarhed, i hvilken Sjælen nu med Lyst og Velbehag rører sig. Det mere individuelle Moment gaaer da, efter at være traadt ud som saadant, igjen i Eet med det mere universelle Moment. See videre § 23 og 29, Anm. 4.

Her see vi da nu ogsaa, hvad det er, der giver den menneskelige Frihed dens **Betydning**, at denne nemlig er en intermediær eller en Mellemtrædelsesbetydning, idet Friheden er til for Dets Skyld, som den frie Leven, netop gjennem Frihed og med Frihed til Grundlag, **skal fyldes af**, nemlig det Aandeliges Rige, paa den dobbelte Maade, som Hengivelse og Besindelse angive, men tillige med den rette Forening og Gaaen i Eet af begge, der da viser sig i Besjælelsen og Beaandelsen.

Besindelsen maa vaage over, at Hengivelsen vorder den rette gyldige, men denne kan atter frembyde Det, som kan advare eller paaminde Besindelsen. Begge gaae ud paa Tilegnelsen af Livsfylden; Hengivelsen giver denne Tilegnelse Kraft og Styrke, Varme og Eenhedsfyldighed; Besindelsen giver den Udfoldning og vaager over dens Gyldighed.

Anm. 1. Det maa bemærkes, at Ordet **Hengivelse** her tages i en **særdeles** Betydning. At hengive sig til visse Laster vil i Grunden kun sige at **lade sig hentage** af dem; Mere betyder allerede den Hengivelse, som er i Taalmod. Men vi have her især kun **den** Hengivelse for Øie, som kan kaldes en hengivelsesfuld Bevægethed og Besjælethed af Noget. **Hengivelse** og **Besjælelse** høre her saaledes sammen, at hiin er det Subjective, denne det Objective. Denne kommer fra de universelle Indflydelsers Side, og bestaaer i disses hentagende Virken;

kjendelse og Følelse for dets Gyldighed og dermed forbundne Bestemmethed og Beherskethed derved og Besjælet- og Beaandethed deraf. Vi sige derfor, at det Algyldige skal komme til at herske i os som saadant. Kun ved saaledes som Besjælende og Beaandende at uddanne sit Rige i os giver det os sin Fylde.

Fra vor Side vil da Hovedsagen blive, at vi, formedelst Hengivelse og Besindelse, hos os **fremelske** alt Det, som her skal tilegnes, og derved bringe det til fuld Hersken og saaledes til fuld Leven hos os, saa at vi ligesom vorde dets Organer, Kar, Templer, hvilket vil sige: føle os saaledes i Forhold til det, at vi fornemme dets Virken hos os som en Tilstedeværelse i os.

Eenheden bliver her imidlertid dog altid en saadan, at Forholdet er at kalde et **Harmonieforhold**, (cfr. S. 64 og S. 95—96). At Begge gaae i Eet, kan her ikke sige Andet, end, at det Uendelige og Evige ved sin Magt bringer det Tilsvarende frem hos os, saa at, om end Forholdet maa vise sig som et Besjæletheds-, Gjennemtrængtheds- og Opfyldtheds Forhold, saa er det det dog kun saaledes, at **Toheden** væsentligen hører til, og ei blot **opretholder** sig, men og **udvikler** sig, hvorfor ogsaa med hiint Objective noget **Subjectivt** saaledes **mødes**, at der til hiint hos Individet i enhver Henseende og paa ethvert Punct svarer a) en vis **Modtagsomhed**, som Beqvemhed til at sættes i de til Indflydelserne af hiint Objective svarende Livsactioner, saa at den subjective Sagobjectivering med hvad denne videre i Bevidstheden vil kunne fremkalde (see § 15), kan danne sig, samt b) en vis **Opvækkelighed**, eller en Beqvemhed til at sættes i visse selvbestemmelsesfulde Livsvirksomheder, der kunne kaldes Gjenvirkninger, Reactioner, skjønt det egentligen

kun er paa os selv, at vi kunne reagere i Henseende til vort Forhold til hiint Uendelige og Evige.

Men Forudsætningen og Betingelsen er her Punct for Punct altid, at **det selv, fra sin Side**, ved sine egne Fremtrædelser og sine egne Tilskyndelser, og sin egen Sigfremarbeiden, gjør sig gjeldende, saa at det selv viser sig som det egentlige **Bevægende og Skabende**, idet det viser sig som det **Fremkaldende**.

Herved træder det nu frem, deels a) i visse Manifestationer eller **Forkyndelser** (illuminationes), der træde frem for os som gyldige, og tilsammen danne en sig i os rørende **Ideefylde**, deels b) i visse **Ansporelser** eller **Tilskyndelser**, der yttre sig saavel i noget **Drivtfuldt**, som i det **Enthusiasmerende**, og vi finde os da her baade a) i et **contemplativt** eller Betragtningens og b) i et **sympathetiskt** eller Medhenhørenhedens Forhold til det Uendelige og Evige, hvilket herved baade viser sig som det **Lysende** og som det **Varmende**. I sidste Henseende virker en med en Følelse af **Trang** forbunden Attraa efter Tilknytning og **Deelagtighed**, der kan gaae over til at vorde Tilegnelse og Besiddelse ved **Leven i og for** det Algyldige.

(Hertil svare **Sands** og **Drivt** som tvende modsatte Puncter, hvorfra hos os Livet her gaaer ud. Men til Begge kommer endnu **Interessen** eller **Følelsen for Sagen**. Herved hæver sig da nu og det subjective Moment eller det **Autopathetiske** saaledes frem, at Forholdet nu ogsaa viser sig som det, der, naar det retteligen danner sig, bliver c) **fyldestgjørende for Jegheden**, og tillige bringer Jeget til at føle sig d) **udvidet, oplivet, opløftet**.)

(**Anm. 1.**) Ved Ideefylden forstaae vi Indbegrebet af alt Det, hvorigjennem det aandelige Rige gjør sig gjel-

dende i den menneskelige Bevidsthed, hvilket da i den nærværende Menneskeforfatning (Menneskehedens Foster-, Barndoms-, eller Opvæxttilstand) kun skeer stykkevis og efterhaanden. Nærmere betragtet viser Ideefylden sig at være Altilværelsens Grundmomenter, forsaavidt de udaf den indre Grundkilde træde virksomt frem i og for Bevidstheden til at constituere et aandeligt Rige i denne, d. e. et Rige, hvori det Algyldige hersker som saadant, eller gjennem Jegets Hengivelse og Besindelse.

Anm. 2. Skjønt Ideefyldens Forkyndelser i os altid komme indenfra, saa aabenbare sig dog saadanne naturligvis ogsaa udenfra for os; men dog kun forsaavidt det os saaledes udenfra Imødetrædende fremkalder det Tilsvarende hos os indenfra. — Alt, hvad der, være det ad Tænkningens Vei, eller gjennem æsthetisk, moralsk eller religiøs bevægende Indvirkning, kommer til os, kan dog kun retteligen tilegnes af os derved, at Indsigten, Følelsen for Sagen, Bevægetheden og tilsvarende Gyldighedstillæggelse virkes hos os i n d e n f r a. — Alt hvad vi overhovedet erkjende som Sandt, Godt eller Skjønt i n o g e t s o m h e l s t s p e c i e l t Tilfælde, erkjende vi kun i d e t A l g y l d i g e s N a v n, eller fordi det Algyldige bringer os til at erkjende det (i al Fald, idet vi antage det for Noget, som paa det Algyldiges Vegne med Rette fordres anerkjendt). Saaledes møde vi da det Algyldiges Herredømme overalt, men ofte er dets Gjørensiggjeldende m e g e t b e t i n g e t. Hvad der gjør sig gjeldende s a a o g s a a og saa og saavidt, det gjør sig netop kun gjeldende s a a l e d e s. Og nu ere mange Feiltagelser her ligesaavel mulige, som ved Opfattelsen af den udvortes Verdens Gjenstande, der imidlertid ere og blive de, de ere, hvad enten vi opfatte dem retteligen eller ei.

(**Anm. 3.**) Forsaavidt Ideefylden gjør sig gjeldende hos os i sine **Forkyndelser**, saaledes, at disse blive Gjenstande for en **contemplativ** Virksomhed, og derunder vise sig for os i deres Sammenhæng og Gyldighed, saa at en Besindelse og en besindig Optagelse hersker, danner der sig Det, vi især kalde **Fornuft**, nemlig i **objectiv** Betydning, **Fornuften i sig selv**, hvortil da **vor Fornuft**, Fornuften i **subjectiv** Betydning, svarer, som den, der bestaaer i **Sands for** hiin objective Fornuft, med Tilbøielighed til at følge den. Hvorimod vi, forsaavidt det Uendeliges og Eviges Forkyndelser i os danne sig ad den **sympathetiske** Vei, eller gjennem følelsesfuld Bevægethed, bruge andre Udtryk, end Fornuft, som naar Fornuft og Tro, Fornuft og Samvittighed, Fornuft og poetisk Bevægethed, Fornuft og Kjærlighed nævnes ved Siden af hinanden og saaledes modsættes hinanden.

(**Anm. 4.**) Det Grundede i, uagtet Fornuften i os kan i en vis Forstand siges at være selve det objective Fornuftiges Magt i os, dog at skjelne imellem dette selv og vor Sands for samme, som en Modtagsomhed derfor, kan, foruden at det følger af Mikrokosmens Grundforhold overhovedet, der overalt er et Tohedsforhold, ogsaa sees deraf, at den objective Fornufts Fremtræden i Mennesket forudsætter tilsvarende **Hjerne** og **Hjerneforhold**, da hvad der i Almindelighed gjelder (see § 15), ogsaa gjelder her, nemlig at enhver Action i Aanden forudsætter som sin Betingelse en tilsvarende Hjerneaction.

(**Anm. 5.**) Det maa her bemærkes, at der ved det **Algyldige** her og fremdeles ikke forstaaes Det, der har en **almeen** Gyldighed, men forstaaes Det, som skal være det **Herskende overalt**, især forsaavidt det gjør sig

gjeldende som saadant eller i sin Algyldighed. Det her Bemærkede maa især ved § 25 haves for Øie.

§ 23.

Forsaavidt Noget af Ideefylden rører sig og gjør sig gjeldende i et Individ med en vis a) Umiddelbarhed og Styrke, og tillige med en vis b) Primitivitet, saa at c) enten ny Erkjenden reent indenfra paa **original** Maade gaaer op for Bevidstheden, eller dog Noget, som viser sig for Aandens Øie, levende griber og bevæger Individet, træder Ideefylden frem paa den Maade, vi kalde den geniale, og den selv kaldes da **det Geniale.** Heri bemærke vi da allerførst **Ideevældet,** eller den ved sin egen indre Magt i eet eller flere af sine Puncter fremtrædende, og Lys og Udblik givende, Ideefylde, der da virker gjennem Individets **Besjælethed** derved; Genialitet beroer da paa, at Individet indad til staaer i et vist nærmere og friere Grundforhold til denne Grundkilde. Fremdeles bemærke vi det **Hentagende,** der viser sig i det Bevægetheds- og Tilskyndelsesfulde, og kan vorde enthusiasmerende, henrykkende, ja kan med en vis dyb **Villiekraftighed** bryde sig Vei gjennem alle baade ydre og indre Hindringer. Men i Modsætning hertil træder da det **Besindige,** vi allerede forhen have nævnet, frem, og viser sig deri, at Individet med en vis Selvpaapasselse og Aarvaagenhed agter paa sig selv og sin Ideefylde, samt sine Tilstande og Forhold, og vaager over, at der kan skee Ideefyldens Fordringer **deres Ret,** idet Opmærksomhed og Omhu henvende sig paa alt Fornødent.

Genialitet og Besindighed, i indre væsentlig Sammengaaen til Eenhed, danne, forsaavidt der deri er hiint Sindsbevægende, den egentlige **Begeistring,** et Udtryk, der siger Mere, end Enthusiasme. Men ogsaa paa en roligere og

langsommere Maade kan noget Genialt, ja endog noget høist Genialt, arbeide sig frem og udtale sin Dybde, uden at den indre Hentagethed har ringere Styrke, eller Aanden har ringere Høihed og Kraft.

Det er Besindigheden, som skal bringe det Geniale til at faae den rette gjennemtrængende og omfattende Magt hos os. Maaskee vi ved Udtrykket det **Aandfulde** især kunne betegne dette dybere Totale. I det blotte Geniale have vi det indre Forkyndelsesfulde som arbeidende sig frem ved sin egen Magt, ofte i Glimt, Tankelyn, enkelte Blik, men ofte ogsaa i en indholdsfuld Idee, men selv da stundom i et vist chaotiskt Røre, naar Sjælen enthusiasmeres stærkt derved. Men det kommer nu an paa, at Det, der saaledes gives, trænger saaledes igjennem, at det kommer til fyldig Udvikling, saa at Jeget kommer til fuld Besiddelse deraf, idet det heelt og fuldt kommer til at gjennemtrænge Jeget, idetmindste i en vis Henseende. Hertil er det, at Besindelsen, som en dybere Tilegnelse, skal virke.

(Ved det Geniales og det Besindiges fuldelige Samvirken i indre Eenhed er **overalt** i Menneskeheden alt Skjønt og Herligt fremkommet, nemlig paa det Livets Trin, som vi have opstillet som det simple Menneskehedens Trin, eller paa Livets tredie Hovedtrin (§ 9), samt paa dets fjerde Hovedtrin (§ 10), hvorimod vi paa Livets femte Hovedtrin (§ 11) komme ind i en Sphære, hvor vi, istedetfor Ideefylden, nævne Gud selv, eller Guds hellige Aand, som Det, hvis Virken træder istedetfor det Geniale, medens Besindelsen og Besindigheden ogsaa paa dette Trin bliver at nævne som den Modsætning, der maa gaae sammen til Eenhed med den universelle Virken.

Iøvrigt bemærkes, at det Geniale, i Ordets høiere Betydning, vistnok kun viser sig hos Faa, men at dog noget

Genialt paa en mere underordnet Maade viser sig hos Mange (der da kaldes **opvakte** Hoveder), og det hører overhovedet hele Menneskeheden til.

Anm. 1. I den store Menneskehed ere det især **Genierne**, hvorigjennem den i den sig fremarbeidende Menneskeudvikling fremadstridende Livsmagt gjør sine Fremadstridt, som gjennem særdeles hertil dannede Organer, i hvilke Nyt bringes til at gaae op i Menneskeheden til videre Forarbeidelse for de Mange, som nu vistnok med egne Øine maae blive vaer og see og trænge ind i Det, hvad deres Blik nu er bleven henvendt paa, men som det dog først saaledes maatte fremhæves for, for at de kunde komme til dette Blik og Syn. Naar Mennesker, som ere bevægede og fyldte af en vis stor (indgribende og omfattende) Idee, med en vis gjennemtrængende Magt bane Veien for noget Stort og Vigtigt, kunne de henregnes til Menneskehedens **Heroer**. Selv Videnskaben har saadanne. Ja der gives Dem heriblandt, om hvilke man treffende har sagt, at de havde Mere, end et **Kald**, at de traadte frem, som havde de en **Sendelse**.

Anm. 2. Angaaende Genialitet og Besindighed henviser jeg forresten til § 22 med tilhørende Anmærkninger i min i Aaret 1819 udgivne Psychologie, samt til mit Skrivt om Poesie og Konst, syvende Foredrag, første Afdeling.

Anm. 3. Med Geniet maa man ei forvexle **Talentet**, der ingenlunde er at betragte som en ringere Grad af Genie, da det hører til et andet Begreb, og det saaledes, at, ligesom man kan tænke sig Talent uden Genie, saa kan man og tænke sig Genie uden tilsvarende Talent. Geniet er Det, som gjør, at det Høiere med en særdeles Styrke og Umiddelbarhed arbeider sig frem i Mennesket;

formedelst Talentet derimod er Individet i Stand til i Verden at bringe Det til Udførelse og saaledes at gjøre Det gjeldende, hvad der fra inden og oven har gjort sig gjeldende i Individets Indre. Ved Geniet sættes Individet i Stand til at modtage det Høieres indenfra kommende Forkyndelser og Ansporelser, og at vorde besjælet og opfyldt af dette Høiere; ved Talentet derimod skal nu Det, som saaledes vil frem, vorde iværksat ved Hjelp af de Midler, Verden frembyder, og disses rette Haandtering. Det kan da tillige vise sig som Det, hvad Lavater (i sit physiognomiske Værk IV, S. 91) kalder Genie for Detaillet. Derfor er, hvor noget Ypperligt skal udrettes, Genie ikke Nok, uden tilsvarende Talent. Hvad Besindigheden angaaer, saa er den Det i os, som medfører, at vi retteligen agte paa og drage Omsorg for at udrette Det, Genie og Talent sætte os i Stand til.

Anm. 4. Endnu kan spørges om Forholdet imellem **Genie og Fornuft.** Denne er i Ordets objective Betydning den Ideefylde, og i dets subjective Betydning den Sands, hvis kraftige, originelle Fremtræden vi have i Geniet, medens **Fornuftigheden** beroer paa, at det **Tilbørlige** gjennem vor Besindelse, Anerkjendelse og Villighed til at følge det Anerkjendte, fordi det **bør** saa være, kommer til Herredømme hos os. Fornuften gaaer overveiende og betænkende tilværks, da derimod det Geniale mere kommer af sig selv. Forsaavidt Ideeriget i os viser sig mere som det, der forkynder, aabenbarer, ved egen indre Magt, tale vi om det **Geniale**, forsaavidt det opfordrer til Eftertænkning, Selvpaapasselse, Selvbeherskelse, tale vi om **Fornuft.** — Iøvrigt er her endnu at bringe i Erindring, at den indre Grundkilde ligesaafuldt giver os Meget af sin Fylde ad den besindige Eftertænknings eller

Overveielses, som ad den geniale Indgivelses Vei. Begge virke ogsaa ofte tilsammen og i Eet.

Anm. 5. Vi kunne da sige, at hvad der ved Ideefyldens egen Magt i eet eller andet større eller mindre Frembrud gives os formedelst det Geniale, skulle vi med den Aarvaagenhed, som ligger i Besindigheden, og den Sands og Agtelse for det Tilbørlige, som Fornuftigheden medfører, søge, formedelst den Jagttagelse og Forfølgelse af alle Forholdene, som hører Forstanden til, at udføre ved Talentet.

Anm. 6. Endnu maa der gjøres opmærksom paa, at det Geniale kan vise sig meget partielt og eensidigt, idet det da kun er i visse specielle Henseender, at Individet vorder Organ for Ideefylden.

Anm. 7. Som det yderste Modsatte af det Geniale kan nævnes det om en indskrænket Aand Vidnende, det i Smaalighedshensyn Hildede, ja sig Fortabende, det Bornerede, det Philistrøse, Spidsborgerlige, Ravnekrogsagtige.

§ 24.

I. b. Betragte vi dernæst Mennesket i dets Forhold til sin **Omverden**, nemlig den udvortes Natur og Menneskeheden, da see vi Forholdet ogsaa her at være saavel **contemplativt,** som **sympathetiskt,** og Sands og Drivt samt følelsesfuld Sindsstemning ogsaa her at vise sig, idet Gjenstandene saavel fremstille sig for os, som og udøve baade en tilskyndende og en tiltrækkende Indflydelse paa os, hvortil imidlertid ogsaa en **frastødende** kan komme, saa at der her ei blot kan danne sig Sympathie, men og **Antipathie.** Men naar vi i Henseende til det Uendelige og Evige **kun** befinde os under et **Indvirkningsforhold,**

og vor Tilbagevirkning i Henseende til det kun kan gaae ud paa os selv, idet vi bestemme os selv og søge at udøve en Indflydelse paa os selv og at danne os selv paa en med det Uendeliges og Eviges Forkyndelser og Tilskyndelser svarende Maade, saa staae vi derimod, hvad vort Forhold til vor Omverden angaaer, i et **Vexelvirkningsforhold**, og kunne ved Tilbagevirkning søge at bestemme selve Gjenstandene, eller det Objective, og udøve en Indvirkning herpaa. Iøvrigt kommer det ogsaa her an paa den rette Indlevelse, og den beroer ogsaa her paa Hengivelse og Besindelse.

Men nu er at bemærke, at Forholdet her er et saadant, at noget Universelt overalt bliver det **Medierende** for vort Forhold til Omverdenen, idet noget Saadant, som **Aprioriskt**, baade ligger til Grund for al Opfattelse af Gjenstandene i Omverdenen, saa ogsaa ligger til Grund i og rører sig i al den tiltrækkende og tilskyndende Indflydelse, som Tingene udøve paa os. Dette er tildeels allerede omtalt forhen, men iøvrigt hører det Logik og Ontologie m. fl. samt det Følgende af Psychologien til, nærmere at oplyse det. — Det er herved gjentagende at bemærke, at Intet kan træde frem for os udenfra som gjørende Fordring paa Gyldighed, uden ved at gjøre den i det Algyldiges Navn, d. e. hente sin Gyldighed, naar denne skal træde frem som saadan, fra det Algyldiges Tilsagn og Medfør. See § 22 Anm. 2. S. 108.

Paa en særegen Maade sees det indre Universelles Virkninger at være det Medierende, naar Mennesker træde i aandelige Forhold til Mennesker, da her Ideemeddelelse og Ideeforening samt Religiøst og Moralskt ere saare indgribende; men her virker dog ogsaa **Beslægtetheds**følelsen dybt, liggende til Grund for den Sympathie, der drager Mennesker til Mennesker. Thi Mennesket er ei blot bestemt til, at det

ſkal leve ſig ind i det Algyldiges Rige og dette ſkal leve ſig ind i Mennesket, men er og beſtemt til at ſkulle **leve ſig ind i den ſtore udvortes Heelhed**, nærmeſt i Menneſkeheden; ogſaa her gjør da Medhenhørenhedsfølelſen og Meddeelagtigheden ſig gjeldende gjennem Drivt og Tiltrækning, og Mennesket kan ſiges at være lagt an til at ſkulle være et Væſen, hvem alt Det ſkal være vedkommende og magtpaaliggende, hvad der vedkommer – og er magtpaaliggende for – nogenſomhelſt Anden.

Og her ſee vi nu tillige Grunden til, at noget **Genialt** ligeſaavel kan viſe ſig i vort Vexelvirkningsforhold med vor Omverden, ſom i hiint vort Forhold til det Høiere. Herhen hører et viſt **Forſtands-Genie**, eller Intelligentſens kraftige Rørelſe i os i Henſeende til det rette Øie for – og den rette Indſkydelſe i Henſeende til – viſſe udenfra givne Verdensforholds og derved givne Gjenſtandes rette gjennemgribende Opfattelſe og Behandling. Forbunden med gjennembrydende Villiekraftighed kan dette faae Udtrykket af Genialitetsſtorhed (ſom hos Napoleon), ſelv om ingen dybere Evigheds-Idee, ingen dybere Livs- og Verdensanſkuelſe ligger til Grund. Individet bliver her Organ for, hvad vi kunne kalde deels Verdensorganiſations-Udviklingens deels blot Verdensvirkſomhedens Momenter (i Modſætning til det egentlige Aandsriges eller Guddommelighedsrigets Momenter).

Anm. 1. Til vor Omverden ſtaae vi i Forhold formedelſt vort Legeme, iſær de Dele af ſamme, der danne Sandſe- og Bevægelſesorganerne. Men Forholdet deels a) imellem Bevidſthed og Legeme, deels b) imellem den hele Individualitet og dens Omverden, er allerede forhen § 8 Anm. 8, S. 58 ff. tagen i Betragtning; hvor det da har viiſt ſig, at der ogſaa i **legemlig** Henſeende er at tale om noget **Aprioriſkt** (ſee og § 5 Slutn)., nemlig en

saadan Indretning af vor Organisation, at denne er saa ganske afpasset efter Indvirkningernes hele i Verden givne Mulighedsfylde, at ethvert Punct i denne saaledes kan finde sit Tilsvarende i vor Organisme, at nu derved atter, ifølge det Legemliges og det indvortes Sjæleliges Afpassethed til hinanden, det Tilsvarende i vor Forestillen saaledes hos os kan fremkaldes, at nu herved den subjective Sagobjectivering (§ 15), saavelsom en til Indvirkningen svarende Tilbagevirkning, bliver mulig: en Sag, vi iøvrigt i det Følgende ville komme tilbage til i Læren om Sandsningens Momenter. See iøvrigt og de i Slutn. af Anm. 8 til § 8, S. 67, anførte Steder i mine tidligere Skrivter.

(Anm. 2.) Naar de Indflydelser, ifølge hvilke vi staae i Forhold til vor Omverden, her ere blevne betragtede som **universelle**, uagtet de dog hver Gang kun sætte os i Forhold til visse specielle Gjenstande, fra hvilke de komme, saa er herved at bemærke: a) at det dog i det Hele er Universum og den store i alle Ting herskende Tingenes Orden, hvortil vi gjennem samtlige disse Indvirkninger og vore tilsvarende Sandsninger træde i Forhold; b) at her allerede i udvortes legemlig Henseende træder noget Universelt imellem, som det Medierende, hvorpaa Lyset især er et talende Exempel og Beviis; endelig, c) at Sandsningen dog, som nys bemærkedes, i hvert Øieblik kun kommer i Stand formedelst det indenfra kommende Aprioriske og dettes oprindelige Tilsvarenhed til det udenfra Kommende, ifølge den i den totale Tingenes Orden grundede saakaldte **harmonia præstabilita**, men at i dette Aprioriske Naturens universelle Virkelser ere det Bevirkende (cfr. Om Forh. im. Sjæl og Leg. 1ste Afd. C, I. S. 52 ff.), foruden at jo de Intelligentsens Grundmo-

menter, vi, naar de træde frem for os, kalde de aprioriske Grundbegreber, bestandig gribe ind.

§ 25.

I. c. Vi have nu betragtet Mennesket i indadgaaende universel og i udadgaaende universel Henseende. Vi skulle nu betragte Mennesket **i og for sig,** som Individ og Jeg.

Her bemærke vi da, at vi baade staae i et **contemplativt,** saa og i et **pathetiskt** Forhold til os selv. Hvad det første angaaer, da bliver den **indvortes individuelle** Sands at bemærke, og hvad det sidste angaaer, da ikke blot elske vi os selv, men kunne og sættes i Bevægelse ved mangelunde Tilskyndelser, der blot dreie sig om vort eget Jeg.

Men betragte vi de herhen hørende **jegiske, autopathetiske, egoiske** Driver nærmere, og see, hvorledes der heraf kunne udvikle sig Tilbøieligheder og Lidenskaber, i hvis Magt vi kunne komme, paa en Maade, hvori ingenlunde et sig selv mægtigt Sind lægger sig for Dagen, men derimod Jeget kan faae Meget at brydes med i sit eget Indre, saa maae vi erkjende, at der heri fremtræder noget udaf en indre Grundkilde i os Kommende, hvortil vi i indadgaaende Henseende staae i Forhold, som til noget Andet end os selv, nemlig visse **lavere universelle Naturvirkninger** i vort Indre, hvilke da ere ligesaa objective, som hine det Algyldiges Virkninger i os, men dog ingenlunde ere saadanne, at deri noget Algyldigt træder frem, da de i mangen Henseende kunne træde det Algyldiges Herredømme i os hindrende imøde, og vi derfor i mangen Henseende kunne have en Kamp at udholde med dem, under vor Stræben efter at vorde, som vi bør at være. Vi see heri endog Det, hvoraf **det Onde** kan udvikle sig, hvilket da her viser sig for os som noget

Positivt, Kraftigt og Universelt, der endog kan ved en vis hentagende Magt antage en diabolisk Charakteer.

(Overveie vi denne Sag nærmere, saa bemærke vi, at til Grund for alt Herhenhørende ligger en i mikrokosmisk Retning arbeidende (d. e. til Jegheders Uddannelse og Personligheders Gjørensiggjeldende henarbeidende) Naturvirksomhed i os. Men en saadan hører væsentligen med til at constituere det Algyldiges Rige, da dette i saadanne Personligheder skal have sin høiere Virkens Organer, eller da saadanne Personligheder skulle være Det (det Stof eller Materiale), hvori det Algyldiges Rige skal danne sig. Der maa da i dem skjelnes imellem Det, som constituerer dem i Henseende til deres individuelle Forsigbestaaen, eller i Henseende til Verdenssiden af deres Tilvær, og Det, hvorigjennem Algyldighedsriget gjør sig gjeldende hos dem som saadant. Men hiint træder nu i Bevidsthedslivet, forsaavidt dette er et Liv, der endnu først skal danne sig, frem i sin Særegenhed og derved i sin Modsætning til Algyldighedsrigets Tilsigelser og Fordringer, og vi møde det saaledes i de egoiske Drivter, med hvad videre herhen hører. Det er kun ifølge et Misforhold i Livsmomenternes Virken, at disse Jeghedslivets Momenter i os ofte antage Charakteren af Ondt, hvorved der saa nærmere kan spørges, om Dette har sin sidste Grund i en Grundsyndighed, eller i et Forhold, der kan sammenlignes med Fostertilstandens, eller i begge tillige. Men det maa agtes, at der gives en med Individets Bestemmelse eller med dets Livsformaal væsentlig sammenhængende, altsaa gyldig, jegisk Gjørensiggjeldende, der hører med til at give Livet den rette Kraftighed og Fremgang.

§ 26.

Vi see da saaledes Mennesket i sin selvbevidste Leven at staae i et **tredobbelt universelt** Forhold, nemlig i

eet udadgaaende og et **dobbelt indadgaaende** til vor Tilværelses Grundkilde og Grundbevæger, hvoraf vi kunne kalde det ene Forholdet **med oven**, det andet Forholdet **mod neden**.

Men den i dette tredobbelte universelle Forhold staaende Jeghed, hvori bestaaer nu den selv?

Her ere to Ting at adskille: 1) **Individualiteten**, som Mennesket har tilfælleds med Dyrene, og 2) **Personligheden**, som især kun er at tillægge Menneskene. **Jegheden** er hos Mennesket en Forening af begge, og den **egentlige Jeghed** tillægges ogsaa kun Mennesket. Men i Henseende til Individualiteten bliver atter at skjelne imellem a) den **individuelle Forsigbestaaen** og b) **Eiendommeligheden**.

Saaledes have vi altsaa i Jegheden, som saadan, tre Ting at agte paa. See § 21, II., S. 105. Men vi maae her tillige, i Henhold til det i forrige § Anførte, agte paa Forskjellen imellem selve Jegheden og de det Alconstitutives (men derfor ei strax i særdeles Forstand Algyldiges) i egoist Retning virksomme Rørelser og Tilskyndelser i os.

§ 27.

II. a. Den **individuelle Forsigbestaaen** viser sig deri, at Mennesket er et i sin særegne Organisme og særegne mikrokosmiske Leven saaledes fra den øvrige store Verdensheelhed, hvori det subsisterer, udsondret men dog deri levende og altsaa i uadskillelig Forening dermed staaende Væsen, at det danner en mindre i sig afsluttet Heelhed, hvori det, som Jeg, udgjør det Centrale, der har sit eget Livsanliggende, sin egen Livsomsorg og Livsnydelse, og det ligesaavel i indadgaaende universel som i udadgaaende Henseende.

Men en i en stor Verdensheelhed indlemmet og indordnet Jeghed maa i sin Forsigbestaaen tillige have et Indbegreb af mikrokosmiske Betingelser for den store Heelheds og det i denne sig rørende Alconstitutives Indgriben i dens Leven, samt for dens egen Tilbagevirkning, saa og for dens Haven at gjøre med sig selv. Og saaledes maa da Jeget, ei blot i legemlig men og i indvortes sjælelig Henseende (og kun med det Herhenhørende have vi her at gjøre), have en mangfoldig **Formaaen,** svarende til alle de Forhold, hvori det er indordnet, og det saa, at det i denne Henseende i Mennesket **Anlagte** maa træde frem i en **sig organiserende** Mangfoldighed, hvori da en Mængde **indvortes sjælelige Functioner** (§ 5) blive at adskille, der hver for sig kræve deres egne Betingelser, og til en vis Grad kunne, ja maae, uddannes hver for sig paa sin særdeles Maade. Her viser sig da i selve Jegheden, som Jeghed, Meget, hvormed Jeget, idet det nu selv bliver sig sit eget Object, faaer at gjøre, som med noget **Givet,** der vistnok ikke er noget Universelt, men dog er et Værk af den i den totale Tingenes Orden sig rørende Alvirksomhed.

Vi tale forsaavidt om **Evner,** og forstaae da ved **Evne** Det i Menneskenaturen, som medfører, at en vis Art af indvortes sjælelig Virksomhed eller Livsyttring kan komme frem, og kan gjøre sig gjeldende og uddanne sig med en vis Bestaaen for sig. Men vi see herved da kun paa **Formaaelsen,** og adskille da derfra det **Drivende og Tilskyndende** og **Sindsbevægende,** som bringer al saadan real Mulighed til at træde ud i Virksomhed, og vi tale i denne sidste Henseende om **Opvækkelighed og Tilbøielighed,** idet vi fremdeles skjelne imellem Sindsbevægelses- og Attraaes-Tilbøieligheder. (Man bemærke iøvrigt, at

Sindsbevægelse og Attraa selv ere universelle Rørelser i os, hvorimod Tilbøielighed er noget Individuelt).

(Anm. 1.) Ofte kunne Evner være i nokſom Grad tilstede, men de virke ikke, som de kunde og som de skulde, fordi Ansporelsen mangler, eller Lysten. En vis stærk Nødvendighed til eller særdeles Ansporelse til at handle eller paa anden Maade at sætte sig i Virksomhed, kan da stundom bringe en Formaaen i Gang, som ikke synes at være tilstede. Omvendt kan undertiden hos Den, hos hvem Formaaelsen tilstrækkeligen er tilstede, denne mindre vise sig i Dieblikke, da der netop er en særdeles Ansporelse, end i de roligere, fordi Sindsbevægelsen eller den uvante Tilstand forvirrer; ja der kan vise sig en stor Uoplagthed til, under visse Forhold (f. Ex. i en stor Forsamling) at gjøre Det, som under andre Forhold (f. Ex. i Samtale med nogle Faa) gjøres med Lethed. Saadanne Incitabilitets- og Sinds-Bevægelsesforhold kunne hænge sammen med Charakteeregenskaber, men og med Blodbevægelsesforhold. (En herhen hørende vigtig pædagogisk Bemærkning findes i en Afhandling om Sjæleevnernes Prøvelse efter Garve i Rahbeks Minerva for 1802, Juli – 69 Bind – Side 46). — Jeg vil ogsaa her henvise til Det, som læses i mit Skr. Om Forh. im. Sjæl og Leg. S. 411—13.

Anm. 2. Angaaende Gyldigheden af Begrebet Evne og Evner (i Fleertallet) vil jeg her henvise til samme Skrivt S. 194 og S. 210—11, samt det der citerede Sted af min ældre Psychologies første Deel. Evne vil sige, at der er en virkelig grundlagt og tilstedeværende Mulighed til en vis Art af indvortes sjælelig Virksomhed. Der er noget Medfødt, som medfører, at, naar visse Indvirkninger eller Indflydelser komme, saa vil en Seen, Høren, Agtpaagiven, Spørgen, en Handlen paa en vis velberegnet

Maade, en tænkende Betragtning, en Attraaen, Begjæren, Elsken, Glæde, Frygt, Vrede, o. s. v., kunne opstaae. — Om **Evner** i Fleertallet er der Tale, fordi Livet ligesaavel i indvortes som i udvortes Henseende er et sig organiserende Liv. See iøvrigt længere hen § 29, Anm. 2, og § 31.

(**Anm. 3.**) Endnu er det her at bemærke, at der maa skjelnes imellem den oprindelige Formaaen og den uddannede Formaaen. Begge medføre en real Mulighed (forskjellig fra den blotte Tænkelighed), men den første er en blot og bar real Mulighed, den anden kan kaldes en paa Virkelighedens Maade uddannet og bestaaende real Mulighed, **en Virkelighedsmulighed** (som Digterevnen hos den uddannede Digter): Beqvemhed, Færdighed, Dueliglighed, Dygtighed. Vi kunne her mindes Aristoteles's Skjelnelse imellem *δύναμις, πάθος* og *ἕξις*. Eth. II., 5.

(**Anm. 4.**) At under Livets Sigudddannelse i de mange forskjellige Henseender Forsigbestaaelsen med dens Formaaen bestandigen træder frem som saadan i en vis Modsætning til det Universelle, indtil Begges Gaaen i Eet (nemlig harmoniske Gaaen i Eet) efterhaanden opnaaes, er deels allerede berørt, deels Noget, vi længere hen (§ 31 og følg.) komme til at omhandle.

§ 28.

II. b. **Eiendommeligheden** hos Mennesket er, hvad det umiddelbart ved Naturen Givne angaaer, (cfr. § 2. Anm. 2 S. 10) deels a) den almindelige menneskelige og, hvad denne ligefrem medfører, Kjønnets og Alderens, deels b) Race-, Stamme- og Familie-Eiendommeligheden, deels endelig c) den, som i Almindelighed alene kaldes **Individualitet**, nemlig den personlige, der viser sig i den megen Forskjellighed, vi hos Menneskene blive vaer, idet

Menneskenaturen er anderledes modificeret i det ene Individ end i det andet, fordi ethvert Individ, ligesom det fremkommer paa sit Sted, til sin Tid og under sine Forhold, saaledes ogsaa er at betragte som et **eiendommeligt Led** i Totaliteten af Tilværelsen. Vi møde her Organisationsideens Realisation i Menneskeheden i det Store, idet ethvert Menneske viser sig som indenfra constitueret til – og ved Livsgangen fremdeles bestemmet til – at skulle paa en vis Maade vorde indlemmet i, eller indarticuleret i, Menneskehedens Heelhed, og sat til heri at spille sin særdeles Rolle, ifølge en oprindelig Anlagthed, der har sin Grund i den indenfra til Organisation og derfor til Bestemmelsesforskjellighed henarbeidende Alnatur; hvoraf da en vis **sund Eensidighed** i et Menneske kan vise sig som naturlig Følge. Denne hvert Menneskes særdeles Eiendommelighed kan sees i de mange a) Anlægs- og Talents-, b) Temperaments- og c) Charakteerforskjelligheder hos Menneskene, som atter lade sig tilsyne deels i det forskjellige Præg, deels i de forskjellige Retninger, deels i den forskjellige Grad af Styrke, som sees i Menneskenes forskjellige Livsyttringer og Livsbestræbelser, ofte lige til det Allermindste. Herved er at erindre Leibnitz's saakaldte **principium indiscernibilium**, der uden Tvivl rettest forstaaes, naar det tænkes som den gjennemførte Organisationsidee, ifølge hvilken ethvert Atom oprindeligen har været et særegent Moment i Heelheden.

Ogsaa alt Det, vi her have før os, bliver i Henseende til sit første Grundlag at henregne til det **Givne**, paa samme Maade, som det i forr. § Omtalte; og her foreligger da nu og Meget, som Jeget faaer med at gjøre, som med noget Objectivt.

Anm. Her kan være Stedet at tale om, hvad der hos Mennesket kan kaldes det **Medfødte** i indvortes

sjælelig Henseende. Man har i forrige Tider talt om **medfødte Ideer**, idet de rene aprioriske Begreber og Ideer, fornemmeligen de, som paa den meest umiddelbare Maade gjøre sig gjeldende i den menneskelige Tænkning, ere blevne betragtede som medfødte, hvortil især Platons Lære herom har givet Anledning. Men a) i **objectiv** Henseende ere hine Ideer selve Manifestationerne eller Forkyndelserne af det Uendelige og Evige, og høre da, som saadanne, ikke til Det, som fødes, altsaa ei heller til det Medfødte (saa lidet som Lyset hører til Det, der er de seende Væsener medfødt); b) i **subjectiv** Henseende danne alle hine Ideer sig i Bevidstheden under Livets Gang, ligesom al anden Kommen til Bevidsthed om Noget, og al anden Objectivering; c) **Bevidstheden selv** danner sig ogsaa under Livets Gang, og kan da ei heller kaldes medfødt; og saaledes kan da og d) **Jeget** siges først efterhaanden at vorde det Jeg, som det bliver. Men der er medfødt Noget, som gjør, at, naar visse Indvirkninger udenfra skee eller visse Virkelser indenfra fremkaldes, saa vil der opstaae en vis Seen, Spørgen, Betænken, Handlen o. s. v., ledet og rørende sig paa en vis intellectuel Maade, eller opstaae en vis Begjæren, en vis Frygt, Vrede, Kjærlighedsfølelse o. s. v. af en vis Beskaffenhed. Vi maae derfor sige, e) at den **individuelle Menneske-natur**, med de deri liggende Formaaelser og Tilbøieligheder og med dens Eiendommelighed hos ethvert Individ, er medfødt, dog kun hvad sammes Grundlag og Grundbeskaffenhed eller de saakaldte Grundtræk angaaer; hvorimod Meget i dens videre Uddannelse og Artning (see § 2, Anm. 2, II. a. og b., S. 10) beroer paa Livets Gang, altsaa ogsaa tildeels paa Noget, som hører den menneskelige Frihedsvirken til.

Det er overhovedet at bemærke, at Menneskesjælen i Bevidsthedens Henseende under sit hele Livs Gang **endnu kun er i sin Vorden,** hvorfor ogsaa Opgaven bestandigen ei blot er, hvad Mennesket under alle Forhold bør at gjøre, men tillige, hvad det herigjennem bør **at vorde,** eller komme til **at være.** See § 31 og følg. §§.

§ 29.

II. c. Men naar vi nu saaledes see det hele Grundlag for Jegheden at beroe deels paa de Naturvirkninger i os, som tilskynde til at gjøre det egne Jeg gjeldende, deels paa Individualiteten, som i sit Grundlag er Naturens Værk, saa see vi forsaavidt endnu kun det Universelles Virken og Magt, og maae altsaa endnu spørge om det ligeoverfor det Universelle og som dets Modsætniug sig dannende **Jeg selv,** der da hos Mennesket viser sig i den egentlige **Personlighed.** — Hvori bestaaer denne? Herpaa svare vi:

Ifølge Individualiteten yttrer Mennesket sig med en vis Selvstændighed ligeoverfor og i Modsætning til sin Omverden; men ifølge **Personligheden,** – der a) nærmest bestaaer i en vis selvstændig, men vistnok meget betinget og begrændset **Raadighed over sig selv** og sit eget Livs Styrelse, og b) er forbunden med en **Randsagelsesaand,** der sætter i Stand til en selvraadig Indgriben i den udvortes Verden (see § 9) – viser sig Mennesket c) med en vis Selvstændighed endog **ligeoverfor** og i Modsætning til **selve det indre Universelle,** altsaa sit indre Livs Grundbevægere, Grundstyrelser og Grundfordringer, idet Mennesket selv raader for, om det vil følge dem, medens det dog d) netop ved sin frie Raadighed bringes til, at disse komme til at gjøre sig gjeldende hos det **som saadanne,** da det deri maa søge og alene kan finde Veilederne for sin

selvstændige Raadighed. Selvstændigheden gaaer her saa vidt, at der endog kan danne sig og skal danne sig en **personlig Villen ligeoverfor den evige og algyldige Villie;** saa at Mennesket derfor ogsaa **spørges ad,** om det vil give det Algyldige Rum og Magt hos sig eller ei, og det, fordi det kun er i og gjennem Jegets egen Anerkjendelse og villige Indrømmelse og Følgagtighed, at det Algyldige skal og vil herske i Jegheden. Heri bestaaer især **Friheden** i dette Ords psychologiske Betydning. Den er en væsentlig Betingelse baade for det Hengivelsesfulde og for det Besindelsesfulde. Ved begge kommer det an paa Istemmelse og Bifaldelse fra Jeghedens Side; men i Besindelsen træder Adspurgtheden frem som saadan. Ifølge heraf bestemmer Mennesket selv de **subjective Grundforhold,** hvori det vil sætte sig; men bliver nu og, da det kan og skal gjøre sig selv Regnskab for sin Stræben, **ansvarlig** for sin Villen og Handlen.

Anm. 1. Jo mere nu Individet, ifølge denne Mulighed, uddanner sig til et Væsen, der selv overtager sig **Omsorgen** for og **Opsigten** over sit Livs indre Gang, og selv udøver **Magten over** sig selv, og derfor viser sig som Den, der har sig selv i sin Besiddelse, desto mere uddanner sig den egentlige Personlighed, der nu da dog umiddelbart fører med sig, at Jeget maa træde i et Bevidsthedsforhold til det Algyldige, i hvis indre Tilsagn og Medfør, baade i sig og i Forhold til den i Omverdenen herskende Tingenes Orden, den Veiledning og dermed tillige den høiere Beherskelse maa søges, som skal føre til den rette Selvstyrelse og Selvraaden i alle Henseender.

Hvad der især giver Friheden sin høiere **Betydning,** er, at kun i og igjennem en saadan, en Besjælelse og Beaandelse og derved al den aandelige Fylde kan fremkomme, hvis Rige vi see

at arbeide sig frem i Menneskeheden, der imidlertid i denne Henseende endnu først er i sin Vordelse. Cfr. § 20, S. 103.

Anm. 2. Jeget skal i sit Indre ligesom opløfte sig over sin egen indre Mangfoldighed og derved faae med denne at gjøre som med sit eget indre Objective. Derfor kan der blive Tale om at **bruge sine Evner**, om at **styre, ordne** sine Lyster, Drivter, Tilbøieligheder. Men alt Dette vil da dog sige: stille sig i **det rette Forhold til de universelle Tilværelsesmomenter**, eller de forskjellige i Livet fremtrædende universelle Virkelser, som deels **kunne** fremkomme, deels **virkelig** arbeide sig frem, og altid ere de egentlige Gjørere.

Anm. 3. Spørges der om Frihedens Forhold til Det, som bestemmer den, eller bestemmer dens Valg, dens Afgjørelse, saa bemærkes, at den ikke bestemmer sig uden alt **Motiv**, da den jo netop altid har med noget Vist at gjøre, som gjør sig gjeldende ved sin enten fordrende eller raadende eller tilskyndende, altsaa ved sin motiverende Indflydelse. Overveielsen, under hvilken Friheden især træder frem som adspurgt, eller hvorunder Personligheden især viser sig som den, i hvis Haand Afgjørelsen er lagt, lader os især see, at Friheden bestandigen har med Motiver at gjøre, idet den jo bestaaer i Det, som skal medføre, at de rette Motiver kunne faae Magt, men dog ogsaa kan virke til, at de kunne fortrænges, saa at andre faae Magt; men altid dog vistnok saaledes, at Jeget selv herved kommer til at føle sig som Den, der selv lader dem faae dette Herredømme, eller giver dem Magten.

Noget Andet er det, at **selve Grundmotiverne** have noget Absolut. Naar der spørges, hvorfor man vil det Behagelige, saa kan ingen anden Grund angives, end den: fordi det er behageligt. Ligesaa gjør

Følelsen for Ret og Uret sig gjeldende paa en absolut Maade. Man vil, hvad Ret kræver, og er Uretten imod, alene fordi hiint er Ret, denne er Uret, o. s. v. Men Friheden skal vise sig i, at man lader ethvert saadant Motiv faae den Indflydelse, det bør eller tør have, og ingen anden, men at man dog ogsaa kan undlade Dette, hvor saa da vistnok Det, at nu just dette Motiv faaer Magten, kan have Noget ligesaa Absolut, som selve Grundmotivet har det. (Det her Sagte vil – for en Deel med selvsamme Ord – men med Mere til, findes i Om Forh. im Sjæl og Leg., 3die Afd., A., VII., S. 391 ff.)

Anm. 4. I Personlighedsuddannelsen kunne der være forskjellige **Trin**, idet Individet i en vis Sphære kan overskue sin Tilstand og lede sig selv med Selvbevidsthed, medens dog herunder den Grundvillen, hvoraf det bestemmes, den Grunderkjendelse eller Grundforestillen, hvoraf det ledes, de Grundfølelser, hvoraf det besjæles, maaskee aldeles ikke ere komne saaledes op for dets Bevidsthed, at dets Selvbestemmen og høiere Selvbevidsthed ogsaa omfatter denne Grundvillen, denne Grundforestillen o. s. v., saa at altsaa alt Dette hersker, uden at Mennesket har gjort sig Rede derfor, eller endog blot er kommen til en Medviden med sig selv herom; (hvilket f. Ex. gjelder om Mangen, som beherskes af en hvis enkelt udeelt Stræben). Alt Dette er da ikke kommen til at objectivere sig saaledes for Mennesket, at i saa Henseende Frihedsbestræbelsen er traadt frem som saadan. I Livets Udvikling kommer paa denne Maade Meget af sig selv og hersker praktiskt, inden det ved en stigende Reflexion, det vil her sige Betænkning af det Bestaaende og de deri liggende Forhold, kommer op for Selvbevidsthedens Øie, og her da vistnok kan belemres med Uvished, Tvivl, Vil-

derede, Forvildelse, men ogsaa kan – og det er Maalet – deels fremhæves, opklares, bekræftes og styrkes og bringes til at herske ifølge Anerkjendelse og anerkjendende Underordning og Hengivelse, deels enten tilbagevises og undertrykkes, eller dog rettes og nærmere bestemmes. Ved saadan Indoptagelse af den mangfoldige enkelte og specielle Følelsesstemning og Villen i en vis Totalanskuelse, Totalværemaade og Totalvillen, der træder frem som saadan, eller ved en saadans Udtrædelse og Udformelse i al hiint Mangfoldige, uddanner sig først den sande Personlighed.

Anm. 5. Hvorledes heri det Frie forenes med det Universelles Magt, sees af §§ 18—20, ligesom det ogsaa let vil sees, at **Hengivelsen** er Noget, hvori, uagtet vi derved lade det Universelle komme til en vis hentagende Magt i os, dog netop det Personlige viser sig i høi Grad i sin Styrke, idet det netop er dette selv, der gjennem sin egen Anerkjendelse eller Gyldighedstillæggelse lader sig bevæge, og ifølge heraf hengiver sig og fastholder denne Hengivelse. Men fuldest er denne det Høieres Hersken i os, naar nu deri det sig selv Bevidste og sig selv Klare gaaer saa inderlig i Eet med det Hengivelsesfulde, at begge ere uadskillelige, idet enten det Befindelsesfulde taber sig som Moment – men dog i sin hele Fylde er tilstede som Moment – i det Hengivelsesfulde, eller ogsaa, omvendt, dette saaledes taber sig i og er tilstede i hiint. Cfr. ovenfor § 20.

Anm. 6. Den høiere eller dybere Enigelse beroer her altid paa en **Tohed**, der er traadt ud **som saadan. Livets Magter** — saaledes kunne vi her kalde alle universelle Indflydelser i deres i Menneskehedsbevistheden opgaaende Hersken eller Fremadstræben — kunne ei træde

frem i os og virke i os **som saadanne**, uden netop derved, at de henvende sig til og opfordre et tilsvarende Subjectivt saaledes hos os, at vi herved maae komme til at finde og føle os i vor Frihed ligeoverfor dem. (**Reflexionen**, det vil her sige Betænkningen med den deri liggende **Forholdsforfølgelse**, hvilken sidste ellers er Det, som især kaldes Reflexion, lader strax det Frie i os træde frem i sin Frihed, tilmed i sin Vendelighed til flere mulige Sider og Hengivelighed i flere mulige Tilskyndelsers Magt.)

(**Anm. 7.**) De ovenfor § 20, Anm. 4, S. 104 bemærkede **fire Frihedens Trin**, maae her erindres.

(**Anm. 8.**) Persona er efter Romerretten Den, som er sui juris, suæ potestatis.

Anm. 9. Bidrag til at oplyse Læren om Friheden har jeg i Ørsteds Jurid. Tidsk., 9de Bind, givet i nogle Betragtninger over Howitz's Afhandling om Affindighed; i lærde Efterretn. 1824 Nr. 42--44; og i min Bog om Forh. im. Sjæl og Leg. paa flere Steder, der ere angivne ved Slutningen af Indholdsfortegnelsen S. XII.

§ 30.

Af a) de universelle Indflydelsers Virken i b) den under en eiendommelig Grundform bestaaende og gjennem Hengivelse og Besindelse sig udviklende Personlighed c) skal den hele indvortes sjælelige Leven, som aandelig Leven, gaae frem, og Bevidstheden (see § 14 og § 15, S. 91 og 93) komme til sit blivende Indhold, hvilket da bestandigen vil vise sig og gjøre sig gjeldende i Jegets Forestillingskreds og dets mange omskiftelige Livsyttringer og Stemninger, eller i dets hele Leven i alle dennes Omvexlinger.

Herpaa beroer det nu, **hvad Jeget** kommer til at **være**. Men heri gaaer det Universelles Virken og det Personlige saaledes i Eet, at Individets egen Væren falder sammen med det Universelles Væren i Individet. Hvad Jeg **er**, beroer da paa, hvad noget Andet, end jeg, **er** i mig. Men heri er dog bestandigen den Trehed: a) Det Universelle, b) Jeget, c) den hele ifølge heraf indtrædende Leven, hvori den individuelle Personlighed, i Eet med det i den sig rørende Universelle, gjør sig gjeldende i Verden i mangfoldige Livsyttringer.

Anm. Livets **Værd** og **Uværd** beroer her a) paa, hvad det er, der vorder det herskende Princip i Individets Leven, eller hvilket det Universelle er, i hvis Magt det især giver sig hen, og i hvilket Forhold de forskjellige universelle Virkninger komme til at røre sig og herske hos Individet (hvorved det da kommer an paa, at Alt tilsidst samler sig i Gudslivet og Individets levende Opfyldthed af dette); b) paa Virkningen eller Kraften baade af den Besindelse og af den Hengivelse, hvorved hiint Universelle kommer til Magt hos Individet; c) paa den Kraft, hvormed alt Det, som Individet saaledes er opfyldt af, træder ud i dets udadgaaende Leven, der da er desto fuldkomnere, jo mere Selvbesiddelse og Selvforglemmelse gaae i Eet, jo mere vi **ere i Det**, som **er i os** (§ 20), eller jo mere vi med G o e t h e kunne sige: Ich bin in Dem, was meines Vaters ist. (Zweit. Aufenth. in Rom, 28 Sept. 1787).

D. Aandslivet i sin Vorden.

§ 31.

Vi ere endnu blot **paa Veie til** at **vorde**, hvad vi ere anlagte til at skulle være, ja vort Liv kan i aandelig Henseende siges paa Jorden endnu først at skulle naae hen

til at **danne sig sit rette Grundlag**, ved at komme **ind i det rette Grundforhold**, og tilmed naae hen til at finde **Begyndelsen til** den rette aandelige Leven; (ret ligesom hele Fosterdannelseslivet er en Henarbeidelse til at opnaae Grundlaget for og Begyndelsen af det Liv, som Individet er bestemt til). Livet viser sig baade som det, der endnu først **skal organisere sig** til at danne den indre Organisation, som det i aandelig Henseende endnu ikke er, saa og som det, der skal søge at **komme til den rette Besjælelse og Beaandelse.**

Anm. Jeg vil her fremhæve Det, som læses i min Bog om Forholdet imellem Sjæl og Legeme Pag. 414—19.

§ 32.

I denne dets Vordelse ville vi da nu betragte Livet i Bevidstheden eller Jeghedslivet, og maae da allerførst see tilbage til den ovenfor (§ 13, S. 86.) bemærkede Forskjel imellem **det Bevidstheden Unddragne** og det **for Bevidstheden Fremtrædende**; thi vi have nu her især at agte paa, at til hiint henhører alt Det, som i Livets inderste Grund, dets Baggrund eller Indergrund, (in abysso animi, cfr. Om Sjæl og Legeme, 1ste Afdeling, A, VII S. 24 ff.) virkes saaledes ud fra Livets Grundkilde i os, at det, uagtet ganske henhørende til Aandelighedssiden af vor Tilvær, dog ikke selv men kun i sine Virkninger, stundom fjærnere Virkninger, kommer op i Bevidstheden. Vi kunne herved især see hen til det Geniale, ogsaa til visse Frembruds- eller Gjennembruds-Tidspuncter i den indre menneskelige Leven, samt til den indre uformærket fremadstridende, først efter længere Mellemrum øiensynlige, **Sjælevæxt**; (ved hvilken vi kunne mindes Mark. 4, 26-27, hvor det hedder: „Med Guds Rige haver det sig saaledes

som, naar et Menneske kaster Sæd i Jorden og sover og staaer op Nat og Dag, og Sæden voxer og bliver høi, han veed ei selv hvorledes"; jeg maa ogsaa her bringe de af mig i min ældre Psychologies første Deel i Slutningen af Anm. til § 21, Pag. 106, anførte Ord af Jean Paul i Erindring. See iøvrigt længere hen § 42, Anm. 2.). Livet arbeider sig overhovedet op i os fra en dunkel Tilstand til Klarhed. Der tales forsaavidt om det Mysteriøse, ja det Mystiske i den indre aandelige Tilvær; ved det sidste Udtryk sees hen til, hvad det selv er i sin indre Grund, ved hiint, hvad det er for os. Det i os, hvorved vi fra Grunden af aandeligen skabes, — og hele vor Vordelse er en fremadskridende Skabtvordelsesproces, — ligger dybere end al den aandelige Skabtvorden og Skaben, hvori vor egen bevidste Selvbestemmen og Selvgjøren har eller kan have Andeel.

Men denne hører dog til det Væsentligste; thi i Bevidstheden selv er det først, at den aandelige Leven træder frem, og kun ved Det, der skeer i den opklarede Bevidstheds-leven og Frihedsleven, kan Jeget vorde Det, det skal være, medens vistnok dog det i det Skjulte Virkende bestandigen virker med, saa at Latent og Manifest virke tilsammen, ja at i selve det i og for Bevidstheden Fremtrædende Noget mere nærmer sig til hiint, nemlig alt det indenfra paa en umiddelbar Maade os Bevægende og Gribende (f. Ex. i Elskov, Venskab og anden Sympathie), Andet derimod hører til det mere ad det Klares Vei til os Kommende.

Alt tilsammen henhører det til den indre aandelige Leveproces, hvilken vi nu især have at betragte som aandelig **Vordelsesproces**, og Livets hele Virken i denne Henseende kunne vi kalde det aandelige **Vivrgiske** i os.

§ 33.

Til Det, vi kunne iagttage og betragte og forfølge, vende vi os da nu, nemlig det i og for Bevidstheden Fremtrædende.

Her finder nu Jeget sig bestandigen at have at giøre med noget Andet end sig selv, endog under al sin nærmest paa sig selv henvendte Haven at giøre med sig selv; og i enhver Henseende, hvor Noget skal frem, eller en vis Art af Leven eller Livsvirksomhed skal danne sig, træde Personligt og Objectivt saaledes imod hinanden, at begge ofte meget stærkt fornemmes (cfr. § 19) i deres **Modstaaenhed** og Ikke-Tilsvarenhed, indtil efterhaanden en **Gaaen i Eet** opnaaes, der kan vorde saa fuldelig, at man kan vorde aldeles hjemme i Det, som forhen stod for En som Fremmed. Dette kan sees i alle Livets Anliggender og Forhold. Vordelsen kan da hele Livet igjennem vise sig som en vedvarende **Tildannelse, Tilvænnelse, Opdragelse** og **Fremelskelse**, hvor man da kan faae med idelige nye **Opgaver** at gjøre, som man maa søge at løse retteligen, men som ogsaa Livet efterhaanden af sig selv kan løse for os under sin Fremgang (cfr. forrige §); her er det at lægge paa Hjerte, at **hvad der hæmmer, det fremmer** (cfr. § 5, Anm. 8, Pag. 40). — Det Væsentligste herved er at vorde opdraget af og lade sig opdrage af den algyldige indre Livets Virker og Fører, og fremelske dennes Riges indre Vært hos sig, hvilket nu atter gjelder i alle Henseender.

Anm. 1. I den her omtalte Gaaen i Eet bemærke vi først a) det udenfra Kommendes rette Forhold til – og dets Virkens rette Gaaen i Eet med – det tilsvarende Legemlige i Mikrokosmen; dernæst atter i Mikrokosmen selv b) Yderorganernes Virksomheds Gaaen i Eet med Centralvirksomheden i Hjernen; fremdeles c) den rette Gaaen i Eet af

denne legemlige Virksomhed og den dermed umiddelbart forbundne, af sig selv eller som reen Naturvirkning kommende indvortes sjælelige Virksomhed (Forestillingsdannelsen, Taledannelsen, Attraaen m. M.); men saa kommer det fremdeles an paa, d) at Jegheden i sin selvbestemmende og selvraadende Virksomhed, under sin Indflydelse paa alt hiint Andet, kommer til den rette fulde Gaaen i Eet dermed ved bestandig indre Medviden og Agtsomhed og Ledelse, dog uden at denne just behøver at træde frem som saadan. Men her bliver da nu endeligen at agte paa, e) at den subjective Virksomhed i Bevidstheden retteligen gaaer i Eet med det Algyldiges indenfra kommende Virkelser og Styrelser.

Denne femdobbelte Gaaen i Eet viser sig baade, hvor vi forholde os modtagende og have med nogetsomhelst til os Kommende at gjøre, saa og hvor vi ved det indenfra Kommende bringes til selvfrembringende Virksomhed. Ved Hørelsen f. Ex. og Opfattelsen af andre Menneskers Tale kommer Alt først an paa, at med Lydindvirkningerne, altsaa de her virksomme Luftrystelser, Virksomheden i Høreapparatet, især i dets nervøse Deel, kommer til fuldeligen at gaae i Eet, dernæst at denne Virksomhed heelt og fuldt gaaer i Eet med Centralvirksomheden i Hjernen, denne atter med Forestillingsdannelsen, denne endelig med Agtpaagivenheden og Betænkningen, hvor det da endnu tilsidst kommer an paa dennes rette Tilbageførelse til det Algyldige og dettes Gjørensiggjeldende, forsaavidt dette her maa blive det Ledende og Styrende og tillige det Opklarende. Naar Nogen derimod selv f. Ex. taler, saa kommer det (Ordenen er her omvendt) an paa, at her det Algyldiges Tilsagn gaaer i Eet med den paa selvbestemmelsesfuld (besindig) Maade

sig dannende Tænkning, denne i Eet med det af sig selv kommende Forestillingsløb, især med Hensyn til Ordenes Kommen af sig selv, hvilket da fremdeles ei kan skee uden ved en Gaaen i Eet med den fornødne Virksomhed i Hjernen, men nu kommer det fremdeles an paa denne Hjernevirksomheds Gaaen i Eet med den Nervevirksomhed, hvorved Taleorganernes Indbegreb skal sættes i Bevægelse og styres, og nu maa da ogsaa det Øvrige i disse Taleorganer let og fuldeligt virke følgagtigen og paa tilsvarende Maade; men det kan det kun under Luftindbragningen og Luftudstødelsen, og saa kommer det altsaa endnu an paa Luftforholdene. Tage vi Nedskrivningen til Exempel, saa bliver det Sidste Haandbevægelsesvirksomheden i dennes rette Forhold til de Udførelsesmidler, som benyttes. Man tænke ogsaa paa en Musiks Udførelse ved Sang eller ved et Instrument, o. s. v.

Anm. 2. Men nu er at agte paa, hvorledes der her overalt kunne møde **Hæmmelser** (Noget, som skal overvindes). Man kan see det f. Ex. ved Sangeruddannelsen.

Det er herved at bemærke, at det hænger sammen med Menneskets høiere Bestemmelse, at Menneskebarnet i sin allerførste Tid maa lære Meget, som mange Dyr uden videre strax kunne, eller dog ei behøve egentlig at lære, f. Ex. at gaae. („Das Kind muß das Gehen erlernen, siger Wagner i sin Physiologie § 356, während das Huhn, viele Säugthiere, gleich nach der Geburt laufen können. Wie langsam und unvollkommen erfolgen die Bewegungen der Finger bey Anfängern im Clavier- und Violinspiel, der Füße beim Tanzen. .. Im Anfange ist gleichsam die Intention zu sehr auf die einzelnen Acte der nöthigen Bewegungen vertheilt") — Saadan Skoles Gjennemgaaelse hører i mangen Henseende til Uddannelsen, for

at man paa en ret uorganiseret Maade kan komme i Besiddelse af Systemet af sine Livsactioner; saa at virkelig „Eins, Zwey, Drey dazu nöthig sey“, kan jeg med Anvendelse af en Linie i Goethes Faust sige. Men **hvor** og **hvorvidt** dette Een, To, Tre er godt eller ikke godt, maa man i Opdragelsen og overhovedet i Menneskebehandlingen agte paa).

Hæmmelser eller **Standsninger**, hvortil og **Uvisheder** henhøre, kunne overhovedet paa mange Maader blive opfordrende, fremskyndende og dannende for den frie og selvbetænkende og reflecterende, d. e. forholdsiagttagende og forholdsforfølgende, Opmærksomhed og Selvgjøren. (Man kan herved tænke paa Gabrielis's Florentine, hvis Blindhed bragte hende til megen indre Aandsuddannelse, og saaledes blev hende til aandelig Fremme).

§ 34.

Men nu maae vi her tage for os og samle for os Alt, hvad der hører hen til det Objective, hvormed Jegheden som Personlighed har at gjøre. Ikke blot Omverdenen og det dobbelte indre Universelle (§ 22 og § 25), men og alt det i vor egen Individualitet, vor mikrokosmiske Bestaaen og vor Eiendommelighed, Liggende eller deri Givne (§ 27 og § 28), hører herhen; thi vel kan dette nærmest og først betragtes deels som Det, hvorved eller hvorigjennem alt hiint Universelle gjør sig gjeldende hos os, deels som Det, der bestemmer den eiendommelige Maade, hvorpaa vi opfatte og modtage og selv bestemme; men deels ere vi jo dog nu selv en Deel med af den hele Verden og det endda den os nærmeste og meest umiddelbart givne Deel deraf, deels hører jo Indadvendelsen i sig selv og den indadvendte Selvomsorg den menneskelige Selvbevidsthedslevem væsentligen til, og saa

vender sig da Opmærksomhed og Omsorg ei alene indad paa Det, hvis Organ Jeget skal vorde eller kan vorde eller skal vogte sig for at vorde, men og paa selve den Individualitets Beskaffenhed og Særegenhed, som deels skal vorde opfyldt af hiint Universelles Rige, deels skal vogte sig i saa Henseende.

Først i Personligheden see vi det over sig selv Raadighed udøvende og for sig selv Omsorg havende Jeg i et indre Forhold til sig selv som saadant, idet det overlægger med sig selv og har Noget at forhandle og at bringe paa det Rene med sig selv, dog at her denne Haven at gjøre med sig selv gaaer i Eet med en Haven at gjøre med Det, som i ethvert Tilfælde skal haves for Øie og paaagtes, skal veilede og styre den personlige Omsorg, den personlige Attraaen, Tragten, Stræben, altsaa deels med Det, som for Øieblikket er at nævne som den Gjenstand, man har med at gjøre, deels med det Algyldige i eet eller nogle af dets Momenter, i een eller nogle Henseender.

§ 35.

Under Jegets Haven at gjøre med alt det forskjellige Objective danne der sig en Mængde Vaerblivelser, Forestillinger, Kundskaber, Indsigter, Erkjendelser o. s. v., samt en Mængde Følelser, Stemninger, Sindsbevægetheder, Lyster, Attraaer, Bestræbelser, Beslutninger, Forsætter, o. s. v. Alt Dette kommer for en stor Deel ganske af sig selv til os eller op i os, uden at vi adspørges, eller kunne udøve en bestemmende Indflydelse derpaa, førend det allerede er der, men for en stor Deel kommer det som fremkaldet, ja tildeels endog bestemmet, ved os selv. Men i alt Dette er der nu Meget, som hvert gjør sig gjeldende paa **sin Maade** og **ud fra sit Grundlag**, i en ofte spredt Mangfoldighed.

Vi sige derfor, at det træder frem paa **sporadisk** Maade, eller paa **Sondretthedens, Spredthedens og Stykkeværksmæssighedens Maade**, og det er da langt fra, strax at danne en velsammenhængende Organisation; stundom gaaer det op og ned i Bevidstheden i et chaotiskt Røre. Men nu skal dog alt dette Mangfoldige organiseres i **os** til indre Eenhed og Heelhed, saaledes, at alt Det, der deri er af væsentlig Gyldighed, kommer til at **fungere paa** rette Maade i Totaliteten af den sig saaledes dannende Leven, deels som **bestandigt medindgribende** Moment, deels som særlig fremtrædende **til sine Tider**; thi selv om Organisationen fuldendes, beholder alt dette Forskjellige dog sin **relative** Betydning og Bestaaen, hvert for sig, indenfor det Heles Eenhed.

Men i samme Grad, som alt dette Mangfoldige i Bevidstheden constituerer sig til at danne en velorganiseret Heelhed, skal nu tillige noget Dybere og til Grund Liggende hæve sig frem til at røre sig som **det Ene og Centrale** i alt hiint Mangfoldige, som et Slags Sjæl i Sjælen (animus animi), saa at Jeget kan føle sig som bestandigen yttrende sig i sin fulde Heelhed (og som udaf eet Stykke, som man pleier at sige); hvilket forresten nu og blot kan indtræde i Henseende til en vis Deel eller visse Dele af den indre Leven, medens det Øvrige forbliver i en vis Raahedstilstand. Men saadan fuldelig personlig Eenhed i sig kan Jeget kun komme til derved, at det baade paa hengivelsesfuld og paa besindelsesfuld Maade vorder gjennembevæget af et Alraadende, i dettes indre fulde Eenhed og Heelhed. Vi komme herved tilbage (see § 19) til det, at Livet i Menneskets Indre søger sin rette **Beherskelse**, nemlig sin rette **Besjælelse** og **Beaandelse**; (ved dette

sidste Udtryk see vi mere hen til det Besindelses-, ved hiint til det Hengivelsesfulde).

Men idet nu saaledes et Aandelighedens og Følelsesfuldhedens Rige skal organisere sig i og med og gjennem vor egen Selvorganisation, og skal leve i os og fylde os, viser det sig, at ogsaa **selve det Algyldiges indre Rige** kun virker paa hiin sporadiske eller sondrede Maade, i Glimt, Vækkelser, Ansporelser, Hentagelser, der først efterhaanden arbeide sig hen til noget Heeltgjennemtrængende, Heeltopfyldende. (Vi kunne her mindes Franz Baaders lille Afhandling: „Der Blitz als Vater des Lichts").

§ 36.

Det vil da nu ogsaa, især hos visse kraftigere eller dybere Naturer, naturligen kunne komme til et vist Livets **Røre**, en Livets **Gjæring**, en Livets **Debat, en Livets Kamp**, som bliver at gjennemgaae, især naar den Periode i Livet kommer, da Mennesket føler sig som Den, i hvis Haand dets Livs Førelse forsaavidt er lagt, som en dets hele Leven omfattende Frihedsbestræbelse og Besindelse nu skal indtræde og blive Gjennemgangen til (det Medierende for) en mere selvstændig aandelig Leven. Livet bliver herunder da i det Hele en **Opgave for Individet**, dets **Livsopgave**. (Cfr. min psychol. Pathol. § 67, S. 219 ff.).

Men vi kunne sige, at denne ligesaafuldt er at betragte som det indre **Alvirksommes Opgave** med Hensyn til dets i Individet anlagte og paabegyndte Værk. Men Forholdet er, at Virkningen udaf Livets Indergrund maa arbeide hen til, at Jeget selv bringes til at eftertragte og drage Omsorg for, at det kommer paa det Rene med sig selv i Henseende til sit Livs rette Tagelse og Førelse, og saaledes kommer til det **rette Grundlag** derved, at det

kommer ind i det **rette Grundforhold** til den indre bestemmende, styrende, oplysende og givende Magt, der nu ogsaa her kan virke paa hiin foromtalte for Bevidstheden skjulte Maade, saa at vi her møde hiint Biurgiffe igjen (§ 32), f. Ex. deri, at Noget med Eet klarer sig for Mennesket, eller at der gaaer et Lys op for det, som man pleier at sige.

Iøvrigt kunne der i Livets Gang indtræde mange slige Gjæringer og indre Sjælens Kampe i det Mindre ved enkelte specielle Livsopgaver.

Her viser sig nu **Samvittigheden** især som det Rod- og Kjærnepunct i os, hvori en dyb Selvomsorg og en dyb Virken af det Algyldiges Riges Villen og Fordren gaae i Eet. (See videre § 125).

Anm. 1. Endnu bliver at agte paa, hvorledes det Sporadiske, samt Alt, hvad der henhører til Livets Kampe og Livets Gjæringer, viser sig i det Større i **Menneskesamfundene**, hvor saa den Enkeltes personlige Livsopgave kan faae Meget at gjøre med deels større deels mindre Menneskeforeningers Livsrøre og Livsopgaver. Her er nu og at bringe i Erindring det forhen (§ 9 Anm 3, S. 70) Bemærkede, at Menneskeheden paa Jorden endnu kun befinder sig i en Barndomstilstand, eller i en Tilstand, der maaskee bedre kan sammenlignes med Fosterudd annelsestilstanden. — Det vil henhøre til Historiens Philosophie at gaae ind i denne Sag.

Anm. 2. Det indre Livsrøre og Livskampen viser sig ikke hos alle Mennesker. Mange voxe enten reent op i det Tilvante og almindeligen i det Menneskesamfund, hvortil de henhøre, Gjeldende, eller dog kun med overfladelig og ubetydelig Deeltagelse i dets Rørelser. Hos Andre gjennemgaaes Livsrøret uden Gjæring og Kamp

med jevn og rolig Sjælevæxt. Men nu har og selve Røret sine Mellemtider, og en stille rolig indre Tilegnelse, som en Art af Fordøielse, maa og have sine Tider. — Vi kunne nu og her tage i Betragtning, hvad Schubert i sin Gesch. der Seele (§ 38, S. 602 ff.) omhandler som Sjælens **søvnlignende** (søvnlige) Tilstande, der indtræde, naar Det, som egentlig er Sjælens Id og Hverv, afløses af Noget, hvormed Sjælen mere kun leger. — Ogsaa kan her erindres, hvad Goethe advarer om, ei at hidse sig i de onde Tider.

§ 37.

Det kommer da an paa, at der opnaaes en vis **Modnelse** og **Modenhed**, og at der i Individet danner sig en vis sig selv vis fast **Maade at tage hele Livet paa**, eller dog at tage en vis heel og velsammenhængende Leven paa, idet noget vist Totalt kommer til saaledes at blive alt Enkelts Grundlag, at Jeget, medens al dets Virken beroer paa Det, som virker i det, eller hvis Organ det er, nu dog kommer til at føle sig i en vis fuld Besiddelse af sin hele indre Formaaen og af sit Livs indre Rørelser og Tilskyndelser. Hvortil da hører, at man tænkende og følende indlever sig i – og befæster sig i – Det og tilegner sig Det, der er gaaet op i En.

Der bliver da Tale deels om en vis **Livsanskuelse**, som hos Individet i det Hele kommer til at herske, deels om visse **Sindets Grundstemninger**, hvorhen høre **Tænkemaade, Sindelag, Charakteer** (ved hvilket sidste Udtryk deels menes Eiendommeligheden i dens hele virksomme Udtræden, deels Villiesudtrykket deri i Særdeleshed, forsaavidt dette giver hele Tilværelsen sit Udtryk). Man kan her tale om Det, Grækerne kaldte et Menneskes τρόπος,

dets hele **Maade at være paa.** Men denne gaaer da i Eet med en vis **Maade at gjøre sig gjeldende paa**, eller og at gjøre sit Livs indre Grundvirkelser gjeldende paa, med den hertil henhørende **Livsdygtighed** og den herigjennem virksomme **Grundstræben.** Herved bliver da atter Tale om, hvad Mennesket i sin Heelhed **er** (see § 30). Iøvrigt kan en saaledes uddannet Væren, som alt er bemærket, være en mere eller mindre **partiel Menneskeværen**, deels fordi Mennesket kun har dannet sig i visse særdeles Henseender, medens Andet, som kunde have været uddannet, er bleven liggende udyrket, deels fordi saadan Partialitet er bleven en velgrundet Følge af den forhen (§ 28) omtalte naturlige, sunde Eensidighed i den blot til at udfylde et Led i Menneskeheelheden her paa Jorden anlagte Individualitet. I denne Henseende hører det med til det søgte rette Grundlag for den individuelle Leven, at Individet finder **sin rette Plads** i Heelheden. Men Dette kan ikke hindre os i at erkjende, at Mennesket egentligen er bestemt til at skulle, — men dog altid kun fra sit særegne Standpunct af og ifølge sit derved bestemte **point de vue**, for at bruge et Leibnitzikt Udtryk, — **leve sig ind i hele Tilværelsesfylden**, baade **Idee- og Virkelighedsfylden.** — Men herved maae vi see ud over den jordiske Tilvær.

Anm. 1. Angaaende den nævnte i Naturen grundede Eensidighed vil jeg henvise til min psychologiske Pathologie S. 120, 128, 275; see og Om Poes. og Konst, II. ellevte Foredr. 5. S. 289 ff.

Anm. 2. Den i de forrige Udgaver af nærværende Psychologie paa dette Sted fremstillede Lære om de tre Livets Hovedtrin hos Mennesket: Naturens, Fornuftens og Guds Riges, vil findes i Slutningen af Bogen.

E. Psychologisk Hovedinddeling.

§ 38.

Vi have nu fuldendt Heelhedsbetragningen saaledes, at vi nu maae gaae til den sondrende Betragtning af alt det Enkelte, som viser sig i den indvortes sjælelige Leven hos Mennesket, forsaavidt det betragtes som Naturvæsen; thi kun hermed har Psychologien at gjøre (see § 2). Vi gaae da tilbage til vore første Sætninger, hvor den Trehed allerede er angiven, som her bliver at følge (§§ 12—15).

Vor Leven i vor egen Bevidsthed gaaer saa aldeles i Eet med vor Leven i Verden, og beroer i Henseende til sit hele Indhold saaledes paa det Objective, at det Første i os maa blive, at det i Verden **Værende** (vi selv naturligviis med indbefattede) fremstiller sig saaledes for os og gjør sig saaledes gjeldende hos os og i vor Bevidsthed, at det kommer til at være **for os**, hvad det er **i sig selv**, idet vi ei alene i vort Indre **gjenfremstille** det for os og derved indoptage det i vor indre Leven ved at indoptage det i vor Forestillingskreds, men og **tillægge det saaledes Forestillede Gyldighed**. Dette udtrykke vi ved at sige, at vi **erkjende** det, og vor Leven viser sig da først og fremmest som en **Leven i Erkjendelse og i Kraft af Erkjendelse og Erkjendelsesvirksomhed**, hvortil da henhører en indvortes sjælelig **Frembringen** af den til det Erkjendte svarende **Forestilling**.

Men nu leve vi dog nødvendigviis saaledes i Verden, at vi ved Noget, som gaaer ud fra vort eget Jeg, gjøre os gjeldende i Verden, som indgribende i denne, ifølge **Tilbagevirkning**, deels paa os selv, deels paa Andet end os selv. Men ogsaa Dette fremkaldes og bestemmes dog saaledes ved Noget, der forud for Selvbestemmelsen gaaer frem af Livets

Drivt i os, at det bestemmes ved det Objectives Virken i os, nemlig det indenfra kommende Objectives, der her altid er et indre Universelt, om end dets Virkninger ofte fremkaldes ved noget udenfra Virkende. Tilbagevirkningen skeer da ifølge noget **Tilskyndende**, der imidlertid kun virker ved at fremkalde **vor egen Selvbestemmen** saaledes, at vi **selv** kunne sige at **bestemme os** til Det, hvortil vi ved Tilskyndelsen føle os bestemmede, og saaledes vise vi os da i Tilbagevirkningen som **villende**, og vor Leven bliver forsaavidt en **Leven i Kraft af egen Villie.** Denne gaaer nu vistnok altid ud paa – eller sigter hen til – en **Handlen**, og der kan spørges, om ikke Modsætningen maatte blive denne: Mennesket som **erkjendende** — Mennesket som **handlende** Væsen. Men i psychologisk eller indvortes sjælelig Henseende er i Menneskets Handlen kun det Villende Det, som kan modsættes det Erkjendende, da det Øvrige deri (Formaalet og Handlingens Hvorledes) beroer paa den rette Forestillingsdannelse, der atter bestemmes ved Erkjendelsesvirksomheden, saa at kun Det, **at der nu handles** til det Forestilledes Virkeliggjørelse, eller dog arbeides herpaa, bliver tilbage, men Dette beroer paa Villien, eller paa den Kraft, hvormed det Forestillede gjør sig gjeldende hos Det i os, der gjør os til villende Væsener.

Men endelig bliver her endnu Tale om det **subjectivt Tilfredsstillende** eller Fyldestgjørende, som det Objective kan have for os, idet et **Velbefindende eller en Velvær** hos os derved enten bevirkes og fremmes eller ikke; forsaavidt gjør altsaa vor egen **subjective Tilstand** sig gjeldende under al hiin Erkjendelses- og Villiesvirksomhed, og Det, Indvirkningen fremkalder, gaaer da ikke ud paa en Haven at gjøre med en objectiv enten given eller frembringelig Væren, men bestaaer blot i vor **individuelle**

Bevægethed og Sindsstemthed med Hensyn til det Objective, og nu danne sig **Følelserne** (i dette Ords **særdeles** psychiske Forstand), deels som Følelser **ved** Gjenstandene, deels som Følelser **for** dem. Vort Liv bliver forsaavidt **en Leven i en Følelsesfylde,** der imidlertid, uagtet den kun bestaaer i de ved det Objective fremkaldte **blot subjective** Virkninger. hos os, dog kan sætte os i mange dybt indgribende Forhold til det Objective ved den Besjælethed og det Tilknytnings- og Hengivelsesfulde, som er i Velbehaget og Velværsfølelsen, der faaer sin hele Eiendommelighed af Det, hvorved den bevirkes, og derfor bærer Præg heraf.

Anm. 1. Man kan herved erindre den bekjendte Trehed: det **Sande, Gode** og **Skjønne**. Det Værende, forsaavidt det træder frem for os som erkjendende Væsener, kalde vi **det Sande.** Hvad der er Gjenstand – eller kan vorde Gjenstand – for en velgrundet, altsaa en i det Sande grundet, Attraa og Magtpaaliggenhedsfølelse og derved for en velgrundet Villen, kalde vi et **Gode** (hvortil da ikke blot Formaalsgoderne, men og det for disses Skyld Fornødne, samt det som Middel Tjenlige er at henregne). Forsaavidt endelig det Værende fylder os med et velgrundet reent Velbehag, kunne vi i en vis meget vidtløftig Forstand kalde det det **Skjønne** (idet vi da herved ei alene forstaae Alt, hvad der kan være Gjenstand for et velgrundet contemplativt Velbehag, hvilket allerede gaaer meget udover det egentlige Skjønne, men endog hertil henregne overhovedet Alt, hvad der indgyder et velgrundet Velbehag). At a) Intet kan have Godhed og Skjønhed, hvad der ei har Sandhed til Grundlag, følger af det Anførte. Omvendt er b) Sandhed, eller det Værendes Fremtræden som saadant for vor Erkjenden, et Gode, og

al Sandhedserkjendelse kan tillige have sit Skjønne, det vil her sige: sit et reent Anskuelsens Velbehag Indgydende. Endelig maa det c) forstaae sig af sig selv, at det Skjønne er et Gode, og at ethvert Gode maa have sin Skjønhed. — Det i og for sig Værende maa, i samme Grad, som det viser sig for os at høre væsentlig med til Altilværelsens harmoniske Heelhed, ogsaa træde frem som det a) for vor Erkjenden Gyldige, b) for vor Villen Besiddelses- og derfor Eftertragtelses- og Haandhævelsesværdige, og, c) med Hensyn til vore Følelser, som det med Velbehag Indoptagelsesværdige.

Anm. 2. Fremdeles kan her den Trehed: **Viisdom, Dyd** og **Lyksalighed** erindres. — Men hertil vil dog et Fjerde være at føie, **Gudhengivenheden**, Religiøsiteten. Naar Viisdommen omfatter det Hele, Dyden især skal vise sig i vor Omgang med Mennesker, Lyksaligheden angaaer vor egen Jeghed, saa træder endelig Religiøsiteten frem i vort særdeles Forhold til Gud. — Men saa bliver at bemærke, at ogsaa til de Tre: det Sande, Gode og Skjønne bliver at føie et Fjerde, hvilket vi maaskee kunne kalde det **Gudelige**.

Anm. 3. Endnu kan spørges, om vi ikke istedetfor Erkjendelsen paa første Plads skulde sat Forestillingen; men om end dette Ord vilde være det mere heelt omfattende, saa angiver det dog ei Det, der er Hovedsagen. — Istedetfor Villie er af Nogle sat det Begjærende, men ogsaa dette Ord angiver ikke Det, som er Hovedsagen.

§ 39.

Mennesket viser sig da for os som et **erkjendende, følende** og **villende Væsen**, og Alt, hvad **der foregaaer i vort Indre**, kan henregnes til eet af disse Tre:

Erkjendelse, **Følelse** og **Villie**, hvilke vi iøvrigt bestandigen see i indre Forening og Uadskillelighed i **enhver** Yttring af Bevidsthedslivet.

A. Som erkjendende Væsener komme vi saaledes til Bevidsthed om den Verden, hvori vi leve, med Alt, hvad der rører sig i den, os selv naturligviis indbegrebne, at vi indoptage det Alt i os, som i en indre Gjenfremstilling, men dog saa, at det Objectives Gjørensiggjeldende hersker i denne dets Gjenfremstilling, og at i den fuldendte Erkjenden Objectivt og Subjectivt gaae i Eet. Vi kunne da siges ved Erkjendelsen at indoptage selve Totaliteten af det Givne i os, saaledes som det selv er, og det kommer da herved til at gjenleve i vort Indre. Forsaavidt viser Erkjendelsen sig nærmest at være af **universel** Natur. Formedelst vor Erkjenden leve vi i Verdensheelheden, idet den gjenlever i os. — Følelse og Villie derimod ere nærmest af **individuel** og **personlig** Natur, da Følelsen kun bestaaer i Individets egen Bevægethed og Tilfredsstillelse eller Utilfredsstillelse, og Villien er Det, hvorfra den Reaction gaaer ud, hvorved det enkelte Væsen søger at gjøre sig og sit Livs Indhold og Medfør gjeldende i Verden; og om end herunder en algyldig Villen kan ligge til Grund for og gjøre sig gjeldende igjennem den personlige Villen, gaaer dog altid Villien ud paa en personlig Stræben, Virken og Gjøren, altsaa er det Personligheden, som saadan, der deri træder frem.

Her kommer altsaa **Erkjendelse**, som den **mere universelle** Livsyttring, til at staae lige over for de to andre, som **de mere individuelle** og **personlige**.

B. Anderledes viser sig derimod Forholdet, naar vi gaae ud fra Modsætningen imellem **Objectivt** og **Subjectivt**.

I Erkjendelsen gjør det Objective sig gjeldende hos os som saadant, og vore Forestillinger maae rette sig efter Gjenstandene og bestemmes ved dem. Formedelst Villien derimod søge vi at bestemme det Objective og bringe det til at rette sig efter vore Forestillinger. Ved begge er der da Tale om vort Forhold **til det Objective.** Følelsen derimod er af blot **subjectiv** Natur; thi om ogsaa herunder det Objective udøver en bestemmende Indflydelse hos os, have vi dog derved kun at gjøre med vor egen indre Bevægethed og Sindsforfatning. Her kommer altsaa **Følelse** til at staae ligeoverfor de to andre.

C. Endelig kunne vi bemærke, at, forsaavidt der endnu kan tages Hensyn til Modsætningen imellem en **Bestemtvorden,** der forudsætter en Receptivitet, Modtagsomhed, og en **Selvbestemmen,** der forudsætter en Spontaneitet og Selvvirksomhed, faae vi paa den ene Side Erkjendelse og Følelse, der begge **nærmest** og især have Charakteren af en Bestemtvorden, altsaa ere saadanne, hvorved vi forholde os paavirkede og modtagsomme, paa den anden Side Villien, der **nærmest** viser sig som en Selvbestemmen og gaaer ud paa at gjøre denne vor Bestemmen gjeldende i Verden. Her kommer da **Villien** til at danne Modsætningen til de to andre.

D. Men den omhandlede Trehed gaaer dog i visse Henseender naturligen tilbage til den Tohed, som man, skjønt med Udtryk, der ingenlunde omfatte alt under Erkjendelse, Følelse, Villie Henhørende, betegner ved Modsætningen imellem **Hoved** og **Hjerte.** Vi have nemlig i den blotte Erkjenden kun at gjøre med det Objectives Sigaabenbaring og vor Optagelse af denne, som i et Slags Gjenspeiling eller Gjenfremstilling, hvorved det tillige faaer Gyldighedens Magt hos os, men dog kun som et objectivt Værende,

medens der i de to andre viser sig en personlig Grebethed og Bevægethed af det os saaledes Givne og af os Erkjendte, hvorved vi knytte os til det og bringes til at virke og stræbe for det eller i Henseende til det. — Vi kunne iøvrigt her ogsaa see tilbage til den ovenfor fremkomne Modsætning imellem Besindelse og Hengivelse, ligeledes den imellem det Contemplative og det Pathetiske (Sympathetiske, Antipathetiske, Autopathetiske).

Men nærmere betragtet vil Sagen, hvad Forskjellen imellem Hoved og Hjerte især angaaer, stille sig saaledes for os: Baade i det Sande, i det Gode og i det Skjønne have vi det Objective som gjørende sig gjeldende hos os i sin objective Gyldighed, Betydning og Værd; thi i det Skjønne er det dog altid Noget i og for sig gyldigt, som, idet dets Værd anerkjendes, dets Betydning sees eller føles, fylder med Velbehaget. Men nu kommer det ogsaa an paa en saadan personlig individuel Imødekommen med Hengivelse, og Tilknytning, at vi føle os saaledes satte i Bevægelse ved alt Hiint, at vi nu og omfatte det med Kjærlighed, altsaa og med Magtpaaliggenheds- og Omsorgsfølelse, medens vi dog ogsaa kunne føle os egoistiskt bevægede derved, og nu er her Tale om **Hjerte**; ja det er endog nærmest og især Sindelaget mod andre Mennesker, eller dog levende følende Skabninger, hvorpaa der, naar Hjerte nævnes, bliver seet, med Hensyn til det Kjærlige og Ikke-kjærlige deri; men i Kjærlighed er der en saadan Tilknytning af eget Velvær til Andres Velvær, at Beredvillighed og Omsorg, altsaa en bestemt Villiesretning, gaae i Eet hermed.

(**Anm. 1.**) Jeg kan herved henvise til mine „Bemærkninger over Hegels Philosophie" Pag. 96 ff. eller Maanedskr. for Litt. 19de B., Aargang 1838, S. 441 ff.

Anm. 2. At Erkjendelse, Følelse og Villie ikke ere saaledes adskilte, at man skulde kunne tænke sig en reen Erkjenden alene, eller en reen Følelse, eller en reen Villie alene, uden nogen Medvirken af de to andre, men at alle tre bestandigen **organiskt** gribe ind i hinanden, i deres indre Uadskillelighed i enhver Yttring af Bevidsthedslivet, falder især i Øinene, naar man bemærker, at enhver Erkjendelsesact **nødvendigvis** har sit tilhørende Villiesmoment og Følelsesmoment, idet vi ville erkjende og søge Tilfredsstillelse derved, og saa fremdeles. Saaledes er især Opmærksomheden Villiesmomentet, Interessen Følelsesmomentet i al Erkjenden; fremdeles forudsætter al Villen Noget, som antages, og som tillige staaer i et vist Forhold til vor Sindsstemning; og Følelsen har altid Sit, hvorved den fremkaldes, og som staaer for os som den Gjenstand, der vilde bevæge os anderledes, dersom vi betragtede den med andre Øine. — Ogsaa kan det Ene af de Tre omfatte de to andre. Vor Følen og Villen kan blive Gjenstand for vor Erkjenden; vi kunne ville være erkjendende og følende; vi kunne erkjende og ville med Glæde.

Anm. 3. Frembringelsesvirksomheden drage vi her ind under Erkjendelsesvirksomheden, da den kun er Udførelsen af det Erkjendte, der i **indvortes sjælelig Henseende** skeer ved de selvsamme Evner, hvorved Erkjendelsen kommer i Stand, nærmest ved Indbildningskraften og Det, der bestemmer dennes Virken, hvilket da, naar den skeer paa rette Maade, er det Erkjendende, men i ethvert Tilfælde er det Forestillende.

Andet Capitel.

Mennesket som erkjendende Væsen, eller om Erkjendelsen.

A. Om Erkjendelsen i og for sig, eller: hvori bestaaer Erkjendelse?

§ 40.

Al Erkjenden gaaer ud fra, at a) et Objectivt gjør sig saaledes gjeldende hos os, at det fremstiller sig for os som Noget, vi, idet vi b) objectivere det for os i en Forestilling, maae c) tillægge Gyldighed, d. e. betragte som **Værende** saaledes, som vi nu forestille os det, og altsaa lade faae en hertil svarende Indflydelse paa vor hele Leven.

Erkjendelsen **viser sig** altsaa i de Forestillinger, vi danne os om Det, hvortil vi finde os i Forhold, men den beroer paa og bestaaer i Andet og Mere; thi den **beroer** paa Det, som under denne Forestillen kommer til at gjøre sig gjeldende hos os, og som altsaa giver Forestillingen Gyldighedens Præg og Magt, og den **bestaaer i den Antagen** eller **Gyldighedstillæggelse**, som herved finder Sted, og som, naar den træder frem som saadan, bliver en **Anerkjendelse**.

Vi skjelne altsaa imellem a) Det, som gjør sig gjeldende hos os, b) selve vor Erkjenden eller Antagen, hvorved det faaer Gyldighed for os, og c) den Forestillen, hvorved vi nu objectivere os det, idet vi fremstille det for os; thi Forestillen betegner her indre **Fremstillen** i og for Bevidstheden.

Spørge vi, hvad det er, som gjør, at det Objective faaer Gyldighedens Magt hos os, saa maae vi svare, at det altid er en vis **Nødvendighed**, eller **Bestemmethed**,

hvorved vi føle os nødte til eller dog bevægede til at forestille det just saaledes og ikke anderledes. Denne Nødvendighed eller Bestemmethed **fornemmes** og den faste Fornemmelse deraf er **Forvisningen**, der, naar den paa en vis følelsesfuld Maade træder frem som saadan, **især** kaldes **Overbeviisning**.

Anm: Men nu er her at gjøre opmærksom paa Forskjellen imellem, 1) at Noget gjør sig gjeldende eller virker med Gyldighedens Magt hos os i vor Erkjenden, og 2) at det erkjendes i dets Gyldighed. Hiint kan skee paa en saa umiddelbar Maade, at den Opmærksomhed derpaa eller Vaerbliven deraf, som vilde være Betingelsen for, at det skulde vorde Gjenstand for en Erkjenden, ei fremkommer. Dette gjelder om Meget af det oprindelige Logiske i os, der virker med Gyldighedens Magt i os, uden at det objectiverer sig for os. Cfr. § 29. Anm. 4, S. 129.

§ 41.

Ved den Nødvendighed eller Bestemmethed, hvorved Forvisningen og den dermed forbundne Antagen eller Gyldighedstillæggelse fremkaldes, bliver vor Forestillen **bunden**. Men i sig selv er den **fri**, eller kan danne Forestillinger paa mange Maader, uafhængigt af al saadan Bestemtvorden. Nødvendigheden, Bestemmetheden, selv forudsætter sin Modsætning: **Friheden**, og det er just den i sig selv frie Forestillen, der bestemmes ved det Bestemmende eller Nødende. Men nu kan under en saaledes fri Forestillens Gang Noget, uden at det har Gyldighed, gjøre sig saaledes gjeldende hos os, at vi tillægge det Gyldighed, idet da noget Andet end det Sande faaer den bestemmende Magt. Anerkjendelse er altsaa ikke altid virkelig Erkjendelse.

Vi maae derfor skjelne imellem 1) den blot subjective Erkjenden, eller **den blotte Antagen**, der bestaaer i den med Forvisningen om – eller dog Antagelsen af – sin Gyldighed forbundne Forestillen, eller bedre: i den Forvisning eller dog formeentlige Forvisning, hvorved en vis Forestillen faaer Gyldighed for os; — og 2) den objective Erkjenden, eller den **virkelige Erkjenden**, der a) kan siges at bestaae i den baade i sig selv gyldige og tillige med Forvisningen om sin Gyldighed forbundne Forestillen, men bedre b) defineres at være den Forvisning, hvorved det i sig selv Gyldige faaer Gyldighedens Magt i vor Forestillen, men ogsaa endeligen c) kan siges at være det i sig selv Gyldiges Gjørensiggjeldende i os gjennem vor forvisningsfulde Forestillen.

Det Objective træder herved frem som **det Sande**, og **Erkjendelse** og **Sandhed** blive da nu her Correlata. Overbeviisning er da Fornemmelse af det Sandes Magt i os.

Anm. 1. Ordet Sandhed tages deels i subjectiv, deels i objectiv Betydning. I hiin betegner det Forestillingens Overeensstemmelse med Det, hvortil den skal svare, og har sit Modsatte i den Falskhed, som har sin Grund i Vildfarelse; i objectiv Betydning betegner det Udseendets eller Fremtrædelsens Tilsvarenhed til Det, Gjenstanden skal gjelde for at være, eller til de Fordringer, der med Rette gjøres til den, og har da sit Modsatte i Skinnet (det blotte Skin), eller i det Uægte, forsaavidt dette kunde fremkalde (ja maaskee gaaer ud paa at fremkalde) Vildfarelse, altsaa falsk Forestilling; thi ogsaa her hersker Hensynet til et erkjendende Væsen, for hvilket Gjenstanden viser sig med et vist Udseende, eller træder frem som noget Vist.

Anm. 2. Her bliver endnu Forskjellen imellem at erkjende og simpelthen **kjende** og **have Kundskab** at bemærke. Den blot paa Overleverelsens Maade opstaaede Antagen kan allerede, naar den er rigtig, kaldes en Kjenden, uden at en **Anerkjendelse** er tilstede. Erkjendelse indtræder kun, naar og forsaavidt Forestillingen, der danner sig, er forbunden med en Bevidsthed om eller dog Antagelse af dens Gyldighed.

§ 42.

Paa den forskjellige Maade, hvorpaa vi kunne føle os nødte og bestemmede, beroer Erkjendelsens forskjellige **Grundcharakteer**, hvorved vi altsaa have at see **deels** paa den **Art af bestemmende Magt**, som det Objective fra sin Side udøver paa os, **deels** paa Beskaffenheden af og Grundlaget for vor **dertil svarende** Bestemtworden og Anerkjendelse.

I denne Henseende er Erkjendelsen en **tredobbelt**: Enten gjør nemlig det Objective sig gjeldende med en saa umiddelbar Nødvendighed, at der ei kan være Tale om noget andet fra Jeghedens Side Imødetrædende, end Det, som kan ligge i Sindshenvendelse og Agtpaagivenhed, eller og bliver Nødvendigheden kun til en Nødvendighed for os gjennem en Bifaldelse og Istemmelse, men denne kan atter være en dobbelt. — Vi bemærke da:

1) Den **blotte ligefrem opfattende, vaerblivende, iagttagende, skuende,** Erkjenden, hvori det Objective gjør sig gjeldende ved sin **umiddelbare Magt**, saa at, — uagtet noget Tilsvarende hos den Erkjendende maa komme i Bevægelse paa rette tilsvarende Maade, og Modsætningen imellem det i sig selv Gyldige og det Personlige derfor kan komme til at træde frem, — det Personlige dog ikke

kommer til at vise sig som medbestemmende ved at afgjøre, **hvad** der skal erkjendes, idet Jegheden ikke opfordres til en paa **Bifald** grundet **Anerkjendelse,** saa at her altsaa ei heller er Tale om **Tilfredsstillelse.**

2) Den **indseende og begribende eller intelligente** Erkjenden, hvorved Jeget, idet det **spørges ad,** om det vil anerkjende, opfordres til **Betænkning,** Overveielse, Prøvelse og **Bifald ifølge Prøvelse,** saa at man altsaa gjør sig Regnskab for sin Antagen og kun antager, forsaavidt det Sigfremstillende svarer til de Fordringer, som under Erkjendelsesdannelsen komme i Bevægelse i Bevidstheden og kræve Tilfredsstillelse. Men skjønt vi saaledes her skulle føle os som De, der selv skulle afgjøre, hvad der skal anerkjendes, kommer selv Afgjørelsen dog til at beroe paa det ifølge de givne objective Forhold i sig selv Grundede i det objectivt Givne, saaledes som det nu viser sig selv at være; saa at altsaa Bifaldet ikke beroer paa nogen egentlig personlig eller subjectiv Fyldestgjørelse, da Afgjørelsen af, hvad der skal erkjendes, henvender sig til det Algyldiges Fordringer i os og vor Overveielse af disse, og ikke henvender sig til vor personlige Subjectivitet.

Dette skeer derimod ved

3) den ved Følelser bestemte, **følelsesbevægede** Erkjenden, der kan vorde til en **følelsesfuld** og **hengivelsesfuld,** og kan kaldes den **sympathetiske** Erkjenden, ligeledes den paa **Følelsen for en Sag** beroende Erkjenden, hvorved vi vel nok adspørges og opfordres til Anerkjendelse og Bifald, men ei opfordres til Prøvelse, men derimod til **Paaskjønnelse** af det sig Fremstillendes **Værd** og Betydning **for os,** idet det bliver os deels **glædeligt,** deels **magtpaaliggende,** saa at vi sætte Priis paa det (eller og det Modsatte), men dog saaledes, at vi føle Virkningen

af noget Algyldigt deri. Anerkjendelsen beroer da her ikke paa, at Gjenstanden **indlyser** for os i sin objective Gyldighed i sig, men at den bevæger os deels ved sit Beundring Vækkende eller Ærefrygt Indgydende, deels ved sit **Velgjørende** og **derved** Tiltrækkende og Fyldestgjørende for vor Subjectivitet (eller og det Modsatte), men dog saaledes, at en virkelig Erkjenden af noget Algyldigt ad denne Vei danner sig, visende sig i den Indflydelse, hvormed det Forestillede gjør sig gjeldende i den almene menneskelige Dømmen, Frembringen, Handlen, Leven, og ikke som Noget blot den særegne individuelle Jeghed Vedkommende.

Der gives en dobbelt saadan følelsesfuld eller ved Følelsesbevægethed fremkaldet Erkjenden: den **ene** er den **æsthetiske** Erkjenden (Erkjendelsen af det Skjønne i dets Skjønhed, det Høie og Store i dets Høihed og Storhed, det Tragiske i dets Tragiskhed, det Komiske i dets Komiskhed o. s. v.), hvorved det Objective gjør sig gjeldende igjennem det **Velbehag**, hvormed det fylder os (eller og det Modsatte); vi kunne kalde den **Velbehagserkjendelsen**, og blive letteligen vaer, hvorledes den hos Digter, Musiker o. s. v. danner Grundlaget for en Dømmen eller Bestemmen af, hvad der skal antages, hvad ei; - den **anden** er den Erkjenden, hvori det Objective gjør sig gjeldende hos os derved, at vi føle os grebne deraf som af Noget, der, idet det svarer til en høiere **aandelig Trang og Drivt i os** og viser sig for os i en dyb **Sammenhæng med vor væsentligste Velvær**, tillige bevæger os saaledes, at vi maae erkjende det som Noget, i hvis Magt vi maae give os saaledes hen, at vi baade lade det komme til Herredømme hos os, og tillige fortrøste os til det, hvor da en stor Gyldighedstillæggelse viser sig. Vi kunne kalde denne Erkjenden **Magtpaaliggenhedserkjendelsen**, og bemærke,

at den i Særdeleshed kan kaldes den **sympathetiske**. Det Universelle og det Personlige træde her meest ud fra hinanden og lige over for hinanden, medens de dog her netop meest gaae sammen til Eenhed, da her den meest hengivelsesfulde Anerkjendelse finder Sted, hvortil da og kan høre Resolution og Mod. Herhen hører den i den moralske og religiøse Følelse grundede Erkjenden, men især den pietets- og tillidsfulde Erkjendelse og Overbeviisning, som udgjør **Troen** i Ordets christelige Betydning (Pietet betegner en Eenhed af Ærefrygt og Omsorg).

Anm. 1. Vi kunne adskille de tre Slags Erkjendelse (angaaende hvilke jeg iøvrigt vil henvise til mine Bemærkn. betreffende Hegels Philos. Pag. 99 ff. eller Maanedsskr. f. Litt. Bind 19, S. 444 ff.) saaledes:

1) det Objective giver sig tilkjende for os og fremstiller sig for os, og gjør sig gjeldende alene herved;

2) det fremstiller sig for os i sin Grundethed og Gyldighed, og gjør sig gjeldende herigjennem;

3) det opliver, glæder, griber, varmer os (eller modsat), og gjør sig herigjennem enten a) gjeldende ved sit Forhold til vort Velbehag, eller b) ved sin Sammenhæng med vort væsentligste aandelige Velvær. Det gjør sig her gjeldende hos os gjennem sine velgjørende Virkninger, (eller og det Modsatte), som gjennem sine Frugter og derved sine Vidnesbyrd.

Anm. 2. Man vil let see, at den første og den anden af de tre Hovedarter af Erkjendelse, som de mere objective og contemplative, danne en Modsætning til den tredie, som den mere subjective og paa subjectiv Bevægethed beroende; fremdeles, at den anden og tredie, som de mere middelbare, danne en Modsætning til den første, som den mere umiddelbare. Den første og tredie endeligen afgive hver paa sin Maade

Noget, der i den anden Art betragtes som det Givne eller Reelle, hvori først den (den indseende Erkjenden) skal bringe det rette Lys, i hvilken Henseende denne, som den mere ideelle, modsættes hine, som de mere reelle.

Her træder ogsaa Modsætningen imellem det **Rationale** og det **Extrarationale** frem, og der bliver da og Tale om noget **Suprarationalt**. See mit Skrivt: om Philosophiens Begreb § 21 og min specul. Kosmologie § 3. En vis Gaaen i Eet af Noget, der for os hører til det aldeles **Mysteriøse**, og noget Rationalt have vi f. Ex. i Musiken, ligesaa i Elskoven. Iøvrigt vil jeg her bringe i Erindring, hvad jeg i Maanedskrift for Litter. B. 20, S. 204 har fremsat angaaende, at Noget kan være os i høi Grad **kjendeligt** og **indoptageligt** og dog **ubegribeligt**.

Anm. 3. Gaae vi nærmere ind i det Enkelte, saa bemærke vi allerførst, at paa alle Maader erkjende vi Det, vi erkjende, fordi det ved sin egen Gyldighed eller Gjørensiggjeldende faaer denne Virkning og Magt hos os, saa at vi altsaa overalt kunne sige og maae sige, at vi vide det, fordi det saaledes **er os givet** at vide det (scimus, qvia accepimus; cfr. § 18, Anm. 3.); thi ogsaa Overveielse og Prøvelse ere Veie, ad hvilke det i sig selv Gyldige skal komme til Gyldighed hos os ved dets egen Gjørensiggjeldende.

Fremdeles bemærke vi, at i enhver Henseende eller for al Art af Erkjenden ligger Noget til Grund, som gjør sig gjeldende ved sin **umiddelbare** Magt. Dette gjelder ei alene om Det, som gives os enten udenfra eller gjennem den indre Oplevelse eller Erfaring, men og om det Algyldiges Fremtræden for os i sin Algyldighed, hvor et Grundlag først maa gjøre sig gjeldende umiddelbart, for at

derpaa den forfølgende Overveielse eller sig uddannende Følelsesbevægethed kan blive Veien til, at Mere kan vorde os givet, og vorde os givet paa mere indgribende Maade. Det vil let sees, at al Prøvelse og al Paaskjønnelse maa forudsætte et Grundlag, hvilket da maa være givet forud, altsaa umiddelbart. Ligesom det første umiddelbart virksomme Aprioriske i al Tænkning, ved hvis Magt først Tænkningen i os gjøres til den, den er, maa gjøre sig gjeldende i os forud for al Prøvelse, saa gjør ogsaa Velbehagsfornemmelsen, Magtpaaliggenhedsfølelsen, Grebetheden, sig gjeldende uden videre, eller den gjør sig ligefrem gjeldende som tilværende, fordi den er til. — Hvad imidlertid det Axiomatiske i al Tænkning, eller de allerførste deels logiske deels mathematiske Grundantagelser, i Særdeleshed angaaer, saa, nagtet de ei kunne være Gjenstand for egenlig Prøvelse, da al saadan maa forudsætte dem som gyldige, saa gjøre de sig dog saaledes gjeldende, at her kan indtræde en Istemmelse, fordi vi føle os bestemmede saaledes, at vi ikke kunne tænke os Forholdet anderledes.

(Anm. 4.) Endvidere bliver her at bemærke, hvad den umiddelbart opfattende Erkjenden angaaer, at Det, som fremstiller sig for de udvortes Sandser, vel for en stor Deel gjør sig paa den umiddelbare Maade gjeldende hos os, men at det dog stundom, deels med Hensyn til Gyldigheden af vore Sandsers Vidnesbyrd, deels med Hensyn til det egentlige Udseende af Det, som træder frem for os, kan beroe paa den prøvende Erkjenden, at vi komme til at opfatte det retteligen, som det da og fra først af kan beroe herpaa, at Sandsen opnaaer den Fuldkommenhed, nu at kunne erkjende paa umiddelbart skuende Maade.

Angaaende den indseende Erkjenden bemærke vi endnu, at det Prøvende og det deri liggende Confererende meget vel kan være tilstede i og ligge til Grund for en Erkjenden, uden at det træder frem som saadant, hvilket gjelder om det Slags umiddelbare Opfattelse af noget Intellectuelt, der finder Sted, naar vi f. Ex. forstaae Meningen af en Andens Tale. Det er Forstandsøiets Uddannethed, der her gjør Opfattelsen til en umiddelbar, medens det Confererende og Prøvende dog ligger til Grund.

Iøvrigt bemærkes, at Prøvelse ligesaavel indtræder ved Forstaaelsen af (Forklaringen af) Naturphænomener, som ved Spørgsmaalet om Gyldigheden af visse i os opstaaende eller os imødetrædende Forestillingsmaader.

Angaaende den følelsesfulde Erkjenden bemærkes, at Eet er det, indseende at erkjende f. Ex. Formfuldkommenheden af Noget, et Andet at føle dets Skjønhed og netop ved denne Skjønhedsfølelse at veiledes til det Rette og Rigtige. Eet er det at indsee Magtpaaliggenheden af Noget, et Andet er den af Magtpaaliggenhedsfølelsen udspringende og deri grundede Overbeviisning og Anerkjendelse.

Iøvrigt kan ved den følelsesbestemte Erkjenden Forholdet snart være det, at man kan sige: Idet jeg erkjender det Priisværdige – og ved at erkjende det – bevæges jeg til Glæde ved det eller til følelsesfuld Hengivelse deri; snart derimod omvendt det, at man kan sige: idet jeg opfyldes af Glæde ved – eller føler mig hengivelsesfuldt grebet af – det Priisværdige, anerkjender jeg det saaledes, at min Erkjendelse væsentligen bestemmes herved, og at Det, der saaledes gjør sig gjeldende hos mig, herved faaer objectiv Gyldighed for mig, og kun i sidste Tilfælde er Erkjendelsen at kalde den følelsesbestemte.

Anm. 5. Iøvrigt gives der baade **Gradationer i** og **Foreninger af** de tre Hovedarter af Erkjendelse; de kunne paa mange Maader baade **gribe i hinanden** og **concurrere** ɔ: vidne med hinanden, og saaledes tjene den ene til den andens **Bestyrkelse**. — Men ifølge det Sporadiske i Livets Udvikling (see § 35), kunne og de tre Slags bestemmende Indflydelser, der svare til de tre Slags Erkjenden, **collidere**, eller **vidne mod hinanden**, og ville da under deres Debat kunne være hinanden til **Correction**. — At alle tre Arter kunne være megen **Vildfarelse** undergivne, lærer Erfaring nokſom.

(**Anm. 6.**) Til den fremsatte Hovedinddeling svarer den Forskjel, der, hvad den bestemmende **Nødvendighed** angaaer, er at gjøre imellem 1) den intellectuelle Nødvendighed, eller **Forstands- og Fornufts**nødvendigheden, der er en saadan, som ei blot fornemmes eller føles, men ogsaa sees og indsees, ja maa indsees, førend den kan føles, og 2) **Affections**nødvendigheden, som blot fornemmes og føles, idet vi simpelthen afficeres eller paavirkes paa en saadan Maade, at vi derved bringes til at antage og erkjende. Men Affectionsnødvendigheden er atter enten a) den simple **sandselige**, som vi for Korthedss Skyld ville kalde den, eller den **umiddelbart nødende**, som vi maaskee bedre kunne kalde den, eller og b) den, som ligger til Grund for den hengivelsesfulde Grebethed, og som vi ville kalde den **følelsesfulde Affectionsnødvendighed**.

Al den Nødvendighed, hvorom der her er Tale, er en saadan, hvorved den i **sig selv frie** Forestillen bestemmes og bindes; men ved den umiddelbart nødende Affectionsnødvendighed kommer **dette Frie** ikke til at træde ud **som saadant**, hvad Erkjendelsens Indhold, eller

Det, hvad der erkjendes, angaaer. Ved de to andre derimod træder det Frie frem og viser sig som saadant, men det saaledes, at, medens den Magt, hvorved det ved den intellectuelle Nødvendighed bindes, faaer en stringent og tillige en mere universel Nødvendigheds Præg, er den følelsesfulde Affectionsnødvendighed derimod grundet i en Følelsesbevægethed, hvorved det personlige Moment, altsaa Frihedsmomentet, kommer til at staae paa lige Linie med det Universelles Moment, altsaa Hentagethedens Moment.

(**Anm. 7.**) Den følelsesbestemte Erkjenden har saaledes deelt sig for os i to Hovedarter, at man istedetfor tre kan opstille **fire** Arter af Erkjenden, idet man lader **Fiirheden** ligefrem og directe gjøre sig gjeldende. Vi skjelne da saaledes: Erkjendelsen er **enten** 1) den **mere umiddelbare og** paa et Indtryk eller en Indvirkning ligefrem beroende, som vi da ville kalde **den contemplative** eller **den skuende**, hvortil da baade a) den **simpelhen og reelt** skuende, saa og b) den **med Velbehag** opfyldende og derved tillige **ideelt** skuende henhøre; **eller** og er den 2) den **mere middelbare** og **mere** paa noget **udtrykkeligen** Tiltrædende fra Personlighedens Side beroende, der forudsætter en **Haven Omsorg for**, som da deels a) er **en Tagen i Overveielse** deels b) viser sig, ifølge en Følelsesbevægethed ved det Magtpaaliggende, som en **Læggen paa Hjerte.**

Anm. 8. Men hvorhen hører – og hvorledes forholder det sig med – den Antagen, som har sin Grund i det **Tillærte**, **Tilvante**, eller anden Virkning af **Andres Meddelelser**, naar disse bringe os til at antage Noget, være det, at vi blot simpelthen antage **paa**

Tro og Love, eller og ifølge Anseelsesindflydelse, **Auctoritet**?

Skal denne hele Art af Erkjenden opstilles som en **fjerde** Hovedart — og i det virkelige Menneskeliv træder den vistnok meget stærkt frem saaledes, at den danner en fjerde Hovedart, — saa maa det skee paa den Maade, at der først skjelnes imellem a) den Erkjenden, som fremkaldes derved, at selve Det, som skal erkjendes, gjør sig gjeldende i eller for Bevidstheden, saa at det selv er det Bestemmende, og b) den Erkjenden, ved hvilken ikkun Andres Antagelser eller Forestillinger, ved at meddeles os, komme til en saadan Indflydelse hos os, at de blive vore Antagelser derved, at vi optage dem efter de Andre, uden at vi faae dem fra selve det i sig selv Gyldige. Til den første af disse to Hovedarter ville saa de tre forhen omhandlede komme til at henhøre, medens den sidstnævnte kommer til som fjerde at danne Modsætningen til de tre. Men see vi til, hvorved her Antagelsen egentlig bevirkes, saa maae vi sige, at her, hvad selve det Erkjendte eller Antagne angaaer, er en umiddelbar Optagen eller en Gyldighedstillægelse ifølge den umiddelbare Givethed, og kunne saa henregne denne Art af Erkjenden hen under den første af vore tre Hovedarter, medens derimod, naar der ei er Tale om selve det Erkjendte, men om Det, som bringer Meddelelsen til at faae den Magt hos os, den faaer, snart en lignende umiddelbar Paavirkethed, snart derimod noget til Prøvelsens Gebeet, snart noget til Tillidens eller til Ærefrygtens eller Pietetens Gebeet Henhørende ligger til Grund.

Naar det Meddeelte virker ved sit **Tiltalende**, men saaledes, at dette alene er grundet i den meddeelte Anskuelses eller Doms Klarhed og Fattelighed for Imagina-

tionen eller for den indre Forestillen, uden al Sagkjendelse og Sagoverveielse, idet en levende Forestilling tages for en gyldig Forestilling, saa er her vel nok en Istemmen og Bifalden, men uden at støtte sig til det rette Grundlag. Man har ei uden Grund bemærket, at Meninger, ja livfulde Antagelser og Forvisninger, stundom udbrede sig som ved en Smitte. Cfr. **Brandis** Ueber humanes Leben §§ 8—12.

Det er overhovedet af stor Vigtighed at agte paa, om en Erkjendelse, der synes at være en egentlig, især en følelsesfuld, **ikke i Grunden har sin Rod i Tilvanthed, Opvoxethed deri.**

Anm. 9. Her er der nu Anledning til at omtale en af mig andetsteds (i mit Universitetsprogram om den christelige Yttringsfrihed i kirkelig Henseende, III., S. 21—28) omhandlet Sag, nemlig den i vor Tid hyppigen fremtraadte Forestillingsmaade, som om Det, der hos en Enkelt gjør sig gjeldende indenfra, maatte som noget **blot Subjectivt** staae tilbage for Det, ja underordne sig under Det, der ved at have faaet gjort sig gjeldende i en stor Menneskekreds, f. Ex. i en bestaaende Kirke, havde faaet en **saakaldet objectiv Bestaaen** og derved en vis Objectivitet. Ei alene i kirkelig men og i statlig Henseende er denne Forestillingsmaade traadt frem og trængt hen til Mange. I de physikalske, physiologiske og andre saadanne Videnskabers Gebeet veed jeg derimod ikke, at en saadan Forestillingsmaade (ved hvilken man kommer til at tænke paa den Anseelse, som mores majorum hos de Gamle havde) har søgt at gjøre sig gjeldende. I Naturvidenskaberne lader man aldrig Det, hvad Visse mene sig at have seet og bragt til almindelig Antagelse, betragtes, som om det var noget objectivt Givet, og at

blot **derfor** Det, man med egne Oine har seet eller meent at see, og har faaet Andre til at see, maatte staae tilbage. Om i Astronomien i sin Tid en Forestillingsmaade af den her anførte Art har stillet sig imod den copernikanske Lære i dens Nyhed, veed jeg ikke. Mod Christendommen i dens første Tider og siden mod Lutherdommen er den maaskee traadt stærkt frem hos Mange. Vi bemærke herved, at det egentlige rette Objective i høiere sjælelig eller i aandelig Henseende jo kun er at finde i det Algyldige og dets Gjørensiggjeldende indenfra, ud fra det indre Grundvæld i Bevidstheden, og at ogsaa alt Det, som i en stor Samfundsheelhed er kommen til Gyldighed som det Bestaaende, kun i og for hver Enkelt kan komme til den rette aandelige Gyldighed derved, at det i og ved sin indre aandelige Sandhed og Sandhedsvirkning gjør sig indvortes gjeldende i hver Enkelts Indre, altsaa i den Enkeltes Subjectivitet, ved en Grundvirkelse indenfra, ud fra det algyldige Grundvirksomme. Vistnok kan paa denne Grund fremstaae meget Uægte; men Dette gjelder da og med Hensyn til Det, som faaer hiin udvortes Gyldighed i de større Samfundsheelheder, der jo desuden ogsaa ligeoverfor andre lignende kun kunne gjelde for et Slags større Subjectiviteter. Det fuldelige Sande kan dog ikke komme til sin rette Gjørensiggjeldende eller sit rette Rige, uden ene og alene ved Noget, som virker i den indre Sjælegrund, altsaa i Subjectiviteten hos hver Enkelt. Og naar i visse Enkelte noget Nyt bryder frem, altsaa noget Saadant, som Det, man vil afvise som blot subjectivt (hvortil man da og regner det en egen Sect Dannende), saa maa erindres, at gjennem saadanne Enkelte er det jo, at Aanden altid gjør og har gjort sine store Fremadskridt.

En anden Sag er det, om saadan saakaldet Novation i sig er grundet, samt hvorvidt Nogen under visse givne Forhold, i visse Livsstillinger, bør eller tør paa visse Maader gjøre visse særegne Anskuelser gjeldende i Strid med det almindeligen Antagne eller endog Forestrevne; thi man er ei berettiget til paa enhver Maade at prædike sin Overbeviisning.

Anm. 10. Endnu bliver her at bemærke den Forskjel, som, ikke uden god Anledning, pleier at gjøres imellem **Menen, Tro** og **Viden,** der alle tre ere Arter af **Antagelser,** medens dog kun de to sidste kunne kaldes Erkjendelser. **Mening** bestaaer i en Antagen eller Forestillen, som man, uagtet en vis Bevidsthed af det Utilstrækkelige i dens Paalidelighed og Gyldighed, dog lader faae Indflydelse paa sin Dommen og Handlen. Ofte kan man nu ved Forholdene, naar de kræve snarlig Handlen, og ei tillade, at man opsætter sin Dom, see sig nødt til at lægge saadan blot Mening til Grund; men ellers maa man vogte sig for Tilbøieligheden til at fatte Meninger (Philodoxie), da den kan blive en Hindring for den sande Erkjendelses Udvikling. Mening kan have større eller mindre Rimelighed, og kan stige til **Formodning, rimelig Formodning.** — **Tro** er overhovedet den i **Tillid** grundede Antagen, men er atter enten a) den alene heri grundede, hvad enten det nu er Andres Udsagn man har Tillid til eller sin Undersøgelses Paalidelighed, eller og er den b) en saadan forvisningsfuld eller overbeviisningsfuld Antagen, hvis Grundlag er subjectiv Bevægethed og Grebethed og det **heri** grundede Tillidsfulde. — **Viden** endelig er en Antagen, som saaledes objectivt ved Sagen selv og ved de objective Forhold er given, at Forvisningen har en hertil svarende objectiv Charakteer, saa at

Tillid ei synes at **behøves**. Dog er ikke enhver Antagelse, som har dette objective Præg, strax at kalde en Viden; thi man maa i denne **mere objective** Erkjendens Sphære atter skjelne imellem den egentlige Viden og den Erkjenden, som saaledes beroer paa Overveielse og Slutning, at den snarere er at kalde en **Skjønnen**, end en Viden, og derfor kan efterlade nogen Uvished, medens kun **den** objective Erkjenden kan kaldes en Viden, der baade er objectivt grundet og tillige er forbunden med en fuld Forvisning om dens fulde Paalidelighed.

Man kan her give følgende Række: Jeg mener, at det er saa; jeg formoder det; jeg anseer det for sandsynligt; jeg skjønner ikke rettere, end at det er saa; jeg erkjender eller tilstaaer det saa at være; jeg antager det bestemt; jeg veed det. Troens ene Art kan indsættes her paa fjerde Plads (jeg stoler paa, at det er saa), dens anden Art hører til en ganske anden Side.

Iøvrigt kan endnu skjelnes imellem simpel Erkjenden og **egentlig** Erkjenden saaledes (cfr. § 41, Anm. 2), at til den sidste fordres en Anerkjendelse, der udtrykkelig er traadt frem som saadan; og da kan man spørge, om al Viden strax er egentlig Erkjenden; men man kan nu og skjelne imellem simpel Viden af Noget eller Kjenden til Noget, og egentlig Viden, indtrængende Viden. (Platons Theætet og hans Skrivt om Staten 5te Bogs Slutn. kan her erindres). Ved megen umiddelbar Viden kommer Spørgsmaalet om Anerkjendelse slet ikke frem.

(**Anm. 11.**) Forresten er det af Vigtighed at bemærke, at, ligesom al Tro er grundet paa Noget, der maa kaldes en Viden, idet nemlig selve Grebetheden og Bevægetheden og selve Tilliden er Noget, som vi vide med os selv, at vi have, — saaledes er, omvendt, al vor Viden

overhovedet tilsidst grundet paa Tro, nemlig paa Tillid til vore Sandsers og vor øvrige erkjendende Virksomheds og dens Grundforudsætningers Realitet, hvor da Troen paa Gyldigheden af den videnskabelige Drivt i os ligger til Grund. At Tillid saaledes tilsidst bliver Grundlaget (hvorved ogsaa **tilsidst** Skepticismen alene kan overvindes), er grundet deri, at Individualiteten tilsidst er og bliver et endeligt Væsen, der ei er sin egen, men en Andens, og maa føle og finde sig som et saadant, og altsaa tilsidst modtage Alt af Giveren som givet. Iøvrigt hører denne Art af Tro ei til den følelsesbestemte Erkjenden, men vil deels være at henregne til den umiddelbart antagende, deels til den indseende.

(§ 43.)

Umiddelbar Skuelse, indtrængende Indsigt, levende Bevægethed af Følelsen af og for Noget saaledes, at det derved faaer Gyldighedens Magt for os og i os, — disse Tre staae i visse Tilfælde, ja i hele Gebeter af menneskelig Erkjenden, saaledes sondrede, at, hvor det Ene hører hen, har det Andet Intet at gjøre. (Man tænke paa Mathematiken; ligeledes paa den rene Opfattelse af Phænomenerne i den legemlige Verden). Ja der maa advares imod at forvirre eller blot forblande det Ene med det Andet.

Men i al menneskelig Erkjenden i **det Hele** gaae dog de to Første saaledes sammen, at ikke blot det ligefrem Skuende (deels paa reel deels paa ideel og især intellectuel Maade Skuende) ligger til Grund overalt (see forr. §, Anm. 3, S. 160), men og omvendt Indsigtserkjendelsen overalt styrker den umiddelbare Opfatten og Jagttagen i dens Gyldighed for os. Den fulde Erkjenden opnaaes da først, naar det Erkjendte kommer til heelt at staae for Aandens

Øie med en Umiddelbarhed, at vi maae sige det at staae heelt og ganske for Anskuelsen, i en Forening og Gaaen i Eet af reel og ideel Skuen, men saa, at nu heri hvert Punct tillige sees saaledes, at det i Henseende til sin Anerkjendelse staaer for os som velgrundet, og i Henseende til sit Indhold sees i sine Sammenhæng og sine Forhold og derved i sin væsentlige Medhenhøren, saa at derfor og, naar Erkjendelsen i sin Heelhed foredrages for en ligefrem anskuende Opfatten, Argumentationens Puls maa banke deri paa ethvert Punct, og paa ethvert Punct maa kunne gjøres følelig, saasnart det fordres; see min Logik § 113, Anm. S. 192.

Hvad den tredie Hovedart af Erkjenden angaaer, da, om end vel det æsthetiske Behag saavelsom Magtpaaliggenhedsfølelsen kan gribe ind overalt, saa kan der dog kun i **visse særdeles Gebeter** være Tale om Erkjendelse **gjennem og formedelst** Velbehagsbestemmethedens og Magtpaaliggenheds-, (Vigtigheds-) og Tillidsfølelsens Virkninger. Herom kan der nemlig kun være Tale i de særdeles høiere aandelige Gebeter. Men ogsaa her kan nu den betænkende Overveien og Indtrængen føre til en ideel-reel Skuen, og Fuldendelsen **maa** føre hertil; men nu maa da og, naar Erkjendelsen her uddanner sig saa, at den træder ud i et Erkjendelseshele, ei blot Argumentationens Puls, men tillige ogsaa deels Velbehagsfornemmelsens deels Magtpaaliggenhedsfølelsens, overhovedet Følelsesbevægethedens (i flere Tilfælde: Hjertets), Puls paa ethvert Punct banke istemmende.

Anm. Der tales om, at man ikke maa lade sine Erkjendelser og dertil henstræbende Overveielser og Forfølgelser bestemmes ved sine **Ønsker**, saa lidet som **ved forudfattede** Hensyn eller Forkjærligheder, og denne Advarsel er af Vigtighed. Men i den følelsesfulde

Erkjendelses eiendommelige Gebeet bliver dog det Fyldestgjørende eller Ikke-Fyldestgjørende med Hensyn til et naturligt Velbehagskrav, samt til en naturlig Attraa og Drivt, af væsentlig Betydenhed i Erkjendelsesdannelsen, og saaledes kommer dog og det Ønskelige her i Betragtning. Jeg kan herved henvise til mit Skr. Om Poesie og Konst, femte Foredrag, 3die St., Side 232 ff.

§ 44.

Spørge vi nu om Erkjendelsens Forskjellighed i Henseende til Det, **hvad der erkjendes**, da maae vi see hen til de i det Objective selv og dets Fremtræden for os liggende Forskjelligheder. Her have vi da at agte paa 1) Gjenstandene, — være det de udenfra givne, ellet det indenfra Fremtrædendes forskjellige Virkelser i os, — saaledes som de **umiddelbart fremstille sig** for os, eller hvad vi kunne kalde deres **Udvortes**, naar vi tage dette Udtryk i sin mere omfattende Betydning, det **Phænomenale**, Fremtrædelserne, Yttrelserne, (Foreteelserne siger man paa Svensk), Tilkjendegivelserne; 2) det i Gjenstandene **Grundværende**, der træder frem i hiint Udvortes og gjør sig gjeldende i og gjennem det; vi kalde det det **Indre**; men her bliver atter at bemærke: først a) Gjenstandenes **indre Grundtilværelsesmaader** eller Grundformer med de dertil hørende **Sammenhængsmaader og Grundforhold**; thi disse ligge nærmest og først til Grund i og for deres Udvortes, og medføre og bestemme dettes Beskaffenhed, dernæst b) det sig atter i og gjennem disse aabenbarende indre **Grundvirksomme**, især det **Uendelige og Evige**, som **virkende constituerer** disse Tilværelsesmaader, og virksomt gjør sin Magt og Formaaen gjeldende i de udvortes Gjenstande,

saaledes som disses eiendommelige Tilværelsesmaader, samt den altomfattende Tingenes Orden, hvori de ere indordnede, medføre det for hver af dem. Forsaavidt nu herved mange forskjellige Virksomheder af det Constituerende vise sig, tale vi om de **universelle Grundvirkelser** eller **Grundbevægere** (primi motores), Tingenes **Principer**.

Vi have saaledes i objectiv Henseende den Trehed a) **Princip**, b) **Grundform**, c) **Udvortes** eller Phænomenalt; eller hellere: a) **Grundvirkende**, b) **Grundtilværelsesmaade**, c) **Fremtrædelse**.

Men hvad vi her have adskilt som Tre, gaaer i al Virkelighed saaledes i Eet, at vi overalt møde en fuldkommen Eenhed af Udvortes, Grundtilværelsesmaade og et Virkende, som rører sig i Gjenstanden, og som udgjør det egentlige Værende deri, men dog saa, at det paa hvert Punct kun er Det, hvad det er, ved netop at gjøre sig gjeldende paa en saadan Grundmaade i et saadant Udvortes, (hvorved vi kunne mindes den gamle Sætning: **forma dat rei esse**, der imidlertid ei kan forstaaes bogstaveligen).

Men nu bliver her endnu, hvad Grundtilværelsesmaaderne angaaer at agte paa, at der viser sig ei alene en vis Tingenes Orden, med alle de Sammenhænge og Grundforhold, som ere Følger af den Maade, hvorpaa Alt deels er deels fremdeles skal vorde samordnet til Eenhed og Heelhed, men tillige **individuelle** Gjenstande, der ere saaledes forbundne, og staae i disse Sammenhænge og Forhold, og det saaledes, at nu ogsaa disse Gjenstande have deres **eiendommelige** Grundtilværelsesmaader, ifølge hvilke hver af dem yttrer sig paa sin eiendommelige Grundmaade i sine visse, den især tilhørende, udvortes Fremtrædelser eller Yttringer, medens dog det almene Sammenhængsmæssige, saaledes som den altomfattende Tingenes Orden fører det med sig,

ligger til Grund for deres Tilvær og viser sig i denne.

Men saa komme vi da til en **Firhed**: Først bemærke vi den indre alvirksomme Magt, det indre Universelle, især det Uendelige og Evige, i al sammes mangelunde forskjellige Gjørensiggjeldende; dernæst bemærke vi den altomfattende Tingenes Orden og det overalt fremtrædende Sammenhængsmæssige, Forholdsmæssige og paa visse bestemte Maader i hinanden Gribende; men dette forudsætter da fremdeles en Mængde Gjenstande, der staae i saadanne Sammenhænge og Forhold, men nu have hver sin eiendommelige Væremaade, og derfor hver gjør sig gjeldende paa sin eiendommelige Viis, eller ifølge sin eiendommelige Natur; og endelig træder nu alt Dette frem og viser eller aabenbarer (manifesterer) sig i en Mængde Fremtrædelser, Udtrædelser, Yttrelser, Phænomener, om hvilke vi da maae bemærke, at de ligesaa fuldt høre til med og have deres Betydenhed og Gyldighed, som alt Andet, da alt det Indre og Grundværende jo først deri træder ud i sin Fylde. (For Mennesket er selv i høieste aandelige Henseende det Timelige og Omskiftelige jo netop Det, hvori Mennesket føler og haver og nyder Godt af alt hiint Indre).

Vi kunne, ved at gaae ud fra en modsat Side, sige saaledes: Her viser sig allerførst et Udvortes, Phænomenalt, evindeligen Sigomskiftende; heri træde nu overalt Sammenhænge og Grundforhold os imøde; men nu ere der heri overalt individuelle Subsistentser med deres blivende Grundnaturer, der gjøre sig gjeldende i alt Hiint; men tilsidst maae vi erkjende et Alvirksomt, som gjør sig og sit Rige gjeldende i det Alt tilsammen.

Alt her Nævnet tilsammen danner **Virkeligheden** — et Udtryk, der iøvrigt, som alle saadanne, faaer en forskjellig Betydning efter Forholdene, saa at vi f. Ex. uagtet

vi skjelne imellem Digt og Virkelighed, dog kunne sige, at ogsaa det blotte Digt hører med til Virkeligheden, da det jo ligesaa vel som Andet træder frem i den virkelige Verden.

Anm. Et Exempel paa den anførte Trehed have vi i ethvert organiskt Væsen, forsaavidt vi skjelne imellem a) dets Udvortes, b) dets Organisation og c) den sig heri rørende Leven; men i denne sidste have vi nu et individuelt Grundvirkende, og maae nu atter heri skjelne imellem dette og d) det Universelle, som gjør sig gjeldende deri. Tage vi den individuelle Leven alene, kunne vi atter deri skjelne imellem a) de concrete Livsyttringer, b) Functionernes totale Anordning og Maade, c) det sig heri rørende Liv, i dets Eenhed og Heelhed i sig, som det i Livets Totalitet virksomme Livets Princip, der udgjør det indre Ene i al Livets Mangfoldighed og hos Dyrene og Menneskene er Sjælen, der imidlertid dog kun er den Sjæl, den er, forsaavidt den rører sig paa den bestemte Grundmaade i det for den bestemte Indbegreb af Livsfylde; men nu bliver atter her at skjelne imellem Sjælen og den deri indtrædende Virken af den alvirksomme Magt. — Tage vi Dyden, da skjelne vi imellem a) det indre Dydiggjørende; b) den Personlighed, som dydiggjøres; c) den hele Maade, hvorpaa det Dydiggjørende bestemmer og danner Individets Leven samt Individets egen hele hertil svarende Tænke- og Handlemaade, og tilsidst d) dets virkelige dydige Leven selv.

§ 45.

Til den anførte **objective** Trehed svarer nu i vor Erkjenden **en subjectiv Trehed.** Men Hensynet til det Dobbelte, som viiste sig i Henseende til det indre Grundvirk-

somme og som førte os til Fiirheden, samt den Hovedforskjel, som gjør sig gjeldende imellem Videnskab og Konst, grundet i selve det objective Givne, fører os til at see, at Treheden her maa vise sig som en **dobbelt**, idet dens midterste Led er dobbelt. Vi skjelne da imellem

1) **de sandselige Opfattelser og Anskuelser,** hvortil vi ogsaa henregne visse i Lighed hermed dannede Indbildningskraftens Forestillinger; (der gives saa mange deraf, som der gives forskjellige Arter af reel Sands, lavere eller høiere);

2) de Erkjendelser, som gaae ud paa Tingenes **Grundformer**, hvilke da atter ere

a) Begreberne,

b) de ideelle Phantasieanskuelser (der i Æsthetiken ogsaa kaldes Ideer, men da, som Ideer i **individuel Forstand**, maae adskilles fra de egentlige Ideer); og endeligen

3) de Erkjendelser, der gaae ud paa Tingenes universelle **Principer**, eller paa det universelle Grundbevægende, som er det egentlige Constitutive i Gjenstandene. De herhenhørende Erkjendelser ere de **egentlige Ideer, de universelle Ideer,** Ideerne i Ordets philosophiske Forstand.

Disse Ideer gjøre sig deels gjeldende paa **videnskabelig** Maade og i den hertil sig knyttende, frembringende eller fremvirkende Stræben og Udretten, og da have vi Treheden a) **Idee,** b) **Begreb,** c) **Sandseanskuelse**; deels gjøre de sig gjeldende paa den æsthetisk-konstneriske Maade, og da have vi Treheden a) **Idee,** b) **ideel Phantasieanskuelse**, c) **Sandseanskuelse.** Den sidste kan og udtrykkes saa a) Sandseanskuelse, b) Idee i individuel Forstand, c) Idee i universel Forstand; og det bliver nu at bemærke, at vi i de ideelle Individualiteter eller Charakte-

rerne, som især ere Gjenstande for den ideelle Phantasie-anskuelse, have en Gaaen i Eet af Grundvirksomt og Grundform.

Anm. I de techniske Konster have vi kun med Sandseanskuelse og Begreb at gjøre; ligesaa i de reent physikalske Videnskaber, og i de mathematiske, hvorimod vi i Plantelæren og Dyrelæren tillige faae med individuel Idee eller individuel Phantasieanskuelse at gjøre og en hertil svarende Gjenbildningskonst. Hvad Ideen angaaer, da viser den sig i alle Videnskaber i Det, hvad vi kalde Videnskabens Aand og i vor Beaandethed af denne Aand; see mit Skr. Om Philosophiens Begreb, § 7, S. 22—23; min Logik fra 1854, § 129, S. 233, og Om Erkj. og Granskn. § 13 og følg. §§, S. 120 ff.

(§ 46.)

Indbegrebet af Det, hvad der erkjendes, kalde vi Erkjendelsens **Indhold**, og forsaavidt vi tillægge det et **blivende Værd**, bruge vi derom Udtrykkene **Indholdsfuldt**, Indholdsgyldigt, Indholdsvægtigt, **Gehalt**; men Erkjendelsers Værd beroer dog paa Mere, end paa a) Indholdsfylde alene, da den og beroer paa b) den Grad, i hvilken man erkjender, og c) den Grad, i hvilken man formaaer at objectivere sig det Erkjendte.

Hertil svare nu tre Puncter, som ere at bemærke, naar der spørges om de Fordringer, der ere at gjøre til al Erkjenden, og om det Værd, der er at tillægge den blot som saadan, uden Hensyn til det forskjellige Værd, som den kan have i Henseende til de Gjenstande, hvorpaa den gaaer ud. Der bliver da at see paa, a) om Erkjendelsen mere eller mindre er **trængt ind i** det Givne, i hvilken Henseende deels **Dybde** og **Grundighed**, deels **Omfatning** altsaa

Indholdsrigdom ere at bemærke; dernæst bliver at see paa b) **Forvisningens Beskaffenhed og Styrke**, hvorved da deels den mere eller mindre omhyggelige og nøiagtige **Prøvelse** kommer i Betragtning, deels **Fornemmelsens Paalidelighed**, samt dens større eller ringere **Bestemthed og Fasthed**, saavelsom **Inderligheden**; endeligen maa bemærkes c) Forestillingens eller den indre Gjenfremstillings **Fuldkommethed** i Henseende til den **Grad**, i hvilken man bringer det Erkjendte saaledes til fuld Bevidsthed, at man kan **vide med** sig selv, og **fremstille** for sig og Andre, hvad man har erkjendt, hvorved der da bliver at see deels paa **Tydeligheden**, deels paa Gjenfremstillingens fuldkomne **Tilsvarenhed** til det Givne i Eet og Alt, eller dens **Nøiagtighed**, deels paa Gjenfremstillingens Udstrækning til **alt** det Erkjendte, eller **Fuldstændigheden**.

Anm. Disse Fortrinligheder kunne være saaledes adskilte, at en Erkjendelse, som er fortrinlig i een af disse Henseender, kan staae tilbage i en anden.

§ 47.

Saa Meget om Erkjendelsen i Almindelighed. Men nu bliver at skjelne imellem **Erkjendelse** og **Erkjendelsesvirksomhed**. Thi nu bliver her at overveie, hvorledes vi **komme til** al hiin Erkjenden, og hvorpaa dens hele Dannelse beroer; dernæst see vi, at den maa **vedligeholde sig**, og nu spørge vi da, hvorpaa denne dens saakaldte Bevaring beroer, og hvorledes det forholder sig med denne. Endelig er Erkjendelsen at betragte i sin Indgriben i og **Betydning** med Hensyn til den **hele Leven**, i sin Fremkalden af og Udtræden i tilsvarende Handlinger eller Foretagender, d. e i sin **praktiske Betydning**.

I den hele Erkjendelsesvirksomhed skjelne vi altsaa imellem a) selve **Erkjendelsen**, hvorom nu allerede er handlet, b) dens **Opstaaen** og **Uddannelse**, c) dens **Vedvaren**, d) dens **Betydning i Livet i det Hele**.

(**Anm. 1.**) Ligesom Erkjendelse, Følelse og Villie gribe i hinanden i al indvortes sjælelig Leven (see Anm. 2 til § 39), saaledes vise ogsaa de nu her adskilte fire Momenter sig i deres indre organiske Uadskillelighed.

(**Anm. 2.**) Endnu kan her bemærkes den Forskjel, der kan gjøres imellem **Erkjenden** og **Erkjendelse** saaledes, at det første Udtryk betegner Det, at vi erkjende, eller **Erkjendelsens Action**, medens det andet tillige betegner det ifølge saadan Erkjenden paa indvortes Maade Objectiverede, som henhørende til Bevidsthedens Indhold, altsaa det **Erkjendtes indre Besiddelse**.

B. Om Erkjendelsernes Opstaaen og Uddannelse, eller: hvorledes danne sig Erkjendelserne?

1. Sandsningen i Almindelighed.

§ 48.

Al Erkjenden **opstaaer derved**, og gaaer ud derfra, at Noget, idet det **umiddelbart** gjør sig gjeldende hos os, eller udøver sin Indflydelse paa os, lige saa umiddelbart af **os fornemmes** eller **opfattes** saaledes, at det nu kan komme til at objectivere sig for os, idet det objectiveres af os. Forsaavidt beroer da al Erkjendelse **paa Sands og Sandsning**, og til enhver **Art** af Erkjenden svarer en vis **særegen** Sands; hver Art af Paavirkning forudsætter

hos den Paavirkede Grundlaget for netop en saadan Paavirknings Mulighed (cfr. § 42, Anm. 3); hvorfor ogsaa i Henseende til enhver Art af Erkjendelse, høiere og lavere, en umiddelbar Paavirkning kan finde Sted. [Man kan derfor udøve Indvirkning paa et Barn, endog i dets tidligste Alder, ei blot i udvortes sandselig, men og i intellectuel, moralsk, æsthetisk Henseende, eller ved at virke ind paa dets Æresfølelse o. s. v., og det kan da føle sig tiltalt paa enhver af disse Maader. Men det kan da vistnok have en svag Modtagsomhed i visse Henseender, og her ligger da et Svar paa det Platon meget sysselsættende Spørgsmaal, om De, som meget vel forstode sig paa Noget, ogsaa maatte kunne bibringe deres Børn det; men et andet lige saa nærliggende Svar er det, at Gave til at lære fra sig og behandle Lærlingene retteligen herunder er en egen Gave, eller en eiendommelig Beqvemhed, som ikke altid findes hos Den, som forstaaer sig paa Sagen selv].

Det indvortes Sjælelige, som medfører, at vi saaledes kunne paavirkes, og ifølge saadan Paavirkning kunne komme til at fornemme eller opfatte, ɔ: komme til Bevidsthed om Noget, kalde vi **Sands**, der ei maa forvexles med **Sandseorgan**, hvorom vi her i Psychologien kun have Anledning til særskilt at tale ved den udvortes Sandsning (cfr. iøvrigt § 8, Anm. 6, S. 55 ff. hvor der er talt om Galls Lære).

Anm. 1. Ogsaa i daglig Tale indskrænkes Brugen af Ordet Sands ikke til de fem bekjendte udvortes Sandser, skjønt man, naar Ordet bruges i Pluralis, i Almindelighed kun mener disse; man taler om **religiøs Sands, moralsk Sands, Sands for Anstændighed, Sands for Orden, Sands for Poesie, Sands for det Underfulde, Sands for det Komiske**, o. s. v., o. s. v. Saadan Sands kaldes da hyppigen **Følelse**, men Ordet

tages da **objectivt** (cfr. § 38), f. Ex. **Moralsk Folelse, Sandhedsfolelse, Skjonhedsfolelse.**

(Anm. 2.) Men sporge vi: med hvad Ret der tales saa, da maae vi svare: Verdenstotaliteten er, som en organiseret Heelhed, naturligvis saa mangfoldig i sig, at ogsaa det indre Ideelle, der rører sig i den og gjør sig gjeldende deri, samt den Virken, hvorved det gjør sig gjeldende, træder ud i Sondringer. Men i den nu ligeledes mangfoldigen organiserede Mikrokosmos, hvori det enkelte sig selv bevidste Jeg subsisterer, svarer til hiin større Heelhed en lignende mindre, der frembyder en stor Mængde Existentspuncter, og nu forudsætter da enhver Art af Indvirkning, at det eiendommeligen hertil svarende Existentspunct er tilstede i Mikrokosmen og har den fornødne Udvikling i denne. — Man kan rykke sig Dette nærmere, naar man især henvender sin Opmærksomhed paa de Nerve-Fibre og Fibriller (med tilhørende Graamaterie), der svare til Sandsepaavirkningerne udenfra. Det kan være, at de i hvert Sandseorgan ere eiendommelige, hver for sin bestemte Ledning, saa at altsaa f. Ex. Synsfornemmelsen beroer — ikke paa et enkelt Sandseorgan, men paa et en Mængde mindre Sandseorganer i sig indbefattende Sandseorgan, i hvilket hver Nervefiber er Organet for sit eiendommelige Punct, Led eller Moment, i den hele Seen; hvad Legemsfølelsen angaaer, er man, blandt Andet, ved den Erfaring, at Mennesker kunne have Smerter i Lemmer, som de have mistet, bragt til en saadan Antagelse (cfr. § 70, Anm. 1.). Men det kan ogsaa være, at f. Ex. Opfattelsen af det Gule, Røde, eller i al Fald de blandede Farver, kun beroer paa Virkningsforskjelligheder i de samme Fibriller, men altid vil dog al Seen og Høren o. s. v. og hele Uddannelsen heraf hos

Maler, Musiker o. s. v. beroe paa en Beqvemhed i Organet til at afficeres forskjelligen ved hvert Forskjelligt, som er i Gjenstanden. Nu tænke man sig, at ogsaa i høiere Henseende Aandsvirksomheden beroer saaledes paa tilsvarende Hjernevirksomhed, at der nu ogsaa her er et System af Nervefibre, hvoraf hver har sin eiendommelige Betydning eller Bestemmelse, saa at partielle Sløvheder og partielle Oplagtheder eller Opvaktheder i Aanden staae i Forbindelse med tilsvarende i Hjerneapparatet; og saa kan man da ei Andet, end antage, at ogsaa her til hvert Forskjelligt i det Aandelige svarer noget vist Forskjelligt i Hjernevirksomheden. Man vil da indsee, at hver Art af Aandsvirksomhed maa for en Deel beroe paa den ved hyppig Gjentagelse af de samme Actioner, det vil sige: enten ved Tilvænnelse eller ved egentlig Øvelse, opnaaede Uddannelse af og Bevægelsesbeqvemhed i de i saadan Aandsvirksomheds Tjeneste i Særdeleshed staaende Nervefibre i Hjerneapparatet; og saa see vi da, at et eiendommeligt Sandseorgan kan antages at svare til enhver eiendommelig Art af, idetmindste hver Hovedart af, høiere og lavere Sandsning.

Vi ville her især see hen til det Moralske, hvorom der især kan spørges, om det ei har sit Grundlag i den almindelige Fornuft, hvorved da her menes den almindelige intellectuelle Sands, dog paa Grundlaget af Sandsen for Velvær og Ikkevelvær. (Cfr. Feder Ueber den menschlichen Willen, Theil 1, § 98, S. 385 ff.). Skal det Moralske være noget Andet og Mere, end et blot paa Forstandens Beregnelse Grundet, og virke paa ganske anden Maade, saa maa det ogsaa have sit Eiendommelige i Menneskettilværelsen, som medfører, at saadan eiendommelig Fornemmen eller Bevidsthedsbestemmethed og Bevidstheds-

tilstand kan fremkaldes. At dette kan forudsætte baade Vækkelse og megen Uddannelse gjennem en ved Betænkning ledet Opmærksomhed og Jagttagelse, kan lige saa lidet medføre, at en eiendommelig Sands her ikke skulde antages, som det Lignende i Henseende til Malerøiet eller Musikerhørelsen kan føre til at nægte, at eiendommelig Sands (Syn og Hørelse) her er Grundlaget, og indbefatter i sig en stor Beqvemhed til, ligefrem at afficeres forskjelligen ved det Forskjellige. — Og nu see vi jo og, at Forskjelleu imellem Ret og Uret, Sømmeligt og Usømmeligt, Modigt og Feigt, o. s. v. saa let gjøres gjeldende hos Børn, at en umiddelbar Afficeerlighed eller Paavirkelighed i saa Henseende viser sig.

De mange Stridigheder angaaende meget Høiere kunne lige saa lidet berettige til at nægte en virkelig Sands derfor, som Stridigheder angaaende synlige Gjenstandes Udseendebeskaffenheder, vilde kunne berettige til Nægtelsen af et Syns virkelige Tilværelse. Man forestille sig engang Menneskene stillede saaledes i Forhold til Tingene i Omverdenen, at de ved Meget hindredes i at komme, det ene hen til det Standpunct, hvorfra det andet saae Tingene uden om sig. — Og nu maa man paa den anden Side lægge Mærke til den megen Overeensstemmelse imellem Menneskene i Henseende til det Moralske.

(**Anm. 3.**) Angaaende Udtrykkene: Indvirkning, Paavirkning, Indflydelse, som her forekomme, bliver endnu at spørge, om disse ere aldeles adæqvate i alle Tilfælde; og saa bliver at bemærke, at en **Gjøren sig gjeldende** egentligen er det **retteste** Udtryk, i Stedet for hvilket hine andre kun bruges for den større Beqvemmeligheds Skyld, skjønt man, naar noget reent Ideelt gjør sig saaledes gjeldende hos os, at vi komme til at sandse det, kan spørge,

om her en Indvirkning kan siges at finde Sted. Cfr. ovenfor § 14, Anm. 2, S. 91. Naar vi blive os den i en vis Gjøren liggende Regel bevidst, — naar en mathematisk Sætning gaaer op for os, — saa er det Regelen, som saadan, eller den mathematiske Sandhed, som saadan, hvorom vi komme til Bevidsthed, altsaa som vi sandse (innewerden er her det treffende tydske Udtryk); men kan man sige, at selve Regelen, selve hiin mathematiske Sandhed her virker ind paa os, eller udøver en Indflydelse paa os? — Jeg stiller Dette hen som et Spørgsmaal. — Man bringes her til at erindre Aristoteles's Distinction imellem Det, som bevæger ved selv at være i Bevægelse, og Det, som ikke selv bevæges, eller er i Action, medens det dog har en Action i Følge med sig. **Vi** ere i Action, idet vi objectivere os hiint rene Intellectuelle, og dette er Det, som medfører og bestemmer denne vor Action, idet det gjør sig gjeldende, men om det selv er i Action, spørges der. Her er vistnok altid en Livsaction, hvorved eller hvorigjennem det gjør sig gjeldende; men er Spørgsmaalet dermed besvaret, eller er det det ikke?

§ 49.

Til at **sandse** udfordres Mere, end den blotte Fornemmen eller Opfatten. Thi dertil udfordres, at denne fører til, at vi komme til a) bestemte og b) forvisningsfulde Forestillinger om Det, som fremstiller sig for os, men dog saa, at c) Umiddelbarheden bliver. At **sandse** maa vi nemlig definere som Det, der bestaaer i, paa en klar og bestemt og forvissende Maade at komme til Bevidsthed om Noget derved, at det selv **umiddelbart** fremstiller sig for os. Hvorved da bliver at bemærke, at her ikke er Tale om, at **vi** paa en umiddelbar Maade skulle komme til saadan Forestillen,

men at **Gjenstanden** skal fremstille sig for os **umiddelbart**, d. e. i og ved sig selv, ei gjennem noget Andet, som kun skal lede os til, **ved** Hjelp **enten** af Slutning **eller** Andres Meddelelse, at danne os en Forestilling om den.

Anm. Den Erkjendelse, som haves, naar Noget med Bestemthed og Klarhed umiddelbart staaer for os, er en **Anskuelse**; (men dog er ikke omvendt al Anskuelse en saadan Erkjendelse; thi rene selvgjorte Forestillinger ere ogsaa, naar de staae klart og bestemt umiddelbart for Aandens Öie, at kalde Anskuelser: blotte Phantasie-anskuelser).

§ 50.

Naar vi kalde enhver Maade, hvorpaa Noget gjør sig gjeldende, en Paavirkning, saa maae vi sige, at al Sandsning beroer paa en fra Gjenstanden kommende **Paavirknings** Indgriben i Bevidstheden, hvorved vi 1) føle os saaledes **afficerede**, at vi derved 2) sættes i en vis tilsvarende **Action**, som deels a) gaaer ud paa en **Sindsheuvendelse**, deels b) bestaaer i en **Forestillingsfrembringelse**, der maa være c) saa aldeles bestemmet eller **determineret**, at den kan føre til **Forvisning**. Men endelig maa saadan Forestillen 3) **indoptages** i vor Bevidstheds Heelhed. Hermed ere **Sandsningens Momenter**, der ogsaa kunne kaldes dens **Grundbetingelser**, eller **Reqvisita**, angivne. De ere **fem**, som alle bestaae i **visse Actioner**:

1) **Perceptionen** eller den umiddelbare Fornemmen eller Opfatten eller Vaerbliven, d. e. vor **Kommen til Bevidsthed** om Noget. Den er en umiddelbar Følge af Affectionen, eller Gjenstandens Træden frem for eller Kommen op i eller for Bevidstheden ifølge Paavirkningen. Vi

forholde os herved **receptive, modtagsomme.** Men denne Modtagsomhed bestaaer da deri, at ved en vis Paavirkning en vis **tilsvarende Action** i vor Leven saaledes **kan** fremkaldes, at ved Livets indre **Selvgjøren** en Viden af og om, Det, som indvirker saaledes, **kan** opstaae og danne sig. Herved føres vi da strax til de to næste Sandsningens Momenter, nemlig

2) **Agtsningen** (animadversio), eller den Sindets **Henvendelse** paa Gjenstanden, som gjør, at vi, som man kalder det, **lægge Mærke dertil,** hvorved vi da yttre en Selvbestemmelse, **Spontaneitet,** der staaer i en vis Modsætning til Receptiviteten, og fremkaldes derved, at Gjenstanden udøver en **opvækkende, exigerende,** Indflydelse paa os (hvorunder vi tillige endog kunne føle os **tiltalte** af den).

Men nu kommer det da an paa, at Affectionen fremkalder den Action, hvorved den egentlige rette Kommen til Bevidsthed først skeer; denne Action er

3) **Forestillingen,** hvorved da menes **Forestillelsen** (§ 15, Anm. 4, S. 94), hvorved **vi objectivere** os det Fornumne eller Opfattede, idet vi danne os et indre Afbillede eller Gjenbillede deraf, eller paa anden Maade fremstille det for os. I denne vor Forestillen ere vi **frembringende, productive,** og vi see da Receptivitet og Productivitet, medens de danne en Modsætning, at hænge væsentligen sammen, da Receptiviteten netop **bestaaer i Det,** som gjør, at Productiviteten **kan** fremkomme paa den ved den fornumne Paavirkning bestemte Maade.

Men Productiviteten maa nu

4) **bestemmes eller determineres** saaledes ved Paavirkningen, at den kommer til aldeles at **svare til denne,** og ogsaa denne Tilsvarenhed maa gjøre sig gjeldende i Be-

vidstheden. Saaledes komme vi da til Sandsningens næste Moment, den **Forvisning**, hvorved vi tillægge den dannede Forestilling Gyldighed, idet vi finde os determinerede eller nødte til at danne os Forestillingen netop saaledes, som vi danne os den, og ikke anderledes. Saalænge Perceptionen er saa ubestemt, at vi ikke føle **Nødvendigheden** af, netop at forestille os Gjenstanden saaledes og ikke anderledes, saalænge altsaa flere Forestillinger om Gjenstanden synes os lige mulige, saalænge kunne vi ikke siges at sandse (see, høre o. s. v.).

Men hvad der nu saaledes har gjort sig gjeldende for os i Bevidstheden, bliver nu umiddelbart og strax ifølge Bevidsthedens Natur

5) **appercip eret** eller **indoptaget** i vor hele indre Medviden med os selv, enten ved en **Henførelse** til Noget, som forud i Bevidstheden haves, saa at det indlemmer sig i vor hele Forestillingskreds, eller dog ved en Spørgen om noget Saadant (Spørgen om, hvad det er, man bliver vaer eller har for sig). I denne Apperception gaaer den enkelte Sandsningsaction **ind i Bevidsthedens hele Actionssystem** hos os. Hermed følger da en **vis Befindelse**, der er Betingelsen for den beholdende og bevarende Bevidsthed. (Dyret perciperer Meget, som det ei appercip erer; men at Dyret ligesaavel appercip erer, som Mennesket, kan vist ei nægtes).

Anm. 1. Man kan sige: a) Perceptionen fremkalder og medfører; b) Vendsningen er en Imødekommen; c) ved Forestillingen frembringes det tilsvarende Subjective; d) Forvisningen gaaer ud paa dettes Overeensstemmelse med det Objective; e) Apperceptionen indlemmer det i Forestillingskredsen.

Anm. 2. Man kan, foruden paa de to anførte Maader, ordne de fem Sandsningens Momenter paa følgende Madde:

1) Jeg fornemmer, eller jeg **kommer til** Bevidsthed om Noget (Paavirkning – Afficerethed – Perception).

2) Jeg fornemmer **Det og Det,** – eller jeg **objecjectiverer mig** Det, jeg er kommen til Bevidsthed om (Skjelnen – Objectivering – Forestillen).

3) Jeg veed med mig selv, **hvad det er,** jeg sandser, og jeg **tilegner mig** derved Det, som jeg er kommen til Bevidsthed om (Besindelse – Henførelse – Indoptagelse).

Ved det første Punct adskille vi da atter:

a) Det **Afficerende** og den derved fremkaldte **Perception selv,** hvorved Gjenstanden **træder frem** for Jeget;

b) det **Erigerende** og den derved fremkaldte **Sindshenvendelse,** hvorved Jeget sættes i den **imødekommende** Activitet fra sin Side;

c) det **Determinerende** og den derved fremkaldte **Forvisning,** hvorved den fremkaldte Productivitet bestemmes ved ên vis **Nødvendighed.**

Anm. 3. I Vendsningen have vi **Villiens,** i det Opvækkende, samt i den Tilfredsstillelse, der ligger i Forvisningen, have vi **Følelsens** Moment i Sandsningen.

Anm. 4. Endnu er det af Vigtighed at bemærke, at de fem Sandsningens Momenter organiskt gribe ind i hinanden.

Anm. 5. Fornemmelse er ikke egnet til at betegne den hele Perception; i f. Ex. mathematisk og logisk Henseende maae vi hellere sige fatte, **opfatte, blive**

vaer; i æsthetisk, moralsk og religiøs Henseende indstiller sig Ordet **Følelse**.

Anm. 6. Da med den fuldkomne Sandselse ogsaa den fuldkomne Erkjendelse indtræder, saa ville der til Sandsningens fem Momenter svare fem **Havelsens** eller **Besiddelsens** Momenter, der ville vise sig ved Forestillingernes **Gjenkomst**, hvorom vil blive talt i Læren om Hukommelsen (§ 96, Anm. 1).

§ 51.

De nu anførte fem Sandsningens **Momenter** høre saa væsentligen med til al Sandsning, at de i sig selv indtræde i ethvert Tilfælde, naar Noget sandses. Men meget ofte komme de saa ganske af sig selv og paa eengang, at de ikke træde frem for vor Bevidsthed hvert for sig. Vi mærke da ikke, at vi percipere, ændse, forestille, forvisse os og appercipere. I visse Tilfælde derimod skeer Dette, og man kan da blive de fem Momenter vaer i deres Forskjellighed; f. Ex. hos forhen Blinde, som nylig have faaet deres Syn; ligeledes naar Sandsningen gaaer for sig enten under usædvanlige Forhold, eller endog i en os endnu fremmed Sphære, eller overhovedet har visse Vanskeligheder, eller det er os om en meget nøiagtig Sandsning at gjøre. Da mærke vi ofte, at det ikke er Nok med den Virkning, som Gjenstanden **uden videre** gjør paa os, og **Besindelsen** maa da føre til at vi lade ethvert Moment i Sandsningen komme til den tilbørlige og tilstrækkelige Varetagelse. — Vi søge da:

1) at bringe Gjenstanden i det Forhold til os, at vi **tilstrækkelig kunne paavirkes** og afficeres, og altsaa tilstrækkeligen fornemme eller opfatte. Herved viser det sig da, at Sandsningens Fuldkommenhed er afhængig af

Sandsens **Vakthed** og **Uddannethed**, der kan befordres ved Øvelse, samt at visse **Understøttelses-** eller **Forøgelsesmidler** og **Veiledningsmidler** kunne blive af Vigtighed. Saadanne ere baade i Henseende til den høiere og i Henseende til den lavere Sandsning at bemærke. Hertil hører og Perceptionens simple **Gjentagelse,** da man ofte først ved anden, tredie Seen, Høren, Smagen, Lugten, ligeledes Forestillen for den indvortes Sands, faaer fat paa Det, som er at sandse, eller kommer efter det, seer det, hører det, med det indre Øie fatter det, som det skal sees, høres o. s. v.; det er ret, som om for **hver** ny Art af Tilfælde en egen Øvelse og Vorden bekjendt og fortrolig med Sagen behøves, som om man hver Gang maatte **lære** at sandse retteligen. — Men heri ligger da allerede:

2) at vi maae **henvende vor Opmærksomhed** paa Gjenstanden og dvæle ved dens Jagttagelse, samt at der **kan gaae Tid hen,** inden vi ret komme efter, hvad det er, der har gjort Indtryk paa os. Hvorved det da tillige viser sig, hvor meget en vis Opvakthed og en livelig Drivt og Stræben, vedligeholdt ved en livelig **Følelse** eller **Interesse for** Gjenstanden, bidrager til Sandsningens Energie eller Styrke, og derved til dens Fuldkommelse. (Man taler om, at Noget f. Ex. er malt con amore, hvilket da forudsætter, at der er seet con amore). Dog kan levende Følelsesbevægethed ogsaa hentage saa, at den rette nøiagtige Opfatten og Jagttagen ikke kommer i Stand, ja Indbildningskraftens Illusioner indtræde. Fremdeles mærke vi nu,

3) at der kan være Meget for os at **forfølge, betænke** og **overveie,** for at vi kunne naae til at danne os den rette Forestilling om Gjenstanden, især naar den hele Forestilling om Gjenstanden i dens Heelhed først skal **samle sig**

for os af stykkevise Sandsninger, og naar vi først maae søge at **finde os tilrette** i Forholdene, eller **orientere os** i dem, for at kunne med Bestemthed vide, hvad det er, som fremstiller sig for os. Det kommer da an paa, at a) **Imaginationen** eller det Forestillings**dannende** paa rette Maade ledes ved b) **Reflexionen** eller **Forholdsiagttagelsen** og **Forholdsforfølgelsen,** altsaa af Tænkningen, der da dog beroer paa sin eiendommelige Art af Sandselse (hvilken da atter kan underkastes samme Reflexion). Herunder maae vi da ofte

4) sammenligne den Forestilling, der begynder at danne sig, med Det, hvad der stiller sig frem for os under gjentagne Fornemmelser eller Opfattelser, for at forvisse os om vor **Forestillings Tilsvarenhed til Gjenstanden.** Men under alt Dette vil det nu og bemærkes, at der fordres

5) en vis total **Befindelse,** for at det Opfattede kan saaledes gaae ind i os, at vi tilegne os og ligesom assimilere os det, saa at vi summe eller sunde os deri, og blive hjemme deri og fortrolige dermed, og saaledes komme til en sand Besiddelse deraf; i hvilken Henseende det er at bemærke, at, hvad vi tidligere have tilegnet os, bestandigen træder **befordrende og lettende** ind under enhver ny Sandsning, især forsaavidt man er orienteret og øvet i det hele Gebeet, og det er derfor ogsaa ofte en Betingelse for den rette fuldkomne Opfatten og Jagttagen, at man er fortrolig med Sagen, ja er **hjemme i den,** og saaledes forstaaer sig paa at vaerblive. Men nu kan Apperceptionen ogsaa **blænde** (forudfattede Forestillinger kunne virke hertil). Cfr. § 70, Anm. 1.

(**Anm.**) Her fortiene at erindres Cicero's Ord: **Meo udicio ita est maxima in sensibus veritas, si et sani**

sunt et valentes, et omnia removentur, quæ obstant et impediunt. Itaqve et lumen mutari sæpe volumus, et situs earum rerum, qvas intuemur, et intervalla aut diducimus aut contrahimus, multaqve facimus usqve eo, dum aspectus ipse fidem faciat sui judicii. (Qvæst. acad. IV, 7.)

§ 52.

Vi gaae nu til at betragte de fem Sandsningens Momenter nærmere, hvert for sig.

Om **Perceptionen**, som den her er bleven kaldet, er det allerede (§ 50, Anm. 5.) bemærket at Udtrykket **Fornemmelse**, dertil ikke nokſom svarer. Det er kun at anvende, hvor Nødvendigheden er en Affectionsnødvendighed (Anm. 6 til 42, S. 163), ei, hvor den er en intellectuel, hvorimod da Ordene **fatte, opfatte, blive vaer**, ere mere tilsvarende. Imidlertid har dog ogsaa denne intellectuelle Vaerbliven en Affection, tilmed en Affectionsnødvendighed, i Følge med sig, idet vi, naar vi indsee eller forstaae, tillige kunne og maae **føle**, at vi nu forstaae, og at nu Det, som vi saaledes forstaae, er kommen til Kraft hos os, og at vi deraf ere uimodstaaeligen bestemmede. Ja dette **Fornemmelsesfulde** — hvad man paa Tydsk kalder „die Empfindung", hvortil vort „Fornemmelse" nærmest men ei ganske svarer (Vernehmen siger noget Andet) — hører væsentligen med til at fuldende enhver Erkjenden og give den den rette Styrke og Indgriben og tillige Inderlighed, hvilken da kan vise sig i, at vi føle os grebne af den Erkjendelse, som har dannet sig hos os, og saaledes kan denne i **enhver** Sphære faae Noget af det Hentagelsesfulde, og derved tillige Noget, hvorved Individualitetens eller rettere Personlighedens Moment kommer til sin rette Fyldestgjørelse, nemlig Forvisnings-

fornemmelsen. Dette Fornemmelsesfulde maa i den fulde Erkjenden være paa ethvert Punct i vor Perception eller Opfattelse, men det maa ogsaa paa ethvert Punct have sit Bestemthedsfulde og derved sit Skarpe. (Man kan her see hen til det i mit Skrivt om Forholdet imellem Sjæl og Legeme Pag. 444—445 Anførte).

Tillige bliver nu her at bemærke, at Paavirkning eller Affection ingenlunde altid strax har Perception til Følge, men at det undertiden kan vare nogen Tid, inden Noget, som indvirker, naaer saa vidt med sin Indvirkning, at Det, det kommer an paa at fatte, **gaaer op for** Sandsen, at man faaer Greb paa det, faaer fat paa det, at et Lys gaaer op for En i saa Henseende, og Dette kan ikke alene vise sig i Henseende til, hvad der udenfra paavirker, f. Ex. naar Nogen skal lære Mathematik eller Musik, men og i Henseende til Noget, som reent indenfra rører sig i os og vil frem.

Men nu gives der Perceptioner, som ei naae saavidt, at det ved dem kommer til nogen ret Sandsning, og ingenlunde kunne vi altid strax sandse Alt, hvad vi percipere, om vi end percipere det saa, at vi komme til Bevidsthed derom. Med det Udtryk „det forekommer mig saa“ betegne vi da stundom saadan ei til ret Sandsning naaende Kommen til til Bevidsthed. Men en anden Sag er det, om der gives saakaldte **dunkle Fornemmelser** i egentlig Forstand, fra hvilke vi da adskille dem, der ere saa svage eller ubestemte, at vi ei **noksom** kunne komme efter eller faae frem for vor Forestillen, hvad det er, der viser sig for os, fordi det ei tilstrækkeligen vil træde frem for os eller gaae op for os, saa at de mere kun give en **ubestemt,** ja **forvirret** Begyndelse til en Forestillen, end de føre til en egentlig Fore-

stillen, men altsaa dog ei ere virkelig **dunkle**, det er: **bevidstløse**.

Begrebet om disse sidste synes at indbefatte en Selvmodsigelse, idet de skulle være bevidstløse Virkninger i Bevidsthedslivet, da de, **qva** Fornemmelser, skulle indtræde i Bevidstheden, men dog ei komme til vor Bevidsthed. Det er ogsaa klart af dette Begreb om dem, at vi aldrig **directe** eller **umiddelbart** kunne kjende saadanne af nogen Erfaring. Skal Erfaring kunne vidne om dem, saa maa det være derved, at vi af Noget, som **nu** med Bestemthed træder frem for vor Bevidsthed, skjønne, at visse Indvirkninger i vort Bevidsthedsliv **forud** maae have funden Sted, til hvis Tilvær vi altsaa slutte os. Men nu vidner Erfaring virkelig herom, og fører os til at antage to Slags dunkle eller bevidstløse indvortes sjælelige Affectioner og Fornemmelser, nemlig først a) saadanne, som ere forblevne dunkle af Mangel paa Vendsning og Apperception, hvilke vi møde i de Tilfælde, da de udvortes Forhold lære os, at en vis Paavirkning og Sag-Objectivering har fundet Sted, men uden at vi have bemærket den (som naar vi oversee en Trykfeil, eller bagefter ændse Noget, vi strax ei sandse), og dernæst b) saadanne, hvis Gjenstande aldeles ikke ere komne **directe** til at objectivere sig for os, eller ere traadte ind i Sandsningskredsen, men som vi dog maae erkjende at have funden Sted, fordi der træde visse **Virkninger** frem i vor Bevidsthed, som sees at maatte have deres Grund i noget Foregaaende i den, der imidlertid er forbleven dunkelt (som naar Noget paa eengang falder os ind).

Overhovedet er at bemærke, at Bevidsthedslivet i os fra en dunkel Tilstand efterhaanden arbeider sig frem til Klarhed. I det Geniale viser sig især en indre Virken i Mennesket, som er dybere end al vor Kommen til Bevidsthed,

og vi maae her erkjende, at ei alt Det objectiverer sig os, hvad der rører sig i os. Vi tale forsaavidt om en abyssus animi. Herved er at see tilbage til Det, der i § 32 er bleven omhandlet.

Anm. 1. Vi ville først længere hen særskilt betragte **Hovedarterne af Sands og Sandsning**, eller af Beqvemhederne og Hovedvirksomhederne i vor indvortes sjælelige Natur, forsaavidt den er sandsende, det er: kan sættes saaledes i Bevægelse, at vi kunne vorde paavirkede og komme til at objektivere os Noget som Det, hvoraf vi paavirkes, og herigjennem objectivere os det Virkelige selv. Men her kan det dog være godt, ved nogle Exempler at gjøre opmærksom paa de mangelunde Sandsningers og tilsvarende Sandsearters Forskjellighed, og at bemærke, hvorledes hver Art forudsætter sin eiendommelige Affection og sin særegne Vendning, og at, ifølge det Organiserede i Menneskenaturens indvortes sjælelige Udvikling, idet Sondringen gaaer forud for Fylden, hver eiendommelig Affection kan, ja maa sondre sig saaledes ud, den ene fra den anden, at, ligesom Opmærksomheden kan fæste sig paa utallige Puncter, ogsaa utallige eiendommelige Sandsebeqemheder eller Sandseoplagtheder kunne danne sig, men saaledes ogsaa utallige Arter af Sands kunne nævnes. — Man stødes af en vis Ureenlighed i en Stue, man bliver da Ureenligheden vaer, og der bliver nu Tale om en Sands for Reenlighed, der selv kan være mere eller mindre reen og tillige fiin. Der er noget Lefflende i en Musik; nu bliver man dette vaer, og ændser det; man har da nu først sandset det; en Anden har maaskee ei sandset det. Man bliver det Forfængelige vaer hos sig eller Andre; her er en vis Sands for visse Træk eller Yttringsmaader i deres eiendommmelige Relation til Ærelysten og Æresforholdene.

I Synet ligger en eiendommelig Sands for hver Art af Farve, og Goethe gav endog Dem, som ei vel kunde skille Farver ad, fordi de, som han meente, især ikke kunde see det Blaae, (da han antog, at det især var dette, som ikke eller ikke tilstrækkeligen afficerede deres Synsnerveapparat paa sin eiendommelige Maade), et eget Navn, idet han kaldte dem Akyanoblepser. — Naar en synlig Gjenstand, være det blot en i et Landskab liggende Steen, skal males i sin under givne Forhold eiendommelige Belysning, kommer det an paa, at Maleren saa **aldeles** og saa **fornemmelsesfuldt** afficeres deraf, og tilmed med saa megen Kraft og Indtrængen (Inderlighed) skuer, hvad her er at skue, og derefter gjengiver det, at man ogsaa i saadanne Henseender kan tale om, og hyppigen blandt Konstnere hører tale om, at Noget er malet **med Følelse**; cfr. mit Skrivt om Poesie og Konst I, 390—91 i den første, 392—93 i den anden Udgave. Herved kommer det da an paa det Objectives fulde Indoptagelse i det Subjective ved den fuldelige Indtræden af den hele tilsvarende Livsaction hos Subjectet, paa hvilken den subjective Objectivering beroer (see § 15); hvortil da og den fulde tilsvarende Nerve- og Hjerneaction — og det i de meest aandelige Tilfælde lige saa fuldt, som i andre, — væsentligen hører. Det kommer her an paa den rette **Virkelighedsfornemmelse**, saa at det til det Objective svarende Mikrokosmiske fuldeligen skeer i Mikrokosmen, idet denne med sin egen indre Kraft og Magt rører sig i Det, hvorpaa det hver Gang kommer an, ifølge det Subjectives og det Objectives oprindelige Harmonie, der kan være inderligere og grundigere hos det ene Individ, end hos det andet. Ogsaa herved viser sig da Individualiteten som den, hvis Harmonie med det Totale og det

Universelle lige saa lidet i høiere, som i lavere Henseende, er en umiddelbar eller ligefrem Eenhed eller Eethed, men netop er det Slags Eenhed i Tohed, som Ordet Harmonie (cfr. § 16) udtrykker, men som ogsaa kan betegnes ved Sympathisering, naar dette Ord tages i vidtløftigere Forstand. (See Om Poes. o. Konst, I, 1ste Foredr., 3, S. 28 ff. i begge Udg.).

Anm. 2. I Modsætning til det Perciperede og derved Sandsede staaer Det, som saaledes medierer sig for os, at dets Gyldighed beroer paa denne Mediation, uden at dens Fornødenhed overvindes. Thi skeer Dette, da træder det Umiddelbare i det Middelbares Sted. Vi skjelne derfor imellem en **medieret Sandsning** og en **egentlig** middelbar Erkjenden, der da, som alt bemærket (§ 49), enten beroer paa Slutninger, som saadanne, eller paa Andres Meddelelser, og altsaa i Henseende til sit Indhold kun er middelbart given. — Men al Mediation skeer dog ved eller igjennem Noget, som nu ligefrem perciperes; saa at al **Mediation skeer paa Grundlaget af en vis Umiddelbarhed.**

§ 53.

Naar **Vendsningen** eller Sindshenvendelsen træder frem **som saadan,** saa at vi sandse, fordi vi **ville** det, fører den til **Opmærksomhed** — et Udtryk, som baade betegner en **Action** og en **Tilstand; Agtpaagivelse** og **Agtpaagivenhed** ere i denne Henseende at adskille. Den er deels en simpel **Sindets Henvendelse** paa Noget, for at blive vaer, deels og især er den en saadan, der skeer for at modtage Indvirkningen saa tilstrækkeligen, at man derved kan komme til den fornødne Sandsning. Derfor er ikke enhver Fordybethed i Nydelsen af

Noget Opmærksomhed. En egen Natur antager denne, naar den gaaer ud paa at **udfinde** Noget, eller saaledes at henvende Sindet paa Noget, at det forfølges hen til Det, som endnu ikke har viist sig, for at komme efter, hvorledes det med dette endnu ei Bekjendte forholder sig. Da **anstilles Jagttagelser**. En egen Art heraf er **Eftertænkningen,** der gaaer ud paa en saadan Anstillen af Jagttagelser ved Tænkning, at derunder Noget udaf den Jagttagendes eget Indre kan komme til at stille sig frem for Aandens Øie, være det, som henhørende til Ihukommelsens Gebeet, eller Nyt, som henhører til de indre aandelige Regioner; thi i disse kan man ligesaavel **see sig om** og opsøge, eller søge at faae ret Syn paa en Sag, eller blive Mere vaer end forhen, som i de udvortes Regioner.

Opmærksomheden er desto **fortrinligere,** jo mere den er **rolig, stadig, hurtig** og **omfattende.** Men kun de to første af disse Fortrin beroe især paa Sindets ligefremme Magt over sig selv; de to sidste derimod beroe for en stor Deel paa Naturgave og Øvelse. — Langsomhed og Mangel paa Omfatning kunne komme af en vis Dorskhed, men ogsaa af en vis Grundighed (en vis Bedægtighed eller Betænksomhed) i Individets Natur. (See herom Feder über den menschl. Willen, II, § 10, S. 29).

Opmærksomheden er **Villiesmomentet** i Sandsningen; vi sandse her, fordi vi ville sandse, idet vi deels henvende Sandsen paa Noget, deels fæste den derpaa, deels gaae fra den ene Sandsning, ja Art af Sandsning, til den anden, (f. Ex. fra den udvortes Sandsning til den intellectuelle), dog altid til den samme forehavende Gjenstands Opklaring.

Det Villende og sig Overladende kan her deels mere komme ganske af sig selv ved Magten af det **Tiltrækkende,**

deels fremkaldes ved noget Magtpaaliggende og da faae en vis **Anspændthed**, ja noget Anstrengende. I alle Tilfælde vil dog Opmærksomhedens Fuldkommenhed beroe paa en vis Gaaen i Eet af det **Selvbestemmelsesfulde** og det **Hentagelsesfulde**, hvorved den da, idet Sindsactiviteten gaaer ganske op i Gjenstanden, fængsles, som det kaldes, og kan gaae til **Fordybethed**, hvilken saa undertiden kan faae Virkninger, der see ud som Distraction eller **Aandsfraværelse**, medens de ere det Modsatte af den egentlige Distraction eller **Adspredtheden**.

Forsaavidt Opmærksomheden forudsætter, at der enten i Indvirkningen er noget Opvækkende, eller i Forholdene og Tilstanden er noget Ansporende, kommer der til at vise sig et **Følelsesmoment** i Sandsningen. Et saadant ligger iøvrigt ei alene i Følelsen **for** Sagen, men og i Følelsen **ved** Sagen, men i begge Tilfælde gaaes derved ud paa en **Tilfredsstillelse**, som deels **søges**, og forsaavidt især er **Interessens** Gjenstand, deels **opnaaes**, og forsaavidt indgyder **Besiddelsens** Følelse.

Anm. 1. Ved denne Tilfredsstillelse menes den pathologiske, ikke den intellectuelle, hvorom der ved den intelligente Erkjenden (§ 42, 2.) var Tale; thi her gjelder det en personlig Fyldestgjørelse for det søgende og stræbende Jeg. Den er iøvrigt, i de ligefremme naturlige Forhold, en dobbelt, idet der her deels viser sig en Tilknytnings- og Hengivelsesdrivt, altsaa en sympathetisk Drivt, forsaavidt nemlig Gjenstanden virker tiltrækkende, deels en i Vide- og Skuelysten, samt i Spørgningen og Randsagelsen, fremtrædende Drivt til aandeligen at erhverve og derved at udvide sin Existents, altsaa en Drivt af autopathetisk Natur, og Fyldestgjørelsen indtræder i begge Henseender; men den kan og vedkomme Noget, som blot

ligger i udvortes Fornødenheds eller Æres eller andre Hensyn.

Anm. 2. Jagttagelsen er nævnet her, fordi den er en **villet** Sandsning; men den er tillige en **ved Tænksomhed ledet** Sandsning, og kan uddannes til at vorde en saadan, at den da kan defineres at være en med Opmærksomhed, for at komme til Kundskab om noget Vist, anstillet, ved et Begreb eller et Skjøn ledet og styret Sandsning eller Vaerblivelse. Ved den videnskabelige Stræben kunne hele Schemata for Jagttagelserne uddannes, hvorved da alle de Puncter, som ved en given speciel Gjenstands Jagttagelse og dens derpaa følgende Beskrivelse ere at bemærke, forud systematiskt ere fremsatte.

Hvorledes der kan gives en mathematisk, en philosophisk Jagttagelsesaand har jeg viist i Om Erkj. og Granskn. i Anm. til § 16, S. 148 ff.

Anm. 3. Interessen, forsaavidt der især sees paa Lysten, fremkaldes, hvad Opmærksomheden angaaer, ved det i saa Henseende Oplivende, eller en passende Incitation, der da forudsætter de subjective Betingelser for Incitabiliteten i Henseende til de paagjeldende Gjenstande, men til at vedligeholde den virker det meget, naar der i det Fremtrædende baade er noget noksomt **Mangfoldigt**, der kan sysselsætte, og en vis **Eenhed**, der sammenholder og samler Sindet. Mangelen af hiint **trætter** snart, Mangelen af denne kan **adsprede**. Men fremdeles kan det gjøre Meget, om der tillige er noget Bevægelsesfuldt og noget Hentydningsfuldt og Spændende. Vid og Forstand maae her ved Foredrag forenes; hersker den sidste alene, da bliver Foredraget lettelig **tørt**, hersker Viddet for meget, kan det blive adspredende ved sit alt for Ud-

pyntende som i det alt for **blomstrende** Foredrag. — Men ogsaa det selvstændige Vid kan, saavelsom den selvstændige Tænksomhed, ved sin Fyrighed være Opmærksomheden til Hinder. Følelsesbevægetheden ligesaa.

(**Anm. 4.**) Endnu maa bemærkes, at Opmærksomhed paa alt Forekommende, eller en til mange Sider henvendt Agtpaagivelse, kan virke standsende, ja forstyrrende. I saa Henseende er det ofte godt, at Tilvanthed lader Meget uændset, ja ubemærket, hvad der tidligere tog Sindet i Beslag, eller dog virkede forstyrrende eller standsende. — Men Tilvanthed kan og sløve den fornødne Opmærksomhed.

(**Anm. 5.**) Mærkelig er en vis egen Paapassenhed og Opmærksomhed i Søvne, f. Ex. hos Den, som det er magtpaaliggende, at staae op til en vis Tid. — Men ogsaa den kan sløves saa, at Vane kan gjøre, at f. Ex. Vækkeruhrets Støi ikke mere bliver hørt, fordi det ikke mere bliver ændset.

Dette fører til den Bemærkning, at Ændsningen, Agtpaagivenheden, uden Tvivl faaer en **vis** anspændende Indvirkning paa de paagjeldende Nervefibriller.

(**Anm. 6.**) Hvad den **Tid** angaaer, som kan forløbe (undertiden kun af en liden Deel af en Secund, undertiden derimod længere, ja meget længere), inden vi komme til bestemt Bevidsthed om, eller komme **efter**, hvad det er, som har afficeret os, da kan den vel i visse Tilfælde betragtes som den Tid, en Indvirkning kan behøve, for fra Sandseorganet at fortsætte sig til Hjernen, saaledes som nogle Astronomer, der under skarpe Observationer, hvorved smaae Tidsdele skulde tælles, kom til at bemærke noget Herhenhørende, have meent. (See Johannes Müllers Physiologie I, 654 i første Udg., Afsnittet om Nerveprincipets

Mechanik); men **hyppigen** maa man dog antage, at det er Sindet selv, som kan behøve Tid, for at ændse, hvad der ligger i en **vis** Indvirkning og Affection. Ogsaa Tilfælde, da det blot gjelder en Erindring, kan det bemærkes, at der kan behøves Tid, for at Det, som udaf Hukommelsen vil træde frem, og allerede foresvæver os, kan komme til vor Bevidsthed.

§ 54.

Forestillingen, nemlig **Forestillelsen,** eller vor **Forestillen,** er den Sjælens Action, hvorved vi **objectivere os** det Opfattede, idet vi i vor indre Selvanskuen fremstille det for os i en indvortes **Fremstilling** deraf, og saaledes tillige lade det paa en bestemt Maade **udsondre sig fra** det Øvrige i Bevidsthedskredsen. Her viser sig da den opfattende Virksomhed som en **frembringende** og tillige **uddannende,** hvori der da kan adskilles a) en Sondren eller Bemærken af alt det Forskjellige i Gjenstandene i dets Forskjellighed, b) en Henføren af det Ene til det Andet, saa at Forholdene opfattes, eller en Sammenlignen, og c) en Sammenfattelse til Eenhed og Heelhed. Cfr. min Logik § 10, S. 15.

Iøvrigt viser denne Forestillen sig snart a) som den **blotte Gjenfremstillen,** der danner et indre **Gjenbillede** af Gjenstanden, snart derimod b) som en mere selvstændigt sig dannende Objectivering, hvilken vi ville kalde den **indenfra udtrædende,** — alt eftersom det nemlig **enten** er en allerede heelt for os staaende Gjenstand, som skal gjenfremstilles, **eller** det er Noget, som først gjennem en Tænkning eller paa anden Maade reent indenfra skal bringes til at stille sig frem for os og tage Skikkelse i os. Her skeer da

Fremstillelsen for en stor Deel, men ingenlunde altid, **ved Hjelp af Sproget.**

Men under denne hele Forestillingsuddannelse mødes nu den subjective Sagobjectivering med den objective (see §§ 14 og 15), og nu kan en **Conferents** indtræde imellem hiin og denne, hvorunder **Gjenstand** og fuldelig **Erkjendelses Eftertragtning** staae ligeoverfor hinanden, hvilket da egentlig vil sige, at noget Vist i Bevidstheden træder i Conferents med noget vist Andet i den, nemlig Afficerethedens eller Paavirketheden med Fremstillelsesbestræbelsen. Naae vi her saavidt, at Gjenstand og Forestillen (det vil da sige, at de to Sjælevirkelser), gaae aldeles i Eet, da danner sig først den rette Sandsning (§ 49), der da giver en **Anskuen,** d. e. en bestemt og klar, umiddelbar og tillige fornemmelsesfuld og derved forvisningsfuld Forestillen og Erkjenden.

Anm. 1. I og ved vor **Forestillen** bliver det Forestillede, som **Forestilling,** saaledes optaget i vor i Bevidstheden subsisterende Leven, og saaledes os tilegnet, at det nu ogsaa, uden at Gjenstanden er tilstede, altsaa uafhængigt af Sandsningen, kan gjenfremstille sig for os formedelst en indvortes Gjenfrembringelse eller Reproduction, der bestaaer i **Gjenindtrædelsen af den samme Action,** hvorved Forestillingen fra først af dannedes. Herunder kommer da Forestillingen til at træde frem som den **blotte** Forestilling, men eo ipso træder den frem **som saadan,** og nu sees det, at den bestaaer i en indvortes sjælelig Production, da den nu paa reen indvortes sjælelig Maade gjentages, og vil kunne gjentages aldeles saaledes, som den var under Sandsningen, blot med Undtagelse af den sandselige Afficerethed, med hvilken den iøvrigt dog ogsaa stundom, især i Drømme, gjenkommer alene

ifølge reen indvortes sjælelig Production. See videre Anm. 5.

Anm. 2. Det forstaaer sig af sig selv, at al Sandsning vistnok er en Forestillen, men at ingenlunde omvendt al Forestillen er en Sandsning. Der gives desuden a) den løse Forestillen, b) den erindrende, c) den selvskabende. Den første har ingen Realitet, den anden har sin store Vigtighed, den tredie kan deels være uden Realitet, deels have en poetisk, mathematisk, mechanisk og mangen anden Art af Realitet med Hensyn til vor praktiske Virken, ja endog have Værd og Betydning blot som et Slags Leeg. Men alt Dette vil længere hen blive nærmere omtalt, hvert paa sit Sted, nemlig deels i Læren om Hukommelsen deels i den om Phantasien.

Anm. 3. Endnu bliver at bemærke, at Det, som ellers blot viser sig som en Virkning af den frie, ja **løse** Forestillen, og kun træder frem for Bevidstheden som noget Saadant, kan deels i Drømme, deels i abnorme Tilstande (i hidsige Febre, Vanvid), antage Sandsningens Charakteer, idet det paanøder sig os med samme Art af Nødvendighed, som denne, saa at man ei kan adskille det fra virkelig Sandsning, og det endog, om man beholder Besindelse nok til at vide, at det kun er **Indbildning.** Der maa da antages, at den indenfra fremkaldte Forestillen, istedetfor at den i den almindelige vaagne og sunde Tilstand kun skeer i Forening med en vis til Hjernen indskrænket Action, i de omtalte Tilfælde skeer saa, at Hjerneactionen indenfra udøver en Virkning aldeles lig den, som ellers kun fremkaldes ved virkelig Sandsning; thi, saasnart en saadan fremkaldes, ad hvilke Veie det saa er, maae vi føle os som sandsende. Herom Videre i Anm 5, samt hvor der vil blive handlet om Drømmene.

— Anderledes forholder det sig med det Slags Indbildninger, hvorom der i næste § vil blive talt.

Anm. 4. Men al fri Forestillen kan ogsaa, efter at være traadt ud i denne sin Frihed, saa at Indbildningskraften har viist sig som en fri Productivitet, eller i et **frit Spil**, atter vorde bestemmet og bunden ved visse gjennem Tænkningen fra en **høiere Sandsnings** Side kommende, determinerende Indflydelser og de derved fremkaldte høiere Vaerblivelser, hvorigjennem da noget **til Grund liggende Ideelt** vil komme til at træde frem. See længere hen § 58.

Men baade hiin første Art af Sandsning, den **mere umiddelbare, reelle**, og denne, paa en **mere middelbar** Maade sig dannende, **ideelle** blive dog kun forsaavidt til virkelige Sandsninger eller Vaerblivelser, førende til Erkjendelser, som vi derunder Skridt for Skridt umiddelbart, eller ved en ligefrem Vaerbliven, føle os aldeles bestemmede og beherskede ved den fra det Sandes og Gyldiges Side kommende Nødvendighed til at forestille netop saaledes og ikke anderledes, og derfor er det ogsaa, at vi maae sige, at ligesaafuldt for den ideelle som for den reelle Erkjenden, Sands ligger til Grund. Cfr. min Logik § 10.

Iøvrigt er, hvad Forholdet imellem det **Umiddelbare** og det **Middelbare** overhovedet angaaer (§ 52, Anm. 5), at bemærke, at al fuldkomnere Sandsning danner sig kun **middelbart** gjennem Sandsningsevnens Uddannelse (Cultur), idet man lærer at sandse retteligen, hvilket Enhver da især mere og mere lærer i sit Fag. Det er saadan dannet Sandsning, der fører til, at Sandsningen bliver til Anskuelse.

Anm. 5. Med enhver indvortes psychisk Action er en bestemt **tilsvarende Hjerneaction** saaledes forbunden, at naar denne – blot af legemlige Grunde – gjøres vanskelig, standses eller forstyrres, saa bliver ogsaa vor Forestillen gjort vanskelig, standset og forstyrret; og Dette gjelder lige saa vel i de høiere Sandsningers Sphære, som i de lavere.

Men under de **udvortes** Sandsninger gaaer denne Hjerneaction aldeles i Eet med Virksomheden i Sandsenerverne og Sandseorganets øvrige nervøse Partie; hvorimod den under den blotte Reproduction uden Tvivl indskrænker sig til Hjernen. Men kommer den nu herunder til, **indenfra** at afficere Sandsenerverne saaledes, at Sandseorganets hele nervøse Partie kommer i en Action, lig den, hvori den ellers kun kommer ved de udenfra kommende Affectioner, saa kan Følgen ei Andet end blive den, at de saaledes fremkomne **blotte** Forestillinger antage Sandsningers Charakteer og faae deres Magt. (Cfr. bl. Fl. Valentins større Physiologie II, § 1608, Nr. 13, samt Joh. Møller paa sit Sted, saa og et Foredrag af mig angaaende Svedenborg i de skandinaviske Naturforskeres Forhandlinger 1847).

Ogsaa ved den høiere – paa udenfra kommende Affectioner ei beroende – Sandsning er der Forskjel imellem, om under en Forestillings Tilbagevendelse den samme Art af Affection, ifølge hvilken den fra først af dannedes, heelt og fuldt er tilstede, eller om den ikke er det, og herpaa maa det beroe, om en saadan Tilbagevendelse mere eller mindre er en blot Mindelse, Reminiscents, Erindring, eller en virkelig gjentagen Sandsning. (Herom nærmere i Læren om Erkjendelsernes Bedvaren, under Lit. C, § 95). Men hvorledes det i denne Henseende staaer sig med Hjerne- og

Nerve-Actionerne kunne vi ikke sige; ei heller, hvorledes det staaer sig dermed, naar der i Sphæren af den Forestillen, som ei gaaer ud paa udvortes Gjenstande, ligesaavel som det kan skee i den lavere Sphære, danne sig Forestillinger, der, uagtet deres Falskhed, antage Realitetens og Gyldighedens Præg paa en vis for Forstands- og Fornuftoverveielsen uovervindelig Maade, altsaa som saakaldte **fixe Ideer**, i en abnorm Tilstand, der forresten **kan være meget partiel.**

Anm. 6. Naar en Sandsning kun kan komme i Stand ifølge udtrykkelig Agtpaagivelse, ja Forholdsforfølgelse, hvilket ei sjeldent er Tilfældet, endog i Sphærer, hvori ellers Alt mere umiddelbart objectiverer sig for os, da viser Dette hen paa **indvortes Hæmmelser**, som ere at overvinde; men disse **fremme da Udviklingen.** I denne Henseende trænger i Menneskeheden Barnet langt anderledes og mere til Tilvænnelse og Opdragelse, end det er Tilfældet i Dyreverdenen, og Menneskebarnet kommer derfór langt senere til at begynde at skjønne. Men derfor er ogsaa dets Fremvæxt i aandelig Henseende i langt høiere Grad en Udvikling, end den uden saadanne Hæmmelsers Overvindelse vilde være. Det synes at selve Hjerneorganet tildeels først dannes under og formedelst Aandsudviklingen. Uddannet bliver det herved hele Livet igjennem. Cfr. § 34.

Anm. 7. Spørge vi os, med hvad Ret vi betragte **al** Forestillen som en Frembringen, Production, selv under den simpleste Seen, Høren, Lugten o. s. v., da bemærke vi Følgende: 1) Ved den høiere og overhovedet den indvortes Sandsning sees Productiviteten let, især forsaavidt den skeer formedelst Sproget, der i flere Tilfælde saaledes er Fremstillingsmiddelet for den fra denne

Side sig dannende Forestillen, at vi vanskeligt kunne tænke os denne fuldende sig uden hiint; **al mulig Aandsvirksomheds** nys berørte Afhængighed af **Hjernevirksomheden** lader **os** desuden, ved Siden af den nu bemærkede indvortes sjælelige, erkjende en legemlig Productivitet som Betingelse for al aandelig Erkjendens Fremtræden for Bevidstheden; hvorfor ogsaa aandelig Oplagthed og Opvakthed sees saare meget at beroe paa **visse** legemlige Forhold. 2) I den udvortes Sandsnings Sphære derimod synes ofte en Productivitet ikke at finde Sted. Men at **den** dog virkelig indtræder, selv hvor det kun gjelder en Kommen til Bevidsthed om en enkelt Farve, Lyd, Lugt o. s. v., vil indsees, naar vi ret agte paa, hvad der, saavel i legemlig som i psychisk Henseende, ved enhver udvortes Sandsning lader sig paavise. Vi bemærke her, a) at den **udenfra kommende** Indvirknings saakaldte Forplantelse til Hjernen ikkun kan skee ved en Nervevirksomhed, der, hvad f. Ex. Synet angaaer, — og det Lignende gjelder ved de andre udvortes Sandser, — ei kan være en Action af Lyset, men maa være en Activitet af selve Nervevirksomheden, hvortil Lysindvirkningen kun kan være den **fremkaldende** Aarsag (cfr. Johannes Müllers Physiologie, I. Deel, S. 753 i første Udgave, samt ovenfor § 8, Anm. 5, 2, S. 57, hvor Forholdet imellem Sind og Legeme blev afhandlet); saa at vi altsaa her have en selvvirksom legemlig Activitet, der da maa have en tilsvarende indvortes sjælelig Activitet i Følge med sig. Men at denne maa finde Sted, see vi ogsaa, naar vi betænke, b) at Forestillinger aldeles ikke kunne **tænkes** udenfra at komme ind i Bevidstheden, altsaa alene kunne **tænkes** som Virkninger af selve Bevidsthedslivet; fremdeles kan (see første Anm. til denne §)

c) Muligheden af enhver Sandsnings **Gjenkommen**, efter at Gjenstand og Indvirkning ei mere ere tilstede, vidne om, at allerede i Sandsningens Dieblik **den** Action maa have fundet Sted, hvis Gjentagelse nu fører til Gjenfrembringelsen; thi **Bevaring** kan ei tænkes anderledes, end som Beqvemhed til at yttre sig atter i de forrige Actioner. Men endelig d) vil en nøiagtig Jagttagelse af Det, som skeer i de Tilfælde, da Sandsningen beroer paa den rette Sammenfattelse af det i Gjenstanden givne **Mangfoldige**, snart lære os, at den i vanskeligere eller uvante Forhold udtrykkeligen fremtrædende Forholdsforfølgelse og Forestillingsuddannelse (Reflexion og Imagination) virkelig finder Sted i **alle** saadanne Sandsninger. Herom vil nærmere blive talt, naar vi komme til at afhandle den udvortes Sandsning særskilt, hvor vi da (§ 72), ved **især** at agte paa det saakaldte Perspectiviske, ville blive vaer, at i de Tilfælde, der da ere at tage i Betragtning, Sandsningen ofte beroer paa en Orienterethed i Henseende til det Givne, der lader Opfattelsen af samme øieblikkeligen, og uden at det mærkes, gaae ud over den umiddelbare Indvirkning, naar det Givne nemlig deels kun viser sig stykkevis for os, deels viser sig for Diet anderledes, end det dog strax sees at være, idet vi deels see Det i Eet og som Eet, hvad der dog ei staaer saaledes for Diet eller træder saaledes frem for Øret, deels da **reducere** den **umiddelbare Tilsynveladelse til det rette virkelige Udseende**, hvor saa Sjælen i høi Grad viser sig som selvdannende. See herom næste § samt § 72.

Her maa endelig endnu tilsidst erindres om, at physikalske Opklaringer have lært, at i enhver Opfattelse af en

Tone en vis Mangfoldighed (der kan synliggjøres i **Klangfiguren**) uformærkt sammenfattes til Eenhed.

Anm. 8. Man vil af alt det Anførte see, at egentligen ligger **Muligheden** til alle tænkelige Sandseanskuelser **forud**, eller **a priori**, i selve den sandsende Individualitet og den i sammes Organisation liggende Beqvemhed til alle de til Sandseanskuelserne svarende Actioner. Affectionerne bestemme kun, hvilke af disse Actioner der i ethvert enkelt Tilfælde virkelig skulle indtræde. Den oprindelige saakaldte **harmonia præstabilita** imellem Mikrokosmen og den store Verdensheelhed, hvori den er et Led, er Grundlaget for Sandsningernes objective Realitet og Gyldighed. See ovenfor § 8, Anm. 8, 3. S. 61 ff.

Anm. 9. Man vil nu tillige see, at man maa indrømme **Muligheden** af, at en vis bestemt **virkelig** — d. e. noget vist Virkeligt til vor Kundskab bringende — Sandsning af Noget i Omverdenen, maa **kunne** indtræde ad andre Veie, end de almindelige udvortes Sandsers Veie, medens det Fornumne dog træder frem for os ganske ligt Det, vi i Almindelighed erholde ad disse Veie, idet nemlig da ad hine andre Veie Hjernen sættes i en saadan Virksomhed, at den nu indenfra sætter Sandsenerverne i en tilsvarende Virksomhed af samme Art, som den, der hører den almindelige Sandsning til. Man tør da ikke nægte Muligheden af saadanne extraordinære virkelige Sandsninger, som menes at kunne finde Sted, snart som Anelser, snart som Visioner, blandt Andet i den saakaldte konstige Somnambulismus, d. e. i den Tilstand, som den saakaldte dyriske Magnetismus menes at kunne fremkalde. Mere om denne Sag længere hen ved Læren om den udvortes Sandsning (§ 71, Anm. 7).

§ 55.

Om **Forvisningen** komme vi til særskilt at tale, naar og forsaavidt vi — da al Sandsning fremstiller os det Sandsede som gyldigt, eller som **værende** saaledes, som vi nu objectivere os det (cfr. § 50 Nr. 4), men nu dog noget Uvist heri kan komme frem, — foranlediges til at spørge, om Gjenstanden i Sandhed **er** saaledes, som vi objectivere os den, altsaa om vor Forestillen har Realitet, Gyldighed, der da beroer paa dens **Tilsvarenhed** til Det, hvortil den skal svare, eller dens **Sandhed**.

Men her gives nu intet Andet, hvorved den kan faae Gyldighed for os, end den **Bestemmethed** eller **Nødvendighed**, hvorved vi **determineres** til at forestille os Gjenstanden paa en vis Maade. Forvisningen kan da være lige saa forskjellig, som den sig dannende Nødvendighed (see § 42, Anm. 6), og flere Slags Nødvendighed kunne her **mødes** samstemmende og bestyrkende.

Men da det nu dog viser sig, at den productive Forestillen kan ganske paa Sandsningens Maade blive underkastet en Bestemmethed eller Nødvendighed, som ei er gyldig, og at saaledes **Illusioner** og **Forestillingsbedrag** ere mulige, saa hører det, saasnart Uvished eller Tvivl i denne Henseende opstaae, ligesom og naar Opfattelsen endnu er saa ufuldkommen, at den har noget Vaklende og Ubestemt, med til Sandsningens Tilveiebringelse, at det Fornødne i denne Henseende bringes paa det Rene. Her kommer det da an paa en **Conferents**, under hvilken nu ogsaa hine forskjellige Nødvendigheder kunne staae hinanden imod, men derved og blive berigtigende for hinanden (jfr. § 42, Anm. 5).

Vi komme da her til at bemærke en Forskjel imellem Det, som **synes**, eller viser sig, og Det, som **er**; hvorved

der da spørges, om Gjenstanden **er** saaledes, som den træder frem i visse Tilsynelådelser, hvilke imidlertid dog ogsaa kunne **paanøde sig os**, og være grundede saaledes i Forholdene, at de som **Skin** eller **blotte Tilsynelabelser** have deres fulde Gyldighed og derfor ligesaavel maae være Gjenstande for Eftergranskning i Henseende til deres Grunde, som Det, vi i Modsætning til dem kalde det Virkelige.

Det enten under hiin Conferering, eller og uden at det kommer til en saadan, muligen herved indtrædende **Bedrag** kan da ei tilskrives den **paagjeldende** Sands eller Sandsning, **som saadan**, forsaavidt denne just kun skal netop umiddelbart opfatte **Det**, som **viser sig**, og det netop **saaledes, som det viser sig**, altsaa i sin Tilsynelabelse; men det bliver da at tilskrive den herved indtrædende Henføren og **Dommen**, der antog **Det** for en gyldig **objectiv Væren**, hvad der kun var et, forresten ogsaa gyldigt, paa visse Forhold beroende **Synes**; det er da kun den for saadan Dømmen til Grund liggende intellectuelle Bestemmen, som Bedraget bliver at tilskrive. Et saadant Bedrag **kan** endog ophøre at være et **Bedrag**, ja Skinnet behøver aldeles ikke at indtræde som Bedrag, og **Illusionen** (Skintilsynelabelsen) kan dog ligefuldt indtræde og vedligeholde sig, fordi den beroer paa Noget, der ligger i selve de givne Forhold.

Der gives da **to Arter af Illusioner**. Den **ene** er den, som forsvinder, naar den rette Forestilling indtræder; den **anden** er den, som, uagtet den bedre Viden om det Rette, forbliver, og saaledes viser sig at have, som **objectivt Skin**, sin Gyldighed ved Siden af den egentlige Væren. — Det Perspectiviske i de synlige Gjenstande kan her afgive talende Exempler; ligesaa Virkningen af Malerier.

Der bliver da at skjelne imellem **Skins- eller Udseende-Realitet** og **Virkelighedsrealitet**. Hiin har

f. Ex. Maleren, denne Den, som skal bruge Tingen, at agte paa.

Vi see da her en **Dommen** at være et væsentligt **Moment** i al Sandsning (cfr. næste §).

Anm. 1. Ved den her omtalte **Conferering** bliver at see paa, 1) hvorvidt den **umiddelbare** Nødvendighedsfølelse virkelig er tilstede, 2) de Forhold, hvorunder den danner sig, 3) det sig Paanødendes Vedvaren i Samstemming med sig selv til andre Tidspuncter og under forandrede Forhold (f. Ex. Stillinger, hvorhen ogsaa indvortes **Sjælestemninger** og **Synspuncter** kunne henregnes), hvor da 4) en vis til de forandrede Forhold svarende Forandring i Indvirkningen tillige er at agte paa; men saaledes vil da 5) i flere Henseender det fra det Logiskes og Mathematiskes – overhovedet fra de det Forholdsforfølgende styrende Grundfordringers Side – Kommende blive at tage i Agt, om nemlig Det, som synes, kan bestaae hermed (f. Ex. Regnbuens Virkelighed); fremdeles kunne 6) vore forskjellige paa anden Maade tiltrædende Sandsers, samt mangelunde Overveielsers, og endeligen 7) flere sandsende Individers samstemmende eller ikke samstemmende Vidnesbyrd og en Conferering hermed komme i Betragtning. Særskilt kan endnu tages Hensyn til 8) visse Erindrings- eller andre Phantasie-Illusioners forledende Indblandelse, nemlig om en saadan maaskee har fundet Sted formedelst den i Apperceptionen liggende Henføren, idet en Erindringsforestilling nemlig let kan indblande sig i Vaerblivelsen eller Opfattelsen og forvilde denne; 9) Sympathier og Antipathier kunne ogsaa føre til at see Ting i et andet Lys, end det rette, og saaledes til at see Noget i dem, som ei er der. Kjærlighed kan gjøre seende, men kan og blænde og blinde; ligesaa Jalousie. — Jeg vil

her endnu bemærke — hvad Joh. Dan. Michaelis i sin Indl. til det nye Testam. (danſk Overſ. I, S. 342) gjør opmærkſom paa, — at en udtrykkelig Opfordring til at ſee efter, hvad noget Viſt er, eller om det er Det og Det, netop kan forvilde. Hvad det under Nr. 2 Anførte angaaer, kunne endnu i Særdeleshed bemærkes Følgerne af de af organiſke Forhold kommende Modſætningers medindgribende Virken, ſom naar ſtærk Virkning af det Røde gjør, at Noget, ſom er ved Siden, faaer et grønligt Skjær; at noget Lignende i aandelig Henſeende ofte indtræder, kan neppe betvivles.

Anm. 2. Det her Bemærkede viſer allerede hen paa, at al Vished **tilſidſt** kun er at erholde fra Totalitetens Haand, beroende paa en Totalorienterethed og derved opnaaet Totalanſkuelſe.

Anm. 3. Her kan erindres, hvad der ſiges i Goethes „Der Sammler und die Seinigen", i 4de Brev, om Konſtværkers Bedømmelſe: „Niemand zweifelt an ſeiner eigenen Empfindung, und daran hat man nicht Unrecht; niemand zweifelt an der Gültigkeit ſeines Urtheils, und daran hat man nicht ganz Recht".

§ 56.

Under **Apperceptionen,** ſom det Sandſedes Indoptagelſe i Totaliteten af vor Medviden med os ſelv, træder til den opfattende og uddannende Virkſomhed en **henførende** af anden Art, end den allerede i Uddannelſen liggende (cfr. 54, Begynd.). En **reel Henføren** af det Sandſede til ſin Plads ſom Led i Virkelighedsheelheden forener ſig her med en **ideel Udſondren og ideel Henføren,** idet vi i det umiddelbart Sandſede ſtrax ſkue noget **Almeent,** hvad enten vi nu deri **gjenſkue** Noget, ſom

forhen har viist sig for os, eller ſkue noget aldeles Nyt, men som maa **kunne gjenkomme** i andre Gjenstande, eller selv møde os igjen under andre Forhold. Paa begge Maader – baade ved den reelle og ved den ideelle Henføren – **indordner sig** Forestillingen i vor Forestillingskreds (dog i forskjellig Henseende), og herved komme vi først til den rette **Besiddelse** af det ved den enkelte Sandsning Givne. Men det kommer da nu an paa, at hos os det Rette træder imøde indenfra (jfr. forr. §, Anm. 1, No. 8, samt §§ 50 og 51, No. 5).

Men herved bestemmer det sig nu ogsaa hos os, **hvad** det er, vi sandse, altsaa og, **hvad** det nu hos os skal **gjelde for,** idet vi enten deri hilse noget Nyt, eller henføre det til noget Bekjendt, som atter enten ganske gjenkommer, eller gjenkommer under en ny Form. Her er da igjen en **Dommen**, men af anden Art, end den i forrige Paragraph omtalte, hvilken vi kunne kalde den blot **antagende Dommen,** medens vi kalde den nærværende den **henførende Dommen,** der imidlertid ei behøver at træde frem som saadan. (Vi see strax Gjenstanden f. Ex. som et Træ, som om vi saa **Træheden i Træet**, eller vi see den f. Ex. som et Roer, en Træstamme, et latinskt Ord, overhovedet som enten et vist Exemplar af en vis Art, eller som et vist Led af eller og Stykke af et vist Slags større Hele).

Denne henførende Dommen skeer **især**, dog ingenlunde alene, ved Gjenstandens **Benævnelse,** altsaa ved Hjelp af Sproget, hvilket vi derfor nu ville omhandle her.

2. Om Sproget.

§ 57.

(Hvorledes de sig for os fremstillende Gjenstandes rette Sandsning i flere Henseender kun skeer ved Actioner fra

Individualitetens Side og i Individets personlige Indre, er nu oplyst. Ja denne hele **Activitet**, der fra først af endnu kun viiste sig for os som en opfattende, gjenudtrykkende eller repræsenterende, traadte tilsidst frem med en større Selvstændighed ved at vise sig som en **dømmende**. **Mere selvstændigt** endnu træder Individualiteten frem **lige over for** det Givne, og træder dette **imøde**, naar der ved Gjenstanden fremkaldes en fra Subjectiviteten selv udtrædende og dennes eget Præg bærende, umiddelbart til Opfattelsen sig knyttende **Gjenvirkning**. Denne skal imidlertid **her** kun betragtes i sin umiddelbare Tilknytning til Erkjendelsesvirksomheden, uden at tænkes at gaae over til anden Handlen, end den, som gaaer ud paa at lade det Erkjendte fremstille sig som Erkjendt. Vi bemærke da allerførst, hvorledes Gjenvirkningen bliver et Slags Gjenklang, eller et Udtryk af en subjectiv Bevægethed, hvori Individualiteten ytrer sig selv med Hensyn til Gjenstanden, men dog endnu kun til et Slags Fuldendelse af det Vaerblevnes Indoptagelse i Bevidstheden. Saaledes er det ved al den Udraaben, det Minespil, den Gesticulation og det øvrige **Mimiske** (see § 1, Anm. 1), hvorved den Vaerblivendes Bevægethed ved Gjenstanden lægger sig for Dagen, enten i et Udbrud af Forundring eller anden Sindsbevægelse, eller i en vis efterlignende Eftergjøren, eller i det begyndende Spil af en Lyst til at gribe til. I alt Sligt, der er en Følge af det Fornemmelsesfulde og vidner om det, og for en Deel kan skee ved Lydudbrud, see vi til Opfattelsen at knytte sig en tiltrædende eller imødetrædende Action fra Individets Side med Hensyn til Gjenstanden, hvori det udtrykker **sig selv** lige over for Gjenstanden. Men det kan nu tillige blive til Noget, hvorved Jeget hæver Gjenstanden mere frem for sig, og mere tilegner sig den ved ligesom at paapræge

den sit Stempel, hvilket da nu kan skee med en saadan bestemt Tilsvarenhed til Gjenstanden, at det nu ogsaa kan drages ind i Sagobjectiveringens Tjeneste, deels under en levende **Erindring** (idet derved idelig de forekommende Gjenstande snart hilses og anerkjendes som bekjendte, snart bemærkes som nye, eller som bærende det Bekjendte frem i nye Skikkelser), deels under Bestræbelsen efter at **meddele** det Vaerblevne til andre Mennesker, hvorunder da naturligvis Meget endnu vil kunne **træde til** blot for Meddelelsens Skyld.

Man vil let kunne see, hvorledes paa denne Maade særlige Udtryk endog for noget Abstract have kunnet ganske naturligen danne sig. [Hvad er det **der**? Hvoraf kommer Det og Det? spørger det opvakte sig forundrende Sind; (Aristoteles lod Videlysten fremkaldes ved Forundring). Det søger da noget Andet op, hvorhen det kan føre hiint; det træder da deels ind i Mindelsens Kreds, deels virker Forholdsiagttagelsen, men det føler da strax Trangen til en egen Action eller en egen Tilkjendegivelse for det nu indtrædende **er**, for den nu indtrædende Aarsagsforestilling; — det **der** - **er** jo det **hist**; det her kom jo af det hist. Bemærkninger af Fraværelse af noget Forhenværende, ligeledes Feiltagelser m. M. have naturligen kunnet fremkalde et særskilt Udtryk for et **ikke**. Mange andre Forholdsiagttagelser have naturligen kunnet føre til særegne Udtryk for Præpositioner, Conjunctioner, Adverbier o. s. v]. Meddelelsesbestræbelsen vil dernæst have kunnet medføre, at til de naturlige Udtryksmidler er traadt en heel stor Tilvæxt af Noget, som Tilfælde eller Vilkaarlighed har kunnet tilføie, idet Mennesket, naar det først mærkede, at det kunde gesticulere paa mange Maader, kunde raabe, kunde synge, kunde danne Lydforbindelser, nu og fik Lyst til at tumle sig i dette Ge-

heet, og at gjøre sig alt Dette tjenligt ved at forarbeide det paa mange Maader, som bearbeideligt Stof eller Materiale, til Hjelp for Meddelelsen, under et Samqvem, der maatte medføre mange Opfordringer til at forøge, uddanne og fastne Indbegrebet af Tilkjendegivelsesmidlerne, og baade gjøre Indbildningskraftens frie Omstreifen efter det Lignende livfuldere, og Aandsøiets (Reflexionens) Jagttagelser skarpere og bestemtere. (Man kan herved tænke paa vore Børn, naar de i Leeg lade alleslags forekommende Ting forestille noget Vist, og meget holde fast paa den Betydning, de nu have givet disse Skamler, Stole o. s. v.).

Vi see her en Vei, ad hvilken et staaende Indbegreb af **Betegnelser** for alleslags Gjenstande, altsaa et egentligt **Sprog** fra først af kan have dannet sig, **deels** som et **Billedsprog** ved et Slags afmalende eller paa anden Maade betegnende eller tilkjendegivende Legemsbevægelser; (saaledes som man finder det hos de Døvstumme, der i de for dem dannede Skoler letteligen tilegne sig det deri gjængse Billedsprog, hvilket de foretrække for vort Slags Sprog, om de end meget vel have lært dette og udtrykke sig deri ved Hjelp af synlige Tegn for alle Bogstaverne; hvorved man og kan mindes det skrivtlige Billedsprog, som f. Ex. Cortes forefandt, da han kom til Mexiko); **deels** som et **Høresprog**, der kan have begyndt med den færstilte lydelige Fremtræden af Det, hvad vi endnu have ei alene i Interjectionerne, men og i **Betoningens** hele Maade, som uvilkaarligt Udtryk af en med Gesticulationen beslægtet Brystaffection, hvortil kan være kommen Sang, eller dog visse med Sangen beslægtede Udbrud af Lyd, saavelsom Efterligningslyd. Imidlertid tør det, hvad Høresproget angaaer, vel antages, at noget særegent Organiskt i Nerveforholdene her ligger til Grund, og kan have ført til

Sproget ved Noget, der har havt Lighed med Det, som bringer visse Fugle til at synge; (hvorved det kan bemærkes, at nyere Jagttagelser have lært, at mange Fugle ikke synge saa instinctmæssigt, at de jo, omgivne af fremmede Sangfugle, kunne komme til at synge ganske anderledes end før). Vare Sangfuglene Fornuftvæsener, vilde de sikkert af det Materiale, deres Sang giver dem, dannet sig et heelt egentligt Sprog. Særdeles mærkeligt er det, at vore Børn (endog blindfødte, hos hvilke Medvirkningen af Synet er utænkelig) umiddelbart af Naturen ligesom vide at bruge deres Taleorganer retteligen til at eftergjøre Lydene, uagtet disse ad en ganske anden Vei, nemlig Hørelsens, ere komne til dem, saa at umiddelbar Eftergjørelse her ei finder Sted, hvilket synes at vidne om en særegen nær Forbindelse imellem Hørelsens og Talens Nerveapparat.

Men see vi nu fra det forhen Fremsatte hen til de store (i en vis Henseende for os altomfattende) Systemer af Udtryksmidler, vi have i vore Sprog, saa see vi i dem vistnok Midler for en ganske anden Art af Fremstilling, end hiin simple paa det Mimiskes Grundlag sig uddannende Art af Gjenfremstilling, der kun giver et Gjenbillede af Tingen i Imaginationen eller i sandselig Lighed, eller minder om en ved Gjenstanden opstaaet Sindsbevægelse, eller Deslige. Fremstillingen gjennem vore Sprog **opløser** det Givne i sine enkelte Bestemmelser, for at **lade det samle sig igjen** til en heel Forestilling, som den Hørende – eller hvis Sproget er et blot synligt, f. Ex. det skrivtlige, eller Fingerbogstavsproget, den Skuende – nu maa danne af alle de Enkeltheder, hvilke Ordene, hvert for sig, føre frem for ham, men kun formedelst en forudgaaende Viden om hvert enkelts Betydning. Her see vi især noget Omforvandlende og Assimilerende. Endog simple udvortes Sandseanskuelser

omdannes saa, at de gjenfremstilles ved noget **ganske Andet**, end det i Sandseanskuelsen selv Givne. (Ogsaa Musiken er dannet ved at opløse Sangen i sine enkelte Toner, og at bemærke, hvorledes man kan variere deres Forbindelser paa utallige Maader, og derved udtrykke forskjellige Følelser, Sindsstemninger og Følelsers Løb og Vendinger; kun at Toneløbene her blive umiddelbare organiske Vækkelser, altsaa ere noget ganske Andet, end blotte Betegnelser).

See vi nu tilbage, saa bemærke vi følgende fremskridende Række: 1) Udbrud af vor Sjælebevægethed (her kan endnu kun tales om et uvilkaarligt Natursprog); 2) disse Udbruds Fastknytninger til Forestillingerne om Gjenstandene og deres Gjentagelser til udmalende eller paa anden Maade fremkaldende Gjenfremstilling enten for andre Mennesker eller for Individet selv i dets livfulde Mindelser (her begynder først egentligt Sprog); 3) alt dette Samme som et Indbegreb af Midler for den henførende Dømmen; 4) Uddannelsen af et alle Bestanddelene af Forestillingskredsen saaledes adskillende System af Betegnelser, at Sproget vorder til et System af Midler til at kunne udtrykke Alt, hvad der rører sig i Sjælen, men nu ogsaa kun bliver et blot og bart System af Betegnelsesmidler i Forestillingsbestemmelsens Tjeneste, saa at kun Betoning, Gesticulation o. s. v. kan gjøre det til Mere.

Vi definere **Sproget** at være et System af Tegn som almindeligt Bestemmelses-, Fastholdelses-, Fremstillings- og Meddelelsesmiddel for Forestillinger og for alt Det, der kan lægge sig for Dagen gjennem Forestillinger. Ved Udtrykket Bestemmelsesmiddel er især at tænke paa den i Apperceptionen liggende Henføren.

Men nu er det af Vigtighed at bemærke, at Ordet **Sprog** ogsaa bruges til at betegne **selve Forestil-**

lingsbestemmelsen, Brugen af Sproget, og den Art af Fremstilling, der ved Sproget gives.

Anm. 1. Man vil let see, at det ikke gjør væsentligt til Sagen, at Menneskehedens Sprog ere **hørlige**, eller ere Sprog formedelst Lyd, undtagen forsaavidt som saadanne er langt beqvemmere, end blotte synlige vilde været, og der tillige i Betoningerne og Stemmens Stigen og Synken kunne lægge sig Udtryk af Sindsstemninger og Tendentser, ved Siden af de i Ordene udtalte, maaskee endog forskjellige fra disse. Om Mennesket ikke havde havt Hørelse, vilde det ligefuldt have faaet et omfattende Sprog.

Anm. 2. Vi see nu og, hvorledes Ord, især naar først en Deel primitiva ere givne, kunne blive **udtryksfulde, betegnelsesfulde,** og saaledes ogsaa vidne om de Bemærkninger, de Forholdsiagttagelser, som, idet de have **fremkaldt** saadanne Ord, tillige have **nedlagt sig** i dem. Der kan herved erindres, hvad der i § 3 er sagt om Sproget som Kilde for Psychologien.

Men herved bør nu og bemærkes, at Ord i et Sprog ved de i dem nedlagte Anskuelser kunne blive vildledende, naar nemlig de Anskuelser, som have virket til deres Dannelse, vise sig som urigtige eller mangelfulde, efterat de allerede ere komne i Gang. See Joh. Dan. Michaelis (den berømte Gøttinger Professor, især bekjendt som lærd Theolog og Orientalist): „Von dem Einfluß der Meinungen in die Sprache und der Sprache in die Meinungen" (Berliner Preisschriften 1760). Navne, som Intet udsige om Gjenstanden, have forsaavidt deres Fordeelagtige, saaledes som Mathematik, Philosophie. — En Lykke, at Ordet Phlogiston i sin Tid ei ombyttedes med et velbetegnende tydskt eller danskt. Udtrykket Varmestof har længe forvildet Anskuelserne.

Anm. 3. Angaaende **Sprogets**, især et allerede bestaaende og uddannet Sprogs, **Tilbagevirkning paa Tænkningens Udvikling** hos Mennesket kan bemærkes, at en saadan viser sig:

a) forsaavidt man ved at skulle udtrykke sine Tanker eller Forestillinger i bestemte Ord, nødes til at **tænke dem** med større Skarphed og Bestemthed, og at samle dem paa en bestemtere Maade til en **vis** Sammenhæng og Eenhed, end det ellers ofte skeer;

b) forsaavidt man herunder kommer til at bringe sine Tanker i **Conferents med** Systemet af de abstracte Forestillinger og Begreber, der ere nedlagte i Sproget, og kunne være forskjellige i forskjellige Sprog;

c) forsaavidt man, ved at skulle meddele sine Tanker til andre **bestemte Personer,** bringes til at sætte sig ind i disses Tankekredse, eller hen paa deres Standpuncter, og saaledes kan komme til at bemærke mangen mulig Indvending, samt bringes til større Tilnærmelse til Alsidighed.

Iøvrigt gives der ogsaa en Fremstilling gjennem Sproget, hvorved der, skjønt den skal træde frem for Andre, kun tænkes paa, at man tilfredsstiller sig selv (tilfredsstiller sin Genius).

Anm. 4. Kan al Tænkning — forsaavidt den ei har med synlige, hørlige og andre til den udvortes Sandsnings Gebeet henhørende Gjenstande eller med lignende Indbildningskraftens Anskuelser at gjøre, altsaa f. Ex. den philosophiske Tænkning — siges at skee ved Hjelp af Sproget, eller under en indvortes Tales Form? Man tør uden Tvivl (Bestyreren af vort Døvstumme-Institut Heiberg har først gjort mig opmærksom herpaa) ikke sige

Dette; ja det turde neppe være at tilraade, bestandigen i de omtalte Henseender at lade sin Tænken være en indre Talen. Man gjør vist rettere i, først at faae Det, som skal frem, naar det ikke netop gjelder alene visse Fremstillinger, til at komme fuldkomment op for den indre Anskuen, saa at det staaer for En i sin hele Sammenhæng, førend man søger at iføre det Ordets Skikkelse. Men saa kan vistnok Noget staae klart for En, uden at man strax klarligen kan udtale sin Anskuelse, og der kan overhovedet være et stort Skridt fra Hiint til Dette, endsige fra grundig Kundskab til at kunne give Underviisning deri. At man i saadanne Sphærer, som Malerens, Billedhuggerens, Musikerens, baade kan tale og udtale og kan tænke eller forfølge og anvendeliggjøre Jagttagelser uden Ordets Sprog, er noksom øiensynligt.

Anm 5. Den naturlige Mimiks Sprog ligger saa nær ved Det, den udtrykker, at endog Dyrene forstaae Kjærtegn med Mere. J et hos os i Aaret 1841 udkommet Skrivt, som jeg her vil bringe i Erindring: „Kosmologie, Ideologie og Kosmotheologie af A. Sylvester", bliver Side 209 ff., hvor der handles om Sproget efter Grev Destut de Tracy, bemærket, at tre Ting i denne Henseende ere at adskille: **Berørelser** (f. Ex. Kjærtegn), **Gebærder** (Miner og Gesticulationer) og **Ord** ved hvilke vi **her** kun tage Hensyn til Betoningerne. — Ogsaa min Afhandling om Sproget i Nr. I af mit philos. Archiv og Repertorium (udk. 1829) vil jeg her bringe i Erindring. Hvad Interjectionerne især angaaer, da ere de ypperligen oplyste i Dichmans Sproglære.

Anm. 6. Naar der i sin Tid har været megen Tale om, enten Gud havde givet Mennesket Sproget, eller dette

har været Menneskehedens eget Værk (see Herders Priis-skrivt om Sprogets Oprindelse), saa kan Meningen af saadan Strid kun være den: om Sproget er os givet (thi Alt er os givet) enten saaledes som Sangfuglene fik deres Sang, eller saaledes som Synet, eller som vor Gaaen, Løben og Springen, eller som Musiken eller Poesien eller den mechaniske Konstfærdighed er os givet.

Anm. 7. Man har i sin Tid kaldet den ved Tænkning dannede Erkjenden, forsaavidt den kommer i Stand ved Hjelp af Sproget, den **symbolifke**, til Forskjel fra den **umiddelbart anskuende** Erkjenden.

3. Om den frie Forestillingsforfølgelse: Ideeassociation og Tænkning.

§ 58.

Ved de forskjellige Sandsninger komme vi til Bevidsthed og til Forestilling om en stor **Mængde** Gjenstande, deels saadanne, som de udvortes Sandser, deels saadanne, som de forskjellige Arter af indvortes Sands, lavere eller høiere, deels endelig saadanne, som visse Foreninger af udvortes og indvortes Sands — sætte os i Stand til at blive vaer. Forestillingerne om disse Gjenstande danne sig nu hver Gang under bestemte Forhold og i bestemte Forbindelser. Men under Reproductionen kunne de **løsrive sig herfra** og **isolere sig.** Dette bliver for en stor Deel bevirket derved, at (ifølge det i forrige § Bemærkede) hver Gjenstand belægges med sin egen Benævnelse. Herved gjør baade den adskillende, eller **reelt affondrende**, og den **ideelt udsondrende** eller **abstraherende** Activitet (see § 56) sig saaledes gjeldende, at hver Forestilling derved kan komme til at træde **selvstændig frem** og **spille sin egen Rolle,** hvorved vi da kunne komme til, **frit at kunne røre os i** et heelt stort Indbegreb af saaledes sondrede Forestillinger, hvilke vi nu kunne **ordne om** og **bringe i nye**

Forbindelser, saa at de altsaa vorde os et **Stof for en behandlende Virksomhed**, der ei bliver staaende ved at fuldende Opfattelsen af det Givne, men yttrer sig paa en mere selvstændig Maade i en friere Sammenknytten og Frembringen. (Det er herved at erindre, at Forestillinger ere Actioner, og at her altsaa er Tale om en fri Rørighed i et Indbegreb af Actioner, der kunne sammenlignes med f. Ex. Nerveactionerne under Fingrenes mangfoldige Brug).

Saadan fri Behandlen kan imidlertid dog kun finde Sted, forsaavidt **Gjenstandenes egne Forhold** ere saadanne, at de medføre, at Forestillingerne **kunne** sammenknyttes og forbindes paa nye Maader. Saaledes indtræder da her en a) paa den ene Side af umiddelbar Sandsning **ubunden**, altsaa forsaavidt **fri**, men dog b) paa den anden Side **ved** en vis Forholdsiagttagelse ledet og paa en vis middelbart sig dannende **ideel** Sandsning beroende **forfølgende** Aandsvirksomhed, hvilken vi, til Forskjel fra den, der allerede viser sig i den umiddelbare Sandsning, ville kalde den **frie Forestillingsforfølgelse**, som naturligvis beroer paa, ja bestaaer i, en **fri Forholdsforfølgelse**, og kan føre til en fri **Forestillingsdannelse**, hvortil Sondringen giver Bestanddelene og Forholdsiagttagelsen giver Anledning og Veiledninger, om end just ikke Grundanledning og Grundveiledning, der kommer fra Det, som igjennem Forestillingsdannelsen udaf en dybere Grundkilde vil frem, men kun kan gjøre sig gjeldende gjennem Forestillingsdannelse; thi denne er Forudsætningen og Middelet for og forsaavidt Grundlaget for al menneskelig Frembringen.

Ved den **ideelle** Sandsning forstaae vi en, vel nok ikke i sin Grund, men dog i sin Fremkaldelse og Udvikling paa den friere Forestillingsforfølgelse beroende Sandsning,

der fører til en vis Indtrængen i eller dog Vaerbliven af noget til Grund Liggende i det umiddelbart Givne, eller med Hensyn til Det, vi skulle foretage.

§ 59.

Forfølgelsen kan atter deels vise sig paa en **mere ubunden Maade**, som et **et frit Spil** eller **Løb** af Forestillingerne, deels vorde **saaledes reguleret**, at den bringes til at gaae en bestemt **planmæssig Gang**. Derfor blive her to Arter af den frie Forestillingsforfølgelse at adskille: a) Forestillingernes **eget frie Løb**, eller den saakaldte **Ideeassociation**, og b) den mere regelbundne, eller **planmæssige** Forfølgelse, den **egentlige Tankeforfølgelse**.

Begge Arter af Forfølgelse bestemmes ved Gjenstandenes eller Forestillingernes egne Forbindelser og Sammenhænge; i dem begge hersker derfor en vis nexus eller catena idearum, beroende paa en vis nexus rerum; men Forskjellen er den, at i det ene Tilfælde bliver der enten streifet frit om i Forestillingernes hele Indbegreb, eller og følges en vis ganske af sig selv sig frembydende Vei, uden at et vist bestemt Maal haves for Øie, i det andet Tilfælde derimod følges en vis bestemt Stræben, **for at naae hen til et vist bestemt Maal**.

Der bliver nu at agte paa, hvorved begge bestemmes i deres Gang. Det er altid Noget, som ligger i Gjenstandenes eller Forholdenes egne Sammenhænge; men det virker i det ene Tilfælde paa en anden Maade, end i det andet, og Sindets Stemning derved er og en anden.

Anm. Begge **gribe i hinanden**, saa at synthetiske Foreninger af dem opstaae, deels saa, at Tankeforfølgelsen hersker, men bestandigen faaer sig Enkelthederne

af sit Stof, Betegnelsesmidlerne eller Udtrykkene og Mere til Erindringen Henhørende, deriblandt vel endog Paamindelser og Advarsler, tilførte ved det frie Løb af Forestillingerne; deels saa, at det frie Spil hersker, men Tankeforfølgelsen, der her meest viser sig som Tankeiagttagelse, bringer Indholdsbetydning, samt derved noget særdeles Liveligt, ind i hiint Forestillingsløb (hvor da Vittighed kan fremkomme og spille).

§ 60.

Betragte vi **Ideeassociationen** nærmere, saa bemærke vi, at dette Forestillingernes saakaldte **frie Løb** egentligen er de Forestillingerne bestemmende **Actioners** frie Løb, hvilke vi **her** henregne til **Indbildningskraften**, fordi **her** endnu ikke nogen **egentlig** Tænkning indtræder og hersker. Sammenhænge herske vel, men Øiet henvender sig ikke paa dem, **som saadanne**; der forfølges vel, men ikke saaledes, at noget Consecutivt eller Persecutivt, som saadant, gjør sig gjeldende. Forestillingsforfølgelsen siges her at komme **af sig selv**, eller ifølge **Naturens** egen Gang, da den bestemmes ved et af den besindige Selvbestemmen ikke ledet og behersket Virksomhedernes Spil, og den antager tillige, uagtet den i hvert Øieblik har sin bestemte Grund, ligeover for Tænkningen en vis Tilfældigheds Præg. **Ideeassociationen** definere vi derfor at være en ikke logisk, men paa physisk Maade sig knyttende Forbindelse imellem Forestillinger, ifølge hvilken den ene ganske af sig selv, ja endog imod vor Villie, kan gjenkalde den anden. (Man kan her stundom have Anledning til at sige, at vi have med vore Hjernefibrillers egen Spillen at gjøre).

Associationens Gang bestemmes naturligen (i Forrykthedstilstande kan det vel være anderledes) altid ved Forestillingernes **egne Forhold** til hinanden (see forrige §). Disse kunne nu enten være 1) grundede i en **naturlig Sammenhæng** imellem Gjenstandene, eller ogsaa blot være 2) en Følge af **vilkaarligen foretagne Sammenknytningsacter.** Det Sidste er Tilfældet ved de **vilkaarligen** valgte **Tegn** og det blotte **Vedtægtsmæssige.** Den naturlige Sammenhæng er atter enten a) en blot **factisk** eller saakaldet udvortes, der er en Følge af de Omstændigheder, under hvilke Gjenstandene ere komne til at træde frem for, eller de Forhold, hvori de have viist sig for, den Enkelte i hans Liv, eller for en vis Nation i dens Livsgang, d. e. ifølge noget Historiskt, altsaa en blot **subjectiv Sammenhæng**; eller ogsaa er den b) en i **Gjenstandenes egne Forhold grundet,** altsaa **objectiv** eller saakaldet indvortes Sammenhæng, der kan være eens for alle Mennesker, som faae med Gjenstandene at gjøre.

Anm. 1. Det er at mærke, at Ordet Idee i Udtrykket Ideeassociation ei tages i sin philosophiske Betydning, men betegner Forestilling overhovedet.

Anm. 2. I Ideeassociationen er der en Forening af Imagination og Reflexion, men den er **snarest** at kalde et Reflexionernes Spil. Reflexion er Jagttagelse af Forhold, for at bestemme Forhold. Hver enkelt saadan Jagttagelse er en Reflexion; en saadan er det, som under Ideeassociationens Løb bestemmer hvert Skridt, men først en hen til noget Afgjørende, altsaa hen til et Maal, henstræbende Gang heri er Tankeforfølgelse, Tænkning.

Anm. 3. Tænke vi paa, at jo en stor Deel af vor Forestillen fremkaldes hos os gjennem Hjernevirksomheden, idet Sjælen ved denne bringes til at danne sig al sin

Forestillen om de udvortes Gjenstande, maae vi finde det naturligt, at ogsaa de blotte Forestillingers Tilbagevendelser kunne bestemmes ved Noget, som kommer fra denne Side, havende sin Grund i legemlige Forhold og Virkninger. Hvad f. Ex. den ene Gang Luftstødsindvirkningerne fremkalde i Bevidstheden gjennem Hørelsen, maa en anden Gang kunne fremkaldes ved legemlige Virkninger indenfra, idet da enkelte ved Et eller Andet fremkaldte Hjerneactioner fremkalde et heelt Spil af saadanne, der bestemmes ved deres egne indre Sammenhængsforhold, og ei ved fortvarende Sandseindvirkninger, eller og ved en løs og fri Omstreifen af de indvortes Sandsninger, idet nu bestandigen noget Nyt fremstiller sig for disse, ligesom, naar Øiet frit seer sig om i en vis Kreds, bestandig noget Nyt kan vise sig.

§ 61.

Til de forskjellige Hovedarter af de anførte Forhold svare de saakaldte **Love** for Ideeassociationen. Herved forstaaes Angivelserne af Det, der bestemmer de forskjellige Vendinger, som Ideeassociationen kan tage, men de fortjene forresten ikke Navn af Love, da de kun angive **Muligheder,** og kun have Gyldigheden af particulære, ei af almindelige, Sætninger; (om Love kan der kun være Tale, hvor en vis Tingenes Orden enten **fordrer** Noget, eller medfører det som **nødvendigt**).

De ere følgende:

I. a) **Det Lignende associerer sig,** det Ene med det Andet; ligesaa det **Contrasterende;** i Digteres og Taleres Lignelser og Antitheser sees Dette hyppigt; hvorhen og Metaphorerne henhøre. — Hertil bliver og det Slags Tankevending at regne, som fører til at nævne

Slægten for Arten, det Generiske for det Specielle, eller omvendt, og som henregnes til Synekdoche. De ironiske Udtryk kunne stilles herhen.

b) Forestillingen om **en vis Deel** af et Hele **fremkalder Forestillingen om det Hele**, og **omvendt**; herhen hører den Talefigur, som kaldes pars pro toto og ogsaa henregnes til Synekdoche (Medoptagelse), som overhovedet betegner den Art af figurlige Udtryksmaader, hvor det Forhold, at Et indbefattes i eller under et Andet, ligger til Grund. At Stedet, Pladsen, hvor noget befinder sig eller foregaaer eller er foregaaet, sættes i dets Sted, kan regnes herhen.

c) Forestillingen om en vis **Beskaffenhed** eller Egenskab fremkalder Forestillingen om en Person eller anden Gjenstand, hos hvilken en saadan findes, og omvendt; derfor nævnes Gjenstandene ofte, især i det taleriske Sprog, naar Indbildningskraften er i Bevægelse, saa, at et Prædicat sættes i Gjenstandens egentlige Navns Sted, eller omvendt; herheh høre mange saakaldte Metonymier (Navneombyttelser); herhen er ogsaa at henstille Personificationen; ligeledes den Talevending, at Materialet, hvoraf Noget er gjort, sættes for Tingen.

d) Med Forestillingen om en vis Begivenhed eller **en** vis factisk Tilstand **associere sig** Forestillingerne om alleslags **mulige Aarsager** til den og **Virkninger af den**, og omvendt; herhen hører det, at i den livfulde Tale ofte Aarsagen nævnes for Virkningen, eller modsat; fremdeles knytter sig til Forestillingen om en Gjerning Forestillingen om Redskabet eller andet Middel, hvorved den udføres. Ogsaa her indtræde da Metonymier; (naar en enkelt Virkning af Noget, som skeer, nævnes istedetfor det Hele, regnes det til Synekdoche).

II. a) Med Forestillingen **om et vist Sted associere sig** Forestillingerne om Det, som vi have havt med at gjøre, eller som har bevæget sig i vor Bevidsthed, paa dette Sted, og omvendt.

b) Det Samme finder Sted med Hensyn til et vist bestemt **Tidspunct eller Tidsrum.**

c) Naar **baade Tid og Sted** saaledes knytte visse Forestillinger sammen, associere de sig lettere.

III. Med Forestillingen om en vis Gjenstand, der er bestemt til at skulle være – eller vedtægtsmæssigt er kommen til at vorde – **et Tegn** paa noget Vist, associerer sig Forestillingen om dette, og omvendt, **blot paa Grund af** den skeete Beslutning eller Erfaring, at hiint skal betegne dette.

I Almindelighed gjelder endelig den Sætning, at med Forestillingerne, naar de vende tilbage, vende tillige let de **Følelsestilstande** eller **Sindsstemninger** tilbage, som forhen have været forbundne med dem. Mange Sympathier og Antipathier og Overførelser af Domme eller Behag fra en Gjenstand til en anden have deri deres første Grund eller Anledning. Cfr. Feder v. msch. Willen I, § 10.

Endnu er at bemærke, at Forestillingerne enten associere sig, idet de opstaae, saa at derfor nu den ene fremkalder den anden i den Forbindelse, hvori de **forhen have staaet,** og at altsaa Gjenkaldelsen skeer paa **Hukommelsens** Maade, **eller og** associere de sig først under Gjenkaldelsen, saa at de nu træde frem **i nye Forhold,** idet da Gjenkaldelsen skeer paa **Viddets** friere Maade.

Fremdeles bemærkes, at Forestillinger ved den huskende Association langt lettere vende tilbage i den Følge eller Følgerække, hvori de forhen oftere er fremkomne hos os, end i en anden.

Anm. 1.) I de ſaakaldte Talefigurer, Troper eller figurlige Talemaader, og overhovedet i alle Udtryksmaader, hvorved Noget ſiges ikke ligefrem, men ved og gjennem noget Andet, ſom nu dog ſkal bringe hiint frem for Bevidstheden, ſeer man iſær Ideeasſociationen i ſit frie Spil. (Qvintilian handler herom i 8de Bogs Tredie. I Rahbeks „om den danſke Stil" kan man finde mange gode Exempler. Ogſaa vil jeg her viſe hen til Prof. v. Mehrens Rhetorik der Araber, Kopenhagen und Wien 1853). Men vi ſee da her dog det egentlige Tænkſomme at gribe ind med, ſaa at vi her ſee en ſynthetiſk Eenhed af det frie Imaginationsſpil og den egentlige Reflexion, idetmindſte forſaavidt den ſaakaldte figurlige Udtryksmaade er heldig, men ſee det dog kun paa en vis **ſporadiſk Maade**. Denne Samvirkning henhører til **Viddet**, om hvilket der iøvrigt nærmere vil blive handlet paa ſit Sted i Læren om Indbildningskraft og Phantaſie i det Hele (§§ 91-93).

(**Anm. 2.**) At Lignelſer m. M. a) **opkomme**, ſkyldes den asſocierende Indbildningskrafts frie Bevægelighed (Volubilitet) og Spil. Men det b) **Forraad**, hvoraf de hentes, deres c) **Valg** og **Værd**, og deres d) **Udførelſe i** en treffende Udtalelſe eller Fremtræden, ſkyldes – det Førſte til Hukommelſen (Mnemoſyne), det Andet til Skjønſomheden og Smagen, det Tredie til den maleriſke Phantaſie.

Anm. 3. Som Exempler vil jeg her anføre: Medlidenheden perlede i hans Øie; der ſtrømmer Velſignelſe ned fra Himlen idag; hele Staden er i Sorg; Sundet er fuldt af ſvulmende Seil; en Orlogsmand; at et Orlogsſkib kaldes en Skude; Kronens Rettigheder; en Napoleon er han ikke; **qvis tulerit Grachos de seditione**

qverentes; inter arma silent leges; han er et godt Hoved, en haard Hals; her er ingen Laurbær at høste. Han fører en hvas Pen. Haabet strandede.

(**Anm. 4.**) **Tegn** kaldes Noget, forsaavidt det tjener til, **foruden** Forestillingen om sig selv, enten formedelst Gjenkaldelse at fremkalde (og kun herom handle vi her), — eller ved Slutning at føre til — Forestillingen om noget vist **Andet**, og nu betragtes som blot **Middel hertil**. Tegn inddeles i naturlige, vilkaarlige og blandede. Ligeledes i rememorativa, demonstrantia, prognostica.

(**Anm. 5.**) Man vil let see, at Ideeassociationen altid **medieres** ved noget i Baggrunden liggende enten Almeent eller Totalt (Classen hvortil Noget henhører, Sammenhængsforholdene i det Hele), som ved den enkelte Forestillen fremkaldes, og nu fører til den sig tilknyttende Forestillen. (Man imaginerer sig f. Ex. en vis Tankebevægelse som en Opløftelse i Tænkningen, hvortil et vist naturligt Mimiskt kan føre, og kommer nu til at tænke paa Noget, som rummeligen opløfter sig saa, og kommer da til at tænke paa Lærken eller Ørnen).

(**Anm. 6.**) Iøvrigt forstaaer det sig vel af sig selv, at det for Ideeassociationen i **første** Hovedhenseende til Grund Liggende, nemlig det forhen her under Nr. I Anførte, ikke er Andet, end det Samme, hvad der ogsaa udgjør Hovedhensynene ved den egentlige Tænknings Sammenhængsforfølgelse.

§ 62.

Hvad der giver Associationen dens **Betydning**, er a) den Sindets **Løsning** eller Relaxation, som derved indtræder, og den i en saadan Sindets **Frigjørelse**

liggende **Recreation**; b) den Overgang til en **høiere** Aandsvirksomhed, som aabnes derved, at Imagination og Reflexion komme til at træde ud i deres Frihed, saa at nu en **Adgang aabner sig** for en Magt, som paa en **friere Maade** atter kan **binde** den saaledes i sin Frihed udtraadte Forestillen; c) den ved gjentagen Sysselsættelse med Bevidsthedens Indhold formedelst hyppige Mindelser ifølge Ideeassociationer opnaaede dybere **Tilegnelse** eller **Assimilering** af det indsamlede Forraad af Forestillinger, hvilket da under og formedelst Associationen, idet en **Erindring** danner sig, mere og mere kommer i den sig selv og sit Indhold vidende og sig derpaa besindende Bevidstheds Magt, saa at denne mere bliver dette **sit Stof mægtig**, eller bliver **hjemme deri**, og derved tillige faaer en heel **Fylde af Muligheder** til at haandtere med; men herved d) vil da det hele Forraad af Forestillinger bringes til at kunne **staae rede til Benyttelse**, formedelst det saakaldte **Omløb i Hovedet**, saa at udaf den hele Kreds af de Gjenstande, med hvilke Tankeforfolgelsen hver Gang har at gjøre, ja udaf den hele Bevidstheds Indhold overhovedet, alt Det vil kunne føres frem for Forestillingen, hvad der just nu skal tjene deels Sandsningen (see det § 51, 5. S. 191 ved Apperceptionen Bemærkede), deels Digtningen, deels den overveiende Tænkning, saavel under dens undersøgende Gang, som ved Fremstillingen af det Erkjendte, hvor da Ideeassociationens frie Bevægelse kan yde sin Tjeneste snart paa **Ihukommelsens** samt **Paamindelsens** Maade, snart paa **Viddets** Maade.

Anm. Forholdet imellem Tænkning og Ideeassociation vil i een Henseende sees af det nu Anførte, i en anden

Henseende af forrige Paragraph I. a-d, samt af Anm. til § 59 (S. 226), som her især bliver at bringe i Erindring.

§ 63.

Vi gaae nu til at betragte **Tankeforfølgelsen, Tænkningen,** der træder frem **som saadan,** naar a) Forestillingernes Forfølgelse, efterat den er b) traadt ud i sin Frihed, atter, c) i og under en vedvarende fri Bevægelsesgang, d) bindes og bestemmes ved Henblikket **til det Rette** i en eller anden Henseende, saa at det e) ved et saadant Henblik **afgjøres,** hvad der skal antages og fastsættes, hvorved da **det Bestemmende** kommer til at træde frem **som saadant,** og Antagelsen altsaa **som grundet.** — **Eftertænkning** (§ 53) er en Søgen efter at komme ind under en saadan Bestemmethed eller Nødvendighed.

Det Tænksomme **overhovedet** viser sig i at opfatte eller iagttage de paa en eller anden Maade fremtrædende Forhold og Sammenhænge saaledes, som de i sig selv vise sig at være, hvorved der da tillige kommer Orden og Sammenhæng og Samstemming ind i vor Forestillingsgang, idet denne **reguleres** i Overeensstemmelse med og som Udtryk af, enten det Regulative i selve det (deels udenfra deels indenfra) givne Objective, eller og Det, som indenfra gjør sig gjeldende i os i Henseende til vor Gjøren. Men først naar en udtrykkelig Opmærksomhed paa denne Regulering indtræder, og Forestillingsgangen nu med bestemt Bevidsthed om, hvad der maa skee, styres hen til et vist Maal, eller en vis Fordrings Tilfredsstillelse, indtræder den ovenfor definerede **udtrykkelige eller egentlige Tænkning,** hvilken vi da adskille fra den, der kan ligge i en anden indvortes sjælelig Livsvirksomhed, som blot **Moment,** uden at komme til særlig Fremtræden, eller uden at Forhold og Forbindelses-

maader paaagtes som saadanne, hvilken vi da kalde den **uformærkte Tænkning**, den mere eller mindre skjult til Grund liggende Tænkning, hvorhen hører deels den i den umiddelbare Sandsning, deels den i Ideeassociationen, deels endeligen den i visse sig ganske af sig selv dannende Reflexioner, eller Jagttagelser af Forhold og Uddragelser af Resultater (f. Ex. naar Barnet lærer at tale, eller naar der ganske umiddelbart gjøres eller foretages Noget), tilstedeværende uformærkt indgribende Tænkning, der forresten i Henseende til det Uformærkede eller af sig selv Kommende an have flere Gradationer.

Ved og i Tænkningen, **især** den egentlige, adskille vi

1) **Noget, hvorover der tænkes**, eller hvorved det bestemmes, hvad der hver Gang er Det, hvorom en vis Antagelse paa rette Maade skal danne sig, hvilket da, forsaavidt dette særligen fremhæves, viser sig som Det, **hvorom der spørges**, men hvilket dog selv maaskee kan trænge til en saadan nærmere Bestemmelse, at der kan blive spurgt om, hvad der da egentligen er Det, hvorom der spørges, eller hvorom der handles. Heri er der da a) noget forud **Givet**, der **fra først af** kommer fra **Sagopfattelsens** eller den **reelle Sandsnings** Side, og deels kan bestaae i givne Gjenstande, som skulle betragtes, deels bestaae i Opgaver for en Handlen eller Frembringen. Men tillige maa **ofte** være givet b) et **større Indbegreb** af Noget, hvori det Omhandlede saaledes viser sig som et medhenhørende og ved dettes Totalitet bestemmet Led, at det heraf kan fremgaae, hvorledes det bliver at bestemme, eller hvad der i Henseende til samme bliver at antage. Alt Dette bliver da nu her Det, hvorpaa Tænkningen kommer til at **gaae ud**, som paa sit saakaldte **Stof**, eller sin saakaldte **Materie**, der

da egentligen altid er det enten i selve det Givne liggende Forholds- og Sammenhængsfulde, der skal fremhæves og forfølges, eller bestaaer i Det, der skal iagttages ved en selvstændig Foretagelse af Noget. Intelligentsens egentlige Gjenstande og dens **egentlige Stof** er da altid enten det i det **Givne liggende Intelligible,** der da altid er Noget deri, som selv er noget **objectivt Intellectuelt,** eller og er det Noget, som **a priori gjør sig gjeldende** hos os, hvilket da ogsaa er noget objectivt Intellectuelt, som nu bliver os intelligibelt. — Tilstedeværelsen af noget Saadant er overhovedet Tænkningens **forudgaaende** Betingelse, ligesom synlige Gjenstandes Tilstedeværelse er Synets forudgaaende Betingelse. — Dernæst bemærke vi

2) **selve Tænkningen,** eller den iagttagende, **under**søgende, overveiende, forfølgende og derefter deels udfindende deels bestemmende og behandlende Aandsvirksomhed, der gaaer ud paa at **føre til** den søgte Antagelse og derved at føre til et Resultat. I denne Aandsvirksomhed kan Tænkningen siges egentligen **at bestaae,** men kan da i det Hele ogsaa siges at **gaae ud paa** den bestemte Tankeforfølgelse, som hver Gang behøves. I Det, som leder denne Tænkning, saa at den skeer paa rette **Maade,** bestaaer det saakaldte **Formelle i** Tænkningen. — Tænkningen viser sig **især,** naar der søges en Tilfredsstillelse for en forudgaaende, mere eller mindre enten udtrykkeligen fremtrædende, eller uformærkt tilstedeværende **Spørgen.** — Endeligen bemærke vi

3) **selve Resultatet:** a) den deels **bedre,** deels **nye,** deels baade **nye og bedre Erkjendelse,** hvortil Tænkningen leder, samt b) **Forvisningen** om dens Gyldighed, og endelig c) Erkjendelsens **Fremstilling** eller

Fremtrædelse ved en Uddannelse af det Forestillings-hele, hvori Resultatet skal objectivere sig for os (hvilken nærmest og især skeer ved Udtalelse, men og kan skee ved anden Production). Paa det her Angivne **gaaer** Tænkningen **ud**, som paa sit **Formaal**. Iøvrigt bemærkes, at baade Forvisning og Fremstilling kunne drages ind under det under Litr. a. Anførte, da ogsaa de beroe paa en Erkjenden, som endnu ikke haves.

Her er det især, at vi komme til at bemærke Forskjellen imellem a) den **reelle**, det er den, om ei i Henseende til sin Udvikling, saa dog i Henseende til sin **første Opstaaen** og sit Udspring, af Tænkningen **uafhængige** Erkjendelse, paa hvis Udvikling og Uddannelse Tænkningen da kan gaae ud, og b) den **ideelle** eller den paa en **eiendommelig ideel Sands** beroende Erkjendelse, der gaaer ud paa det i det Reelle til Grund liggende Indre, hvilket da nu selv kaldes det **Ideelle i Gjenstanden**, men ingenlunde maa betragtes som mindre Virkeligt eller mindre egentlig Værende, da det tvertimod er det mere Værende i Gjenstanden (og ogsaa ofte, endog i Handel og Vandel, har den større Pengeværdie). Cfr. § 58, Slutn. S. 226—27.

§ 64.

Vi ville nu nærmere betragte **Formaalet** for al Tænkning:

I. Tænkningen **forudsætter** ifølge det Foregaaende fra først af en uafhængigt deraf bestaaende Erkjenden af noget vist **Extrarationalt**, hvilket enten er Noget, hvori der vise sig Sammenhænge og Forhold, der af os skulle opfattes, som det deri Tilstedeværende, eller og frembyde Det, med Hensyn til hvilket der opstaae andre Opgaver. Tænkningen gaaer da fra først af nærmest ud paa denne saaledes forud givne eller reelle Erkjendens **Ud-**

dannelse og Fuldendelse. Tænkningen træder da i dens Tjeneste, saa at den kun gaaer ud, deels paa dens **Fuldendelse i sig,** beroende paa **Tydelighed, Noiagtighed** og **Fuldstændighed** i Opfattelsen af det allerede Tilstedeværende, deels paa dens **Udvidelse,** der forsaavidt kan skee ifølge Tænkning, som denne herved kan veilede den reelle Erkjendens Søgen, hvorved der da skeer Det, vi kalde **at anstille Jagttagelser** (cfr. § 53 og sammes Anm. 2).

II. Men **dernæst** fører **Forholdenes** og **Sammenhængenes** herunder indtrædende Bemærkelse og Forfølgelse til, at disse, samt hvad der med Hensyn til dem er at iagttage, have sig frem for Forestillingen **som saadanne,** og at derved et **til Grund Liggende** enten i de givne reelle Gjenstande eller for vore Foretagelser træder frem for os, ifølge **ideel Udsondren,** saa at vi enten i det givne Reelle anskue Noget som det deri værende **Indre** eller **Ideelle,** der træder frem i Gjenstanden, eller at der hos os selv i vort Indre ligger noget Saadant til Grund for Det, som af os bringes til Udførelse i det Reelle. Men dette Ideelle kan nu vorde Gjenstand enten a) for en saakaldet **abstract** Fremhævelse, saa at det tillige sees at kunne ligge til Grund i andre reelle Gjenstande, og derfor kan **gjenfindes** og **gjenopsøges** i saadanne, eller sees at kunne lægges til Grund for andre Foretagender, — hvoraf da en Erkjendelse og Fremhævelse af noget **Almeent** i det Specielle vil fremgaae, tilligemed en Erkjendelse af de mangelunde Fremtrædelsesforskjelligheder (Modificationer), hvorunder hiint kan fremtræde i disse og deres Eiendommelige eller Characteristiske; eller og b) for en **ideel Phantasieanskuelse,** hvorved det Indre paa en ganske **individuel** Maade sees som det dybere til Grund Liggende, men ganske i dets Gaaen i Eet med sit Udvortes (see videre § 68, II, b, og 5, S. 254-56, saa og forhen § 45).

Al saadan Erkjendelse, der gaaer ud paa saadant **Indre** eller **Ideelt**, kalde vi en **ideel Erkjendelse**, uden at den derfor dog **strax** er en intelligent Erkjendelse, hvorimod den vistnok kan (ogsaa i den ideelle Phantasieanskuelses Sphære) føre til **orienterende Forestillinger.**

III. Men nu komme derpaa endeligen visse udaf Tænkningen selv udspringende eller fremgaaende **mere indtrængende Fordringer** i Bevægelse, der kræve Tilfredsstillelse, idet de deels fordre, at noget Vist til Fordringerne Svarende (som naar der angaaende givne Gjenstande sporges om Sammenhænge, Slægtskaber, Grunde) skal **opsøges** i det **Givne** og være at udfinde i **Dette**, hvorved vi da gaae **explicativt** eller **analyserende** tilværks; deels føre til visse **selvstændige Behandlinger** af det Givne, hvorved Noget skal fremkomme som Tænkningens eget Værk, saa at vi altsaa skulle være De, der selv tilveiebringe Noget, som ei er givet, men dog saaledes, at ogsaa herved Tænkningens egne Grundfordringer skulle tilfredsstilles. Saaledes opstaaer ifølge en **randsagende** Undersøgelse eller Overveielse, en **intelligent** Erkjenden eller **Indsigt**, deels 1) Indsigt i det **givne** Reelle, saaledes som det er givet, saa at det bliver os **forstaaeligt og begribeligt**, hvorved vi da komme til **Begreber derom**, beroende paa en Erkjendelse af det **Begrebsmæssige i selve Gjenstandene**, altsaa paa en Erkjendelse af **Tingenes egne Begreber**, d. e. Det i dem, som, idet det bestemmer baade deres Hvorledes og Hvorfor, tillige gjør begge disse indlysende for os; deels 2) Indsigt i den **Fremgangsmaade**, vi under vor enten blot ordnende eller og reelt frembringende Behandlen have at følge, hvorved vi da maae søge at komme paa det Rene med os selv i denne Henseende, saa at det bliver os fatteligt og indlysende, **hvorledes vi have at gaae**

tilværks og **hvorfor**; saa at vi nu ogsaa her — spørgende om, hvad Sagens, d. e. enten Anordningens eller og den reelle Opgaves, overhovedet **Formaalets** Natur udkræver, — faae **Begreber**, af hvilke vi da ledes ved vore enten ordnende eller reelt frembringende Fremgangsmaader. (Angaaende alt Dette henvises til Logiken).

Anm. 1. Hvad Forholdet imellem Tænkning og **Sandsning** angaaer, da see vi, at Tænkningen ikke alene forudsætter en **forudgaaende** Sandsning, den **reelle** Sandsning, hvorved Gjenstande for Undersøgelse eller Behandling gives den, men ogsaa 2) selv **beroer paa** en eiendommelig Sandsning, nemlig en **intellectuel Sandsning**, der dog, a) forsaavidt Tænkningen endnu kun gaaer ud paa at fuldende den reelle Sandsning, kun viser sig **i Øie for det Rette** i Henseende til vor **Granskeu**, men derefter tillige b) fører til en det **til Grund Liggende** i selve Gjenstandene (vor egen Gjøren herunder indbefattet) erkjendende **ideel** Sandsning, der imidlertid dog først, naar den c) fører til **Indsigt**, bliver til en **intelligent** Sandsning. Vi adskille da a) en intellectuel Sandsning, der **kun er veiledende**; b) en saadan, der tillige er **indtrængende og ideelt fremhævende**, og c) en saadan, der er **egentlig intelligent, indseende**; til hvilken sidste vi atter kunne komme og maae søge at komme, baade ved den det Givne undersøgende, ved den ordnende, og endeligen under den reelt frembringende Fremgangsmaade.

Den intelligente Erkjenden kalde vi tillige den **rationale**, med Hensyn til, deels at den beroer paa en **Regnskabs**aflæggelse, deels at den gaaer ud paa at udfinde **Grunde**.

Anm. 2. Angaaende Begrebet **Opgave**, er her at bemærke, at Tænkningen overalt, naar den er en udtrykkelig, har en Opgave for sig, men naar denne ikke bestaaer i den blotte Undersøgelse af Beskaffenheden af en given Gjenstand, men gaaer ud paa Noget, som skal tilveiebringes, kalde vi den en **Opgave i særdeles Forstand**, men maae da skjelne imellem den blotte logiske Ordnings Opgaver og de reelle Opgaver.

§ 65.

Indsigt – som en Vaerbliven og Skuen, hvorved vi see, hvorledes, enten i en given Gjenstand, eller ved og under en Fremgangsmaade, det Ene **fører det Andet med sig**, eller det Ene **følger af eller med** det Andet, – fremkalder og fører væsentligen med sig en Anerkjendelse af det Gyldige **i dets Gyldighed**, tilmed en **paa en Idee-Tilfredsstillelse** beroende **Bifaldelse**, eller **Istemming og Samstemming**. (Cfr. § 42, 2).

Men saaledes forudsætter den, at en **vis Modsætning** er traadt frem som saadan, nemlig, at noget vist oprindeligen i Tænkningen selv til Grund Liggende er traadt det givne Reelle, med det deri fremtrædende Intellectuelle eller de derved fremkaldte Opgaver, **imøde**, som medførende de i forr. §, III. nævnte Fordringer og søgende deres Tilfredsstillelse. Al Tænkning bestemmes ifølge heraf i sin concrete Virksomhed, Gang og Retning, og altsaa ogsaa i sin hele **spørgende** Efterforskning, vistnok 1) paa den ene Side ved **Beskaffenheden af de Gjenstande**, hvormed den faaer at gjøre, forsaavidt disse fordre forskjellig Fremgangsmaade, eller føre den bemærkende Tænknings Gang i forskjellig Retning og paa forskjellig Maade; men 2) paa den anden Side dog ved visse i Tænkningen selv **oprin-**

deligen til Grund liggende, altsaa **aprioriske, Grundbegreber**, med de dertil hørende Grund**forudsætninger** og Grund**fordringer**, uden hvis Tilfredsstillelse Tænkningen ei kan komme til sit Resultat, og som især a) vise sig i de Spørgsmaal, der henvende sig til det Objective, men ogsaa b) ellers lægge deres Tilværelse noksom for Dagen, ligesom det ogsaa c) af Sagens egen Natur let indsees, at saadanne **maae** existere, da Tænkningen, som enhver anden Kraft, som f. Ex. Livet i enhver Plante, maa have sine egne oprindelige Grundlove, eller sit oprindeligen i den selv Liggende, som er grundbestemmende for dens hele Virksomhedsmaade.

For alt det Tænkningen saaledes Styrende ligger et Grundbegreb, deels om **Væren**, deels om **Eenhed, Sammenhæng** og **Consequents**, til Grund (trideels udtalt i de bekjendte tre øverste formelle logiske Grundsætninger), og det viser sig lige meget, hvad enten noget Givet skal erkjendes i sin allerede bestaaende Sammenhæng og sine Forhold og hvert Punct deri i sin derved bestemte Betydning, eller ogsaa skal af os selvstændigen behandles paa en vis Maade, saa at vi skulle bringe en vis Sammenhæng tilveie, og derved realisere en Tanke (et Begreb, en Plan o. s. v.)

I det her omtalte Aprioriske har Tænkningen sit **formelle** eller **logiske Grundlag**, hvorimod den i sin Tilsvarenhed til Beskaffenheden af Det, den hver Gang har med at gjøre, og de derfra kommende Fordringer har sit **reale** eller sin **Saggyldigheds** Grundlag; og det ligesaavel, hvor den har at gjøre med Noget, som skal frembringes, som hvor den blot skal føre til at erkjende et allerede Givet; thi ogsaa hist er baade Opgaven med de deri liggende Fordringer og Betingelser samt de derved givne

Muligheder forud givne ved Beskaffenheden af de Sager, man har med at gjøre.

Anm. 1. Men nu maa der ved denne allerede forhen (forr. §, III) omhandlede **dobbelte** ved Tænkningen regulerede Aandsvirksomhed bemærkes, at der deri er den Forskjellighed, at i den **første** (hvori vi finde os blot som undersøgende Noget, der alt er Givet) er vel det Tænkningen selv oprindeligen Bestemmende aprioriskt, men de **Begreber**, som ved den sig udviklende Indsigt i Henseende til de givne Gjenstande dannes, beroe saaledes paa dette Givne, at de derfra hentes, eller deraf uddrages, hvilket vil sige, at de udfindes som deri allerede udtrykte eller realiserede Begreber, saa at vi af Gjenstandene maae lære, hvad Begreb vi skulle gjøre os om dem. Gjenstandene maae derfor her **være til** for os, **forend** Begreberne om dem, hvorfore disse Begreber ogsaa **kaldes aposterioriske**, samt med Hensyn til, at vi ere **komne** til dem gjennem Det, vi have oplevet eller erfaret, **kaldes empiriske**. Hvorimod i den **anden** Aandsvirksomhed (hvori vi finde os som selvstændigen handlende) Forholdet for en Deel er et modsat. Gaaer nemlig her den selvstændige Foretagen kun ud paa en Ordnen for vor Overskuen (en Classification) af en i Virkeligheden given Mangfoldighed af særskilte (isolerede, enkilte) Gjenstande, saa maa vistnok ogsaa her Fremgangsmaaden ganske rette sig efter de givne Gjenstande; men ere Gjenstandene **ikke forud til**, men skulle først af os frembringes, saa maae de Begreber, ifølge hvilke de ere at frembringe og som nu tillige blive realiserede i det Frembragte, **haves forud for** den Gjenstand, som ifølge dem frembringes, og saa bliver da her **Gjenstanden** det **Aposterioriske**, istedetfor at hist, under den **blot opfattende** eller **blot**

ordnende Tænkningsvirksomhed, Begreberne vare det. Og spørges der da, hvorfra vi da erholde Begreberne, saa maa svares: fra det Tænksommes indre Grundkilde i os selv, saa at **Begreberne** altsaa blive **aprioriske.**

Anm. 2. Angaaende alt det her Omhandlede maa jeg henvise til min Logiks første Capitler.

Anm. 3. Man vil let see, at Grundforudsætningen for al Indsigt og ved Indsigt ledet Handlen i Verden er, at den Forstandighed, som gjør sig gjeldende i os indenfra, er selve den overalt i hele Verden herskende Alforstandighed, saa at altsaa her det hos os indenfra Kommende, eller det Aprioriske, og det udenfra Givne oprindeligen enten maae svare til hinanden (som da f. Ex. Naturens Mathematik og vor Mathematik maae være den selvsamme), eller maae kunne bringes til at svare til hinanden.

Anm. 4. Vi kunne her komme tilbage til (see § 17) den især af Locke fremhævede Sætning, at Sindet fra først af er som en tabula rasa (en Tavle, hvorpaa aldeles Intet staaer), og den dertil knyttede Sætning: nihil est in intellectu qvod non antea fuerit in sensibus. At den individuelle Bevidstheds hele Indhold først under Livets Gang danner sig, forstaaer sig af sig selv, og **forsaavidt** beroer **al** Erkjendelse paa **det Oplevede.** Men naar her Sandser og Forstand modsættes hinanden, saa er her Tale om, **hvorfra** den individuelle Bevidsthed faaer dette sit Indhold, og saa maa det bemærkes, at megen Erkjendelse (f. Ex. den mathematiske), ja Grundlaget for den hele Tænkning, altsaa og Grundlaget for al indtrængende empirisk Erkjenden, gaaer frem af Tænkningens egen Kilde (ex intellectu ipso), saa at, naar nu al hiin Erkjenden fremkommer, og naar nu især dette

Grundlag træder frem for Bevidstheden som saadant, saa gives der os vistnok ogsaa herved Noget, som under Livets Gang fremkaldes hos os, men Det, som da træder frem for os som noget Objectivt, kommer da til os udaf den oprindelige Forstandens Kilde i vort Indre, altsaa udaf det Aprioriske i os, — som da enhver Ting i Verden (f. Ex. enhver Plante) i sit Aprioriske, nemlig i sin oprindeligen i den selv liggende Grundnatur, har Det, hvoraf det Væsentligste hos den fremkommer. Det sees da klarligen, at Leibnitz med fuld Ret til hiin Lockeske Sætning kunde tilføie: nisi intellectus ipse, der dog oprindelig maatte være at søge in intellectu og ikke in sensibus, naar herved meentes, som der da maatte menes, den Sandsning, der ikke selv er intellectuel. — Hvad dernæst det Universelles og Algyldiges Fremtræden i os, forsaavidt det kommer frem under en anden Form, end den intelligente Betragtens Form, angaaer, da bliver at bemærke, at dets Fremtræden for Bevidstheden vistnok beroer paa en anden Art af Sands og Sandsning, end intellectus, og nu kan man da lade det nævnte „in sensibus" omfatte saadan høiere Sandsning ligesaavel som de sædvanligen ïsaar saakaldte Sandser; hvilket ogsaa i sig selv tør ligge til Grund for Det, som baade Hume og Kant have villet gjøre gjeldende. Men deraf, at dette Høiere her kommer til os ad en anden Vei, end intellectus, kan ei følge, at dets Erkjendelse ikke skulde være apriorisk; thi det kommer dog saaledes frem, at det oprindeligen i os Liggende, eller det i vor Tilværelses indre Grund sig Rørende, altsaa det Aprioriske i os, er Kilden til dets Forkyndelser og Fremtrædelser, og Grundforestillingerne derom have vi ogsaa forud for — og maae have dem forud for — de udvortes Gjenstande, om hvilke

der i Kraft deraf skal erkjendes Noget og skal dømmes; saa at de ogsaa saaledes vise sig som aprioriske.

Anm. 5. Men nu tager Sagen en anden Vending, naar vi spørge, om dog ei Alt, hvad der skal vorde Gjenstand for en Indsigt og Begriben, altsaa en intelligent Erkjenden, først maa være traadt frem for os paa en **ikke-intelligent** Maade, — **factisk, praktisk**, — forend det kan blive Gjenstand for en derpaa henvendt intelligent Erkjenden. Sætningen maatte da lyde saa: nihil est in intellectu, qvod non antea fuerit in rerum natura, og ved intellectus maatte da forstaaes den **som saadan** fremtrædende Forstandighed, og rerum natura maatte sige: den andenstedsfra og **mere** af sig selv kommende Erkjenden. Saaledes gjør nu virkelig den f. Ex. i Sproget liggende Intelligents, det Grammatikalske, derimellem endog det Syntaktiske, sig gjeldende hos Enhver, der ex usu lærer et Sprog, især Modersmaalet, førend dette Intellectuelle træder frem for ham **som saadant**; og megen Intelligents er saaledes til in praxi, førend den er til in theoria, eller i den derpaa henvendte udviklende Betragtning. — Men om **alt** Intellectuelt gjelder ikke, at Intelligentsen i os, hvorved vi her forstaae den til Indsigt henstræbende Erkjendelsesvirksomhed i os, kun kan gaae ud paa at fremhæve og udvikle Det, **vi** i saa Henseende allerede have, nemlig have og besidde i vor allerede fremtraadte Leven. Thi denne Intelligents giver ogsaa udaf sit Eget sit store nye Bidrag til denne Leven og dens Indhold; der er ikke Lidet, som **fra først af** kun kommer til os **gjennem Theorien**, eller den intelligente Betragtning. Mange mathematiske Gjenstande (f. Ex. Ellipsen, Cykloiden), mange mechaniske Opfindelser, og meget Andet ere talende Exempler herpaa. (Cfr. „Om

Poes. og Konst, Deel I, Pag. 174 ff.). Man kan altsaa **ingenlunde** sige: **nihil est in theoria, qvod non antea fuerit in usu**; thi megen **usus** skylder Theorien sit hele Opkomme, og det er da Theorien, som forskaffer os **Sagen**. — Iøvrigt bemærkes, at Theorien selv, d. e. den eftertænkende Betragtning og den derved erhvervede Videnskab selv, ogsaa hører med til Sagerne, og som alt Andet kan gjøres til Gjenstand for den nu **herover** eftertænkende Betragtning og en **herom** sig dannende Theorie.

§ 66.

Hvad endelig angaaer **Beskaffenheden af den Sammenhæng**, hvormed al Tænkning, være det som blot udfindende eller som tilveiebringende, har at gjøre, saa bemærke vi, at der gives **to Hovedarter af Sammenhæng**, og at altsaa den Indsigt søgende Tænken kan tage en **dobbelt** Hovedretning. Den kan nemlig enten gaae **a) Lighedsforfølgelsens Vei, saa at** i det Specielle det Almene opsøges og **orienterende Almeenforestillinger** dannes, saaledes, at de, idet de føre til en Ordnen og Bestemmen, hvis Gyldighed vi kunne gjøre Rede for, blive **til Almeenbegreber**, hvilke dernæst ifølge baade Ligheds- **og** Forskjellighedshensyn ordnes saa, at derved en Mængde Gjenstande – der forresten maaskee i Virkeligheden selv **Intet** have med hinanden at gjøre – sammenfattes under et **systematiskt Overblik**, hvorved der imidlertid kun bringes Sammenhæng ind i **vore** ved hine Hensyn bestemte **An- og Indordninger**, saa at Sammenhængen, om end tilveiebragt ved at agte paa selve Gjenstandenes saakaldte **Beslægtetheder**, bliver en **blot logisk**; eller b) **den reelle Sammenhængsforfølgelses Vei**, der nærmest og først er den, som fører til, at det Mangfoldige, som træder os imøde i Gjenstan-

dene, undersøges **saaledes**, at den Sammenhæng og Forbindelse, som **i selve de givne Gjenstande** knytter det Mangfoldige sammen til Eenhed, altsaa **Virkelighedssammenhængen**, kan komme til at vise sig for os saaledes, at **Gjenstandene selv** kunne blive os forstaaelige eller begribelige, hvortil da vil henhøre, at vi see, hvorledes i selve det Givne det Ene fører det Andet med sig, og hvorfor hvert enkelt Punct deri er, som det er.

Men nu bemærke vi om denne Art af Sammenhæng, at det ogsaa netop er en saadan, hvorpaa det kommer an i vor **selvstændige Frembringen.**

Hvad denne **reelle** Sammenhængs Forskjellighed angaaer, da kan den enten bestaae i en **blot Sammenhængsmæssighed** (som i det Physikalske), eller tillige i en **Planmæssighed**, men ei Mere, (som i det Mathematiske), eller i en **Hensigtsmæssighed** (som i det Organiske og i al menneskelig Handlen), eller endelig i en **dybere Eenhedssammenhæng** (som i det Psychologiskes eller det Moralskes Grundelementer); cfr. min spec. Kosmologie § 24, Anm. 3, Nr. 4, Side 80 ff.

Iøvrigt ere Forholdene her i det Speciellere de samme, som i Læren om Ideeassociationen ere bemærkede i Henseende til den objective eller indvortes Sammenhæng; see § 61, I. a—d; cfr. samme §, Anm. 6.

Anm. Ogsaa angaaende det i nærværende Paragraph Omhandlede henvises til Logiken. Endnu vil jeg dog give den Bemærkning Plads her, at Lighedsbetragtningen og Lighedsforfølgelsen kan være meget veiledende og oplysende i Henseende til de reelle Sammenhænges Udfindelse og Erkjendelse; hvorpaa comparativ Anatomie og Physiologie give store, talende Exempler.

4. Om den forskjellige Art af Sandsning og derved ledede øvrige Erkjendelsesvirksomhed.

§ 67.

Vi have, ved nu at spørge os om den **forskjellige Art af Sandsning** og den forskjellige Art af Erkjendelse, som heraf er en Følge, tilmed og det forskjellige Stof for – og de forskjellige **Sphærer** for – den frie Forestillingsforfølgelse, at see tilbage til vor hele Tilværelses Grundforhold og de herved givne forskjellige Tilværelsens Sphærer eller Kredse. (See §§ 21—29).

Vi erindre da, at vi ikke alene finde **os** 1) i Forhold til en **Omverden** (§ 24), men og 2) i et saadant **Forhold til os selv,** eller et saadant Selvobjectiveringsforhold, at vi faae at gjøre med Det, som **specielt** foregaaer i os og hører vor Jeghed til (§§ 26—29, cfr. § 25), samt endeligen 3) i et indadgaaende Forhold til **det Universelle,** hvori vi atter maae skjelne imellem et dobbelt Universelt: a) det Ene **det**, som tillige træder frem som **det Algyldige** (§ 22), b) det Andet **det,** som fremvirker og constituerer den jegiske eller autopathetiske Tragten (§ 25).

Men fremdeles have vi i alle disse Henseender at bemærke 1) alt Dette, forsaavidt det gjør sig saaledes gjeldende, at vi sige os at have med **Sagen eller Tingen selv** at gjøre, nemlig i dens concrete Virken og Tilstedeværelse, det **Reelle,** og dernæst 2) det deri til Grund Liggende, eller det deri værende **mere Indre,** det **Ideelle,** der gjør sig gjeldende ved og i Hiint, men nu træder frem for os **som saadant.** Men atter heri er at skjelne imellem a) Grundtilværelsesmaaderne, med de deri liggende Grundforhold, og b) Det, der nu **realiserer dem**, eller gjør, at

de ere til, og altsaa, som et dybere Indre, gjør sig og sit Rige gjeldende i dem. — Der er paa ethvert Punct i Tilværelsen Noget, der, som det Indre, det Ideelle, ligger til Grund i noget Andet, hvori det gjør sig gjeldende, det **Reelle**. (Endog i de høieste Sphærer indtræder denne Forskjel, og vi skjelne saaledes imellem selve Kjærligheden, Religiositeten, ja Philosopheringen, og — Kjærlighedens Idee, Religiositetens Idee, Philosopheringens Idee). I det Reelle er her det Ideelle tilstede, men kun gjennem hiint kommer dette til en indgribende Indvirken i den egentlige Leven, eller kommer til fuldeligen at fungere i os. Men saa er her da atter i dette Ideelle at skjelne imellem det **blot Ideelle** og **det Ideelt-Reelle**, hvilket sidste Udtryk betegner Det, hvorved Sammenhængsmaader og Forhold, Grundformer og Grundtilværelsesmaader gjøres til Det, de ere, ved en hertil henarbeidende Grundvirken, et constituerende virkende Første, Princip, som saa og fremdeles gjør sig gjeldende i dem; men her er nu fremdeles at skjelne imellem det **Universelles**, især det **Algyldiges** Gjørensiggjeldende i og ved sin Grundvirken, og den **individuelle Værens**, især den individuelle Levens Gjørensiggjeldende ved sin Grundvirken. — Vi have allerede i § 44 omhandlet alt Dette, men maatte her omtale det igjen.

§ 68.

See vi nu tilbage, saa bemærke vi følgende Arter af Sands og Sandsning:

I. — 1) Den **udvortes Sands og Sandsning**, som er den, hvorved **vi sættes** (det er: **fra først af komme**) **i Forhold til vor Omverden**, eller til Det, som ad **legemlig Vei**, altsaa under Rummets Form, træder os imøde, hvad enten det nu opfattes a) som indtagende og

fyldende et Rum, eller b) som fremstillende sig for os som materielt Indvirkende paa et legemligt Organ, uden selv, om det end har sin Grund i Noget i det Rumfyldende, at træde **os imøde som** rumfyldende (hvilket gjelder om Lyd, Toner, Lugt og det Smagende). De herhenhørende Arter af Sands kalde vi de **udvortes Sandser, Organsandserne,** men de kaldes ogsaa ofte uden videre **Sandserne** (i Pluralis). Iøvrigt beroer vort hele Forhold til vor Omverden paa meget Mere, end den udvortes Sandsning, der i enhver af dens særdeles Sphærer kun betinger og aabner Vexelvirkningsforholdet.

2) Den **indvortes** eller **indadgaaende subjective,** eller **indvortes individuelle** Sands og Sandsning, som man og kalder **den lavere indvortes** Sands og Sandsning (til Forskjel fra den, der, forsaavidt den gaaer ud paa det Algyldige, som saadant, viser sig som en **indvortes høiere** Sands og Sandsning). Den er atter enten **legemlig** og kaldes da **Vitalfølelsen,** eller **indvortes sjælelig** og kaldes da **især** den **indvortes subjective Sands,** hvorved da forstaaes Beqvemheden til at kunne komme til en klar og bestemt Bevidsthed om sine egne indvortes individuelle Sjæletilstande og deres Forandringer og at objectivere sig dem.

3) Den **universelle** Sands og Sandsning, der ogsaa kan kaldes den **indadgaaende objective.** — Denne kunne vi dernæst tænke os dobbelt, nemlig:

A) som den, der gaaer ud **paa det Algyldige, som saadant,** eller som aabenbarende sig for Væsener, der a) kunne erkjende dets Algyldighed, og, idet de b) yde det Ærefrygt, tillige c) sætte Priis paa det, som Værdiefuldt, Vigtigt og Magtpaaliggende. Vi have paa sit Sted (§ 22) talt om, at vi ogsaa kalde det det **Uendelige og Evige,**

og det kan, som det Ideelt-Reelle, baade træde frem paa en mere reel, saa og paa en mere ideel Maade, men i **begge** Henseender viser det sig for os, deels som Det, i hvis Magt vi fornemme, at vi maae give os hen, og som **bør at herske** i os, og som vi kun kunne tilegne os ved den Hengivelse og den Besindelse, hvormed vi saaledes lade det herske i os, deels som Det, hvorpaa al grundig Vurdering af Livets Goder maa beroe, fordi det **bestemmer det Værd,** vi have at tillægge Tingene og Formaalene;

B) som den **universelle Sands og Sandsning i autopathetisk Retning,** der hænger sammen med de autopathetiske Tilskyndelser (see § 25), men om hvilken det bliver nærmere at overveie, hvorvidt den bliver at opstille som en egen Art af Sands og Sandsning.

II. — Men nu have vi at see hen til den **blot ideelle** Sands, paa hvilken det nu beroer, at Alt, hvad vi ved alle de hidtil nævnte Arter komme til Bevidsthed og Kundskab om, forfølges og erkjendes i sine indre Sammenhængsmaader og **Grundforhold,** saa at det heri **til Grund Liggende** træder frem for os. Da det er denne Sands, hvorved det **Mangfoldige** i alle hine sig for os aabnende Erkjendelsers Sphærer kommer til at fremstille sig for **os i sin Eenhed,** hvorhen tillige hører, at det **Blivende,** det **Constante,** sees i det Vexlende og Foranderlige, saa viser den sig som en saadan, der a) forudsætter Noget, hvilket paa anden Maade først er givet, og dens Sandsninger kunne derfor kaldes de **middelbare Sandsninger,** men tillige viser den sig b) som en **medierende** Sands, da formedelst samme det Mangfoldige forenes til Eenhed. Og endelig kan den, med Hensyn til, at den lige meget kan træde opklarende til Gjenstandene for den lavere og for den høiere Sandsning, kaldes c) den i **Midten staaende**

Sands. — Iovrigt viser den sig ei blot ved det Givnes Opfattelse og Erkjendelse i dets Givethed, men og i Udfindelsen af Det, som skal ordne vor egen Gjoren. — I Almindelighed kunne vi og kalde den **Eenhedssandsen,** eller **Sands for Eenhed og Heelhed,** samt for **det Constante i det Foranderlige.** — Til dens første Fremtræden hører **Sandsen for Orden** (der hos Børn i Forbindelse med en Drivt dertil allerede meget tidlig lægger sig for Dagen, som da og Virkelserne af Sammenhængs-, Aarsags- og Lighedsideen ei alene hos Børn strax fra først af komme frem, men ogsaa hos Dyrene overalt ligge til Grund).

Men denne Eenhedssands er nu en dobbelt, idet den **enten** mere har **en generel** Retning, eller mere en **individuel** Retning, hvilket **her** vil sige, at den **enten** a) har en Retning til deels at opfatte det **Almene**, som Almeent, for derunder at **indordne og indbegribe de** mange Ting, hvorved da Grundlaget for megen henførende Dommen danner sig; deels at arbeide hen til saadan Sammenhængsforfølgelse, som fører til **Indsigt**, altsaa er den mere egentlige Tænknings Sands, der fører til at forstaae Noget, ja at forstaae sig paa det (§ 64, II, a, og III og § 65); **eller ogsaa** b) gaaer ud paa individuelle og concrete Gjenstande, for at skue ind i dem, **som saadanne**, eller skue ind i deres **individuelle Naturer og Eiendommeligheder,** saa at den lader disse hæve sig frem for en vis **ideel Totalskuen**, hvorved da, ikke et Almeent, men et **ideelt individuelt Totalt** kommer til at blive til Gjenstand, – ei for en til en **Begriben** hensigtende Forfølgen, – men blot for en **ideel Skuen,** men det en saadan hvori **Indre og Udvortes,** idet hiint skues i sin Udtræden i dette, ganske gaae **i Eet** for os (§ 64, II, b.). — Saaledes komme vi da til, ved Siden af de forhen omhandlede Arter af Sands og Sandsning at anføre:

4) den **intellectuelle** eller **den i Forstanden liggende** Sands og Sandsning, hvorom bliver at bemærke, at den – foruden at have sit Eiendommelige at gaae ud paa, nemlig deels Det, som fører til Erkjendelsen af det Almene og det Charakteristiske, deels Det, hvorpaa Indsigten saavel i Tingenes Natur og Væsen, som i Henseende til vor Ordnen og vor Frembringen, beroer, – desuden træder fremhjelpende til alle de øvrige Arter af Sandsning;

5) **den til Phantasien henhørende** Sands og Sandsning, som vi ville kalde **den ideelle Phantasieanskuelse**, skjønt den kun, hvor den ytrer sig med en vis Grad af Klarhed og Bestemthed, er egentlig Anskuelse.

Denne sidste gaaer ud paa, saaledes at sætte os i Stand til at opfatte og forfølge **det indre Individuelle**, især de indre eller ideelle **Individualiteter**, eller de saakaldte **Charakterer** hos Individer, at de med en vis Eenhed og Heelhed træde frem for os udaf deres mangelunde vexlende Ytringer, saa at vi ikke blot anskue dem som det indre Ene og Hele i disse deres Fremtrædelser, men nu ogsaa kunne føres til, i en Gjenfremstilling at **anskueliggjøre** (ikke begribe og begribeliggjøre) dem i denne deres Udtræden i det Concrete. Denne Sands og Sandsning er en væsentlig Deel af den digteriskt-konstneriske, saavel hvor denne ligger til Grund for en tilsvarende Productivitet, som hvor det kommer an paa at opfatte og nyde et Digter- og Konstværk; i Skuespillerkonsten sees den især. Men ogsaa i det daglige Liv viser den sig under vor Omgang med Mennesker og Dyr, og en vis Naturopfattelse af Tingenes hele saakaldte habitus (Væremaade) hører herhen. Ja, naar Maleren saaledes forfølger Sollyset i al dets vexlende Spil, at han bliver hjemme heri,

saa er den Skuen, der saaledes uddanner sig hos ham, at regne herhen; end mere Musikens Opfattelse i Henseende til det til Sjælen Talende i den. (Cfr. iøvrigt § 44, S 173 ff., samt det Følgende paa sit Sted i Læren om Phantasien. See og i mit Philos. Archiv og Repert. Afhandlingen om den intellectuelle Anskuelse, under hvilket Navn den ideelle Phantasieanskuelse er bleven medindbefattet).

Anm. 1. Visse **Samvirkninger** af flere Arter af Sands danne undertiden saadanne synthetiske Eenheder, at de nævnes og kunne nævnes som eiendommelige **specielle Arter**, men ogsaa kan man nævne mange Arter, som **simpelthen** henhøre under en vis Hovedart. Digter- og Konstnersands, musikalsk Sands, Naturforskerøie ere Exempler paa det **første** — religiøs Sands, moralsk Sands, Skjønhedssands, mathematisk Sands paa det **sidste** Slags Arter.

Anm. 2. Naar vi agte paa, hvad der i Menneskers Forhold til Mennesker (ogsaa til Dyr, ja til andre Gjenstande) viser sig i det **Sympathetiske**, kan det Spørgsmaal opstaae, om ei en **udvortes** sympathetisk Sands er at nævne. Men en saadan kan dog neppe, i Henseende til Erkjendelsen, opstilles som en egen Art af Vei til at komme til Bevidsthed om Noget, hvorimod en egen Følelsens Modtagsomhed vistnok her viser sig. Hvad der ved saadan Sympathisering kommer op for Bevidstheden og objectiverer sig for os, vil altid henhøre til Det, som gjennem de forhen opstillede Sandsninger træder frem for os.

Anm. 3. Til Sands svarer **Sandselighed**, men dette Udtryk bruges dog **især** kun med Hensyn til den med Fornemmelserne forbundne Behagelighed, og betegner da Tilbøieligheden til at søge og at følge en saadan.

saa at noget Subjectivt kommer til at raade istedetfor det Algyldige og dets Fordringer. — **Sensibilitet** svarer ogsaa til Udtrykket Sands (cfr. § 8), men naar der tales om Mennesker i indvortes sjælelig Henseende, faaer Ordet Sensibilitet i Almindelighed en snævrere Betydning, idet det da betegner Følsomheden, især en vis Art deraf, forsaavidt den virker for stærkt.

Anm. 4. De **to først anførte** Hovedarter af Sands og Sandsning, hvilke vi kunne kalde de lavere, ere **blot reelle**; hvad der i eller hos deres Gjenstande skal erkjendes paa ideel Maade, maa beroe paa en af de andre.

Den **tredie Art** kan, da den er af ideel-reel Natur, baade træde frem paa en **mere reel** og paa en **mere ideel** Maade, idet vi baade paa contemplativ og paa sympathetisk Maade kunne tiltales af det Universelles Forkyndelser, saa at vi baade gjennem en vis Bevægethed deraf (som f. Ex. i Troen), saa og gjennem Aandens Øie derfor, kunne komme til at vaerblive og sandse (innewerden) hvad der i denne Sphære er at erkjende. (See § 22, S. 107 og 109, samt § 42, 3).

De **to sidste**, eller de blot paa Eenhed og Heelhed udgaaende, Arter af Sands og Sandsning, maatte synes kun at kunne være ideelle, idet deres Gjenstande netop blot er Noget, som udgjør det Indre i et vist Reelt; men dette Ideelle kan dog nu d e e l s blot gjøre sig gjeldende praktisk eller in usu, saa at det kjendes alene ex usu, d e e l s kan det fremhæves **som saadant**, saa at en ideel Udsondring og Fremtræden finder Sted, og først da viser det sig i en derpaa henvendt Beskuelse. Hist træder det da mere reelt frem, her først egentlig ideelt.

Anm. 5. Ved at omhandle Forholdet deels imellem lavere og høiere, deels imellem reel og ideel Sandsning, føres vi til at mindes følgende Anselmus's bekjendte i nogle Steder i hans Prosol. 1. de fine trin. 2. forekommende, af Schleiermacher uddragne og sammenstillede Ord, der staae som Motto foran for Schleiermachers Dogmatik, første Deel: Non qværo intelligere, ut credam, sed credo, ut intelligam. — Nam qvi non crediderit, non experietur, et qvi expertus non fuerit, non intelliget.

Augustinus siger i Bogen de fide et symbolo: „ut credendo subjugentur deo, subjugati recte vivant, recte vivendo cor mundent, corde mundato qvod credunt intelligant". Men man behøver kun at vide, hvorledes Augustinus forholdt sig i saa Henseende, og at tænke paa den katholske Anvendelse af saadan Lærdom, for at see det Mislige i den, medens det dog ingenlunde er at nægte eller oversee, at heri er Meget grundet.

Vi kunne herved bemærke, at, skjønt f. Ex. i det Religiøses Sphære Bevægetheden, Grebetheden, Troen, baade er det til Grund Liggende for Religiøsiteten, saa og er Hovedsagen i den, da Kundskab om og en intellectuel Opfattelse af Religionsbegreber endnu slet ikke er Religiøsitet, ja ei engang Religion, saa kan man dog baade sige: crede, ut intelligas, saa og: intellige, ut credas. — Paa samme Maade kan man sige: Du maa sandse (see, høre, skue, føle), for at Du kan fatte retteligen; men og omvendt: Hav Forstand og dyrk Din Forstand, for at Du kan see og høre, skue og føle retteligen. Man kan ligeledes sige: ama, ut cognoscas et intelligas amorem; men man kan ogsaa, omvendt, bemærke, at en sund Intelligents gjør, at Kjærligheden bliver sund. Den simpelt

sandsende saavelsom den sympathetiske Erkjenden paa den ene, den intelligente paa den anden Side – den ligefremme enten sandselige eller følelsesfulde Bestemmethed og Bevægethed, og Det, som kommer fra Overveielsens Side, – maae gjensidigen gribe opklarende og berigtigende i hinanden. Skjønhedens Rige, derunder Musikens, som slet ikke er bygget paa Fornuftovervejelses Grundlag, kan i een, – Astronomie, som lærer os Grundforholdene at være aldeles andre, end det i Erfaringen Fremtrædende viser dem, kan i en anden Henseende – her give talende Exempel.

Man kan ogsaa tale om at **leve i Det**, hvad man troende har optaget med Pietet og Ærefrygt (vivere in eo, qvod credendo pie et verecunde acceperis).

a. Den udvortes Sandsning.

§ 69.

Ved den **udvortes Sandsning** og **Organsandserne**, ved Hjelp af hvilke den skeer, bemærke vi allerførst, at der i Det, hvorom vi herved komme til Forestilling, er

A. Noget, som det hører **enhver Sands i Særdeleshed** til at opfatte, saa at det ordentligvis kun existerer for den, og at altsaa i denne Henseende, hvad der existerer for een Sands, ikke existerer for den anden Sands; dette er det egentligen umiddelbart Sandsede (det Synlige, hvortil Farverne, det Hørlige, hvortil Tonerne, det umiddelbart Følelige, hvortil Varme og Kulde henhøre, o. s. v.); det er dette, med hvis Opfattelse Organsandserne, som saadanne, have at gjøre, i hvilke da det oprindelige (aprioriske) organiske Grundlag for al Sandsning forsaavidt maa ligge; see § 24, S. 117; § 5, Slutn.; § 54, Anm. 8, S. 210; § 8, Anm. 8, 3, S. 61. Dernæst er der

B. noget Andet, som er **fælleds for flere forskjellige Sandser**, men dog maa henregnes til den udvortes Sandsning, skjønt det egentlig ei opfattes ved selve Organsandserne, men kun formedelst den til disses umiddelbare Virken trædende, ved en Reflexion ledede, Imagination; vi mene herved Det, ved hvilke det umiddelbart udenfra Paavirkende opfattes i sine udvortes Forhold, d. e. i sine Rums- og Tidsforhold. En **egen Sands for Rums- og Tidsforhold** bliver her at bemærke som den, der hører med til Opfattelsen af de udvortes Gjenstande i deres **Udvorteshed**; og denne Sands er saa meget mere særlig at anføre, som den har sit særegne aprioriske Grundlag i de tilsvarende Indbildningskraftens aprioriske Grundanskuelser, nemlig selve Rums- og Tidsforestillingen, der høre med til Det, som ifølge Menneskets Grundnatur gjør sig gjeldende indenfra.

§ 70.

A. Ved enhver Art af Organsands blive, som **færdeles udvortes** Betingelser for den Sandsning, der ved samme skal finde Sted, at bemærke:

a) Det for enhver Art af saadan Sandsning eiendommelige **Organ** og dets Communication med sensorium commune, Hjernen, formedelst den fornødne Nerveforbindelse imellem Hjernen og Organets **nervøse Partie**, hvilket, som det egentligen afficerede Partie, bliver at adskille fra Organets **blot modtagende** og Indvirkningen til det nervøse Partie paa rette Maade og i rette Forhold **henledende** Partie; hvorved dog er at bemærke, at den nærmeste udvortes Betingelse for Sandsningen og det i saa Henseende tilsidst Bestemmende er det fornødne Partie i selve Hjernen, hvor derfor ogsaa de fra

to Sider, altsaa dobbelt, indtrædende Virkninger ved de Sandser, som have **dobbelte Organer**, maae antages i den sunde og normale Tilstand at gaae sammen til een Totalvirkning; ligesom det ogsaa er paa denne, og ikke paa Det, som blot underveis kan danne sig, at Sandsningen tilsidst beroer; — hvilket maa komme i Betragtning, baade naar der skal tages i Overveielse, hvoraf det kan komme, at visse Sandseaffectioner hos visse Individer ikke gjøre den tilsvarende Virkning, uagtet der i Organet Intet er, som hindrer Indvirkningen ganske at naae hen til det nervøse Partie, og dette selv maa antages ikke at have lidt Noget (f. Ex. i Tilfælde af Svimmelhed, Drukkenskab); saa og naar der, hvad Synet i Særdeleshed angaaer, spørges, hvorfor vi ei see alle legemlige Ting paa Hovedet, da dog Billedet paa Diets Nervehinde, Nethinden, danner sig paa Hovedet, hvortil er at svare, at det jo ei er Billedet paa Nethinden, som sees, men selve Gjenstanden, hvis Deles Plads for Synet da jo, forsaavidt denne skal tænkes at bestemmes ved de legemlige Forhold, maa beroe paa den Retning, i hvilken Lysvirkningen skeer, og efter hvilken den derfor og af Sjælen henføres til sin Plads.

b) En **tilstedeværende Gjenstand**, som sandses, idet den indvirker paa Organet, dog i et passende Forhold til dette, hvorved da blandt Andet den forholdsmæssige Afstand kan komme i Betragtning. Det bliver da en Følge, at kun det **Positive, Nærværende** og aldeles **Individuelle**, ikke det Negative, Fraværende, og Almene, kan blive Gjenstand for den udvortes Sandsning, da denne hver Gang beroer paa og bestemmes ved den bestemte Indvirkning paa Sandseorganet; kun at Organet endnu kan være i den derved fremkaldte Action ganske

kort efter, at Gjenstanden ei længer er tilstede, saa at en ganske kort **Eftervirkning** kan finde Sted. (Der maa iøvrigt agtes paa, hvad Udtrykket „Nærværende" i denne Sammenhæng betegner; man vil ogsaa let see, hvor Meget paa **Erindring** og **Slutning** Beroende, der er i en Opfattelse, naar det f. Ex. hedder, at man seer, at der Ingen er i Stuen, at man hører Nogen kommer listendes; at man seer, at Vandet er frosset; hører Den og Den komme; o. s. v.).

c) Noget **legemligen Medierende**, nemlig Noget, hvorved Gjenstanden gjør Indvirkningen paa Sandseorganet. Dette er ved Synet Lyset; ved Hørelsen ere det visse Rystelser eller andre Bevægelser i Luften eller muligt i et andet Mellemværende, hvorigjennem Lydvirkningen skeer og bringes til Øret; ved Lugten ere det fine løsrevne Dele af Tingen (være det i dampagtig eller i støvagtig Skikkelse), hvilke ved Aandedrættet føres op i den indre Næseknokkelhuulhed, og komme til at virke ind paa den Membran, som beklæder dennes indre Vægge; ved Smagen ere det opløste Dele af Gjenstanden, hvilke trænge ind i Smagsvorterne paa Tungen, dog at her ogsaa en vis Affection i Ganepartiet, der særligen paavirkes, er at bemærke; hvad endeligen den **femte Sands** angaaer (der kan kaldes Befølelsessandsen, Berøringsfølelsen, Hudfølelsen, maaskee simpelhen Følelsessandsen, uden at dog noget af disse Udtryk er tilfredsstillende, da intet af dem betegner den nøie nok), — da blive her de forskjellige Egenskaber hos en Ting, hvilke ved denne Sands erkjendes, saavelsom de forskjellige Maader, hvorpaa de erkjendes, at adskille; men vi kunne i Almindelighed sige, at det Medierende her enten er den umiddelbare **Berøring**, eller og bestaaer i visse **Handlinger**, som saaledes fore-

tages **med Gjenstandene** (ei med vort Organ), for at bringe dem til at virke ind paa vort Legeme paa forskjellig Maade, at vi netop formedelst denne Behandlen af Gjenstandene komme til at opfatte Det, vi opfatte, saa at vi altsaa her **i en særdeles Forstand** kunne siges at sandse agendo eller per actionem, eller **ved en behandlende Activitet**, der da her er det Medierende. Enhver Art af udvortes Sandsning kan rigtignok være forbunden med en vis udvortes Handlen, deels i Henseende til vort eget Organs Henvendelse mod Gjenstanden, deels i Henseende til Gjenstandens Stillelse i det rette Forhold til vort Organ; men ved de her omtalte Arter af Sandsninger ved Hjelp af Følelsessandsen ere vi i en ganske anden Henseende handlende, end hist, eftersom her **selve Sandsningen** skeer **formedelst** Behandlingen; hvorved det da tillige viser sig, at Indbildningskraft og Reflexion her **langt mere umiddelbart** træde til Sandsningen, end ved de andre Sandser. Al Sandsning overhovedet beroer paa en vis Bestemtvorden af vor ellers frie Action (see § 14, Slutn., S. 91 saa og § 41 S. 154); men ved den femte Sands, forsaavidt der her kun sandses gjennem vor egen Gjøren, fornemmes denne Bestemtvorden som saadan. (Bichat, i sin Anatom. generale I, 107, siger derfor, at Følelsessandsen forudsætter en Reflexion, som ved de andre Sandser ei fordres). Det Varme og Kolde sandse vi vel ifølge en umiddelbar Fornemmen, ligledes f. Ex. Luftstrømninger, – men det Haarde og Bløde, Tunge og Lette, det Flydende og Faste, det Fugtige og Tørre, det Glatte og Rue o. s. v. sandse vi kun ved at løfte, at trykke, at bevæge en Deel af vort Legeme, især Fingrene, hen ad Tingens Overflade, eller at bevæge Tingen imellem Fingrene, eller at omfatte Tingen med Haanden, eller

lade hele Haanden gaae om den, o. ſ. v. Organet, hvorved der her ſandſes, er da at ſøge paa forſkjellige Steder; ſnart ere det de Nerver, ſom løbe til Legemets Overflade, f. Ex. til Fingerſpidſerne, hvor de iſær ere at mærke, ſnart de Nerver, ſom ſtaae ſaaledes i Forbindelſe med visſe Muſkler, at de lede Fornemmelſen af de Virkninger, ſom ved disſe finde Sted, hen til sensorium commune.

Anm. 1. I tre Grunde kan det her ligge, at Sandsningen kan blive illuderende, d. e. lade Gjenſtandene fremſtille ſig anderledes for os, end de i ſig ſelv ere (cfr. § 55): a) i Noget, der har **ſin Grund i Organets** Beſkaffenhed, eller midlertidige, ſtundom ved foregaaende Sandsninger, f. Ex. af nylig drukken Viin, foraarſagede Tilſtande, eller indenfra kommende Indvirkninger paa Organet eller paa Hjerneactiviteten; (herhen hører blandt meget Andet, at miſtede Lemmer føles, ſom om man havde dem endnu, hvorom i Valentins ſtørre Phyſiol. findes en Afhandling ved § 1324; — ligeledes Apperceptionens forvirrende Virken; ſee § 51, 5, S. 191; J. V. Neergaard fortæller om ſig et mærkeligt Tilfælde af ſaadan Art i hans „Meninger o. ſ. v. ang. Idioterne“ S. 9); — b) i Gjenſtandens **Afſtand fra** (Nærhed ved eller Fjernhed fra) Sandſeorganet, f. Ex. naar Noget holdes for nær ved Øiet; eller dens **Stilling** eller andet **Forhold til Organet**, (hvorhen kan regnes at en Kugle føles ſom to, naar den under en Rullen beføles med korslagte Fingre; at der ſees en Regnbue; at et Gitter af fine Traade ei ſees langt borte); — c) i Beſkaffenheden af det **Medierende**, f. Ex. Belysningens, ſamt af Det, **hvorigjennem** Virkelſen fra Gjenſtanden kommer til os,

f. Ex. naar vi see Noget i Vandet eller gjennem en dunstfuld Luft. Hermed kan sammenstilles Echoet.

(Anm. 2.) Endnu ere her de Sandseformemmelser at bringe i Erindring, som fremkomme derved, at visse stærke Sandsevirkninger fremkalde visse **Modsætninger**, som blot have deres Grund i Subjectiviteten, men dog antage Objectivitetens Præg, som de saakaldte subjective Farver, f. Ex. naar Hvidt ved Siden af stærkt Grønt faaer et rødligt Skjær for Øiet, fordi det nervøse Partie i Øiet selv fremkalder Udfyldningen, nemlig det Øvrige af de tre specielle Grundfarver; eller naar Nattens Stilhed synes at kunne høres; eller naar i Nattens Stilhed Rumsteringer menes at blive hørte paa Steder, hvor saadanne om Dagen finde Sted, hvilket tør have sin Grund i, at, naar Øret ikke afficeres af ydre Indvirkninger, visse tilvante indvortes Virksomheder ligesom vaagne op eller af indre Grunde gjenfremkaldes.

(Anm. 3.) Hvad den her angivne Forklaring af, at man ei seer Tingene omvendt, angaaer, da kan jeg ikke see Andet, end at Valentins Forklaring, i hans større Physiologie Deel II, § 1111, Side 451, netop er den samme.

(Anm. 4.) Percipere vi selve Organet under vor Sandsning? Ved Syn og Følelse aabenbar. Sandsende bruge vi Øie, Haand. Vi fornemme vore Øine ogsaa i det fuldkomne Mørke, og fornemme den derved opstaaende Tilstand i Øiet i Lighed med en Sandseformemmelse. Cfr. Joh. Müllers Physiol. II, 270.

(Anm. 5.) Herved bliver § 55 med tilhørende Anm. at erindre.

Anm. 6. Der opstaaer her endnu det Spørgsmaal, om det skulde være muligt at sandse – eller at komme til

objectivt rigtige Forestillinger om - Ting i Omverdenen formedelst Indvirkninger og Affectioner, der komme ad en ganske anden Vei, end de fem udvortes Sandsers almindelige Veie. En saadan Mulighed lader sig ei nægte. Den indvortes reelle Mulighed eller Beqvemhed til at komme i de Nerveactioner og Hjerneactioner, hvorpaa Sandsningen i indvortes sjælelig Henseende nærmest beroer, ligger oprindeligen i Menneskeorganisationen (see de ovenfor i § 69, Litr. A, citerede Steder), ja er, hvad f. Ex. Synet angaaer, endog hos den Blinde, naar hans Blindhed alene ligger i en Mangel i det ikkenervøse Partie af Sandseorganet, tilstede, selv om han er født blind. Det kom altsaa kun an paa, at en Indvirkning ad en anden Vei, end f. Ex. Diets Vei, skeede aldeles saaledes, at den maatte sætte Hjernen, og tillige indenfra sætte Synsnerven og Nethinden, i samme Action, som den, hvori Gjenstanden, hvis den havde staaet for Diet, og havde paa almindelig Maade virket ind paa dette, vilde sat disse Organer, saa at man saae Gjenstanden for sig paa en Maade, lig den, hvorpaa man seer i Drømme, men dog saa, at Synet svarede til noget vist Virkeligt, fordi det Indvirkende førte Dette med sig. Den reelle Mulighed af en saadan virkelig Sandsning ved en Indvirkning gjennem noget andet Medierende, end det almindelige, og ad en anden Vei, end det almindelige udvortes Sandseorgans Vei (ved den saakaldte actio in distans), tør vi vist ei nægte. Saa at, hvad der i saa Henseende om saakaldte **Visioner**, især i **Drømme**, fortælles, saa og om den saakaldte **dyriske Magnetismes** Virkninger, samt om visse **Anelser** af noget Fjernt, ingenlunde strax fra først af, eller a priori, tør erklæres for urimeligt eller umuligt, og **derfor** forkastes, hvad

enten man nu vil tænke sig en galvanisk Virken eller anden saadan – muligen endnu uopdaget – Virken som det Medierende ved saadanne Fjernsyn, (paa andre Kloder maaskee noget Almindeligt), eller vil i hine Søvne- og andre lignende Tilstande tænke sig en Sjælens Tilbagesjunkenhed i en vis tellurisk Tilstand, hvori der da tænkes at indtræde et Forhold af en vis Lighed med det, – men kun i en lavere Region – som vi have i den geniale Tilstand. Jeg henviser herved til den i 1819 udgivne første Deel af min ældre Psychologie, § 22, Anm. 6 og § 55. See og mit i de skandinav. Naturforsk's Møde i 1847 holdte og i Samlingen af dets Forhandlinger optagne Foredrag angaaende Svedenborg; samt mit Skrivt om Forholdet imellem Sjæl og Legeme, Side 44 ff.

Anm. 7. Men hvorledes har det sig nu med det Slags **Anelser**, der bestaae i **Forudfornemmelser**, ja **Forudfeelser**, af noget Tilkommende, paa hvilket man mener at have ligesaa mange Beviser, som paa den nu omtalte Skuen i det Fjerne? Vi maae her for det Første fra **saadan Forudanelse** adskille den Art af **Gisning**, der fremkommer hurtigt, bestemt og forvisningsfuldt, som en vis umiddelbar og i sit Udspring dunkel Virken af Skarpsindighed, Judicium og Overblik, i Lighed med det Geniale, eller som selv noget Genialt. Hine Anelser, saafremt de finde Sted, ere af en anden Natur; thi om end stundom en saadan Anelse maaskee kun er en paa en phantasiefuld Maade fremtrædende Gisning af anførte Art, saa lyde dog de mange Beretninger om Forudanelse og Forudsigt paa Mere. Og saa spørges da, om der ei skulde kunne gives Forudanelser af en Natur, lig den, som vi maae tillægge de nys omtalte extraordinære Sandsninger,

saaledes nemlig, at en egen Art af Naturvirkning af **kosmisk** Natur ligger til Grund.

Anm. 8. Endelig bør endnu omtales, hvorfor Følelsessandsen er en Sands, hvis Vidnesbyrd, angaaende den objective Gyldighed af det Sandsede, ansees for langt paalideligere, end noget af de andres, idet vi ved Det, vi kunne tage og føle paa, langt stærkere ansee os forvissede om, at det er virkelig til, end ved Noget, som fremstiller sig for nogen af de fire andre Sandser. Det er **ikke**, fordi hiin Sands **i og for sig** i denne Henseende er af større Betydenhed, end disse; thi ved Varmt og Koldt, Rut og Glat, og i flere Tilfælde, kunne subjective Mangler eller fra det Tilvante afvigende Forhold lige saa vel skuffe, som ved de andre; (f. Ex. naar Nogen, ifølge et eller andet Tilfælde, hvorved langvarige Omslag paa Grund af Saar og Buldenskab have fundet Sted, har faaet sin Overhud (Epidermis) afskjællet paa en Haand, og denne nu har faaet en saa fiin Overhud i Stedet, at i Begyndelsen fiint Linned er for Følelsen med denne Haand, som om det var meget grovt rut Tøi; et Tilfælde af saadan Art er mig bekjendt). Men Aarsagen til, at Det, vi kunne **tage og føle paa**, kan være os vissere, baade i Henseende til sin **Figur** og i Henseende til sin **virkelige Tilvær**, er, at vi her, som **handlende** Væsener, møde en **Modstand** af Noget, som ved at **fylde et vist Rum**, paa den meest umiddelbart virksomme Maade viser sig som virkeligt tilstedeværende.

Anm. 9. Der bliver overhovedet hos Tingene i den udvortes Verden at skjelne imellem de Beskaffenheder hos dem, som beroe enten alene paa deres Forhold til det sandsende Væsen eller paa det Medierende, formedelst hvilket de ved Hjelp af en vis udvortes Sands sandses, og

de Beskaffenheder, som ei herpaa beroe, hvortil (foruden dem, som hænge sammen med Rumopfyldningen og Rumsforholdene), henhøre Jugtighed, Flydenhed, Fasthed, Haardhed, Blødhed o. s. v. Hvad hine angaaer, saa existere de kun virkeligen, forsaavidt det Medierende er tilstede; og derfor kan det med fuld Ret siges, at i fuldkomment Mørke kunne Tingene ingen Farve have, saa lidet som i et absolut tomt Rum musikalske Instrumenter vilde kunne klinge, d. e. sætte et Medium, Luft eller Andet, i oscillerende Bevægelse. Skal Farve blot sige **Mulighed** til eller **Skikkethed** til at tilbagekaste Lysvirkninger af en vis Art, saa har Tingen endnu Farve i totalt Mørke; men menes **virkelig Farve**, saa kan denne ei være til, hvor dens absolute Betingelse fattes, men den bestaaer, som virkelig Farve, i en virkelig Tilbagekastelse af en vis Lysindvirkning, forudsætter altsaa Lys som absolut Betingelse; og en vis Farveudstraalings chemiske Virkninger vilde lige saa lidet i et saadant Mørke kunne finde Sted, som dens Indvirkning paa Øiet. Derimod vilde saadanne chemiske Virkninger lige fuldt existere, hvad enten der vare **seende** Væsener til, eller ei; og **forsaavidt** kan man sige, at det Røde, Blaae, Gule ingenlunde er Noget, som **blot og alene** existerer for Øiet; men Rødheden, som Rødhed, o. s. v., kan vistnok kun siges at existere for Øiet, forsaavidt Rødhed just betegner en **synlig** Qvalitet.

Anm. 10. Da Læren om den udvortes Sandsning for en stor Deel beroer paa Jagttagelser af Forhold i Legemverdenen, finder man i Physiologierne Meget herom. Jeg vil især henvise til Eschrichts, Müllers, Carus's, Valentins; ogsaa til Darvins Zoonomie, 1ste Afdeling; see og en Afhandling i Moritz's Magazin III, 3,

48. I Goethes Nachgelass. Werke, Deel X, findes adskilligt Mærkeligt i Anledning af Purkunja Ueber das Sehen, 1819. I Puggendorfs Annalen der Physik, 42de B. 1837, Nr. 70. findes en Afhandling om Mangelen af Farvesands.

§ 71.

Ved den udvortes Sandsning maa naturligvis, som ved al Sandsning overhovedet, til den **opfattende** eller perciperende Virksomhed træde en **uddannende**, der da deels er 1) **skjelnende** (sondrende og sammenlignende), deels 2) **sammenfattende**. Cfr. § 54.

Hvad den første af disse to angaaer, da bemærke vi, at den vistnok for en stor Deel beroer paa **Skjønsomhed og Øvelse** og herved erhvervede skarpe og bestemte Almeenforestillinger, men dog fra først af forudsætter en Beqvemhed i **selve Sandseorganet** til at kunne afficeres forskjelligen ved forskjellige Indvirkninger, hvorfor Mangler i Henseende til Organet kunne medføre endog paafaldende Mangel af sandselig Skjelneevne.

En særdeles Gave til at skjelne ved Hjelp af en Sands kaldes, forsaavidt Dette beroer blot paa en **Sammenlignen**, dens **Finhed**; hvorimod en Beqvemhed til ved svage Indtryk (af fjerne eller smaae Gjenstande) at afficeres tilstrækkeligen til at erholde en bestemt og rigtig Sandsning, kaldes dens **Skarphed**. Paa denne beroer Sandsningskredsens **Omfang** i **rummelig** Henseende. Af anden Art er det Omfang i **qvalitativ** Henseende, som beroer paa Finheden. Sandsens, saavelsom Sandsningens, **Reenhed** viser sig i, at intet Fremmed udaf Organismens eller den øvrige Subjectivitets eget Indre (cfr. forr. §, Anm. 1.) træder ind i Sandsningen, og forvanske Forestillingen; hvorved da

dog en vis Sindets Magt over sig selv kan vise sig. Dette Sidste gjelder ogsaa med Hensyn til Sandsens **Styrke**, der bestaaer i, at den kan modstaae stærke, saavelsom langvarige Indvirkningers Overvældelse.

Anm. 1. Ved Følelsessandsen ere Finhed og Skarphed ikke saa let at adskille, som ved de andre Sandser, men vise sig her ofte i høi Grad. Naar en Fiolinspiller øver og uddanner sig, maa bestandig Haandteringen af Instrumentet ved Fingertryk, deels paa Strengene, deels ved Buens Førelse, ledsages af en fin Fornemmelse og Fornemmelsesiagttagelse.

Anm. 2. Den høie Grad af Finhed, saavelsom Skarphed, hvortil de udvortes Sandser kunne uddannes, sees blandt Andet, naar Mangelen af een af dem erstattes ved en større Uddannelse af en eller flere af de andre. Dog skeer saadan Erstatning ei alene herved, men ogsaa, og det ofte endnu mere, ved Hjelp af Hukommelse og paa flere Maader; hos de Blinde især ved Indbildningskraften, idet de efter orienterende Veiledninger, egne og Andres, danne sig indre Totalanskuelser af de Gjenstande, de faae med at gjøre, naturligvis farveløse, blot efter Rum- og Tidsforholdene og hvad de Sandser, de have, kunne lære dem. De Blinde udmale sig endog ofte efter egen Phantasie Udseender af de Mennesker, de leve med, eller møde og tales til af. Imidlertid uddanne dog Blinde ofte Følelsessandsen, Døvstumme Synet, til en saadan Skarphed og Finhed, at Dette endog har ført til at formode, at stundom Mangelen af een Sands kan medføre en forhøiet Sensibilitet i de øvrige. (Om Oberhofpferdearzt Kersting i det Hannoverske fortælles i denne Henseende i Journ. von u. für Deutschland IV St. S. 418, noget Mærkeligt om en fin Hudfølelse, som opstod, da han ved

en Sygdom blev blind og døv, og gjorde ham istand til at adskille de forskjellige Bogstaver, naar de udtaltes mod hans blottede Arm, men forsvandt, da han blev frisk). — I sine Interessers og sin derved fremkaldte særdeles Opmærksomheds Region kan Enhver, naar kun de subjective Betingelser i Organismen ere tilstede, bringe det saa vidt, at baade den uvilkaarlige Sensibilitet og den formelige Sandseiagttagelse opnaae megen baade Skarphed og Finhed. De nordamerikanske Urindvaanere, eller saakaldte Vilde, og mange Andre (Jægere, Konstnere), afgive ofte mærkelige Exempler. Hos Dem, som mangle en Sands, virker Fornødenhed og Drivt til at arbeide sig frem i Livet naturligvis til de andre udvortes Sandsers, samt til Skjønsomhedens, den intellectuelle Jagttagelses, særdeles Skærpelse og Forfinelse i visse hos andre Mennesker ukjendte eller lidet øvede Retninger. I Døvstumme-, saavelsom Blindeunderviisningsindretningerne seer man Dette i høi Grad. I Wienholdts „Ueber den natürlichen Somnambulismus" vil man finde mange Exempler anførte; ligesaa i Galls og Spurzheims store Værk i Qvart: Anatomie et Physiologie du système nerveux etc. paa flere Steder, f. Ex. Deel I, 221; IV, 98; saa og i Moritz's Magazin der Erfahrungsseelenkunde fl. St., f. Ex. Deel V, 1, 18, hvor Lugtens Finhed omtales; Schubert Gesch. der Seele 207 ff. og 288. Man vil i disse Skrivter tillige finde mange andre citerede. Diderot sur les aveugles vil jeg endnu anføre. Saa og Artiklen Blinde i Ersch's u. Grubers Allg. Encyklopädie. Særdeles mærkeligt er det, at man endog har kunnet bibringe blindfødte Døvstumme et Sprog og derved fremkalde en aandelig Cultur hos dem. Flere Exempler herpaa ere samlede i Burdachs Blikke ins Leben, 3die Bind.

Hos os er i Aaret 1855 (hos Reitzel) udkommet „Om to døvstumme Blinde i Blindeinstitutet under Dr. Howe i Boston, efter Dickens American Notes". I Sleidens Botanik er især den mikroskopiske Seen omtalt. Om den teleskopiske handler Humbold i Kosmos, 3die Deel, A., II.

§ 72.

B. Idet vi nu gaae til at betragte den til den udvortes Sandsning trædende og til dennes Fuldendelse væsentligen medhenhørende **sammenfattende** (cfr. § 71 Beg.) Virksomhed, komme vi tillige til Det, der, som henhørende til **Rums- og Tidsforholdene** og Tingenes Beskaffenheder med Hensyn hertil, er **fælleds for** flere Sandser (see § 69), men kun opfattes formedelst den i deres Sphære indtrædende Indbildningskraft og Reflexion.

Hvad **Tidsforholdene** angaaer, nemlig Tidspunct, Samtidighed, Succession, Continuitet, Tidslængde, erkjendes Dette letteligen, da Alt her strax sees at beroe, deels paa **Forhold**, deels paa det Nuværendes **Sammenfattelse med Det**, som allerede **ikke mere er tilstede** for Sandsen, men alene i Imaginationen vedligeholder sig (som det da let sees, at en Melodie, som Melodie, altsaa som successiv Tonefølge, ei kan høres alene ved den egentlige Hørelse, men kun ved det nylig Hørtes bestandige Bevarelse i Imaginationen under den bestandige nye, istedetfor den forrige indtrædende, Høren).

Men ogsaa, hvad **Rumsforholdene** angaaer, (hvor Sted, Stilling, Afstand, Bevægelse med dens Retning, Rumfyldning med de tre Dimensioner og endelig Figuren blive at bemærke), sees det let, at det Samme finder Sted, især naar Opfattelsen kun skrider stykkevis frem, og dog fører til en heel Forestilling om den hele Gjenstands Udvortes, hvil-

ken da staaer for Indbildningskraftens Anskuen, som den aldrig kan staae for den virkelige udvortes Sandsning. See det ovenfor § 54, Anm. 7, S. 207 ff. Bemærkede.

Herved bliver i Henseende til Synet i Særdeleshed endnu at erindre om, at Tingene i Almindelighed, hvad Rumsforholdene angaaer, have to Udseender: det ene er det **umiddelbare,** paa de optiske Forhold beroende Udseende, hvilket ganske bestemmes ved Gjenstandens Stilling til Diet, og tilmed forandres, naar den kommer i en anden Stilling til Diet; vi kunne kalde dette det **perspectiviske** Udseende, eller det blot **phænomenale**; det andet er det, som svarer til Tingens objective Beskaffenhed, og kan kaldes det **egentlige** eller **virkelige Udseende,** der, hvad Rumsforholdene angaaer, **aldrig** viser sig for Diet, naar Gjenstandene ere **Legemer,** altsaa rum**fyldende,** men **kun** opfattes, idet formedelst Slutning og Imagination den umiddelbare Tilsynekadelse **reduceres til** eller **føres tilbage til** Det, som vi strax skjønne at være det Rette, og som vi nu, ifølge heraf, strax forestille os, eller objectivere for os. Hvilket **som oftest** ogsaa gjelder om **Fladernes** Figurer. Hiint Udseende har (som alt bemærket § 55, S. 213) Maleren nøie at iagttage og studere; dette derimod maa Den tage til Følge, som skal behandle og benytte Tingene. Hiin kan endog behøve en særegen Opmærksomhed, for netop kun at opfatte Gjenstandene efter deres Tilsynekadelsesudseender fra det Sted, hvor han befinder sig, og ei efter deres ham bekjendte og tilvante Virkeligheds-Udseender, og kan trænge til Veiledninger af en egen Lære og Konst i denne Henseende: Perspectivlæren og Dvelse i dens Anvendelse. — Iøvrigt kan Maleriers og Panoramaers skuffende Virkning her mindes. — Endelig kunne vi her see hen til de Blinde, forsaavidt de gjennem andre Midler, end Synet, faae Forestillinger

om Figurer o. ſ. v.; ligeledes kunne de Blinde, naar de faae deres Syn, og nu ſkulle lære at ſee, oplyſe det Omtalte, idet Orienteringen i den nye for dem opgangne Synsverden længe kan være dem vanſkelig, netop endog i Henſeende til de dem ellers ſaa bekjendte Afſtandsforhold og andre Rumsforhold ſamt Tingenes Figurer.

Anm. 1. Syn og Følelſesſands ſtaae i en langt nærmere Forbindelſe med Rumsopfattelſen, end Hørelſe og Lugt, ved hvilke imidlertid dog og, ſkjønt paa en **mere** blot ſkjønnende Maade, Afſtande, Stillinger og Bevægelſer, iſær Tilnærmelſer og Fjernelſer, kunne vaerblives.

Anm. 2. Det bør her endnu bemærkes, at, medens hos Menneſkene Rumsſandſen ſynes at trænge til Uddannelſe, ligeſom Seen, Høren og anden Sandsning, ſynes en ſtor Deel af Dyrene at bringe en uddannet Rumsſands og dermed forbunden Beqvemhed med ſig til Verden fra Fødſelen af. Men det hænger netop ſammen med Menneſkets Beſtemmelſe til at være et Frihedsvæſen, at det langt mere trænger til at opdrages og ſkal opdrage ſig ſelv, end Dyrene. Cfr. § 33, Anm. 2, og § 54, Anm. 6. S. 137 og 207.

Anm. 3. At Grundanſkuelſerne af Rum og Tid ikke af Erfaring ere abſtraherede, men ſom rene aprioriſke Anſkuelſer gjøre ſig gjeldende i os, ſees iſær, naar bemærkes, at vi altid foreſtille os baade Rum og Tid ſom gaaende i det Uendelige, hvilket dog hverken nogen Erfaring eller Erfaringsanalogie eller anden Slutning af Erfaring kunde føre til. Endog det blinde Barn kommer ſnart til en Foreſtilling om et Rum langt udover Det, nogen udvortes Sandsning kan aabne for det. Man vilde ogſaa aldrig kunne være kommen til Foreſtillinger om ſaa ſtore Udſtrækninger, blot ſom dem, vi erkjende at være fra Jorden til Maanen eller Solen, derſom ei en Foreſtilling om en

Gaaen i det Uendelige af Rummet havde ligget til Grund. Tidsforestillingen er lige saa lidet at tænke abstraheret fra Erfaring.

I Henseende til Opfattelsen af de givne Gjenstandes mange virkelige Rumsforhold og Rumsbeskaffenheder samt Tidsforholdene, saaledes som de i Virkeligheden ere givne, er fremdeles at bemærke, at det Arithmetiske og Geometriske, – som Jagttagelse og Overveielse snart vil lære os at erkjende som Noget, der gjør sig gjeldende reent a priori, – ligger til Grund for al Opfattelse af hine Virkeligheds-Forhold. Tællingen, Maalingen, Forestillingen om ret Linie, Retvinkel, Cirkel, Qvadrat o. s. v., kan vel være foranlediget af noget i Omverdenen Givet, men ei være os givet fra dennes Side, da enhver Vaerbliven og Jagttagen af det Saadant i Virkeligheden Herhenhørende forudsætter, at det Tilsvarende allerede indenfra a priori er traadt frem for os; thi først dette kan bringe til at blive Sligt vaer i Omverdenen. Det danner overalt det aprioriske Grundlag for al vor Opfattelse af det Rumlige og det Tidlige i Virkeligheden.

§ 73.

Overveie vi nu tilsidst vort **hele Forhold til vor Omverden**, forsaavidt der endnu kun er Tale om at opfatte denne, og komme til fuldelig Forestilling om den, saaledes som den aabenbarer sig i Rum og Tid, altsaa aabenbarer sig for den totale udvortes Sandsning (uden at der endnu er Tale om at trænge ind i dens Natur og Væsen, eller om det Sympathetiske), saa bemærke vi, at det kun er gjennem en paa Reflexion og Imagination, eller Forholdsforfølgelse og Forestillingsdannelse, beroende **Orientering**, (hvorved vi forstaae at **finde sig saaledes til Rette,**

at man bliver hjemme i Forholdene, og med Frihed og Sikkerhed rører sig i dem, i Samstemming med deres objective Beskaffenhed), at vi komme til en saadan Totalforestilling om denne vor hele Omverden, at den, uagtet kun en ringe Deel af den hvert Dieblik egentligen sandses, bestandigen staaer heelt for os, og det ligesaa umiddelbart, om end kun for Imaginationen, som om vi umiddelbart sandsede den; dog at vistnok dette Imaginationsbillede ikke kan have det Virksomheds- og Affectionsfulde og tillige Indholdsfulde, som alt Det, der virkelig sandses, men mere eller mindre bliver schematiskt. Men det er dog altid kun formedelst dette indre Totalbillede, at vi røre os i vor Omverden, som i en Totalitet, der i sin Heelhed bestandig staaer for os, ligesom det er en saadan, vi leve os ind i under al vor Sandsning, hvis bestandigen kun enkeltvis eller stykkevis indtrædende Opfattelser gaae ind i denne indre totale Indoptagelse; saa at ogsaa her Makrokosmen kun kan blive den, hvori Individet kan komme til at leve retteligen og fuldeligen, forsaavidt den mikrokosmiseres i det. Med dette Totalbillede sammenholdes alt nyt Enkelt, og findes nu her en Usamstemming, saa beroer her Alt paa, om enten her i det Enkelte er indtraadt en Illusion, eller en objectiv Omskiftelse, eller ogsaa vort Totalbillede har havt en Mangel, som nu maa rettes.

At under hiin Orientering alle saakaldte Kategorier, det er Forstandens oprindelige Grundfordringer og ledende Grundforestillinger, gribe ind med, og at det kun er under Præsidium eller Overbestyrelse af saadanne, at den hele udvortes Verdens Opfattelse kan finde Sted, og at altsaa noget Aprioriskt af intellectuel Natur (deels noget Logiskt, deels noget Mathematiskt) her bliver det sidste og totale Medierende imellem os og vor Omverden, følger ligefrem

deraf, at den herved indtrædende Imagination ledes af en Reflexion (cfr. § 24, og § 51, 3.), og at denne er en Tænkning (see § 63), samt at her Rums- og Tidsforhold ere at opfatte (§ 72, Anm. 3); — dog at her endnu ei er Tale om den Tænkning, der gaaer ud paa det Ideelle og det Forstandsmæssige, som saadant, men kun paa den, som — hyppigen uformærkt — maa veilede Opfattelsen af Omverdenens Gjenstande i deres rette Forhold og Sammenhænge, hvor da naturligvis den reent aprioriske Grundforudsætning, at der ere Sammenhænge og Sammenhængsforhold, deriblandt Aarsagsforhold, at der ere Ligheder, at Tingene ere noget Vist, o. s. v., samt en Jagttagen af Maal, Linieforhold m. M., — ligger til Grund.

Forresten er det bleven oplyst forhen, at her ogsaa er noget **Apriorisk i legemlig Henseende,** da Sandsningens objective Gyldighed forudsætter en Organisation, som oprindeligen saaledes er organiseret, og hvori der bestandigen saaledes virkes ud fra et indre Livs- og Virksomhedsgrundlag, at til **enhver** udenfra kommende Indvirkning kommer der at svare en **eiendommelig** Virken i Legemets Indre, hvortil da Dispositionen eller den reale Mulighed saaledes maa være given i Individets oprindelige Natur, at denne tillige medfører, at med en vis bestemt legemlig Action (i Hjerne- og Nervesystem) en vis bestemt Forestillingsaction altid og uadskilleligen følger, og ingen anden end netop den. Cfr. § 24, Anm. 1 og § 54, Anm. 8.

I Ideen om Verden som en Totalorganisation, i hvilken alt Enkelt ud fra sit Subsistentspunct virker saaledes, at det ifølge sin egen oprindelige Natur samstemmer med den store Heelhed, og denne med det, ligger da tilsidst Grundlaget for vor Tillid til og **Forvisning** om **vor Sandsnings Realitet,** nemlig **i det Hele,** eller i

Henseende til Grundlaget og Totalforholdet, altsaa og i Henseende til Det, som **kan** danne sig og fuldende sig, naar ingen Forstyrring indtræder; thi i **det Enkelte** er Forholdet endnu først **paa Veie til** at danne sig, og saa længe bestaaer altsaa hiin Samstemming ikke fuldeligen, men kun som en sig dannende og fremarbeidende, under hvis Fremgang et Spillerum for megen mulig Feiltagelse og Vildfarelse aabner sig, især for **det** sandsende Væsen der, som Mennesket, tillige herunder, som Frihedsvæsen med egen Raadighed, skal udvikle og uddanne sig selv, og derfor selv, som nærmeste Middelpunct for sin Tilvær, skal sørge for sin hele Antagen, Dømmen og Virken, men i denne Henseende endnu befinder sig i sin Vordelse og Fremadkæmpelse.

b. Den indvortes subjective Sandsning.

§ 74.

Til den **indadgaaende** eller **indvortes subjective Sands** eller **individuelle Sands** (see § 68, 2.) hører

1) den **legemlige Vitalfølelse,** der nærmest gaaer ud paa vort indvortes legemlige Befindende, især Vel- eller Ildebefindende, og saaledes især kun kommer til at føre til bestemte Fornemmelser, naar legemlige Hæmmelser, Standsninger eller Ulemper fremkomme, samt senere, naar disse overvindes og en Helbredelse indtræder; men den vilde ikke kunne nævnes som en **Sands,** altsaa en Erkjendelsesmaade, dersom den ikke tillige førte til bestemte Vaerblivelser og Forestillinger; men saadanne danne sig her aldeles, ja de forskjellige Slags Smerter og andre indvortes Legemsfornemmelser faae endog bestemte Navne, og apperciperes altsaa, og en vis Jagttagelsesdrivt og dermed forbundne Jagttagelsesaand kan i denne Henseende meget vel opkomme. — Men af større Betydenhed er

2) den **indvortes sjælelige subjective** eller **individuelle Sands**, der bliver det **første** Grundlag for Menneskets indre **Omgang med sig selv**, og for det Opsyn med og den Omsorg for sig selv, som bør at indtræde. Denne Art af Sandsning, hvis Definition er given i § 62, 2, hvortil her henvises, forudsætter en **Reflexion paa sig selv** (af anden Art end den Reflexion **over** Noget, som hører til Tænkningen), og træder især stærkt frem, naar Mennesket **gaaer i sig selv**, som det kaldes, hvorunder Mennesket da henvender en særdeles Opmærksomhed paa Det, som det forhen i sit Indre lod gaae sin egen Gang af sig selv. Iøvrigt bliver herved at erindre, at Reflexionen paa sig selv, der vistnok bestandigen under Livets Gang maa have sine Tider og ogsaa finder sine Anledninger, kan gaae saa vidt, at den fører til en **Hildethed i sig selv** under et saa fremherskende bestandigt Selvhensyn, at den til den sunde Leven, under Sindets Henvendelse paa og Haven at gjøre med noget Andet, end Jeget selv, hørende **sunde Selvforglemmelse** derover alt for lidet kommer til at herske.

Det Grundede i at opstille den her nævnte Sands som en Sands for sig, er aabenbart. Men vi maae nu her agte paa dens Forskjellighed fra 1) **Bevidstheden overhovedet**, eller den Medviden med sig selv, som finder Sted under al Art af Sandsning, hvorhen saa Opmærksomheden vender sig, istedetfor at her netop Opmærksomheden kun henvender sig paa det egne Indres Tilstande, altsaa noget vist Bestemt blandt alt det Meget, som man i sin Medviden med sig selv kan have med at gjøre. Endvidere maae vi agte paa den her omhandlede Sandses Forskjellighed fra 2) **andre Arter af indvortes Sands**, (i hvilken Henseende der f. Ex. i Fornemmelsen af, at man har gjort sig

skyldig i en Brøde, maa skjelnes imellem a) Samvittighedens **Dom**, som beroer paa Sandsen for det Algyldige, og b) Det, som lader os føle os selv som Gjenstande for denne Dom, hvorved Bevidstheden om Noget hos os selv ligger til Grund); fremdeles fra 3) den i Lighed med den udvortes Sandsning imaginerende **Indbildningskraft**, der viser sig deels i Gjenfremstillinger, deels i selvstændige Frembringelser; ligeledes 4) fra den indenfra udtrædende Forestillen, hvorved Det, som indenfra gjør sig gjeldende hos os, objectiveres af os; jfr. § 54, Beg., og længere hen § 90, c; og endelig fra 5) **Følelserne** og vor hele Sensibilitet med Hensyn til disse, hvorved bliver at bemærke Forskjellen imellem at a) **bevæges af** visse Følelser, saa at de selv herske i os, og at b) **henvende Opmærksomheden** paa dem, for at iagttage dem. Først hermed er det, at her den indvortes Sandsning begynder, og det saa, at selve Følelserne da høre op at herske, idetmindste med den forrige Styrke, idet nu i deres Sted Sindets Henvendelse paa dem kommer til at begynde at herske, om ei alene, saa dog tilligemed Følelserne, under deres Dæmpelse eller Tilbagetræden.

Men herved komme vi overhovedet til den Bemærkning, at, naar anden Sandsning, for fuldeligen at finde Sted, fordrer sin Gjenstands fulde Tilstedeværelse, saa fordrer denne Sandsning, at denne ei mere finder Sted, eftersom en Sindstilstand i det Øieblik, den skal iagttages, hører op, og giver Plads for den Sindstilstand, hvortil nu selve denne Iagttagen fører, saa at hiin kun kan iagttages, efterat den, idetmindste tildeels, er forbi og kun i en Reproduction staaer for Forestillingen, hvilken Reproduction dog kan være ligesom en Efterklang af Følelsen selv. See herved Om Poes. o. Konst, første Deel, S. 372 ff.

Anm. 1. Dyrene kan man neppe tillægge den indvortes sjælelige subjective Sands. De **fornemme** vistnok indre Sjæletilstande, og kunne vistnok mindes dem, men de objectivere sig dem neppe saaledes, at de komme til at **sandse** dem. Jeg vil herved vise hen til det af mig om saadan indvortes sjælelig Sands i Litteraturtid. for 1832, Nr. 43, Side 676 ff. Fremsatte.

Anm. 2. Endnu bliver her den **Samvirkning** af indvortes subjectiv Sandsning med udvortes Sandsning at bemærke, som ligger til Grund for det psychologiske Studium (see § 3). Vi komme kun retteligen efter, hvad der monne foregaae i Andres Indre, naar vi, som det kaldes, sætte os ind i deres Tilstande, det vil sige, saaledes sympathisere med dem, at vi, idet vi i Imaginationen sætte os i deres Sted, bevæges paa en Maade, lig den, paa hvilken de bevæges, saa at vi nu i vort eget Indre fornemme det Samme, som rører sig i dem; hvilken **Sympathie,** ifølge et Slags **harmonia præstabilita,** her bliver det Medierende for den Art af Sandsning, som i denne Henseende er en Betingelse for et fredeligt og deeltagelsesfuldt Samliv med andre Mennesker. Cfr. Om Poes. o. Konst, I, Side 28 ff.

Anm. 3. Ved den **Hildethed i sig selv,** der kan blive en Følge af en for stor Reflexion paa sig selv, er at bemærke, at den kan vise sig i forskjellige pathologiske Tilstande, eller Sindsstemninger og Tilbøieligheder, af sygelig Natur, som enten kunne antage a) den selvbehagelige og forfængelige, eller b) den selvreflexionssyge og grublende, eller c) den i særdeles Forstand jegiske og egensindige Charakteer. See herom min psychologiske Pathologie (min tidligere Psychologies anden Deel), § 47 og § 67, Pag. 135 ff. og 218 ff.

(**Anm. 4.**) Her bliver at see tilbage til det forhen (§ 13, Anm. 1.) om Indadvendelsen i sig selv Bemærkede.

c. **Sandsen for det Algyldige.**

§ 75. Anm 7, 8 Cons

Vi skulle nu betragte den **høiere Sands** eller **Sandsen for det Uendelige og Evige**, hvis Begreb vi bedst bestemme ved at sige den at være Sandsen for **det Algyldige**, forsaavidt det træder frem **i sin Algyldighed**, hvilket det gjør **paa de to i** § 62, 3, A, **angivne Maader.**

Men her bliver nu nærmere at overveie, om en særegen Sands her virkelig gives, hvilket da deels kan indsees af den menneskelige Tilværelses Grundforhold og Selvbevidsthedens Væsen, deels kan paavises ved at iagttage, hvad vi i saa Henseende finde i Virkeligheden.

I første Henseende bemærke vi, a) at Selvbevidsthedens Væsen hos Mennesket ligefrem fører med sig, at Det, hvad der hos Dyret i dets instinctmæssige Leven inderst er tilstede og er virksomt, — nemlig som den alvirksomme Natur (**natura naturans**), ved hvis indre Grundvirken den totale Tingenes Ordens Medfør gjøres indenfra gjeldende hos hvert Dyr paa dets Anlægs og Bestemmelses eiendommelige Maade, — dette Samme maa **som saadant** træde frem **for** Mennesket, for hvem det altsaa, idet Mennesket nu træder i et indre Objectivitetsforhold dertil, maa træde frem som Noget, der maa anerkjendes og følges som Algyldigt, hvorved det da tillige træder frem i Mennesket og for Mennesket som Mere end blot Natur, da det nu, trædende i Forhold til Mennesket, som **anerkjendende** Væsen, altsaa som Fornuftvæsen, selv nærmest træder frem som en i Mennesket

ſig rørende Alfornuft. Saaledes ſee vi Forholdet allerede i det Logiſke, det Mathematiſke, o. ſ. v. Men nu maa det b) i Mennesket ſom Frihedsvæſen tillige træde frem ſom medførende et høiere aandeligt Rige, der med ſine eiendommelige høiere Formaal ſkal komme til at herſke og uddanne ſig i Mennesket, og nu gjør ſig derfør ogſaa hos Mennesket ſom følende og villende Væſen alt Det gjeldende indenfra, hvad der hører ſaadan høiere Tilværelſe til, og Mennesket er nu ogſaa organiſeret til Modtagſomhed herfor (§ 22, S. 106), og ethvert Hovedpunct i ſaadan Modtagſomhed træder da nu og frem ſom en vis Art af høiere aandelig Sands. Thi den ſig organiſerende Livsfylde paa Jorden fortſætter ſin Fremarbeiden i Menneſkeheden og har nu da og ſit indre Søndringsfulde i ſin Udtræden. (§ 35, S. 140).

See vi dernæſt hen til Virkelighedens, altſaa Erfaringens, Vidnesbyrd, ſaa lærer den nokſom, at der gives megen Kommen til Bevidſthed af den Art, at Noget, ſom vi maae erkjende for Algyldigt, deri gjør ſig gjeldende hos os, ja at vi paa mange Maader føle os drevne og bragte til, i noget Saadant at ſøge den Veileder og Anfører, den Beſtemmer og Beherſker, vi under al vor Selvomſorg og anden Omſorg beſtandig maae ſøge at finde, og virkelig ogſaa ſøge overalt, hvor vi ſpørge om det Rette og Rigtige, hvilket altid vil ſige Det, ſom den totale Tingenes Orden fører med ſig, men det vil ſige: hvad det Algyldige fordrer. Cfr. § 33. At her med Rette kan tales om Sands, er allerede oplyſt ved § 48. (Iøvrigt henviſer jeg til mit Skrivt om Forholdet imellem Sjæl og Legeme, Side 147 ff.).

Den nærmere Betragtning vil ved Det, ſom allerede i § 9 Anm. er omhandlet, føres til at ſee, at under Sandſen for det Algyldige henhøre følgende fire: a) den religiøſe Sands, b) den moralſke Sands, c) den æſthetiſk-poetiſke

Sands (hvortil Skjønhedsfølelsen, Følelsen for det Tragiske o. s. v. henhøre), d) Grundtænksomhedens Sands.

Anm. 1. I de tre første Sphærer betegnes Sandsen eller **Modtagsomheden** for Sagen ofte ved det Udtryk **Følelse for den,** idet der da sees paa, at det paagjeldende Objective **tiltaler os**. Men vi kunne dog føle os tiltalte, ei alene paa den egentlige Følelsesbevægethedens Maade, men og paa en vis Skjønsomhedens (judicios) Maade. (Herom Mere i Anm. 3 til næste Paragraph).

Anm. 2. De indre Forkyndelser ere her iøvrigt vistnok ofte saadanne, der angaae udvortes Ting og Forhold, men det dog saaledes, at det da ikke ere disse Ting og Forhold selv, som saadanne, men derimod det Høieres Forkyndelser med Hensyn til dem, samt det hertil Svarende eller Ikke Svarende hos dem, som blive Det, den høiere Sands gaaer ud paa. Her komme da, ifølge det Givnes Forhold til visse Puncter af det Algyldiges Rige i os, deels visse indre Synspuncter og Grundbestemmelser for vor Dommen frem hos os, deels noget Tiltrækkende eller Frastødende.

Anm. 3. Endnu er at bringe i Erindring den her til Sandsen, som Modtagsomhed, svarende **Opvækkelighed** (see § 22, S. 106) og dens særdeles Fremtræden i **Genialiteten** (see § 23).

Anm. 4. Her kunne to Spørgsmaal opstaae: 1) Er her vel noget Andet, end det Algyldige selv og dets Gjørensiggjeldende, og bør da ei Begrebet om en egen hertil svarende Sands afvises? — 2) Er det ikke gjennem Overveielse og Tankeforfølgelse, at vi komme til Alt, hvad der her er Tale om, saa at det kun er ved Slutning, vi komme til det? Angaaende det første Spørgsmaal, see

ovenfor § 22, Anm. 4, S. 109; angaaende det andet ſee Anm. 3. til næſte Paragraph, ſaa og § 48 og Anm. 2 hertil.

Anm. 5. Skjønt det er Noget, ſom følger af al Sandsnings Natur, at de fem Sandsningens Grundmomenter maae viſe ſig her, tør det dog tjene til Oplaring, at vi her udtrykkeligen ere opmærkſomme herpaa. Det ſees da let, a) at her Alt gaaer ud fra **umiddelbar** enten **indre aandelig Vaerbliven** eller **Tiltalthed,** idet vi, hvor det Algyldiges Tiltalelſe ſkeer til os, være det inden- eller udenfra, maae føle os afficerede paa en hertil ſvarende Maade; b) at det juſt her gjør Meget, om Mennesket retteligen **ændſer** Det, ſom her vækkes i Menneſkets Indre; c) at det ogſaa her kommer an paa, at man retteligen objectiverer ſig det ſaaledes Givne eller Vakte ved at vide med ſig ſelv og i Foreſtillingen at **have,** ja i visſe Tilfælde endog at ſige ſig ſelv, hvad man enten har blot fornummet (f. Ex. ved et blot Skjønhedsindtryk, hvilket man har og beholder ſom et viſt beſtemt), eller erkjender ſom Noget, man har at lægge paa Hjerte, eller har at agte paa, i hvilken Henſeende den i § 54, Beg. S. 202 nævnte indenfra udtrædende, Foreſtillen, ſom vi maaſkee og kunne kalde **Udtrædelſens Foreſtillen,** bliver at erindre; d) at nu ogſaa her en **Forvisning** eller **Overbeviisning** maa indtræde, i hvilken Henſeende iøvrigt vigtige Bemærkninger ere at gjøre (hvorom i næſte §); endelig e) at Apperceptionen juſt her er af Betydenhed, for at det Vakte ikke ſkal ſtaae iſoleret, men gaae ind i os og retteligen tilegnes, ved at bringes til **at gaae heelt op i os,** hvorved først den rette fulde Sandsning indtræder.

Anm. 6. Endelig bliver her at erindre, at mange **Illusioner** og **Feiltagelser** her kunne opkomme, og at derfor megen Strid her kan herske blandt Menneskene, for en Deel som Følge af, deels at den Art af Sands, hvorom her er Tale, langt fra ikke i Menneskeheden er naaet til den Uddannethed, som Syn og Hørelse have opnaaet, men at Menneskeheden her endnu i Meget **famler**, deels at Menneskene ofte her staae i forskjellig **Stilling** (Ordet taget i aandelig Betydning) til det Paagjeldende, paa en Maade, der kan sammenlignes med den, hvori To kunne staae med Hensyn til een og samme legemlige Gjenstand, hvoraf Hver giver sin Tegning med Nøiagtighed, og dog saaledes, at to meget forskjellige Aftegninger derved kunne fremkomme. Hverken den følelsesfulde eller den judiciøse Tiltalthed give os altid det Rette og Sande.

§ 76.

Men i Henseende til a) den **Vei, ad hvilken** alt Det, der er Gjenstand for den høiere Sandsning gjør sig gjeldende hos os, saavelsom i Henseende til b) den sig dannende **Forvisnings**, saa og selve den derved opstaaende **Erkjendelses** Beskaffenhed og Art, er her et Dobbelt at bemærke, svarende til hiin Forskjel imellem reel og ideel Sandsning, som vi forhen (see især § 67 og 68, Anm. 5.) have omtalt, og ligeledes svarende til Forskjellen imellem det Contemplative og det Sympathetiske (see § 22, S. 107).

Paa den ene Maade sandse vi nemlig det sig i os aabenbarende Høiere derved, at vi føle os **grebne deraf** og sympathetiskt satte i Bevægelse derved, saa at vi bevæges **hengivelsesfuldt** derved, og i denne vor Hengivelse føle det Algyldiges Magt i sin Nærværelse i os, idet vi tillige

føle os **opløftede derved**, eller paa anden Maade fornemme noget **personligt Velgjørende** deri. Forsaavidt sige vi, at det træder frem hos os fra **Følelsessiden**, Følelsesbevægethedens Side, Grebethedens Side; vi kunne ogsaa sige: **Hengivelsessiden.** Det er da deels Følelsen for det Høieres **Værd, dets Skjønhed eller Høihed i og for sig,** deels Følelsen for dets væsentlige **Vigtighed for os**, ja Fornødenhed for os, altsaa en **Magtpaaliggenhedsfølelse,** som er i Bevægelse hos os, (hvorpaa især Samvittigheden er et Exempel). Den hertil svarende Erkjendelse bliver da den, vi have kaldet den følelsesfulde (§ 42, 3).

Paa den anden Maade komme vi til hiint Høieres eller Algyldiges Erkjendelse derved, at dei under en **Besindelse** og en Tænksomhedens Virken gjør sig saaledes gjeldende hos os, at det er ved sin **Sandhed og Sandhedsgyldighed** blot **som saadan**, det faaer Gyldighed og Magt hos os, idet et **Bør — saa bør det antages, saa bør det være** — og en hermed forbunden Indrømmelse, ja Agtelse indtræder, blot ifølge en Fornemmelse af, at det bør saa være. Naar det gjør sig gjeldende hos os fra denne Side, sige vi især, at det kommer til os fra **Fornuftsiden**; thi ved **Fornuft** forstaae vi Sandsen for det Uendelige og Evige, forsaavidt den udvikler sig hos os under **Besindelsens** Form, eller paa Besindelsens Maade og ad dens Vei; (cfr. § 9, Anm. 1, S. 69; § 22, Anm. 3, S. 109). Den kan da ogsaa vise sig som den af Opmærksomheden paa og Paaagtelsen af det i algyldig Henseende Rette og Gode veiledede og bestemmede Forstandighed.

Fra begge Sider, baade fra Følelsens og fra Fornuftens, kan der danne sig en dyb og virksom Overbeviisning om Realiteten af det Høiere, samt en hertil svarende Stræ-

den. Danner den sig fra Følelsessiden, saa bliver den i **moralsk-religiøs Henseende** især til Det, vi kalde **Tro** (fides, πίςις), forsaavidt vi derved forstaae den af Følelsen for sin Gjenstands Vigtighed og en levende Bevægethed heraf udspringende, **pietets-, tillids- og fortrøstningsfulde** Overbeviisning om dens Realitet, der viser sig praktisk virksom i en livfuld Hengivelse i denne Overbeviisnings Magt og en deraf udspringende **Magtpaaliggenhedsfølelse.** Vi sige herom ikke simpelhen **at troe,** men at **troe paa** Gjenstanden (troe paa Gud, troe paa Udødeligheden, o. s. v.). – Danner Erkjendelsen sig derimod mere fra Besindelsens Side, da kalde vi den især **Fornufterkjendelsen,** der, naar den forfølges dybere, maa blive til en philosophisk Erkjendelse (deels paa explicativ deels paa speculativ Maade).

Iøvrigt svarer der i **Skjønhedserkjendelsens** Gebeet og i de flere den høiere Sandses Sphærer, til den Forskjel imellem Tro og Fornufterkjendelse, som vi i den religiøse Sphære have, en lignende Modsætning imellem en **hengivelsesfuld Bevægetheds** Tilstand og en **besindig Anerkjendelses** Tilstand.

Naar vi sige, at de to Slags Erkjendelse, vi her have adskilt, nemlig Troen og al anden paa lignende Maade sig dannende Erkjendelse paa den ene, Fornufterkjendelsen paa den anden Side, staae i en vis **Modsætning** til hinanden, da er Dette ikke at forstaae saaledes, som om den ene skulde tænkes at fortrænge den anden, eller som om, hvor den ene herskede frem, maatte den anden træde tilbage. Tvertimod er der i al Tro, Skjønhedsfølelse o. s. v. Noget, som udgjør Fornuftsiden derved, eller er Fornuftmomentet deri, og omvendt er Fornufterkjendelsen kun da hvad den skal være, naar en levende Tro, en levende Skjønhedsfølelse o. s. v., bestan-

dig gaaer beſtyrket frem deraf. Imidlertid bliver her dog altid en væſentlig Forſkjel mellem den mere reelle Bevægethed og den mere ideelle Anerkjendelſe. (Eet er det f. Ex. at have den ſkjønſomme Sands for Ydmyghedens Betydning, et Andet at have den i Følelſen af ſelve Ydmygheden grundede Bevægethed af den og den deri liggende Følelſe for dens Betydning, ifølge en umiddelbar indre Oplevelſe heraf; Eet er det at paaſkjønne Bønnens Vigtighed paa Fornuftens Maade, et Andet er det at kjende den af ſelve den Gemytsſtemning, ſom bringer til at tage ſin Tilflugt til Bønnen; Eet er Religion og Religionsbegreber, et Andet Religiøſiteten ſelv; men den ſidſte førerer ligeſaavel til en Erkjendelſe af det Religiøſe, ſom de førſte, kun paa en anden Maade, idet man her erkjender den af den indre Oplevelſe, den indre Erfaring).

Naar man paa den ene Side kan ſige, at, hvad man hengivelſesfuldt er bevæget og opfyldt af, maa man nu tillige **med Indſigt erkjende**, ſaa kan man ogſaa omvendt ſige, at, hvad man med Indſigt erkjender, maa tillige ved en levende Følelſe derfor og Følelſesbevægethed deraf vorde **levendegjort**; og tillige — forſaavidt Forholdet ikke er et blot contemplativt (ſom ved det Skjønnes Beſkuelſe) — ved en **Magtpaaliggenhedsfølelſe** vorde **kraftiggjort** hos os.

Anm. 1. Det ovenfor i Anm. 5 til § 68, S. 258, Fremſatte maa her erindres. — Der er **iſær** Tale om **Tro**, hvor Hjerte og Følelſe, fornemmelig Pietet, Tillid og Mod, lade Det faae Gyldighedens Magt hos os, hvad hverken Øiet ſeer eller Indſigten kan gjøre indlyſende. Men Forholdet er dog ei at tænke, ſom om, naar og forſaavidt den fulde **Skuen** indtræder, **Troen** ſkulde falde bort; thi denne danner den **paa lige Linie** med hiin ſtaaende Modſætning til ſamme, der **allerede i Erkjen-**

delsens Henseende hører væsentlig med til at give Overbeviisningen eller Erkjendelsens Forvisningsfulde sin fulde Styrke. **Skuen** og **Tro** forholde sig til hinanden som Besindelsesfuldt og Hengivelsesfuldt. Cfr. § 20.

Men iøvrigt bliver her, baade hvad Troen og hvad Skjønhedsfølelsen og al anden Følelse og Bevægethed for en Sag angaaer, at bemærke, at den vistnok er langt Mere, end en blot Erkjenden, idet der i Følelsen for Sagen altid ligger en saa bestemt Følelse **ved den** og følelsesfuld Bevægethed af den med Hensyn til vor egen Tilknytning dertil og **subjective eller personlige Fyldestgjørelse** derved, at vi komme ud over Erkjendelsens Gebeet; ligesom ogsaa det her med det Hengivelsesfulde forbundne **Drivtfulde og Villiefulde** ligeledes fører os ud over dette Gebeet, eller lader os erkjende, at vi her ingenlunde **alene** eller i Særdeleshed have med Mennesket som **erkjendende** Væsen at gjøre. Men **Anerkjendelsen** hænger dog her væsentligen sammen med Følelsesbevægetheden og Magtpaaliggenhedsfølelsen. Det, der her gjør sig gjeldende i os, træder dog altid frem for os med Sandhedsgyldighedens Magt, **sub ratione veri**, hvilket derimod med den **blotte Lystbevægelse**, selv den høiere, ingenlunde er Tilfældet; her er der ikke Tale om Sandhed.

Anm. 2. Imidlertid kan der dog spørges, om der her er en egen Sands og Sandsning, eller om Alt ikke her indskrænker sig til at være det til Fornuftvirkningen trædende Pathetiske og Villiebevægende. Men hertil maae vi svare, at det høiere Objective dog her virkelig aabenbarer sig for os – eller giver sig tilkjende for os, og gjør sig, som Noget, der vil anerkjendes i sin Gyldighed, gjeldende hos os – **gjennem** hiin sympathiske Bevægethed

ſaa at der nu tillægges det Gyldighed fra vor Side paa forvisningsfuld Maade **paa Grund af** denne vor livfulde Inddragethed deri, medens det herunder objectiverer ſig for os; omtrent ſom under Hørelſen af en Muſik al den Gehalt af Følelſe og Idee, eller Aandsblik og aandelig Skuen, ſom ligger i Muſiken, virkſomt objectiverer ſig for os, og altſaa af os erkjendes og paa Erkjendelſens Maade tilegnes, i det Samme at det paa Nydelſens Maade indoptages, og i uadſkillelig Sammenhæng med denne Nydelſens Indoptagelſe. Det Samme, der under Fornuft-erkjendelſen erkjendes i ſin Algyldighed **i og for ſig**, hvilket da dog kun kan ſige i ſin Almeenhed og af almene Grunde, bliver i Troen o. ſ. v. fornummet og anerkjendt igjennem ſin virkſomme Indgriben i vort Velvær og ſin Vigtighed og Betydenhed i denne Henſeende, altſaa **for os**, ſom Dem, der nu ogſaa gjennem ſaadan ſympathiſk Bevægethed bringes til at anerkjende det i dets Gyldighed.

Al Gjørenſiggjeldende af det Sande hos os gaaer jo nødvendigvis gjennem noget Tilſvarende hos os, altſaa noget Subjectivt, og om nu dette er Overveielſen eller en judiciøs Tiltalthed, eller derimod er en følelſesbevæget – pathetiſk – Tiltalthed, kan (man tænke herved paa Muſiken) **forſaavidt** endnu ingen Forſkjel gjøre. Og nu er at bemærke, at, naar Følelſesbevægethed viſtnok kan være upaalidelig, iſær da Tilvanthed og Indlevethed i noget viſt Givet kan være dens Grundlag, ſaa kan ogſaa Overveielſesbetragtningen føre vild, og den kan ogſaa have og har ofte lignende Grundlag (forudfattede, forudherſkende Grundanſkuelſer). Cfr. Om Poeſ. o. Konſt V. 2. S. 230 ff.

Anm. 3. Men ſom der her paa den ene Side kunde ſpørges, om der i Troen oſv. ligger en egen Art af **reel Sandsning**, og det nu har viiſt ſig, at her ligger en

egen Art af Kommen til Erkjendelse gjennem en egen Art af Affection — en Erkjendelse, der da er den, vi have kaldet den sympathetiske Erkjenden (§ 42, Nr. 3.), — saa spørges her nu atter paa den anden Side, om her en egen **til Fornuften** benhørende Sands kan opstilles, eller om ikke den her indtrædende intelligente Erkjenden (see § 42, Nr. 2.) kun er den paa det gjennem hiin Tro o. s. v. fremtrædende Høiere sig applicerende **Forstandighed** eller Tænksomhed, som her rører sig i en høiere Sphære, og derfor faaer det egne Navn Fornuft, men i sig selv ikke er Andet, end simpel Tænksomhed, forsaavidt den gjør sig gjeldende i de ved hine Følelser og deres Virkninger sig for os aabnende Sphærer.

Saaledes have Mange forestillet Sagen. Herved ligger nu den Erkjendelse til Grund, at, for at vi overhovedet skulle træde i Forhold til det Algyldige, som saadant, det Uendelige og Evige, maa det selv først, som saadant, gjøre sig gjeldende hos os, saa at vi vækkes, afficeres og erigeres i denne Henseende, og føle os tiltalte. Men nu mene Hine, at Dette her kun skeer gjennem hiin følelsesfulde Bevægethed, og de ansee Fornuften derfor kun for at være den sig i den herved aabnede Sphære eller Region rørende Intelligents, den herpaa sig applicerende Forstandighed.

Ja Nogle ere gaaet videre, saaledes, at vi, ved at see hen til dem, endog **allerførst** maae spørge, om der, for at komme til den høiere Erkjendelse, i religiøs Henseende **overhovedet** behøves Andet, end indtrængende Tænkning, altsaa Forstandighed. Forstanden tænkes da her som det i al Tankeforfølgelse og Randsagelse Virksomme, der overhovedet gaaer ud paa at trænge ind i alt det Bestaaende og det deri til Grund Liggende, og nu menes, at, naar Dette skeer paa en Alt ret overveiende

Maade, ſaa maa ogſaa det Uendelige og Evige viſe ſig og træde frem ſom ſaadant for Erkjendelſen? Og er Dette ikke, ſpørges der, den Vei, Menneſkeheden er gaaet? Det vil ſige: er den ikke kommen til al den høiere Erkjenden ved **Slutning**, og er Fornuft Andet en Evnen til **ſaadan** Slutning? Saa at her ſlet ikke er nogenſomhelſt egen Sands.

Til dette Sidſte bemærke vi allerførſt at, her dog altid bliver en Forſkjel imellem det Algyldiges Fremtræden **for Tanken** og dets **reelle** Kommen til Menneſket, eller dets **reelle** Træden i Forhold til Menneſket. Det er her, ſom i andre Sphærer. I de udvortes Sandſers Sphære, f. Ex. i Muſikens Sphære, kan dog ingen Intelligents erſtatte ſelve Sagen, eller give os denne ſelv, ſaa at, om Muſik ogſaa i ſit Grundlag nok ſaa meget beroer paa en ſkjult Tankefyldes eller Intelligentsfyldes livfulde Fremtræden i ſamvirkende Eenhed og Heelhed, ſaa deels faae vi den dog ei gjennem ſaadan intelligent Opfattelſe, deels vilde en ſaadan dog aldrig blive Muſiken ſelv, altſaa Sagen ſelv; til denne komme vi kun ved det til denne Sag ſvarende eiendommelige Fornemmende og Fornemmelſesfulde og paa ſin eiendommelige Maade Virkſomhedsfulde. Paa ſamme Maade maa der da nu ogſaa i den Sphære, vi her have for os, ſkjelnes imellem Sagens, altſaa det i ſin Algyldighed fremtrædende Algyldiges, Erkjendelſe paa blot ideel Maade, og dets reelle Fremtræden og Virken, og denne forudſætter da ſin eiendommelige **hertil ſvarende** Afficerethed, altſaa ſin eiendommelige Sandsning. Vi komme her til at mindes den Pathos, ſom A r i ſ t o t e l e s bemærkede, at S o k r a t e s og P l a t o n ei retteligen havde agtet paa, ved at ville føre al Dyd tilbage til, kun at beroe paa Fornufterkjendelſe. Denne Pathos, hvad er den Andet, end den reelle Bevægethed af det

Algyldige, hvorved det selv ved sin egen umiddelbare Virken gjør sig gjeldende hos os paa reel Maade, og virker en reel Anerkjendelse af, at det **er** og har Realitet? En reel Sandsning, eller en Sandsning af anden Natur og mere indgribende i vor hele Leven, end Erkjendelsen paa Intelligentsens Maade, er her da aabenbart, og det Sondringsfulde i Menneskenaturens Udvikling gjør nu, at denne reelle Bevægethed kommer frem for sig, som en umiddelbar **Tiltalthed**, forskjellig fra den, hvis Veie gaaer igjennem Besindelsen, som saadan. **Reel** vil her sige ud over Tænkningen Gaaende — paa ganske anden Maade end Tænkningen Virkende. Intelligentsen i Menneskeheden kan overhovedet ei stige fra en vis Region, i hvis Sammenhængsfulde den rører sig, til en ny, uden at en eiendommelig hertil førende reel Sandsning først aabner en saadan Region ved tillige at give Tilskyndelse dertil. Som alt Studium af Optik ei kan føre den Blinde til den virkelige Seen, saaledes kan al lignende paa Indsigtens Vei opstaaet Erkjendelse af, at det Moralske har Realitet, ei føre til den virkelige **Følelse for** Moralitet; men denne fordrer sin eiendommelige Affection, og fordrer, at det Moralske ogsaa **ad saadan Vei sander sig** for os, altsaa sandses af os, idet det tiltaler os paa **hertil svarende** Maade. Her viser sig **Jacobis** *δὸς ποῦ στῶ* og hans hele Lære om Fornuften, som en høiere „**Vernehmen**", i sit rette Lys. See Om Forh. im. Sj. o. Leg. S. 198 ff.

Men er nu her, **spørges der videre**, en saadan reel Sandsning at søge **andensteds**, end netop i hine høiere Følelsers Region, i Samvittighedens, Troens, Skjønhedsfølelsens Region o. s. v.? Bliver her ligeoverfor disse – og som Modsætning til dem – at nævne Andet, end Intelligentsen, Forstandigheden, der kun, naar den med-

omfatter denne Region, faaer et høiere Navn og kaldes Fornuft? Eller har Sandsen for det Uendelige og Evige endnu **her** en eiendommelig Bestaaen **ligeoverfor baade Troen** m. v. paa den **ene**, og **Intelligentsen** paa den **anden** Side? Eller kan tilsidst Fornuft blive Andet, end **Intelligentsen selv i sin Totalitet?**

Hertil er at svare: Selv fra denne Side maa dog Fornuft blive Intelligentsen bestemmet ved — og i **uadskillelig Forbindelse med** — en aandelig **Skuen** af det Alværende som **tilstedeværende** i den totale Tingenes Orden, og deri realiseret, saa at her dog altid bliver Mere, end en Tingenes Orden, en Sammenhængsfuldhed og Forholdsfylde. Den forhen (§ 45) omtalte Forskjel imellem Princip og Grundform eller Grundforhold bliver da dog saaledes ogsaa her endnu staaende; saa at vi ogsaa i den rene ideelle Betragtning (den rene philosophiske eller speculative) maae finde os opfyldte af Andet og Mere, end en Tingenes Orden. (Man sammenligne hermed, hvad der i min philosophiske Propædeutik læres om den philosophiske Grundidee). Og saaledes leve vi os da allerede gjennem den blotte speculative Betragtning alene, ind i en i os tilstedeværende aandelig **Magts** Rige, som vi opfyldes af, ei blot under, men og gjennem vor speculative Betragtning; saa at ogsaa her Tanke og Tankens virksomme Realisation i de endelige Væsener skeer saaledes, at her bliver Mere, end en forfølgende Tænkning, altsaa Mere end en blot i denne Sphære sig yttrende Forstandighed. I al Contemplation, som saadan, er Mere, end en Indseen og Forstaaen og en begrebsmæssig Bestemthed; der er deri en i og gjennem alt Dette os imøde trædende Fylde, der paa samme Maade lader os faae med et Uendeligt og Evigt, i dets reelle Tilstedeværelse

i det Endelige, at gjøre, som vi ved den levende Beskuelse af et Farvespil have Mere for os, end Alt, hvad Optiken kan give os. Ligesom vi i al menneskelig Leven see og møde en deri os imødetrædende Sjæl, der er Andet og Mere, end Livsbevægelsernes Mangfoldighed i deres Eenhed og Heelhed, saaledes og her. (Man kan herved tænke paa den Aristoteliske Entelechie, forsaavidt vi herved bringes til at tænke paa Mere, end den indre **Leven** i sin Eenhed og Heelhed i sig, nemlig et indre **Levende**).

Men nu bliver her fremdeles at gjøre opmærksom paa, at Mennesket paa umiddelbar Maade kan føle sig tiltalt af det Algyldige i dets Algyldighed ved en saadan til **Skjønsomheden**, altsaa til det Tænksomme og Intelligente, sig henvendende Virken, at man gjennem en **Tiltalthed af anden Art**, end hiin i den hengivelsesfulde Følelse for Sagen liggende Tiltalthed, bringes til at erkjende hiint Algyldige som Det, der **bør** at herske. Ja dette **Bør** træder først **da** egentlig frem **som saadant**, fremkaldende sin tilsvarende **Underordning og Følgagtighed** af anden Natur, end den hengivelsesfulde, naar det **føles**, at en saadan Underordning **med Rette fordres**, og at vi maae lade den faae Rum og Magt, **fordi den fordres**, uden alt Hensyn til, om der er noget Tiltrækkende deri, idet vi maae vise **Agtelse** for Det, som saaledes tiltaler os, uden Hensyn til, om vi videre sympathetiskt sættes i Bevægelse herved, saa at Agtelsen her, skjønt den kan **blive til** en Pathos, d. e. sætte Sjælen følelsesfuldt i Bevægelse, faaer en vis Charakteer af en universel Sindsstemning, eller en Sindsstemning blot paa Grund af, at under det Algyldige **bør vi** underordne os for dets egen Skyld, uden at her er Tale

om noget perſonligt Fyldeſtgjørende eller andet følelſesfuldt Bevægende. (Kant har med Rette fremhævet denne en ſaadan Agtelſes eiendommelige Charakteer, og hans Lære om det kategoriſke Imperativ hører ogſaa herhen). — Paa ſaadan Maade kan nu Menneſket, ifølge det Sporadiſke i Menneſketilværelſen (ſee § 35), i mange forſkjellige Henſeender og ligeſom i mange Puncter, bringes til at anerkjende og hylde det Algyldige **i dets Sandhed og Algyldighed**, ifølge en naturlig **Sandhedsfølelſe** af anden Art, end hine reelle Følelſer, nemlig en **umiddelbar Skjønſomhed** for Sagen, ſom et Slags aandeligt **Gehør**, gaaende ud fra hiin ovenfor (cfr. § 75, Anm. 1) nævnte judiciøſe Tiltalthed, hvorved da Menneſket bliver tiltalt ſom tænkende, beſindigt Væſen, altſaa med Henſyn til en vis paa det Følelſesfulde ei beroende, men dog mere **umiddelbart virkende Sands** for det Algyldige i dets Algyldighed, for det høiere Sande i dets Sandhed, end der vilde finde Sted, derſom Alt her ſkulde gaae igjennem den gjennemførte Tankeforfølgelſe, eller ad Slutningens Vei. Og **denne Sands** kunne og maae vi da nævne ſom den eiendommelige i **Fornuften** liggende Sands, i Modſætning til den, ſom gjør ſig gjeldende ad hiin følelſesfulde ſympathiſke Bevægetheds Vei. Algyldigt og Perſonlighed ere, ſaa at ſige, til **før hinanden**; Perſonligheden er derfor oprindeligen **ſtemt** for det Tiltalende i hiint **Bør, ſom ſaadant,** uafhængigt af alt til Følelſesbevægelſens Side Henhørende, idet det indre Algyldige derigjennem gjør ſig gjeldende hos ſine Organer i ſin **rene objective** Gyldighed, da det ogſaa ſkal og vil erkjendes **ſaaledes.** Vi bemærke derfor mange **høiere Synspuncter**, ſom ganſke af ſig ſelv gjøre ſig gjeldende i Menneſkenes rene Dømmen. Som ſaadanne

Grundpuncter for Bedømmelsen oprindeligen ligge til Grund for Gehøret i Musiken, saaledes ogsaa her. En Mængde Puncter af saadan høiere Art, f. Ex. at der overhovedet er Forskjel mellem Ret og Uret, Belanstændigt og Uanstændigt, komme ad en saadan reent skjønnende Tilborlighedserkjendelses Vei til at gribe ind i al Betænken. (Herved kan sees hen til Det, Aristoteles i sin Ethik har om *σοφια*). — Men ogsaa i andre Henseender komme paa saadan Maade saadanne frem, f. Ex. at der er en sidste Grund til Alt, eller at der ere høiere usynlige Magter til, kort at der bag det Synlige er noget indre usynligt Grundvirksomt, hvilken Antagelse ligger til Grund for al religiøs baade Tro og Overtro, og først har kunnet gjøre saadan mulig.

Fornuft er da saaledes Det i os, hvorigjennem det Algyldige gjør sig gjeldende **reent som saadant,** eller **i sin objective Algyldighed,** gjennem sit eget Tiltalende og Virksomhedsfulde. Den kan da — for at gjentage det — defineres, at være en paa Besindelsens og Skjønsomhedens Maade virkende Sands for det Algyldige i dets Algyldighed. Den viser sig da i **Skjønsomhed** for de høiere Hensyn, i Skjønsomhed for Det, i hvis Tjeneste Forstand saavelsom Villie bør at staae, i Sands for det rette sande Gode, saa at det paa en vis reen objectiv Maade kan tiltale os. Selve Forstanden paa Veien til Fuldendelsen trænger til saadanne Ledestjerner, som vi skjønne, at vi maae følge, fordi vi føle, at det bør saa være. Formedelst Fornuften faae først de høiere Hensyn **den Indgang** hos os under den paa Sagen alene seende Betragten, at vi nu tillægge dem en reent objectiv Gyldighed. Ogsaa hvad Troen med det til denne Side Henhørende angaaer, da hører det Fornuften

til at lade os ſkjønne og paa Beſindelſens Maade erkjende den objective Gyldighed af Det, vi allerede, ifølge hiin følelſesfulde og hengivelſesfulde Bevægethed, have tillagt Gyldighed, hvilket da ofte kan ſkee og ſkeer blot ifølge Skjønſomhed, uden at den gjennemførte Tankeforfølgelſe har fuldendt ſit Værk. Ja ſelve det hele Spørgsmaal om al Troes Realitet og Betydning overhovedet afgjøres nu ved Fornuften, medens vi dog omvendt maa troe paa – eller tillidsfuldt antage – Fornuftens Realitet. Og endelig er det Fornuften, ſom fører til den i det Endelige, under al dets Forfølgelſe, for os indtrædende ideelle **Skuen** af det deri tilſtedeværende Uendelige. (Jeg bringer her Dr. V. H. Rothes Skrivt: „Læren om Treenighed og Forſoning", Indledningsparagrapherne, i Erindring).

Men Fornuften ſees iøvrigt nu her fremdeles ſom den, der, ligeſom Troen, er Mere, end Erkjendelſesvirkſomhed, idet den viſer ſig ſom **fordrende** Agtelſe, ſom ſtyrende, tæmmende, og ſom den, der ſkal beherſke Villien og Lyſten.

Ligeledes ſee vi her, hvorledes det Univerſelle, juſt idet det ſkal viſe ſig i ſin rene univerſelle Gyldighed og herſke i Kraft af denne, i høieſte Grad **fremkalder ſin Modſætning**, det Perſonlige, nemlig fremkalder baade Beſindelſen og den perſonlige Selvbeherſkelſe, ſom den, i og gjennem hvilken det førſt kan komme til at herſke **ſom ſaadant** i ſin univerſelle og tilmed reent objective Gyldighed.

Anm. 4. Men nu er det dog at bemærke, at den rette fulde **Hengivelſe** i den evige Villie, **fordi den er den evige Villie**, kræver Noget, ſom er Mere, end en virkſom og fornemmelſesfuld Anerkjendelſe af, at det ſaa bør være, med Agtelſe for ſaadan Erkjendelſes Vigtighed og Følelſe af Underordningens og Lydighedens Nødven-

dighed, altsaa Mere, end Fornuft, nemlig Noget, som gjør, at Fornuften nu virkelig kommer til at herske i **Hjertet** (cfr. § 39, D.), og som lader den fordrede Fornuftleven blive vor fuldkomne reelle Leven derved, at den gaaer rettelig og fuldelig ind i vor totale aandelige Leveproces. Det kommer an paa, at faae Mere, end Fornuftens Lys over Sagen, og Mere, end dens Tilsagn, Bud og Opfordringer med Hensyn til Sagen; det gjelder at faae **Sagen selv** gjennem det Hengivelsesfuldes kraftige Fremvirkelse i os. Og saaledes komme vi da slutteligen til at stige til hiint udover Fornuften Gaaende (eller, som det i Christendommen hedder, udover Loven Gaaende), hvilket i § 11 er omtalt, og som Christendommen kalder deels Naadens Virkning, deels Livet af Gud, og som skal føre til Det, der kan kaldes Væsenhedens Standpunct. Men om det Herhenhørende vil nærmere blive handlet i Slutningspartiet af denne Psychologie.

Anm. 5. Endnu blive **Ideerne** og **Ideefylden** her at omtale. Ideefylden rører sig i Mennesket baade under den omhandlede følelsesfulde Bevægethed og i Fornufterkjendelsen. (See iøvrigt §§ 45 og 46). I begge Tilfælde kan Ideen ogsaa staae beskuelsesfuldt for os; i hiint vil den det mere paa Phantasiens, i dette mere paa den tænkende Betragtnings Maade, men i begge Tilfælde i en Anskuelse, der kan vise sig i at frembringe en heel Fylde af Udtalelser, Fremstillinger, Dømmelser, Udfindelser, idet et Grundvirksomt i saa Henseende rører sig i Sjælen og fylder den.

Til Oplysning af Forskjellen imellem **Begreb** og **Idee** kan bemærkes, at vi ved **Idee** tænke paa Det, som udaf det Grundvirksommes Kilde aandeligen vil frem i og for vor Erkjenden og Anskuen, og herunder i sin Heelhed staaer

for os og tillige virker i os bevægende, beaandende, besjælende. Ideerne ere (ſee § 22. Anm. 1.) Momenterne i det Algyldiges Rige, der i Bevidſthedslivet gjøre ſig gjeldende ſom ſaadanne og dermed tillige med en vis Uudtømmelighed, hvilket de da nu kunne, ei blot gjennem Tænkſomheden, altſaa igjennem Begreber, men og gjennem Følelſer, Phantaſiebevægelſe, Digtning, Muſik, o. ſ. v.

Ved **Begreb** have vi altid det **Sammenhængsfulde og Forfølgelſesfulde** for Øie, forſaavidt det træder frem for Opmærkſomheden ſom ſaadant, og den herpaa beroende Beſtemmelſe af, hvorledes Noget ſkal tænkes eller tages, deels i og for ſig, deels i ſin Indordning i et ſtørre Hele; og ſaaledes er det da, at **Ideer,** baade i objectiv Forſtand ſom det Algyldiges Forkyndelſer i os, og i ſubjectiv Forſtand, ſom vore Beaandetheder derved, kunne deels blive Gjenſtande for en begrebsmæsſig Betragtning og ſaaledes blive Gjenſtande for Begreber, deels ſelv gjøre ſig gjeldende gjennem ſaadanne, idet de da træde ud i beſtemte Former eller Fremtrædelſesmaader og ſom Grundlag for Domme. Men **Ideen** ſelv er **objectivt** ſelve dine Forkyndelſers og øvrige aandelige Virkelſers indre Ene og Eet- og Alt, og er **ſubjectivt** den hertil ſvarende Virkelſe i os. Saaledes have vi f. Ex. Dyden for os **ſom Idee,** naar der er Tale, deels om Grundkilden til – og det Grundbevægende i – den Indſigt, ſom i ſaa Henſeende ſkal danne ſig, altſaa Det, ſom her ſtaaer for Aandens Øie og ſkal oplade ſig for det og træde frem igjennem beſtemte Begreber, deels om det Dydiggjørende eller det til ſelve Dyden, baade paa den hengivelſesfulde og paa den beſindige Maade, Bevægende og Beſjælende, hvorved da et **Ideal** beſtandig

staaer for os, om end kun uklart; hvorimod Dyden som Gjenstand **for Begreb** tænkes som Gjenstand for en Tankeforfølgelse, der deels sigter til at bestemme dens Almeenbegreb, og at see den i sine Arter, saa at mange Dyder nævnes, deels og fornemmeligen til at betragte den i sine Momenters indre Sammenhæng, samt i sin Indordning i det større Livshele, hvori den selv er et Moment, og at sætte ud fra hinanden og forfølge Det, som her viser sig for Aanden, idet det ved Ideens Magt træder frem i os. — Vistnok kan et Begreb selv vise sig som noget Principartigt, idet et Begreb kan røre sig i en mangfoldig Dømmen og Bestemmen, som indre Kilde hertil; men naar her **Det,** som saaledes **træder frem,** henhører til Begrebet, som Begreb, og udgjør dets saakaldte Indhold, saa hører derimod den Livsfylde, eller den indholdsfulde Leven, som herved fremkommer og rører sig (paa en genial Maade) i os under al hiin Begrebsforfølgelse og Begrebsudvikling, til Ideens Rige i os, og vil ogsaa, saasnart vi agte paa – ei vor Dømmen selv – men paa Det, som levende rører sig i os i denne Dømmen, staae for os som det i os tilstedeværende Algyldige, altsaa som den herigjennem sig i visse Productioner, nemlig Begrebsproductioner, rørende Idee, der nu ogsaa bringes til at træde frem for os som saadan i disse vore Betragtninger over Forstandslivet selv. — Naar et Begreb bestaaer i Det, som gjør, at f. Ex. Cirkelen indsees at maatte have de og de Egenskaber, saa er Ideen det Grundbevægende i denne Begriben, som det, hvori nu her det Algyldiges Rige gjør sig gjeldende i denne Retning.

Angaaende Fornuften er her da at bemærke, at det er Fornuften, som gjør, at det forstandsmæssigen Erkjendte

ſtaaer for **os ſom Algyldigt**, hvoraf da Forſkjellen imellem Forſtandigt og Fornuftigt med Henſyn til f. Ex. det Mathematiſke vil ſees. At lære at regne er en ſimpel Forſtandsſag; den videnſkabelige Mathematik lader det Algyldige i denne Henſeende viſe ſig for **os ſom ſaadant**; men Philoſophien fører førſt til at ſee den i dette Lys og ſee Mathematikeren ſom Organ for dette Partie af det Algyldiges indre Rige; og han ſelv kan nu ogſaa føle ſig ſom ſaadant Organ og føle ſig livelig bevæget ſom ſaadant.

Dette være da ſagt til Oplysning ogſaa med Henſyn til Det, ſom i min Logik er udviklet angaaende Normalbegreberne, ſamt angaaende, at Begreb overhovedet ei beſtaaer blot i **Det, ſom** forſtaaes, men i Det, ſom gjør, **at det** ſaaledes forſtaaes, og ſom da tillige kan blive en uudtømmelig Kilde til en Dømmen om de paagjeldende Gjenſtande og Forhold. Alt, hvad der paa ſaadan Maade ſtaaer for os og rører ſig i os, er, naar der ei reflecteres over ſelve Dette, Forſtandsvirkſomhedens og Begrebsrigets Sag. Men det kommer dog til os af det Eviges indre Grundkilde i os, og al denne vor Virkſomhed er da i ſig ſelv en Virkſomhed i Ideens Tjeneſte og ved dens Magt i os; men at det er ſaa, komme vi førſt til at erkjende ved en ſpeculativ Betragtning, og nu aabner ſig førſt Ideens Rige for os **ſom ſaadant**, idet vi nu erkjende, at alt Det, ſom i den logiſke Region traadte frem for os, kom af det Algyldiges, det Uendeliges og Eviges Riges Virken i os. Den, der veed ſig at leve i og for Mathematiken og vil det, er forſaavidt traadt i et Bevidsthedsforhold til den Idee, ſom alligevel raadede i ham, og gjorde ſig gjeldende i ham i hans Agtſomhed for, at

al hans Mathematik maatte stemme med det Algyldiges Fordringer.

Anm. 6. At iøvrigt Ideer i dette Ords objective Betydning, eller som det **under** Sondrings og Organisations Form sig udviklende Algyldighedsriges indre **Momenter**, kunne gjøre sig gjeldende i os ei alene under a) begrebsmæssig Tænknings, men og under b) ideel Phantasievirksomheds, under c) Følelsers og under d) Villies Form, gjentages her, for at det kan vorde fremhævet. — Det **Geniale** kan vise sig paa alle disse Maader.

Anm. 7. Hvad **Forholdet imellem Forstand og Fornuft** angaaer, saa kan, forsaavidt der er Tale om 1) begge i **objectiv Betydning**, — **Forstanden**, eller den objective Intelligents, siges at være Totalanordningen, Totalbestemtheden og Totalconseqventsen i Tingenes hele Bestaaen, eller i Verden, hvorimod **Fornuft**, **Alfornuft**, maatte betegne det i denne Totalitet tilstedeværende Algyldiges Rige, forsaavidt her er et **Endemaal**, som høieste Gode, og en **Styrelse** hen til et saadant, hvor da den hele Tingenes Orden viser sig i sin Betydning og sit Værd, saa at vi kunne sige, at Alfornuften i **objectiv** Betydning er den i den totale Tingenes Orden sig aabenbarende **Viisdom**, medens Alforstandigheden kun vilde bestaae i det overalt **Velberegnede**. Hyppigt finder man imidlertid Ordet **Alfornuft** brugt istedetfor **Alintelligents**, altsaa **Alforstandighed**. Tages 2) **Ordene subjectivt**, da er Forstanden at betragte som den, der i os i Henseende til det Regulerende (s. iøvrigt § 23, Anm. 5) skal være Fornuftens altomfattende **Verdensorgan**, og Fornuften kan siges kun gjennem Forstand at komme til gjennemtrængende Kraftighed i

tænksom Henseende, deels i Individet selv, der kun gjennem Forstanden tilegner sig Ideefylden saaledes, at denne udorganiserer sig i Individet, deels i Individets udadgaaende, i dets Omverden indgribende Virken, forsaavidt denne skal være velberegnet, d. e. vel til Forholdene svarende. Men ligesom saaledes a) **Forstanden** kan siges først at **gjøre fuldeligen fornuftig**, eller at bringe Fornuften til fuldelig Herlken, nemlig i Tænkningens Henseende, saa kan, omvendt, b) **Fornuften** siges først at **gjøre grundigen forstandig**, da Alt kun kan vise sig i sin rette Betydning for vor Forstaaen, naar det sees i det **Algyldiges** Riges Lys.

Anm. 8. Naar reen Fornufter**kjendelse** gjennemføres i sit eiendommelige Rige, da danner sig **Philosophiens** Rige, hvilket vi kunne kalde **Alindsigtens**, **Grundindsigtens**, der danner sig ved en Forening af **Speculation** og **Dialektik** (**grundende Indskuen** og **Grundtlogt**). Fornuft fører forsaavidt til **Dybsindighed**, og Grundindskuelse kan og kaldes **Dybindskuelse**. — Om Fornuft**styrelsen** vil blive talt i Anm. 11.

(**Anm. 9.**) At Forstanden ikke er det Eneste, hvorved Fornuften kommer til Kraftighed og til et Rige i Menneskeheden, er forhen allerede bemærket. Men ogsaa er (i Anm. 4) peget hen paa, at Fornuften dog altid kun er noget Intermediært, eller i Midten Staaende. Som Sands og Erkjendelsesart er den det Høieste; men Sands og Erkjendelse er selv ei det Høieste; som **agtende** gaaer den ud paa at have det Høieste for Øie, men Agtelsen for det Høieste er ikke selve det Høiestes fuldelige Tilstedeværelse i os, men er mere kun dets Staaen for vort Øie og vor Sjæls Henbøielse til det og Lempelse og Bestyrelse

efter det, end dets Sammengaaen til væsentlig Eenhed med os, hvortil der skal Mere, end Fornuft.

Dette Mere kommer nu først frem som den følelsesfulde sympathiske Bevægethed af det Høieste og en levende Varme for det. Men atter er dog ogsaa denne kun det Halve, naar nu ei her Fornuftens Paaskjonnelse og den hermed følgende Agtelse og Underordning kommer til. En Begyndelse til **begges Eenhed** have vi i **Pieteten**, hvori Underordning og Tilbøielighed, objectiv Hylding og subjectiv Varme for Gjenstanden, gaae i Eet. Heri er et ærefrygtsfuldt Hengivelsesfuldt med Omsorg og Haandhævelse. Den evige Villie skal herske i os som den, der baade **hyldes** og **elskes**; den skal herske i os, fordi den er den evige Villie, saaledes at det er, som om vor personlige Tilbøielighed ei kom i Betragtning, og den skal tillige herske i os, fordi den er vor personlige Villen, vor egen Lyst og Glæde; den skal herske i os paa Grund af dens **egen Hellighed**, men ogsaa paa Grund af vor **Kjærlighed til og Glæde ved dens Rige**. At der skal Mere end Fornuft til at bringe det hertil, er allerede bemærket. Men en Leven i Anskuelsens og Indsigtens Fylde, altsaa i Ideeriget som saadant, altsaa Fornuft, hører dog nu ogsaa væsenligen hertil. Iøvrigt kan Pietet vise sig ei blot i Henseende til det Høieste, det Guddommelige, ligefrem og umiddelbart, men og i Henseende til baade specielle ideelle Riger, f. Ex. Konstens Rige, saa og Børn, Forældre, Fædreneland osv. (Angaaende Pieteten vil jeg her endnu henvise til Det, jeg derom har yttret i min Tale over A. W. Brorson). Cfr. § 9, Anm. 7, S. 74.

(**Anm. 10.**) Under vor Leven i det Alværendes Fylde kunne vi paa den ene Side saa aldeles objectivt røre os deri, at alt Tilbagehensyn til os selv

falder bort, og vi ere da, ſom om vi ſelv ei vare til paa egen perſonlig Maade, eller ſom om vor Perſonlighed var glemt og borte i det Alværende. Da bliver der i os levet i og for det Alværende, men os ſelv, vort Jeg, er der ei Tale om. Vi leve ganſke **ſelvforglemmelſesfuldt**. Saaledes er det i vort **reent contemplative** Forhold dertil, hvilket, forſaavidt dette endog fører til at begjære det reent Skikkelſesløſe (ἀειδὲς), eller at begjære en ſaadan Alopløsning i Fylden, at deri alle Momenter gaae i Eet, uden al Organiſation af dem, viſer ſig ſom Formaal for ſaadannne **Myſtikeres** Anpriſelſe, der kun vilde leve i en udeelt Beſkuen. Men **udorganiſerer ſig** den i os levende Fylde, ſom en **Ideefylde**, under et ſaadant contemplativt Forhold, da danner ſig **Videnſkab** og **Konſt**. Det **Værd**, hvorom der da bliver Tale, er det, vi kalde **ſand og egentlig Betydning** og **Betydningsfuldt**, og ſaaledes bliver Værd her til **Væſen, Væſentligt, Indholdsfylde, Væſensfylde, egentligt Værende** (i det Phænomenale og i Modſætning til dette). Om Velbehag og Glæde i Det, hvori vi leve, kan der da vel nok blive Tale, ja det bliver i den æſthetiſke Konſt af væſentlig Betydning; der kan her ogſaa blive Tale om Attraa og Gjenſtand for Attraa og Stræben. Men Modſætningen imellem Algyldigt og **Jeghed** træder her dog ikke frem **ſom ſaadan**.

Men nu kommer Livet dog tillige paa den anden Side til det Punct, at det Alværendes Modſætning i Menneſket, nemlig **Jegheden, Perſonligheden**, netop træder frem og ſkal træde frem **ſom ſaadan**, og ſaa kommer det da til Jegets Tilbagehenſyn til ſig ſelv, Jeghedens Optræden ſom den, der ſom ſaadan ſkal være baade Jordbund for og Gjenſtand for det Algyldige, idet

dette baade vil herske i og vil tilegnes af det Personlige **som Personligt.** Nu bliver her Tale om **Velvær** og om Værdie i særdeles Forstand, **Værdie for os**, og nu træder da Lyst og Ulyst, personlig Villen og Selvfølelse, frem med Selvhensyn, Selvomsorg og Selvbeherskelse, Selvpaaagtsomhed og anden vort eget Selv betreffende Sindsstemning, og der viser sig nu et Modsætningsforhold, hvis Overvindelse og Opgaaen til høiere Eenhed det nu kommer an paa, saaledes, at Selvhengivelse og **Selvbeherskelse** da komme til at gaae i Eet **med Selvforglemmelse.** Her komme vi da i universel Henseende (thi i individuel bliver endnu Lyksaligheden at bemærke) ind i **Moralitetens** og **Religiøsitetens** Sphære. Iøvrigt maa det forstaae sig af sig selv, at, ligesom de kunne blive Gjenstande for hiin Beskuen, hiin Videnskabelighed og Konst, saa har atter vor Stræben i Henseende til disse sit Moralske og Religiøse. See øvrigt § 9, Anm. 7, S. 73-74.

Hvad **Fornuften især** angaaer, komme vi saaledes her til Forskjellen imellem **theoretisk** Fornuft og **praktisk** Fornuft, eller Fornuften som **skuende** og betragtende, og Fornuften som **paamindende, bydende, styrende.**

(**Anm. 11.**) Forsaavidt 1) det Algyldiges Rige, og hvad der hører det til, træder frem **for os** som Det, der er det **Gyldige i og for sig**, hvilket det imidlertid dog ei kan, uden under en Modsætning til et Andet, nemlig noget Phænomenalt, **hvori** det eller med Hensyn til hvilket det er det Gyldige, viser det sig **for os** som det **Sande**, og det sees da her tillige i sin Fremtræden for vor **Erkjenden**, samt, forsaavidt nu ogsaa her en Relation til det Personlige som Personligt, kommer frem, som Gjenstand for en **Holden i Hævd** for dets egen

Skyld, Agtelse. — Forsaavidt det derimod 2) viser sig som Det, der har **Værd for os,** altsaa viser sig for **attraaende** eller **eftertragtende** Væsener, især for personlige Væsener, som Betydningsfuldt, Vigtigt og tillige Velgjørende, (hvor da tillige det Makrokosmiske sees i sin Betydenhed for Mikrokosmen), træder det frem som **det Gode,** som Gjenstand for **Eftertragtelse,** for **Haandhævelse** og **Besiddelse,** som Gjenstand for **Magtpaaliggenhedsfølelse** og for Omsorg og **Kjærlighed.** Derfor, naar det **i og for sig** Gode omtales, kan dog kun det i og for sig Værdiefulde, altsaa Attraaværdige, menes, blot at der da alene sees paa det Uendeliges og Eviges og tillige det Makrokosmiskes Værd for Totaliteten af al mikrokosmisk Bestaaen. Iøvrigt kan det være os magtpaaliggende baade a) for dets egen Skyld, det vil sige blot for dets egen Ypperligheds Skyld, idet det alene herved allerede faaer Værd for os; saa og b) for Menneskehedens og c) for vor Persons Skyld, det vil sige paa Grund af dets Sammenhæng med Menneskehedens og med vort eget personlige Velvær; dog gaae disse tre Hensyn uadskilleligen i Eet; thi Alt er her dog magtpaaliggende **for os.** — Forsaavidt endelig 3) det til det Algyldiges Rige Henhørende træder frem som saa **umiddelbart tiltalende og fyldestgjørende** samt tillige **oplivende** for Subjectiviteten, at det **umiddelbart, i sin algyldige Fremtræden,** bliver til Gjenstand for Subjectivitetens **Glæde** og **nydelsesfulde Velbehag,** træder det frem som det **Skjønne,** og vort **Forhold** dertil er forsaavidt **reent contemplativt.** See iøvrigt § 38, Anm. 1.

Anm. 12. Ikke ubeslægtet med, og dybere end, denne antike Trehed: det **Sande, Gode** og **Skjønne,**

— ved hvilken vi (p. nysanf. Sted) have bemærket, at et **Fjerde**, det mere egentlige **Gudelige**, maatte være at tilføie, — er den i Christendommen givne Trehed: et **helligt, retfærdigt og saligt** Liv, der ei lader det Sande, Gode og Skjønne staae som **Formaal**, men som baade tilbageført til sin **Grundkilde, Guddommen**, saa og udført og gjennemført i Subjecterne, og lader os see **disse** som a) fuldeligen indoptagne i og gjennemtrængte af Grundkilden, b) fuldeligen indordnede og indorganiserede i Totalitetens Orden og Organisation, og endeligen c) som inderligen og paa en total Maade fyldestgjorte og levende i Fyldestgjørelsens Fylde.

(**Anm. 13.**) Til Slutning vil jeg her endnu omtale den **platoniske Ideelære**, idet jeg vil søge at stille den saaledes frem, som jeg troer, at den maa sees, for at vorde os tilgjængelig, og tillige vil tage Hensyn til visse Indvendinger imod den, som denne af Aristoteles ved enhver Leilighed bestridte Lære mangfoldigen synes at have mødt i Oldtiden. At der er noget for al vor tænkende Betragtning af Tingene til Grund liggende Aprioriskt, er en Erkjendelse, der hos Platon, især i hans Phædon, træder os imøde paa den besynderlige Maade, at alt Saadant skal have sin Grund i Anamnesis, d. e. Gjenerindring af Noget, som, førend Sjælen kom ind i denne Verden, i Evighedens Region har fremstillet sig for den. Men hans egentlige Ideelære gaaer ud paa, at enhver Ting i Verden, eller rettere enhver Art af Ting, er at betragte som Realisationen af, men kun den ufuldkomne Realisation af, noget vist i den evige Alfornuft tilstedeværende Intellectuelt — dens evige Idee —, hvilken Realisation, han dog kun betragter som en Efterligning. Enhver Art af Ting har da sin egentlige Tilværelsesgrund

deri, at dette Intellectuelle er realiseret i den, og at efterforske Tingenes Aarsager er da at efterforske dette Grundintellectuelle i dem, disse deres evige Ideer. Ville vi nu nærmere oplyse denne Sag, saa bemærke vi Følgende: Et saadant indre Grundintellectuelt staaer — som et Ideal — for den menneskelige Konstners Øie, naar han søger at frembringe Noget saa fuldkomment, som muligt, være det og kun f. Ex. en Stol, et Sengested. Det, hvorefter her i Menneskets Frembringen alle Frembringelser vurderes, som efter et os foresvævende Normalbegreb, er her Platons evige Idee. Men som man nu saaledes om menneskelig Konsts Værker kan spørge, om de aldeles svare til deres Idee, kan man nu og spørge saa med Hensyn til Naturens, der selv noksom kan foranledige saadanne Spørgsmaal. (Cfr. min Logik § 35). Og man behøver ikke at lade sig skræmme ved saadanne Spørgsmaal, som det: om deslige Ting, som Støv, Snavs, Excrementer, have deres evige Idee i platonisk Forstand; hvortil naturligvis maa svares: Ja! — Ellers vilde det vistnok ei staae sig vel med hiin Ideelære. Gjelder det for os at definere slige Ting, saa er her Noget, som paa en algyldig Maade staaer for os som Det, hvortil Definitionen skal svare, og altsaa maa være Grundlaget for al Prøvelse af, al Kritisering og Vurdering af, Definitionsforsøgene, — noget Algyldigt altsaa. Gjelder det hine Tings Realbegreb eller Erkjendelsen af, hvad de da egentligen i Totaltilværelsen ere og betyde, hvad Rolle de her spille, saa aabner sig ogsaa her et eiendommeligt Punct i Totaltilværelsens Rige, hvorved vi faae med det Algyldige at gjøre. (Excrementer f. Ex. kunne være mere eller mindre ægte gode).

Men naar Platon nu mener, at ei blot vore Frembringelser staae langt tilbage for Idealet af dem, men at og

Naturens kun ufuldkomment svare til deres Begreb, saa maa man vistnok, hvad f. Ex. Sligt angaaer, som at fuldkommen Hvidhed ei findes, bemærke, at Hvidhed dog vel nok kun er et **Moment** i Tilværelsen, som i Almindelighed ikke kan – ja maaskee aldrig skal – træde ud reent i og for sig (εἰλικρινῶς), medens derimod **Tankerigets** Dannelse hos os kræver, at saadanne Momenter træde reent udsondrede ud **for os** i vor Betragten. Vi lægge f. Ex. saaledes med **fuld Ret** den Grundtanke til Grund, at Planeternes Baner i sig selv ere Ellipser, men erkjende tillige ligesaafuldt, at det hører dem **lige saa** væsentligen til – ifølge de omgivende Planeters Tiltrækninger – ikke at være rette egentlige Ellipser.

Iøvrigt kan det vel være, at Naturen uden om os ligesaalidt endnu har funden sin Fuldkommelse, som vi; og vore **Idealer** kunne da vel ei blot være vore **Ledestjerner**, men tillige **Fremtidsbebudelser** i os.

d. Autopathetisk Sands.

§ 77.

Gives der en egen **universel Sands mod neden**, eller i **autopathetisk** Henseende? Dette Spørgsmaal kan ei Andet end opstaae (§ 68, 3, B, S. 253). At der gives en autopathisk Bevægethed, og at en Mængde Virkninger af universelt Udspring, nemlig Virkninger af naturlige Tilskyndelser, heri komme frem, og enten gjøre sig gjeldende, eller dog søge at arbeide sig frem, er der ingen Tvivl om. See § 25. Heller ikke kan der være Tvivl om, at de kunne objectivere sig for os, og at den bestemteste Opmærksomhed herpaa og Iagttagelse heraf kan finde Sted. Men kan man derfor tale om en Sands f. Ex. for Selvomsorg, egen Ære, for Pengeerhverv, o. s. v.? — Er her, saasnart der er Tale

— ikke om en **Følelsesmodtagsomhed** for de hertil svarende Sindsstemninger, altsaa en vis Opvækkelighed, men — om Fremstilling for Bevidsthedens Opfattelse, Andet end deels a) en Opfattelse paa den **indvortes sjælelige subjective** Sandses Maade, nemlig en Opfattelse af visse indre Facta, deels b) en vis saadan Yttring af den høiere universelle Sands, at vi derved see hine Sindsstemninger i det Lys, hvori de nu, under vor Jagttagelse af dem, komme til at vise sig for os? I Bevægetheden af det Høiere ligger vistnok en Sands for det, da vi herigjennem komme til at anerkjende det i dets Gyldighed og objective Beskaffenhed, og tilmed i dets Universalitet, men kan **Bevægetheden** af Selvomsorg paa anden Maade føre til at erkjende — ei dens factiske Tilstedeværen i os og Virken hos os, hvilket hører til den indadgaaende subjective Sandses Gebeet, men — det Selvomsorgsfulde selv, som saadant, uden gjennem en tiltrædende, deels simpel abstraherende intellectuel, deels moralsk, deels philosophisk Sandsning? Og er f. Ex. Mangel af Sands for Penge Andet end Mangel af **Interesse** derfor og **Bevægelighed** i saa Henseende? Kan man ogsaa tale om en Sands for Glæde anderledes, end at der menes enten en Beqvemhed til at sættes i Glædens Sindsstemning, altsaa en Følelses-opvækkelighed, eller og en til Fornuften henhørende Sands for Glædens Værd? Jeg lader alt Dette her staae som Spørgsmaal.

c. Om Forstanden i det Hele.

§ 78.

Forsaavidt Aanden yttrer sig som tænkende, enten i **udtrykkelig** Tænkning eller dog paa Tænksomhedens Maade (see § 63, S. 235), viser den sig i Det, vi kalde **Forstand**, et

Ord, der baade kan tages i objectiv og i subjectiv Betydning. **Subjectiv** Forstand er da ikke Andet, end Modtagsomhed for det **objectivt** Forstandige, d. e. for det Sammenhængende, Conseqvente, Velberegnede, Planmæssige, Hensigtsmæssige, forsaavidt det kommer an paa, at det skal træde frem for og gjøre sig gjeldende hos Jeget, som Jeg, d. e. i dets Medviden med sig selv.

Modtagsomhed er heri saa væsentlig forenet med **Selvvirksomhed**, at Forstanden paa ethvert Punct af sin Yttring viser sig baade a) i en Seen, nemlig som vaerblivende, iagttagende, udfindende, indseende, skuende, osv. saa og b) i en Selvbestemmen, nemlig som fastsættende, dømmende, ordnende, deducerende, construerende, constituerende, osv. Men Forstandens **Øie** maa her dog bestandig lede dens Bestemmen og hele **Gjøren**.

Dette Forstandens Øie viser sig d e e l s, a) paa en mere underordnet Maade, som blot **Fatteevne** til at forstaae, hvad der af Andre meddeles paa tænksom Maade (intelligent Lærenemhed, hvori der atter maa skjelnes imellem en vis blot eftergjørende G a a e n i n d i Andres Forestillingsmaade og en en egentlig F a t t e n og F o r s t a a e n, i hvilken Henseende der ofte kan gaae længere Tid hen, inden man faaer S y n p a a S a g e n, eller den faaer Brud hos En); d e e l s b) som en **friere Forfølgelsesevne**, der, naar Noget er givet, **videre** iagttager, hvad deri ligger, eller deraf eller dermed følger; deels endelig c) som et **frit Blik paa Tingene**, en selvstændig intellectuel Jagttagelsesevne til i forekommende Tilfælde **selvstændigen** at blive Forholdene og Sammenhængene, altsaa Udgangspuncterne og Grundlagene vaer, og derefter at gribe det Rette og Sande. Herved ere trende **Trin i Forstandsudviklingen** i det Hele angivne.

Anm. 1. Nogle Psychologer have (især i og efter Midten af forrige Aarhundrede) betragtet Forstand, Judicium og Fornuft som en Trehed, der skulde svare til den Trehed: Begreb, Omdomme og Slutning, hvilket var meget ugrundet.

Anm. 2. Endnu kan her bemærkes den besynderlige Maade, hvorpaa hos Flere, deriblandt hos Hegel, Forstanden omtales. Man havde i sin Tid skjelnet imellem Fornuften og den blotte Forstand, som den ikke til det Uendelige og Evige henskuende, men blot i Endelighedens Sphære sig rørende Forstand, og hiin blotte Forstand kaldtes da ofte Forstanden uden videre. Men nu er endog Hegel heri gaaet saavidt, at han omtaler endog meget eensidige, om ingen sand Forstaaen og Indseen vidnende Forestillingsmaader saaledes, som om de kom fra Forstanden, saa at Forstanden af ham ofte omtales ganske i Lighed med en eller anden Forfatter, hvis Lærdomme man vil tilkjendegive sin Ringeagt for, idet man bestrider ham.

Anm. 3. Vi komme her naturligen tilbage til Forholdet **imellem Forstand og Fornuft**, hvorom ovenfor § 76 Anm. 7, S. 305, er talt, og bemærke nu, at man kan tænke sig **megen Forstand** med **liden Fornuft**, det er: med liden Opmærksomhed paa og Agtsomhed for det Algyldiges Tilsagn og de Synspuncter, det fører til, de Hensyn, det under Besindelsen fordrer tagne; men omvendt kan **Fornuftigheden** være stor **uden** tilsvarende **Forstandskraft**.

Anm. 4. Man kan skjelne imellem at **forstaae Noget** og at **forstaae sig paa Noget**. Det Sidste betegner en af Kyndighed og Begreb om Sagen og Indsigt deri udsprungen Dygtighed til at udrette Noget; det

Første betegner egentligen en Begriben og en i Begribning grundet Kundskab om Noget, men bruges dog ogsaa om den simple **Opfatten** af Meningen af en Andens Tale.

Anm. 5. Forstandighed, consequent Sammenhæng, Planmæssighed viser sig overalt i Naturen, og især see vi i Dyrs og Planters hele Organisation overalt det **Velberegnede**. Som det nu her sees, er det da naturligt, at det ogsaa fremkommer i den Deel af Dyrenes Leven, som forgaaer med Bevidsthed, uden at derfor den heri fremtrædende Velberegnethed strax kan kaldes Dyrets egen Forstand mere, end den i Plantevæxten fremtrædende kan kaldes Plantens. Saaledes ligger ogsaa til Grund for Menneskets Virken – endog i den Deel deraf, som er undergiven den menneskelige Selvraaden, – megen Velberegnethed, som ei er Yttring af Menneskets egen Forstand. Man tænke paa Menneskets naturlige Gang, Løben, Springen, og anden Brug af Bevægelsesorganerne. Først naar Mennesket, iagttagende og betænkende, begynder at gribe ind heri, begynde vi at kunne tale om Menneskets egen Forstand, ligesom vi ogsaa maae tillægge Dyret selv den Deel af dets Handlens Forstandighed, hvori en sig mangfoldigen efter Omstændighederne og Forholdene lempende og indrettende Velberegnethed, ifølge Opmærksomhed paa disse og deres Jagttagelse og Skjønnelse, lægger sig for Dagen; hvilken Forstandighed da og er Det, som gjør Dyr afrettelige, fordi de gjennem den kunne bringes til at fatte og forstaae, hvad man vil have dem til, eller hvad der er enten uundgaaeligt eller nyttigt for dem. Paa saadan Maade tilegner sig nu og Barnet Sproget til fri Benyttelse ved Jagttagelse af Forholdene og Sammenhængene, deels i Ordenes Bøielses-, deels i Taledelenes

syntaktiske Forhold, saaledes at dets egen Forstand, nemlig dets intellectuelle Modtagsomhed, bliver Det, som denne Tilegnelse bliver at tilskrive. Saaledes kan man da nu og nævne mangen **stykkeviis** eller **partiel Forstandighed**. Talen har sin, Gangen sin, Synet sin o. s. v., og hver kan for sig uddannes, saa at megen Velberegnethed, megen Klogskab kan vise sig ved den ene, uden at vise sig ved den anden. Men saa har det da sit meget vel Grundede, med Gall at antage, naar man nemlig antager hans Sjæle-Organlære, at Virksomheden af hvert Sjæleorgan har sin egen Forstandighed (cfr. min Bog om Forh. im. Sjæl og Leg. S. 403 ff., samt det S. 188 af Gall Anførte), og derfor sit eget Skjønnende, Judiciøse, medens en viis Alforstandigheds Uddannelse hos Mennesket, eller Uddannelsen af Det, man i saadan Sammenhæng kalder Fornuft eller almindelig god Forstand, almindelig god Dømmekraft, ikke beroer paa noget saadant Specielt (see ovenfor § 8, Anm. 6, S. 57), men beroer deels paa Virksomheden af det almene Grundlag for det Alt og den deri sig rørende Leven i dens Heelhed, deels paa fleersidig Uddannethed. Ei blot raae Mennesker, men og mere Dannede, f. Ex. Mathematikere, Musikere, Skibsførere, Handelsmænd, kunne ofte vise megen endog fiin partiel Forstandighed i deres særdeles Leveviis eller særdeles Fag ved Siden af stor Mangel paa Forstandighed i andre Henseender, og det ei tilsyneladende, bestaaende i blot Følge af Ukyndighed, men virkelig Uforstandighed, hvilket da vil sige: ei alene Mangel af Færdighed til at gaae ind i og forfølge visse for de fleste Andre aabent liggende Forhold, men og formelig Uskikkethed i saa Henseende. Ja jeg mener at have fundet Mennesker, hvis hele Leven vidnede om megen Skjønsomhed, men som

ikke vare skikkede til at ræsonnere. Rousseau fortæller i sine Bekjendelser om sin Therese, at hun aldrig kunde lære at see paa en Uhrskive, hvad Klokken var, og dog havde naturligt godt Judicium. Lignende forekommer ei sjeldent. — Naturlig sund Dommekraft er stundom uden Skarpsindighed, eller Forstand paa at fatte og forfølge en Udvikling af Grunde.

Anm. 6. At der til Grund for Forstanden ligger en Sands, den intellectuelle Sands, Forstandens Die, der ligesaavel har sit objectivt Givne at vaerblive, opfatte, iagttage, og sit Indbegreb af Givet at see sig om i og at gaae paa Opdagelser i, som anden Sands, erkjendes let. Men nu maa udtrykkelig erindres, at dette Givne ingenlunde alene er et udenfra Givet, men at der ligesaafuldt gives et sig indenfra i os fremstillende aprioriskt Intelligentsens Rige, hvori Forstandens Die lige saa fuldt kan eftersøge og opsøge og udfinde, som den kan det i de udvortes Gjenstandes Verden. Ikke at tale om de flere indre høiere aandelige Gebeter, der kunne frembyde Forstandens Die Gjenstande til Betragtning. Cfr. § 53, S. 198 samt Om Forholdet imellem Sjæl og Legeme S. 153 ff.

§ 79.

Den Forskjel, vi i Læren om Sandsningen i Almindelighed, ved at omhandle Forestillingen (§ 54) have gjort imellem Sondren, Sammenlignen og Sammenfatten, eller a) det Enkeltes Opfattelse for sig, b) dets Sammenstilling med Andet dermed Sammenhængende og Forfølgelse i dets Forhold hertil, og c) alt det Enkeltes Sammenfattelse til en Totalerkjendelse, gjør sig — men dog paa sin eiendommelige Maade — gjeldende her, hvor følgende Tre ere at adskille: a) den **umiddelbare Vaerbliven eller Opfatten** af noget til det til Grund Liggende Henhørende, der enten bemærkes som

det i et vist Udvortes Fremtrædende, eller som Noget, der ved en vis Udførelse af en Beslutning er at iagttage, hvilken Opfatten eller Vaerbliven da kan føre til den **Fremhævelse og ideelle Udsondring** deraf, som vi kalde **Abstractionen**; b) **Iagttagelsen** og **Forfølgelsen** af det saaledes Vaerblevne, baade i dets Følgen af eller med noget vist Andet, hvori det er grundet, eller hvorpaa det viser hen, og i dets egne mulige eller virkelige Følger, og endeligen c) det saaledes Sondredes og Forfulgtes **Tilsammentagelse til Eenhed** og **Totalerkjendelse**. Hertil svarer Forskjellen imellem a) **simpel Abstractionsevne**, som vi dog hellere maae kalde den **intellectuelle Vaerblivelses- eller Opfattelsesevne**, b) **Skarpsindighed** og c) **Combinationsgave**, til hvilke Tre d) den saakaldte mere praktiske Virken af Forstanden, som vi kalde **Judiciet**, **Dømmekraften**, kommer, hvorunder det ved hine tre Evner tilerhvervede Erkjendte i sin Heelhed gjør sig retteligen gjeldende med Hensyn til mødende Gjenstande og Forhold, saaledes at det, idet det anvendes paa dem, tillige tillempes eller afpasses efter dem paa den Maade, som det i dem Givne hver Gang kræver det.

§ 80.

Den hele menneskelige Forstandsvirksomhed begynder hos ethvert Menneske med – og gaaer overalt ud fra – en Mængde umiddelbare Vaerblivelser og Opfattelser af Forhold, Sammenhænge, Ligheder, Betydninger af Dette eller Hiint, hvorved da strax af det saaledes Vaerblevne uddrages Noget, der kan komme igjen og vise sig i andre lignende Tilfælde og gjøre sig gjeldende i Anvendelse (hvortil Efterligning henhører). Saaledes viser sig da den **umiddelbare intellectuelle Vaerbliven** strax som en **Abstraction**, **Uddragen**,

Udsondren af noget Almeent i det Specielle, af et til Grund Liggende i det Concrete. Den sees allerede i høi Grad hos Barnet, naar det deels lærer Sproget, deels lærer meget Andet, som det ved egen umiddelbar intellectuel Vaerbliven maa tilegne sig. Heri see vi ogsaa Det, som gjør Døvstummeunderviisningen mulig.

Denne ideelle Fremhævelse gaaer nu ogsaa heelt hen igjennem al Tænkning, idet Alt, hvad der ved Skarpsindighed og Combinationsgave paa mere middelbar Maade udfindes, kan og skal ende sig med en ideel Fremhævelse deraf.

Anm. 1. Naar det gjelder — efterat have gjort sig Rede for Det, man paa en viis umiddelbar Maade, eller og efterhaanden praktiskt og ex usu, har tilegnet sig, og paa en discursiv Maade veed at benytte, — at fremhæve det saaledes, at det kan vorde fremstillet i sin Almindelighed i en ret tilsvarende abstract Udtalelse, da hører til **saadan** Abstraction og abstract Fremstilling megen Aands-kraft og Modnelse; og dette Abstractionens Stadium er et ganske andet og høiere, end hiint første.

Anm. 2. Reflexion betegner i Almindelighed **Forholdsiagttagelse og Forholdsforfølgelse** (cfr. § 51, 3, S. 191), hvorved dog bliver at bemærke, at i enhver Forholdsiagttagelse i Grunden allerede er noget Forfølgende. Men Reflexion kan ogsaa betegne den simple Sindshenvendelse paa Noget, naar den skeer i tænksom Hensigt (s. iøvrigt § 74, 2, S. 280), og da bliver undertiden Abstraction og Reflexion saaledes modsatte hinanden, at hiint Ord betegner at see **bort fra** - dette at **see hen til** - Noget, medens ellers og i Almindelighed i saadan Sammenknytning hiint betegner simpel intellectuel Opfattelse og Uddragelse, dette videre forfølgende Betænkning.

I Lighed hermed findes hyppigen Abstraction og Combination sammenføiede.

§ 81.

Ordet **Skarpsindighed** betegner deels blot en **vis** Fuldkommenhed i Forstanden, deels selve den **Evne** eller **Beqvemhed**, om hvis Fuldkommenhed der tales. Denne kan siges at være den **logiske Tankeforfølgelsesevne**, i dens Gaaen ud paa at føre til eller dog at skulle føre til **ret** Erkjendelse, især til Indsigt (see § 65), forsaavidt det Samstemmende og Ikke-Samstemmende, det Tilsvarende og Ikke-Tilsvarende, det Consequente og Inconseqvente skal bemærkes. Den viser sig a) deels ved at gaae **paa Spor efter** Noget, efterforske Noget, føre til at **udfinde** det, deels, b) ved at **gjøre Rede for Noget**, under en Raisonnering, Debattering, Argumentering, eller anden saadan **Forholdenes og Sammenhængenes Forfølgelse**, hvad enten det nu forresten er Lighedsforfølgelse eller reel Sammenhængsforfølgelse (§ 66), hvorom der er Tale. Ikke enhver aandelig skarp Seen eller Vaerbliven er altsaa at henregne til den egentlige Skarpsindighed, men kun den, som vedkommer **det Logiske**.

Man har i sin Tid betragtet Skarpsindighed **blot** som en **logisk Distinctionsgave**, og har derfor givet det Begreb derom, at den skulde være Forstandens Øie **for det Ulige** i de **ellers lige** Gjenstande, hvorimod **Vid, Vittighed**, blev betragtet som Forstandens Øie for det **Lige** i ellers ulige Gjenstande. Men herimod er at indvende, a) at, da det Lige i det Ulige og det Ulige i det Lige maae anskues paa eengang og ved samme Art af Øie, saa kan til denne Dobbelthed ikke svare nogen dobbelt Hovedevne; b) at Skarpsindighed meget ofte sees ligesaa fuldt at vise

sig ved at finde og paavise Overeensstemmelser, f. Ex. ved **at forsvare** Noget directe, som ved at distingvere og f. Ex. **gjendrive**; (hos en Sproggransker viser den sig lige saa vel ved **Homonymerne**, i at udfinde Overeensstemmelserne og Overgangene imellem de flere Betydninger, eet og samme Ord har, som ved **Synonymerne**, i at skjelne imellem den forskjellige Kraft og Virkning, eller det Forskjellige i Tanken, hos de flere forskjellige Ord, hvormed Eet og det Samme betegnes, og den skal ogsaa i Foredrag overhovedet paasee Jagttagelsen af det Rette og Velbetegnende, saavel under Hensynet til Homonymerne, som ved Valget imellem Synonymer); endeligen er at bemærke, c) at Vittighed lige saa vel kan vise sig i Antitheser, som i Lignelser. — Dens Forskjellighed fra Skarpsindigheden bestaaer deri, at den ikke er en Virkning af den egentlige Tænkning, eller en Ytring af den undersøgende eller prøvende Forstand, men a) beroer paa heldige **Indfald**, og altsaa paa Forestillingernes eget frie Løb og Spil, eller paa Ideeassociationen, samt b) viser sig ikke i selve Tankebestemmelsen, men i dennes heldige **Udtryk** eller saakaldte **Indklædning**. Den hører altsaa Phantasien til. Hvad den **reelle** Sammenhæng imellem **Skarpsindighed og Vid**, eller begges Griben i hinanden angaaer, da vil denne sees af det § 59, Anm. og § 62, d, S. 226-27 og 234, Anførte; see og længere hen Paragrapherne om Vid og Vittighed. (§§ 91, 92, 93.)

Endnu er den Bemærkning af Vigtighed, at Skarpsindighed, endog en stor Skarpsindighed, kan vise sig paa en vis eensidig Maade, indenfor et vist begrændset Tankeomløb, ja at den heelt kan eensidig uddannes, endog paa det sunde **Judiciums** Bekostning, og at Dette kan skee i den Grad, især naar den øves paa en meget eensidig enthusiastisk, eller polemisk, eller rabulistisk Maade, at den aldeles fortærer den

naturlige sensus veri et recti; ja man kan da saaledes komme i Gang med at efterspore, hvad der kan siges for eller imod i enhver Sag, at man tilsidst ei mere er i Stand til at dømme reent om nogen Sag. — Til dens Udartninger høre Subtilitetsaand, Sophisterie, Haarkløverie.

Anm. 1. Ved hiin ældre Bestemmelse af Begreberne Skarpsindighed og Vittighed, hvilken endog Lessing simpelthen har fulgt, men Andre dog allerede i hiin Tid have bemærket ei at være den rette, er endnu at gjøre opmærksom paa, at Skarpsindigheden egentlig Intet har at gjøre med Ligheder og Uligheder, **blot som saadanne**, hvis Opfattelse hører den simple Vaerbliven til, men med Overeensstemmelser og Uovereensstemmelser, **forsaavidt herved er Tale om noget Consecutivt og Conseqvent.**

(**Anm. 2.**) Angaaende den **reelle Sammenhæng** imellem Skarpsindighed og Vid kan her anføres, hvad Ruhnken siger herom i sit Elogium Hemsterhusii, 12: „mentis celeritas, quam Græci ἀγχίνοιαν, εὐστοχίαν, Latini sagacitatem, sollertiam, ingenii felicitatem vocant. Hæc autem sagacitas non in hominis potestate est, non studio labore, exercitatione comparatur.“ Han tilføier derpaa, at dertil høre to Evner, af hvilke altera imagines celeriter affert, altera celeriter decernit. (Jfr. ovenfor § 61, Anm 2.). Til vort „Skarpsindighed“ svarer, hvad Udtrykket angaaer, temmelig nøie det græske ἀγχίνοια. Aristoteles siger herom i Analyt. poster. Lib. I, cap. 34, at den viser sig i en let og hurtig **Udfindelse** af det Middelbegreb (terminus medius), hvorpaa det, naar Noget ved en Slutning skal afgjøres, kommer an.

§ 82.

Combinationsgaven viser sig ligesaavel, 1) naar det blot gjelder at fatte Eenheden og Heelheden i noget Givet saaledes, at alt Enkelt paa rette Maade indordner sig for os i vor Totalanskuelse af det Hele i dets Heelhed, som 2) naar det gjelder at foretage selvstændige Combinationer, eller lægge Planer, i Tilfælde, hvor en Mængde Puncter og Forhold ere at tage i Betragtning. Den beroer ogsaa i begge Tilfælde nærmest og først paa Forstandens Øie for Sammenhæng og Totalforholdsmæssighed. Den kan iøvrigt lige saa vel ytre sig i det **praktiske Liv**, som den i videnskabelig Henseende viser sig i det **Systematiske** og og i konstnerisk Henseende i **Compositioner** eller **Constructioner**. — Den kræver Overskuelse og omfattende Blik, saaledes at en Mængde Puncter paa eengang haves for Øie og Hensyn til dem alle paa eengang tages, hvorfor og en livelig Erindren (§ 62, c. S. 234) her især er af Vigtighed. Den fordrer derfor ogsaa en større Aandskraft, end der til Skarpsindighedens Analyser og Forfølgelser udfordres. Man gjør i denne Henseende Forskjel imellem analytiske og combinatoriske Hoveder. Iøvrigt henviser jeg til min Logik.

§ 83.

Det vil letteligen erkjendes, hvorledes en intellectuel **Seen** i alle de nu omtalte Henseender ligger til Grund. Deraf kan der nu uddanne sig megen **intellectuel Anskuelse**, hvortil hører, at det i noget vist Mangfoldigt til Grund Liggende, idet det ideelt fremhæver sig for os, tillige sees i sin Gaaen i Eet med dette Mangfoldige, saa at Alt deri staaer klart for Forstandens Øie. Hertil skulle da den intellectuelle Opfattelsesevne, Skarpsindigheden og Combinationsgaven

samvirkende føre. Der danner sig da den Forening af **abstract og concret** Erkjenden, som kaldes **Intuition**; (see min Logik, § 19, Side 24.) Bliver man nu herved paa en saa omfattende og heelt gjennemtrængende Maade **hjemme** i visse hele Indbegreb af Mangfoldighed, at man i alle Retninger er paa det Rene og Klare deri, da danne sig **intellectuelle Grundanskuelser**, der paa den **ene Side** kunne træde videnskabelig frem i **Foredrag** formedelst **Sproget**, hvilke da dog kunne have deres særegne Vanskeligheder derved, at Det, som heelt staaer for Sjælens Die, nu skal gjennem Adskillelse af alle dets Enkeltheder bygges sammen igjen til et Heelt, for at give en saakaldet **Theorie**, — men paa den **anden Side** kunne blive **Grundlaget** for megen **praktisk** Virksomhed. Enhver, der er hjemme i et Fag, som fordrer forstandig Fremgangsmaade, kan siges at bære en saadan Heelhedsanskuelse i sit Indre. (See videre i næste §.)

Anm. 1. Det maa bemærkes, at vi her kun have den Art af intellectuel Anskuelse for Die, som i bogstavelig og egentlig Forstand kan kaldes saa. Den ideelle Phantasieanskuelse danner en vis Modsætning hertil (see ovenfor § 64, II, b, S. 239, samt § 68, 5, S. 255-56; cfr. § 94), men den tages dog med under hiin Benævnelse i dens vidtløftigere Forstand; saaledes er det skeet i min Afhandling om den intellectuelle Anskuelse i mit Philos. Archiv S. 120. De **speculative** Grundanskuelser ere høiere Arter af intellectuelle Anskuelser. **Meditation** (at **grunde, ponse**) kaldes den omhyggelige **Eftertænkning** (§ 53), som **arbeider hen til** indtrængende intellectuel Erkjenden. **Contemplation** er et saa omfattende Udtryk, at ei alene al Art af Anskuen overhovedet men og Eftertænkningen kan henregnes derunder, thi der forstaaes derved kun en

Betragten for Betragtningens egen og den derved erhvervede Erkjendelses Skyld, eller og for Nydelsens Skyld.

Anm. 2. Jeg vil her efter **Ritters** Gesch. der Phil. (VII, 535) anføre følgende Ord af **Hugo a sancto Victore**: **Meditatio est qvædam vis mentis curiosa et sagax, nitens obscura investigare et perplexa evolvere. Contemplatio est vivacitas illa intelligentiæ, qvæ cuncta palam habens manifesta visione comprehendit.**

§ 84.

Men overalt kommer det an paa, at den hele forenede Forstandsvirksomhed — altsaa Abstraction, Skarpsindighed og Combination i Samvirkning — treffer det objectivt Sande og Rette og fører til den sande Anskuelse, undgaaende det Falske og Skjæve; thi den kan ogsaa virke paa en til det Objective ikke svarende Maade, og det ikke alene, naar Lidenskaber og Fordomme gjøre blind, men og naar eensidige Hensyn føre til grundløse eller dog vildledende Antagelser, eller naar forudbannede eller forudfattede Antagelser vildlede, blænde eller blinde.

Men her bliver da nu at skjelne imellem a) den **formelle** Sandhed og Grundethed, **Tankesamstemmingen,** som beroer paa, at der er god Sammenhæng og Consequents i Tankeforfølgelsen og Tankesammenfattelsen i og for sig, og dernæst b) den **reelle** Sandhed, **Sagsandheden,** som beroer paa Tilsvarenhed til og Samstemming med de givne Sagforhold eller Virkelighedsforhold.

Forsaavidt der nu i denne Henseende i Forstanden viser sig en vis umiddelbar **sensus veri et recti,** et vist Øie for Det, som i visse bestemte specielle Tilfælde stemmer med de objectivt givne Forhold og det Rettes og Sandes Fordringer, hvor man a) ikke methodiskt kan lede sig frem,

eller veiledes ved umiddelbare Prøvelser, som erfaringsmæssigen kunne gjøres ligefrem indlysende, men b) et frit og uhildet umiddelbart Blik paa Tingene fordres, fremtræder det saakaldte **Judicium, Skjønsomheden, Dømmekraften.** Denne beroer altsaa paa, at vor paa tænksom Maade erhvervede Forestillingskreds bestandigen træder i det rette Forhold til alt nyt Mødende, saa at ud af hiin de rette tilsvarende Synspuncter, Hensyn, Begreber, træde hiint Nye imøde, og afpasses derefter, (§ 79. Slutn.), forudsat, at de fornødne Underretninger ere givne og Hukommelsen ikke svigter. Der er da Tale om en efter det Concrete aflempet og til samme rettelig svarende saakaldet **Anvendelse** af det Almene. Hiint **frie Blik** paa Tingene maa her føre til, at man, — om end ifølge en vis tillært Kundskabs og Indsigts Medfør, — saa dog uden at gaae i et tillært Systems Ledebaand, formaaer at **orientere sig**, eller veed **at finde sig tilrette**; hvortil da udfordres baade a) en naturlig **Tact** og Uhildethed i Sindet og en vis Aarvaagenhed med Hensyn til Alt, hvad der er at have for Øie, saa og b) en vis **Modnelse,** hvorved man er bleven hjemme i – og fortrolig med – de Tings Sphære, hvortil Det, hvorom man skal dømme, henhører, i hvilken Sphære man da i en tilstrækkelig Tid og med tilstrækkelig Opmærksomhed maa have bevæget sig, saa at der forsaavidt hører Praxis til at modnes til at kunne anvende sin Kundskab.

Det sees da, at to Momenter her ere at adskille: a) at see den givne Gjenstand eller det Omspurgte **fra den rette Side** eller faae det rette Greb derpaa, og **skjønne,** hvorpaa det **hver Gang** ifølge det ved Gjenstanden selv Givne **kommer an;** dernæst b) at have det fornødne **Omløb i Hovedet,** for at udaf Intelligentsens eget Indre just Det kan træde frem, som hver Gang maa komme til Anvendelse,

og nu kan forme eller tildanne sig netop saaledes, som det nu maa være. I begge Henseender udkræves, at man snart og let finder de rette **Holdningspuncter.** Iøvrigt svarer til det her Anførte en Forskjel imellem en blot **skjønnende** Dømmekraft og en **udfindende** Dømmekraft, af hvilke Kant kaldte den første den blot **subsumerende,** med Hensyn til, at den blot skal afgjøre imellem Ja og Nei, den anden den **reflecterende,** hvorved da meentes den videre forfølgende. Iøvrigt kan en sund Dømmekraft være meget **partiel.**

(**Anm. 1.**) Dømmekraften kan da siges at være et vist **umiddelbart** Aandens Øie for det Rette og Sande i givne enkelte Tilfælde, beroende paa, at det givne Specielle for os strax stiller sig i sit rette Forhold til det Totale, der danner Grundlaget for det Specielles rette Betragtning i de i de givne Forhold paagjeldende Henseender. Den er da en Virkning af et vist harmonisk Grundforhold imellem Intelligentsen i Individet og det i Verden Fremtrædende, saa at hiin netop sættes i Bevægelse paa den Maade, som dette hver Gang fordrer. Man kan derfor sammenligne den med det musikalske Gehør.

(**Anm. 2.**) Ved **Erfaring** forstaaer man ofte ei alene det Indbegreb af Kundskab og Indsigt, som kan opnaaes ved at omgaaes med og agte paa Tingene i Verden, men og den herunder uddannede Skjønsomhed, som viser sig i Begreb om, hvad der gaaer an i bestemte concrete Tilfælde i Livet. Ogsaa Udtrykket **praktisk Intelligents** bruges herom.

(**Anm. 3.**) Iøvrigt henviser jeg, hvad især angaaer Forholdet imellem det Systematiske og det frie Judiciøse, til mit Skrivt: Om Erkjendelse og Granskning, § 15, Anm., S. 135 ff. samt til min Logik § 128.

(Anm. 4.) Af Vigtighed er det her at bemærke, at Overgangen fra den Viden og Forstaaen, som praktiskt har dannet sig og faaet en vis Holdning og Sikkerhed i sig, til den fuldkomnere, som gjennem Theorie eller formelig Indsigtsuddannelse skal tilveiebringes, ofte kan føre til en Mellemtilstand, snart af Uvished og Famlen, snart af uordnet eller overilet Dømmen; og gjennemføres ikke Theoriens Tilerhvervelse, vil den kunne virke til Fordærv for det naturlige gode Judicium.

Anm. 5. Naar en tilstrækkelig Opmærksomhed for Tingene og Forholdene i Verden forbinder sig med Judicium, udvikler sig under Livets Gang **Klogskab** (φρόνησις, Arist. Eth. Nic. VI. 7 et seqv.), der bestaaer i en Færdighed eller Oplagthed til at vide, hvorledes forekommende Gjenstande, der ei methodiskt kunne beregnes, især Mennesker, skulle behandles paa en **hensigts**svarende Maade, altsaa ved hvilke **Midler** med Hensyn til dem visse Hensigter ere at opnaae. **Klogt** betegner **deels** det naturlige Anlæg hertil, **deels** den Opfindsomhed, som herved kan vise sig. Fra Klogskab adskiller sig **Viisdom** derved, at denne gaaer ud paa selve Hensigterne, især **Hovedhensigterne, Diemederne, Formaalene,** altsaa paa selve **Goderne,** i deres Forhold til det høieste Gode, eller til Det, hvorpaa Alt tilsidst væsentligst kommer an. **Viisdom** bestaaer i at kunne erkjende og bedømme, hvad Værd der med Hensyn til det Algyldige er at tillægge de Formaal, som monne frembyde sig, saa at det overalt sees, hvad der har det høieste Værd, hvad der har mere eller mindre høi eller ringe Værd, hvad der er uden Værd, og ifølge heraf at bestemme Valget eller Forkastelsen af de Midler, som Klogskab monne tilbyde. — Den vil da og føre til at indsee, at en god Sag ei bør fremmes ved slette Midler,

da den ei **kan** fremmes derved, eftersom en Sag, som fremmes saaledes, ligefrem derved (eo ipso) hører op at forfremmes som god Sag, ja derved selv kan blive til en slet Sag; ligesom og en væsentlig Uenighed om Midlerne ei sjeldent ligefrem er en Uenighed om selve Sagen.

§ 85.

Indsigt og deraf følgende indsigtsfuld Begrebsbestemmelse og Bedømmelse, saavelsom saadan Indsigts fuldelige **intuitive Fremtræden** for Aandens Øie og **Fremstilling** i dens Heelhed, samt dens **Gjørensiggjeldende** i alle Livets Tilfælde, kan nævnes som Forstandsvirksomhedens totale Formaal. Forresten viser denne sig ligefuldt i alle Sphærer, høiere og lavere. Dens formelle Fuldkommenhed bestaaer i: a) **Klarhed** og **Tydelighed**, eller at Alt træder frem med tilstrækkelig Bestemthed for Forstanden, og derhos ogsaa kan fremstilles med tilstrækkelig Bestemthed; b) **Grundighed**, eller at der baade tilstrækkeligen trænges ind til det til Grund Liggende og gjøres Rede for Antagelserne, saa at Alt kan vise sig i sin Grundethed; c) **Alsidighed**, eller at hos Gjenstanden alle de Synspuncter, hvorunder den er at stille, og Alt, hvad der i alle Henseender er at bemærke, medomfattes. Disse tre Fuldkommenheder følges iøvrigt ei altid ad, ja en bestemt stærk Tragten efter den ene kan til en Tid blive hindrende for den anden, skjønt den enes fuldelige Opnaaelse beroer paa den andens, idet Alsidigheden først fører til den fuldkomne Grundighed, og denne først lader hvert Enkelt sees i sit fulde Lys. Det Modsatte af de tre Fuldkommenheder er **Forvirrethed, Overfladeligbed, Eensidighed.** Den sidste fremkommer iøvrigt paa det Naturligste ved det Sporadiske i Menneskeheden, baade hos det enkelte Menneske i og for sig og hos de forskjellige Mennesker i deres Forskjel-

lighed; en grundig Stræben i een vis Retning fører naturligen til Eensidighed. Cfr. ovenfor §§ 28, 35, 37.

Anm. 1. Med den objective Klarhed, som her er omtalt, maa ei forvexles den **subjective Forstaaelighed**, eller Tydeligheden for bestemte Individer, som muligen endnu ere aldeles fremmede for Sagen, ja for Betingelserne for dens Forstaaelse, og nu først skulle hjelpes ind heri.

Anm. 2. Angaaende Klarhedens Forhold til Simpliciteten, **Simpelheden**, eller den letfattelige Overskuelighed og Gjennemskuelighed, er at bemærke, at i Naturen Compliceerethed, som en Følge af utallige Bestemmelsers og Forholds Sammengaaen til Eenhed, forener sig med stor Simplicitet ved det Conseqvente og Consecutive, som er deri. Men vi maae ofte gjennem hiint Complicerede arbeide os frem til den Grunderkjendelse, som først kan lade Simpliciteten vise sig for os. De i Astronomien saakaldte Perturbationer kunne være et meget talende Exempel. Her viser sig Beregningen af Noget, som for Anskuelsen kan træde frem med stor Simpelhed, at være meget compliceret. — Hvor vanskeligt er det ikke for den Uøvede at finde Rede i Skibstakkelagen og Seilenes Mangfoldighed? hvor simpelt for den Øvede?

f. Om Indbildningskraft og Phantasie i Almindelighed.

§ 86.

Den **ideelle Phantasieanskuelse** (§ 68, II, 5, Side 255) fører os tilbage til Indbildningskraften overhovedet, om hvilken vi da her ville tale i Almindelighed.

Hvad vi kalde **Indbildningskraft** er i Grunden ikke Andet, end Forestillingsvirksomheden selv, forsaavidt den vi-

fer sig som frembringende eller productiv. Egentligen er den det altid, men kun forsaavidt den **viser sig for os som saadan**, kalde vi den Indbildningskraft, der altsaa er det Samme som Sjælens Productivitet i alleslags Forestillingers Frembringelse, især dog forsaavidt den træder frem, som den, der i sig selv er **fri**, d. e. kan virke paa mange Maader, hvilket iøvrigt kan finde Sted midt under en vis Regelbundenhed (f. Ex. under Orienteringen i en vis Deel af Omverdenen, eller den geometriske Construeren), forsaavidt det nemlig kommer tilsyne, at vi adspørges, altsaa at det er det i sig selv Frie, som nu skal bestemmes, altsaa bindes, hvor da en synthetisk Eenhed af det Frie og det Regelbundne viser sig.

Denne Productivitet træder nu frem ved Virkningen af enhver anden sjælelig Livsyttring. Enhver saadan gjør sig nemlig gjeldende i og gjennem sit Substrat eller sjælelige Materiale, nemlig sin bestemte Andeel af Forestillingskredsen og sit Løb af Forestillen, hvori den arbeider, skaber, hersker, saa at den derved gaaer over i det Concrete, og giver sig selv en concret Bestaaen; men Dette forudsætter netop hiin Productivitet i Sindet, som da træder frem deels a) med en **Mulighed til** utallige Productioner, deels b) med en fri **Bevægelighed** i saadanne. — Naar den da nu træder frem i saadanne sine mangfoldige Muligheder og i sin frie Bevægelighed, er det, at vi især kalde den Indbildningskraften.

Men saa bliver her da strax en vigtig Forskjel at gjøre, idet der blive at skjelne imellem Indbildningskraften som a) **imaginerende** og som b) **associerende**. Paa første Maade viser den sig i sin umiddelbare Frembringen, som dannende Forestillinger (imagines); i det andet Tilfælde

viser den sig i sin frie Bevægelighed i Forestillingernes Løb formedelst deres Association.

(§ 87.)

I første Henseende skal den udmærke sig ved 1) Imaginationernes eller Billedernes **Klarhed og Bestemthed**, saa at de træde frem for den indre Skuen med en Kraft, lig den, hvormed Virkeligheden staaer for det ved Interesse skjærpede Øie. Den skal da vise sig i sin Magt til **at udmale**, som det kaldes, og den siges, forsaavidt Dette med en vis Grad af Fortrinlighed skeer, at være en **levende** Indbildningskraft. Dernæst skal den, som associerende, vise sig med 2) en saadan **fri Bevægelighed**, at den baade a) let sættes i Bevægelse og b) let gaaer over fra det Ene til det Andet, altsaa let bevæger sig omkring i Forestillingskredsens forskjellige Regioner, hvorved den da c) ogsaa kan bringe Sindets mange andre forskjellige Formaaelser i Bevægelse. Denne frie Bevægelighed kalde vi dens **Fyrighed**, men ogsaa dens **Livelighed**; saa at den ogsaa i denne Henseende kaldes **levende, livfuld**. Men Indbildningskraften sees da nu tillige som den; der endnu i en anden Henseende maa ytre sig med Frihed, nemlig med 3) en **Uhildethed**, der er modsat den Hildethed, som kommer af visse Forestillingers fremherskende og Sindet idelig til een Side hendragende Magt. Endnu tales ogsaa om 4) **dens Rigdom**, eller dens Productioners Mangfoldighed og Fylde, som da beroer paa, at man har tilegnet sig en stor Forestillingskreds, hvori man har baade bevæget sig saa meget (§ 62 c og d, S. 234) og orienteret sig saa vel, at man deri er hjemme, og nu til Udvalg har et rigt **Forraad** for sig (cfr. Engels Theorie der Dichtungsarten S. 110.)

Endelig maae vi endnu nævne dens **Sundhed og Reenhed**, idet vi da ved hiin forstaae den Fasthed og Regulerethed, som ei lader tomt Phantasterie og Drømmerie, eller en Sindet ødende Legevurnhed og Hængen ved løse men kildrende Forestillinger opkomme; ved denne derimod især forstaae dens Ubefængthed af obscøne eller andre sandselig Lystenheds Billeder. Men herved komme vi egentlig deels il at tale om de Tilbøieligheder og Lyster, som kunne have faaet en fremherskende Magt i Sindet, deels komme vi herved tilbage til Hildetheden.

Anm. Med **levende** Forestillinger maae **stærke** Forestillinger ei forvexles, og **herskende** Forestillinger ere atter noget Andet; de henhøre til det Pathologiske i Sindet. Om dem komme vi til at tale i Capitlet om Villien.

(§ 88.)

Det hører Indbildningskraften væsentligen til, altid at være **tjenende**, nemlig at tjene Det, som i og gjennem en vis indvortes sjælelig Productivitet gjør sig gjeldende. Men tjenende er ei strax **bunden**; den kan netop tjene den frie Livsbevægelse i dens relative Løsbundenhed eller **frie Spil**, som vi kalde det.

Indbildningskraften kan paa mange Maader træde frem i et saadant frit Spil men den kan ogsaa **ledes og bestemmes** og derved bindes paa mange Maader, selv endog om hele Formaalet kun er en Leeg.

Der komme her overhovedet ei blot mange **Gradationer** frem i Henseende til større eller mindre Frihed, mindre eller større Bundenhed, men ogsaa antager Indbildningskraften ifølge heraf mange forskjellige **Charakterer**

og **Artninger**, hvilke ville træde frem for os, naar vi nu gaae til at afhandle dens Hovedinddeling.

Anm. Foreløbig kunne vi, ved blot at see hen til det **mere** eller **mindre Ubundne** eller **Bundne**, gjøre Forskjel imellem 1) den **mere blot spillende**, og 2) den **mere regulerede og beherskede** Indbildningskraftens Virksomhed. Den første viser sig atter deels a) i de **løse** Forestillingers Herssen, hvor flere Arter og Gradationer atter gives, deels b) i det egentlige **frie Spil** af Forestillinger, hvilket sidste ei blot ikke støder an mod det Regulerende, men endog kan vidne om noget Høiere, hvis Magt er tilstede deri, medens derimod de løse Forestillingers Løb vel nok deels kan have sin Grund i en reen og sund Slaaen sig løs, men deels ogsaa kan vidne om en sygelig **Betagethed**. Saadan Betagethed kan imidlertid ogsaa ligge til Grund for a) **en vis Art** af den bundne og beherskede Indbildningskraft (som f. E. i det Manererede hos en heel Nation, eller hvor saakaldte fixe Ideer, fixe Anskuelser, herske), men vi tage dog, forsaavidt vi omtale denne sidste, især Hensyn til b) den **paa rette Maade ledede og styrede** Indbildningskraft.

§ 89.

Indbildningskraftens forskjellige **Hovedarter** bestemmes ved Beskaffenheden af Det, i **hvis Tjeneste** den træder, eller efter hvis Tilskyndelse den virker, d. e. Det, **som ved den gjør sig gjeldende**.

Her skjelne vi da imellem A) den **blot gjenbildende eller gjenfremstillende** og B) den **mere selvstændige eller selvfrembringende** Indbildningskraft, der forudsætter, at den er traadt ud i sin Frihed, men nu dog **som saadan** og med den derved antagne Charakteer af Frihed

atter kan og ordentligvis vil vorde bunden (hvilket den iøvrigt paa sin Maade, saaledes som vi f. Ex. see det i Geometrien, Mechaniken, Astronomien, kan vorde med en ligesaa stor Bestemthed og Skarphed, som den blot gjenfremstillende bliver det paa sin Maade).

Anm. Istedetfor „den blot gjenbildende Indbildningskraft" o. s. fr. vilde det være rettere at sige: „Indbildningskraften i dens blot gjenbildende Virksomhed" o. s. fr. Hiint Udtryk er blot et Forkortelsesudtryk i dettes Sted.

§ 90.

A. Den **blot gjenfremstillende** Indbildningskraft see vi allerførst a) i den udvortes Sandsnings Sphære, og kunne da kalde den den **simpelhen afbildende** eller **eftergjørende**; dernæst see vi den b) under Mindelsen eller Erindringen, og kunne da **især** kalde den den **gjenfrembringende**. I første Tilfælde er den blot imaginerende, i sidste baade associerende og imaginerende.

En friere Charakteer antager den c) i hiin forhen (§ 54. Begynd. S. 146, samt § 75. Anm. 5, c, S. 214) omtalte **indenfra udtrædende** Forestillen, eller Udtrædelsens Forestillen, der gaaer ud paa, for en stor Deel ved **Sprog og Tale**, nærmest indvortes Tale, at objectivere eller for os lade fremstille sig Det, som gjennem indvortes Sandsning, lavere eller høiere, træder frem for os, og nu skal opfattes og skues, ganske som det gives os, eller gjør sig gjeldende hos os, uden at vi paa selvstændig Maade skulle frembringe Andet, end den Forestillen, hvori vi skulle objectivere os det saaledes, som det staaer for os; (saa at her endnu ikke er Tale om at realisere en Fordring, der træder frem som saadan, og gaaer videre end en blot Opfattelse af Det, der indenfra giver sig tilkjende for os).

Iøvrigt bliver ofte ogsaa det umiddelbart paa udvortes Maade Sandsede Gjenstand for denne Art af **halvselvstændig** Gjenfremstilling.

Endelig bemærke vi d) den **Overgang til en selvstændigere Skaben**, som vi have i den deels imaginerende deels associerende Indbildningskrafts Udmalen og Fremkalden, som finder Sted, naar vi læse eller høre Beskrivelser, Skildringer, Fortællinger eller Udtalelser af Følelser, og nu deels forestille os det Fremstillede, som om vi saae det for os, deels sættes i de samme Forestillingsbevægelser og i de samme Følelsestilstande, som herske i Det, vi læse eller høre.

§ 91.

B. Den **selvfrembringende** Indbildningskraft kalder jeg efter Nogles Exempel — fornemmeligen dog kun, naar den træder frem som imaginerende, og tilmed som i en særdeles Forstand **skabende**, — **Phantasien**, skjønt dette Udtryk i sig selv betegner det Samme, som Indbildningskraft overhovedet. Forsaavidt den især viser sig i Associationer, er den Det, vi kalde **Vid**, i den ene af dette Ords Betydninger; thi dette Ord kan deels betegne det blotte **Anlæg** til Det, som i sin kraftige Fremtræden kan blive til Vittighed, Spiritualitet o. s. v., deels kan det betegne selve denne Activitet, men endnu kun tænkt **i Almindelighed** som et til det Tænksommme sig knyttende og i dets Tjeneste trædende **frit Ideeassociationens Spil**, af hvilket da Vittighed og Spiritualitet blive særdeles selvstændigen og kraftigen fremtrædende Yttringer, og saaledes deraf blive Arter (hvorom længere hen § 93, 1.).

Men ved begge, baade Phantasien og Viddet, eller ved Det, vi her med eet Ord kunne kalde **Phantasielivet**,

Phantaseringen, kommer det nu i Betragtning, hvad det til **Grund Liggende** er, som, idet det **leder og bestemmer** Phantasiens Skaben eller Viddets Sammenstillinger eller Associationer, tillige bliver Det, som **træder ud i dem**, og saaledes bestemmer deres **Gehalt, Indholdsværd.**

1) Her bliver da nu allerførst at skjelne imellem 1) den **løse og frie** Phantaseren og 2) den **regulerede.**

Hiin kan gaae a) til at vorde et tomt Sværmerie, Phantasterie og Drømmerie (Romanlæserie kan let forlede hertil), men kan ogsaa, b) sin relative Ubundenhed uagtet, have Værd, som en, under Aandens frie Slaaen sig løs og Overgivelse til en ubunden Aandsrørighed, indtrædende fri og livelig Spillen, uden Formaal, men ikke uden Gehalt; see § 62 og § 88, Anm.; ja den kan endog være en til en digterisk, ja til en videnskabelig Frembringelse henstræbende Betænkens Forgjænger, Indleder, Forbereder, under et frit Omløb i alleslags for Sjælen fremtrædende Muligheder. Men vistnok kan den og herunder ved en for stor Fyrighed virke forstyrrende.

2) Den **regulerede** og derfor i en særdeles Forstand enten skabende eller til Fremstilling og Udtalelse tjenende Phantasie staaer enten i et saadant Forhold til Det, i hvis Tjeneste den træder, og hvis Gehalt den frembærer, at den I) paa en **blot underordnet Maade** træder i andre Sjælsvirksomheders Tjeneste, eller og i et saadant, at der II) indtræde **synthetiske Eenheder** af Phantasie og Vid med a) Forstand, b) Fornuft, c) Følelse, d) Villie; eller endelig i et saadant, at der III) indtræder en Skaben, som, fordi den faaer sin Gehalt af en i selve Phantasien sig udviklende Sands, nemlig den ideelle Phantasieanskuelse, i en **særdeles** Forstand kan kaldes den selvstændige Phantasieskaben, men som vi ville kalde **den plastiske** (der i Poesie

og Konst finder sin nærmeste Modsætning i den **lyriske** Phantasering, som gaaer ud paa **Udtalelser**, nemlig af Følelser og Sindsstemninger, medens den plastiske gaaer ud paa **Fremstillinger**, især af Individualiteter, Charakterer, og af Handlinger.)

(**Anm. 1.**) Til Oplysning af Forskjellen imellem Phanthasie og Vid vil jeg bemærke Følgende: Naar Bournonville i sit geniale Skrivt „Mit Theaterliv" ved at omtale Oehlenschlægers Hakon Jarl etsteds siger: „Man gyser ved at tænke, hvilket Blodbad der maa følge paa Hakons Offring" (nemlig af hans Søn), saa er Dette enten følt umiddelbart, og er da Beviis paa levende Phantasie, eller udfundet, og er da Beviis paa Vid.

(**Anm. 2.**) Phantasterie er ikke Eet med det **Phantastiske**, et Ord, der har en videre Betydning. Der lader sig endog tænke, og gives virkelig, en Forening af Phantastiskt og Reguleret, ja en Eenhedsforening (synthetisk Combination) af Begge. Den tydske Philosophie endog turde kunne give paafaldende Exempler; ligesaa tydsk Politik. Hvad man i Poesiens Gebeet i Tydskland i nyere Tid har kaldet Romantiskt, var ofte kun Phantastiskt.

(**Anm. 3.**) At blotte phantastiske Forestillinger kunne faae Virkeligheders Magt hos os, kan især sees i visse hidsige Febre, i Sindssygdomme og i Drømme, og hvad der er at stille under Eet med disse, hvorom længere hen Anm. til § 94. Nogen Lighed hermed har det, at blotte Forestillingsmaader, endog saare uvisse blotte Forklaringsforsøg eller Forklaringsantagelser, hos Den, som uddanner og forfølger dem, især naar han faaer Anledning til at forfægte dem, ofte faae Gyldighedens Magt alene ved den Klarhed, hvormed det Antagne nu staaer for Forestillingen. See forhen Anm. 8 til § 42, S. 165—166. Her

kunne ogsaa de saakaldte indbildte Sygdomme bringes i Erindring, hvor den blotte Forestilling om, at man lider af et vist Onde, eller føler noget Vist, bringer En til at føle noget Saadant. Indbildninger kunne ei blot være sygelige Tilstandes Virkninger, men og fremkalde sygelige eller besværende legemlige Fornemmelser. Cfr. § 111, Anm 2

§ 92.

I. I et underordnet eller blot tjenende Forhold kan Phantasie og Vid træde baade til Tænkningen, til Følelsen og til Villien; thi kun disse Tre blive her fornemmeligen at nævne, da Indbildningskraften som Moment i Sandsningen eller i Huskningen hører til den eftergjørende Indbildningskraft, saa at endnu kun den Tjeneste, som en levende Phantasie kan yde Huskningen i den konstige Mnemonik, hvorom længere hen (§ 98), her endnu kan bemærkes.

I **Tænkningens** Tjeneste træder Vid og Phantasie paa underordnet Maade, deels saaledes, som det i Anm til § 59, S. 226—27, er angivet, deels forsaavidt det kommer an paa det Slags heldige Udtryk, Indklædninger, Exempler, Lignelser og andre billedlige Fremstillinger, der sigte og tjene til Opklaring. (See herom § 61, Anm. 1 og 2.) — Større er imidlertid dog her den forhen omtalte gjenfremstillende Indbildningskrafts Betydenhed (§ 90, c.) samt den vi i § 93, a. ville komme til at omtale. Endnu er her det om Indbildningskraftens for store Fyrighed i § 91, 1. b. Bemærkede at erindre,

Til 2) **Følelsen** træder Phantaseringen, baade som imaginerende og som associerende, saaledes, at Følelsen a) derved faaer en vis Mangfoldighed, hvorigjennem den kan komme deels til et Udbrud, deels til en vis Livsrørighed, ved at faae Noget til at udtale eller udtrykke sig i,

som i sit Substrat eller Materiale, hvorved den tillige vil kunne næres og faae en vis Holdning og Fasthed, Energie og Inderlighed, ja hvori den nu saaledes kan constituere sig til en blivende Bestaaen, at den deri tillige ligesom organiserer sig. (Religionen staaer i et saadant Forhold til Religiøsiteten.) Men vistnok kan Følelsen ogsaa, b) ved, som det kaldes, at give sig Luft i et frit Udbrud af det sig paatrængende Forestillingsløb, deels afmattes under en blussende, ja ustadig Fremtræden, deels spille sit Liv tilende, efterat have ligesom fuldbyrdet sit Værk.

Hvad endeligen angaaer det tjenende Forhold, hvori Phantasie og Vid 3) træde til **Villien**, da udfordres den naturligvis a) allerførst, for at uddanne og levendegjøre Forestillingen om Det, hvorpaa Villien gaaer ud, men dernæst kan den ogsaa, b) ved at fremkalde og udmale for os alt Det, som maa opflamme os til at ville og handle, virke til at opflamme og kraftiggjøre Villien, hvad enten nu almindelige Tilværelsesforhold, eller Exempler, eller vort eget Livs foregaaende Tilstand, Forfatning, Skjebne o. s. v., eller endeligen den mulige Fremtid, som den kan vorde, saavel hvis vi handle, som hvis vi undlade at handle, herunder træde saa stærkt frem for os, at vi derved opflammes til en kraftig Villen. Men ogsaa afholdes, ja afskrækkes fra saadan Villen kunne vi paa samme Maade.

§ 93.

II. Hvad angaaer 1) den til en dybere saakaldet **synthetisk Eenhed med Forstand** sammensmeltende deels imaginerende deels associerende selvstændigt virkende Indbildningskraft, da er Forholdet enten a) et saadant, at **Forstanden opererer paa Phantasiens Grundvold**, idet Forstanden **construerer Anskuelser**, der maae an-

skues af Phantasien, som en Art af Phantasiebilleder i Lighed med de udvortes sandselige Gjenstande, men dog ganske faae den regulerede Forstandigheds Præg, og ere at kalde den methodiskt eller dog med nøie Overlæg virkende Forstands Værker (i de geometriske og i de mechaniske Constructioner, i Astronomie, samt tildeels ogsaa i Historieskriverens efter en Mængde Data paa en vis selvstændig Maade udarbeidede Skildringer, have vi Exempler); eller og er b) Forholdet saa, at, omvendt, **Indbildningskraften opererer** saaledes **paa Forstandens Grundvold**, d. e. **spiller** saaledes med det Stof, Forstanden frembyder, nemlig Reflexionerne, eller Forholdenes Jagttagelser og Dommene over noget vist Givet, at disse træde frem igjennem Lignelser eller andre saakaldte **Indklædninger**, ifølge **Indfald**, der ere saa heldige og tiltalende, at de give disse Tankens **Udtryk** en Betydning og Virkning, som **Tanken i og for sig** ei vilde kunne have; saa at altsaa den særdeles Udtryksmaade bliver Hovedsagen, hvorved da Viddet bliver til **Vittighed**, hvis **Indfald** imidlertid, uagtet de **fremkaldes** ved en langt ud over det Givne gaaende frit spillende Ideeassociation, dog maae **opfattes og nydes** af Forstand og Judicium, idet de maae være **treffende og udtryksfulde** (hvorved da dog er at bemærke, at Viddet kan give den ikke grundede Tanke en Udtrykskraftighed, hvorved den kan gjøre Virkning som treffende, medens den kun er blændende.)

Man kan sige, at det Aandens Øie, hvorpaa det ved Vittigheden egentlig kommer an, er Reflexionens, altsaa Forstandens, Skarpsindighedens og Judiciets Øie, men at det er dette Øies frie Spil og Omløb, som det nu herved kommer saaledes an paa, at Det, der skal findes, a) ei maa eller skal methodiskt eller paa anden Maade eftertænksomt søges, men maa komme ganske af sig selv ved en øie-

blikkelig Ideeassociation, altsaa ganske paa Indbildningskraftens Maade, ligesom det ogsaa b) ei er Tanken selv, men Tankens hurtige Forening med den heldige Indklædning, det kommer an paa. Heraf vil det ogsaa sees, at det Skarpsindigt Udfundne tillige kan træde frem med Vittighed, men ogsaa kan fremtræde aldeles simpelt, hvoraf da Forholdet imellem Skarpsindighed og Vittighed i reel Henseende (cfr. iøvrigt § 81, S. 322—23) fremgaaer.

Kun forsavidt kan Vittighed beroe paa Øvelse, som hiint livelige Greb kan tiltage i Friskhed og Behændighed ved ofte at komme til at yttre sig.

2) Til en høiere Sphære stiger det **høiere Vid** i den synthetiske Forening af **Phantasie med en høiere Ideefylde — af Dybsindigt og Phantasiefuldt.** Vi see denne Forening i Det, vi især kunne kalde det **Spirituelle, Aandrige,** til hvilket da det **Prægnante** (Aandsbefrugtende) kan føies. Her virke Phantasie og **Fornuft** i Eet.

3) En Sammensmeltning **af Phantasie og Følelse,** saavelsom af **Vid og Følelse**, til dybere Eenhed have vi i det **Lyriske**. Ethvert lyriskt Digt er i lige Grad en Virkning af Følelse og af Phantasie og Vid, da deri en Følelse eller Sindsstemning rører og udtaler sig i en fri, men dog saaledes ordnet og dannet Phantasering, at en **Ideetilfredsstillelse** indtræder, saa at vi, idet vi bevæges af den udtalte Følelse, tillige paa ideel Maade skuende nyde Udtalelsen. Et lyriskt Digt er et **phantasiefuldt Følelses-Udbrud**, men er ogsaa en **følelsesfuld Phantasering,** som har det Følelsesfuldes Udtalelse eller Fremstilling til Formaal.

d) Spørge vi endelig, om der gives en synthetisk Eenhed af Phantasie og **Villie**, da kunne vi finde den i en **vis praktisk Enthusiasmus**; thi heri rører sig en Idee paa en phantasiefuld Maade som Ansporer til Attraa, Trag-

ten, Stræben, Villen og Iver. Den kan kaldes en drivtfuld, altsaa **villiekraftig, Phantasiebevægelse**, men ogsaa, omvendt, en **phantasiefuld Villiesiver.**

(**Anm.**) Man kan fra a) det **simple** Vid (see § 91 og 92, 1, samt § 61, Anm. 1 og 2, S. 232.) adskille deels b) **Vittigheden**, deels c) det **høiere Vid.** Alle tre kunne deels yttre sig blot **sporadiskt**, i blotte gode Indfald eller sindrige aandfulde enkelte Udtalelser; (hvortil blandt Andet kan henhøre i komiske Fremstillinger at lade Personerne tee sig eller udtale sig med paafaldende Dumhed eller Tossethed); deels indgaae en inderligere Forening baade med det Tænksomme og med det Digteriske, saaledes at Tankeudtalelser, digteriske Fremstillinger, Følelsesudtalelser derved i deres hele Gang faae en vis eiendommelig Styrke og træde frem med en særdeles, ofte en slaaende (en frappant), Virkning. Selv det simple fremstillende, saa og det forsvarende eller angribende Foredrag, saavelsom det philosophiske, ja endog Versdannelsen blot som Versdannelse, kan ved saadan Forening af, hvad Tænkningen eller Digtersynet medfører og fordrer, med Viddets Spil faae noget meget Tiltalende og Virkningsfuldt. I Henseende til Det, man kalder Stilen, Skrivemaaden, henter Velskrevetheden sin Virkning fra saadan Forening af Tankebestemthed og Tankeklarhed med Udtryksfortrinlighed, saavel naar begge her heelt igjennem ere gjennemtrængte af hinanden, som naar det Udtrykskraftige, Udtryksfine, eller andet Udtryksfuldt eller Udtryksbehageligt, mere kun fremkommer paa visse Puncter eller visse Høider i Foredraget. — Iøvrigt maa det ikke oversees, at baade Vittighed og høiere Vid kunne ligesaavel vise sig i Tegninger, Malerier o. s. v. som i Tale. Ja i Handlinger, som foretages, kunne de træde frem.

§ 94.

III. Paa den meest selvstændige Maade, eller i den **meest selvfrembringende Skaben,** viser Phantasien sig i den digterisk-konstneriske Frembringen, forsaavidt denne er **plastisk,** eller forsaavidt den gaaer ud paa en **ideel Gjenfremstilling** eller **ideel Gjenfødelse** af Livet, især Menneskelivet, med Alt, hvad deri bevæger sig, eller og gaaer ud paa mere selvstændigt skabte Phantasiebilleder, hvori da dog ogsaa noget til Livets Indre Henhørende ideelt maa gjenfremstilles.

Det kommer herved 1) nærmest og først an paa, at visse enten Livet i Virkeligheden, eller og en selvskabt digterisk Verden, eller begge i Forening, tilhørende **Skikkelser** føres saaledes frem for Anskuelsen, at den **egentlige** Individualitet i hver af dem, nemlig den **indre Individualitet,** kommer til at træde ud i sin Eenhed og Heelhed i Gjenskabningen eller Fremstillelsen. Herved see vi da hen til Det, som i Konsten kaldes **Charaktererne.** Man forstaaer herved nærmest det indre til Grund liggende Eiendommelige i Personer eller andre individuelle Væsener, hvilket, som det Blivende, sig selv Lige, i deres mangfoldige og vexlende Yttringer og Udseender, giver dem deres hele individuelle Præg, og bestemmer deres dem i Særdeleshed tilhørende Maade at være paa, og altsaa tillige bestemmer det Totalindtryk, de gjøre. Dog kan der ogsaa tales om f. Ex. en Egns, en Bygnings Charakteer (Physiognomie). Charakteren — vi kunne, hvad især Dyr og Mennesker angaaer, kalde den **Sjælefremtrædelsen** — er altsaa noget Individuelt, men tillige noget Ideelt, som kun kan opfattes ved en ideel Skuen, der da — som den, der især ligger til Grund for den poetisk-konstneriske Gjenfremstilling, og udvikler sig formedelst en Indbildningskraftens Sysselsættelse med Gjenstandene af anden Art, end Tænkningens, — især bliver

Phantasien at tilskrive, og kan kaldes en **ideel Phantasie-anskuelse**; hvorved bliver at erindre, hvad herom er sagt ovenfor i § 68, II, 5, Side 255 (cfr. § 45.)

Men naar nu saadanne Individualiteter skulle fremstilles og anskueliggjøres, saa, ligesom enhver af dem kun er til som det i en vis eiendommelig Livsmangfoldighed tilstedeværende Indre, saa maae de og føres frem for os i og gjennem en saadan, hvori de da maae sees at træde frem i visse Forhold og derved fremkaldte Yttringer. Dette skeer ved de **konstneriske Compositioner**, hvor da 2) **Situation og** 3) **Handling** nærmest blive at agte.

Men endeligen maa her nu dog vise sig Noget i de handlende Individer, som bringer dem til, i de givne Situationer, eller Livsforhold og Livssammenstød, ifølge deres Charakterer at yttre sig paa visse Maader, altsaa Noget, som bevæger dem til Handlingerne, under hvilket Udtryk alle Arter af Yttringer overhovedet her indbefattes. Saaledes komme vi da endnu til at agte paa 4) **Bevægaarsagerne**, Motiverne, hvortil ikke blot **Sindsbevægelser** og **Lidenskaber**, men og Dyder og lastefuld Tænkemaade henhøre.

Men nu kommer det dog an paa, at saadanne selvskabte Fremstillinger faae Indholdsværd ved Indholdsgyldighed og Indholdsvægt. Denne beroer nu, hvad enten det ere individuelle Menneskenaturer, eller andre af Naturens Skikkelser, eller en **aldeles** selvskabende Phantasies Skabninger, som skulle fremstilles, nærmest og først paa, at den i dem til Grund liggende, enten i Virkelighedens Rige givne, eller i Phantasiens eget Rige tænkte, **Grundnatur** træder saaledes frem for os, at, om end det umiddelbart Fremstillede bestaaer i **Digtninger**, eller blotte Phantasiefrembringelser, der kun høre et vist Mulighedernes Rige til, disse dog faae

en vis **Sandhed**, nemlig **den poetiske Sandhed**, som **grundig Naturmæssighed eller Ideemæssighed** i Henseende til det til Grund Liggende, eller som Overeensstemmelse med selve Tilværelsens indre Væsen, saa at vi deels see ægte sand dybere Menneskenatur træde os imøde i dem, deels ellers see dem i deres Tilsvarenhed til Det, de skulle fremstille. Selv de blotte Phantasievæsener maae dog fra Noget, der har Gyldighed i Ideens Rige, erholde deres dybere Betydning. — Herved opoffrer da Digter og Konstner den simple umiddelbare eller **factiske** (den saakaldte prosaiske) Sandhed for en **høiere** Sandhed i Konstens Gebeet.

Men nu kommer her Mere til end det Anførte. Thi naar der spørges, hvad der nu skal give alle hine ideelle Gjenbilleder af Livet deres egentlige Værd, saa maae vi svare, at det ikke er blot og alene den deels livfulde deels indtrængende Naturanskuen, de frembyde, og den herhenhørende **Natur- eller Ideesandhed, Naturgrundighed** og **Ideegrundighed**, men at her nu ogsaa Livets dybere Indre, nemlig det til det **Universelles** Rige Henhørende, maa vise sig i kraftig og virksom Fremtræden i saadanne Individualiteter, som fremstillende de **høiere Livets Magter**, der nu her oplade sig for os i deres reelle magtfulde Tilstedeværelse i Individerne, i hvilke de da lægge enten deres Herlighed, hvis de høre til det Høiere, eller deres Gruelighed, hvis de høre til det Modsatte, eller deres øvrige Charakteer, hvis de høre til det Blandede, for Dagen. Her bliver da 1) at see tilbage til de nysnævnte Sindsbevægelser, Lidenskaber, Dyder o. s. v., hvorved Charaktererne drives til Handling, ja hvoraf de heelt kunne være opfyldte, besjælede, hentagne; thi heri træde de universelle Livspotentser frem, og nu maae da disse bringes til at fremstille sig med **deres** eiendommelige Naturer og med Det, der af deres indre

Dyb kan vælde frem; men tillige bliver 2) at agte, hvorledes Livets dybere Gang og Veie og den deri raadende Magt, som enten Skjebne eller Styrelse, (eller paa anden Maade fremtrædende Nemesis) bliver at bringe til at træde frem og vise sig.

Forskjelligt fra alt det nu Nævnte, som hører til Digtningskonstens Værkers **Specielle,** er Det, der endnu tilsidst bliver at bemærke, nemlig Værkernes **æsthetiske Heelhedsvirkning,** og de herhenhørende universelle æsthetiske Grundvirkninger, hvor der da bliver Tale om det **Skjønne, Romantiske, Høie og Store, Tragiske, Komiske,** m. M. (Angaaende alt Dette henviser jeg iøvrigt til mit Skrivt om Poesie og Konst.)

Anm. 1. Paa en egen Maade spiller Indbildningskraften i **Drømmene,** uden Tvivl fordi den vegetative Leveprocesses, især Blodløbets, bestandige Indvirkning paa Hjernen medfører, at denne bestandig holdes i en vis Virksomhed, saa at, ligesom for den hele Organismus overhovedet, saa ogsaa for Hjernen, Hvilen ei bestaaer i Virksomheds Ophør, men i Overgang til anden Art af Virksomhed, end den forrige. (Cfr. min tidligere Psychologies anden Deel, min psychologiske Pathologie, § 63, S. 188-89.) — Naar legemlige Virkninger fremkalde Drømme, idet Hjerneaffectioner bestemme Forestillingsløbet, saa er det netop ligesom i vaagen Sandsnings Tilstand, hvor jo Sjælen bestandigen ved legemlige Virkninger, gjennem Hjerneactioner, faaer — d. e. bringes til — Forestillinger. Forskjellen er kun den forskjellige Side, fra hvilken de fremkaldes, og den forskjellige Betydenhed, de ifølge heraf faae. Drømmene kunne betragtes som Virkninger af et Slags Sjælevegetation, der, uanspændt af en beherskende Villen, gaaer sin Gang af sig selv, og i den sunde Tilstand hører med til

meget levende og saa stærke, at man, spørgende sig selv midt i Drømmen, om man ikke drømmer, forsikkrer sig selv, at man ikke gjør det. — Her ere og de saakaldte **Hallucinationer** at erindre.

(**Anm. 4.**) Uden Tvivl er derhen at stille Det, som Gmelin i Material. z. Anthropol. (cfr. Om Sjæl og Legeme 219 og 502) fortæller om et Fruentimmer, der i visse Sygdomsparoxysmer ligesom forvandlede sig til en ganske anden Person, end den hun var, nemlig til en fransk Emigrantinde med et ganske andet Livsløb, end hendes virkelige, saa at hun da endog, istedetfor sit sædvanlige Tydsk, talte et brukket Tydsk.

C. Om Erkjendelsernes Vedvaren, eller hvorledes vedligeholde sig Erkjendelserne?

§ 95.

Under den forhen omhandlede Erkjendelsesvirksomheds mangfoldige Yttringer uddanne sig efterhaanden de forskjellige Arter af Sandsning og Forestillings- eller Sagforfølgelse saaledes, at a) mangfoldig **Færdighed, ja Dygtighed,** til at blive vaer, iagttage, eftertænke, forfølge, dømme, saavelsom til at fremstille, udtale, skildre, saa og til at røre sig med Frihed i sin hele Ideekreds, opstaaer og uddannes, især naar Gjentagelsen bliver til **Øvelse**, d. e. skeer ofte og paa en af Agtpaagivenhed og Tænksomhed ledet, altsaa reguleret, Maade, maaskee endog udtrykkeligen for Færdighedens Erhvervelses Skyld. Men der danne sig tillige b) **blivende Kundskaber, Indsigter, Overbeviisninger, Anskuelser,** der ved givne Anledninger gjøre sig gjeldende som de, der allerede, som reale Muligheder, Virkelighedsformaaelser (cfr. § 27, Anm. 3, S. 123.), findes i det indi-

viduelle Livs indre ideelt-reelle Tilværelse, hvoraf de da træde frem.

Af hvad Natur er nu **denne Art** af Tilegnelse, og hvorledes forholder det sig med den Bevaring eller Indoptagethed, som maa være Betingelsen for hiin Bedvaren, og hvorledes er saadan Bedvaren selv at tænke?

Her bliver at see til to Sider. Tilegnelsen er A) nærmest og først en Indoptagelse i Systemet af de **mikroskosmiske Livsactioner**, og ei alene Færdigheden, men og den **saakaldte Bevaring** bestaaer da i Letheden — eller den med et treffende Udtryk saakaldte **Disposition** — til de samme Actioners Gjenindtrædelse. En saadan bliver især en Følge af deres hyppige Gjentagelse, og vil da ogsaa have sit nøiagtig Bestemte, naar denne har havt det, d. e. naar denne har været vel reguleret. Imidlertid er den dog ei afhængig af saadan Gjentagelse, da den ogsaa strax ved een Gangs Foretagelse kan erhverves. — Saadan Lethed eller Disposition maa iøvrigt ikke alene antages a) at indtræde i **Hjerneactionerne**, i hvilke den vel kan tænkes opnaaet paa en Maade, ei ulig den, paa hvilken en saadan opnaaes i visse Fingerbevægelser, eller i alle de Actioner, hvorpaa Tale eller Sang beroer (hvor Blodets Henstrømmen indtil de fineste Smaa-Aarer og disses derved opstaaede Udvidelse, til lettere og rigeligere at modtage Blodet, vel nok tør antages at forbinde sig med noget Lignende i Nervevirksomhedens Ledelse); men den samme Disposition maa dernæst ogsaa b) danne sig i selve de **indvortes sjælelige** Actioner. Det at være hjemme i en vis Ideekreds hører aldelès herhen. Og her kan det nu og vise sig, at en vis **Tvungenhedstilstand** kan være nødvendig, for at en ret og fuld Tilegnelse af Det, hvorpaa en fri Leven i en vis Sphære beroer, senere kan **opnaaes**, hvor da den simple Hukning og anden

Færdigheds mechaniske Tilvænnelse er Assimileringens og den frie Indlevelses forudgaaende Betingelse, eller og dens første Trin. See herom videre mit Skr. om Forh. imell. Sjæl og Leg. S. 414 ff.

Men nu er dog Tilegnelsen ogsaa at tænke B) som et sig mere og mere bestemmende og fastsættende **objectivt Forhold** til de universelle Virkninger, hvorved et blivende **Communicationsforhold** med dem uddannes. Et saadant finder ei alene Sted a) i udvortes Henseende, som Følge af, at Sandseorganerne uddannes til en større Modtagsomhed for Sandseindtrykkene, i Henseende til saavel Skarphed som Fiinhed, saa at vi nu i en vis Kreds, ja endog i en vis bestemt concret Gjenstand, see eller høre osv. meget Mere, end forhen, fordi Communicationsforholdet imellem os og Lys- og Lydvirkningerne osv. er bleven fuldeligere; men det Lignende er nu ogsaa at antage b) i indvortes sjælelig Henseende, saa at vi nu og her maae tænke os i et fuldeligere Communicationsforhold til de universelle Indflydelser; hvoraf da vil følge, at den høiere **aandelige Besiddelse** i Grunden viser sig som en til større Dybde og Indholdsrigdom kommen vedvarende Bestemtvorden af vore Livsactioner ved selve det universelle Objectives egen umiddelbare Gjørensiggjeldende, saa at Meget, der kan see ud som en Gjenkomst i Grunden er en ny aandelig Skuen eller Bestemtvorden, der da i sig selv er ligesaa primitiv, som den første, og kun synes at være en **blot** Tilbagevendelse, fordi Aandens Øie anden Gang skuer det Samme, som første Gang. Her er da Tilbagevendelsen eller Gjenkomsten, under hvilken der endda ofte skues klarere og fuldeligere, ingen saakaldet **Bevaring af Forestillinger** (ingen Husken), men kun en vedvarende Færdighed i Henseende til den aandelige Skuen og dennes Forfølgelser.

Anm. 1. Aristoteles siger derfor med Rette (i hans Bog *περὶ μνήμης καὶ ἀναμνήσεως*), at *τὰ νοητικὰ* (selve Indsigterne) ei huskes som saadanne, men kun forsaavidt de ere affattede i en bestemt Forestillen (*φάντασμα*), ved Hjelp af hvilken der da huskes. Men med denne vil da nu selve den ligefremme Indseen komme tilbage, naar Aanden kommer i nogen livelig Bevægelse. Men det er dog nu herved at bemærke, at her Forholdet er et dobbelt. **Undertiden** føres f. Ex. et vist mathematisk Beviis anden Gang lige saa friskt og umiddelbart i Kraft af den umiddelbare intelligente Skuen, som første Gang, ja maaskee endog fuldeligere, fordi Aanden skuer klarere og mere gjennemtrængende, saa at Huskningen kun giver det første Stød og nogen Hjelp; men **undertiden** gjenkommer derimod det hele Beviis enten ganske paa Huskningens Maade, idet man da støtter sig heelt til denne, eller dog saa, at man idelig trænger til dens Impulser; men da gjenkommer heller ikke Indsigten som sand Indsigt, idetmindste ikke fuldeligen. Og saaledes kunne vi sige: **Forsaavidt** en Indseen gjenkommende yttrer sig **som Indsigt**, er deri intet Huskende, og **forsaavidt** Hukommelsen er Grundlag eller Støtte, saa at der nu gaaer Noget for sig i Sindet, **fordi** en Mindelse fører hertil, er det ei Indsigten, som saadan, der atter træder frem. Forholdet er, som ved Syn og Hørelse, hvor det er Eet at see og høre gjentagne Gange og det med større Lethed, et Andet levende at mindes det Seete og Hørte. — Man vil iøvrigt let see, at selv i Mathematikerens Eftertænkning Huskningen bestandigen er af stor Betydenhed, da det eengang Erkjendte og Afgjorte blot som saadant, altsaa som Fastsaaende og Husket, idelig kommer til Anvendelse.

Anm. 2. Angaaende de blivende eller faste **Overbeviisninger** (et Udtryk, hvorved vi, selv i de Tilfælde, da det er Tale om Antagelse paa Grund af Indsigt, hæve det subjective Moment frem, det Anerkjendende og tillige Fornemmelsesfulde) maa her endnu, **især** forsaavidt de henhøre til den følelsesfulde eller sympathetiske Erkjendens Gebeet, bemærkes, at deres Vedligeholdelse eller Vedvaren, som en heel sig dannende Stemthed eller Stemning med Hensyn til Det, hvorom Overbeviisningen næres, er endnu længere fra at kunne beroe paa en Husken, end Indsigtens; thi de kunne vel nok ved Mindelser **vækkes** paa Ny, men Det, der gjør dem til Overbeviisninger, er dog det Fornemmelsesfulde derved, og naar og forsaavidt dette indtræder, maa ogsaa selve Fornemmelsen ei alene netop indtræde med samme Afficerethed, ja pathetiske Bevægethed, som første Gang, men maa da ogsaa indtræde ifølge den **nuværende** Skuen af, eller Følelse for, eller anden Bevidsthed om, at det Omhandlede er **saa**, som det **antages**. **Reminiscentser af Overbeviisninger** gives der vistnok ogsaa, men de ere ikke virkelig gjenkommende Overbeviisninger. Om **Totalanskuelserne** gjelder det Samme.

§ 96.

Om **Huskning** er der kun Tale, forsaavidt der er Tale om visse bestemte **Forestillingers** Gjenkomst, som saadanne, der forhen have funden Sted. Den forudsætter deres saakaldte **Bevaring**, det vil sige en vedligeholdt **Disposition** til Gjenindtrædelsen af de samme concrete **Forestillings-Actioner**, der forrige Gang fandt Sted; og **den** bestaaer i, at denne Gjenindtrædelse finder Sted **med** Bevidsthed om, at Forestillingerne ere de samme, **samt**

ifølge den **Villen**, at de skulle være netop disse. Den Tilbagevendelse, som ellers kan komme af sig selv (det vil sige: Ideeassociationen), maa da være bragt saaledes i Selvbestemmelsens Magt, at **den bestemte forhen havte** Forestilling **paa Forlangende** vil kunne komme igjen.

Nærmere betragtet er da **Hukommelsen**, eller Beqvemheden til Huskning, intet Andet, end netop Forestillingskraften selv, forsaavidt den med Sikkerhed og Tilforladelighed, i Overeensstemmelse med de Fordringer, som hver Gang indtræde, formaaer at reproducere sine tidligere Productioner ganske saaledes, som de forhen havdes. Men den har dog sit Eiendommelige, hvorpaa den beroer; thi Erfaring lærer, at Mange, som have meget levende, klare og bestemte Forestillinger, dog ei huske dem saa vel, som Andre, hos hvilke de endog første Gang ei have været saa fuldkomne. Forestillingens Kraftighed i Opstaaelsens og Dannelsens Dieblik sikkrer ikke strax en bestemt Bevaring; en eiendommelig Egenskab ved Nervefibrene synes her at komme i Betragtning. Man har troet, at Dette endog gik saa vidt, at man kunde sige: **Ingeniosis non est admodum fida memoria**, hvilket dog er ugrundet, hvorimod en vis Art af **ingeniositas** vistnok kan være meget til Hinder for trolig Agtpaagivelse til nøiagtig Indprentning. Egentlige Geniale huske netop ofte, ja som oftest, meget godt i deres Fag, fordi Interesse og Fortrolighed med Sagen let indlemmer i deres Forestilling det Nye, der har været Gjenstand for deres Opmærksomhed. Ofte er en stor Hukommelse i visse Henseender en nødvendig Betingelse for genial Virksomhed.

Der er i Hukommelsen at skjelne imellem a) at bevare, b) at gjenkjende og c) at gjenkalde forhen havte Forestillinger, og Erfaringen lærer, at Gjenkaldelsen ikke altid er forbunden med Gjenkjendelse, ja at Forestillinger, som kun ere

Gjenkomster, af os kunne antages for nye, først nu opstaaende; men det kan dog ogsaa være, at Gjenkomsten er et nyt aandeligt Syn af den samme Sag (see Slutningen af forrige §.)

Man gjør iøvrigt — dog kun i Psychologierne, ei i almindelig Tale — Forskjel imellem at **huske** og at **erindre** (μνήμη og ανάμνησις, memoria og reminiscentia), saaledes, at **hiint** især skal betegne Bevaringen, Gjenkjendelsen og den Gjenkaldelse, som kommer af sig selv. **Erindringen** derimod — der er den egentlige **Ihukommelse, Mindelse** — den Gjenkaldelse, som indtræder, just naar den **fordres,** eller behøves, uden at man trænger til at bringes paa den ved noget særdeles Paamindende. Det skeer ogsaa ofte, at Noget, som man meget vel husker (**har** i Hu), **ikke** i rette Øieblik **kommer** En i Hu, ja ei engang, naar det bestemt fordres, vil fremkomme igjen, enten man saa da **ikke** engang mindes, at man veed det, eller nok veed dette, men ikke kan komme paa det. At søge at komme paa Det, man er sig bevidst at huske, eller dog troer sig at huske, kaldes at **huske sig om,** eller at **besinde sig**; og Dette — at kunne besinde sig paa Noget, ja at finde sig i en **bestandig fri og aaben Besiddelse** af Det, man veed sig at have bevaret, saa at man er **hjemme** i det Bevarede, og derfor frit og sikkert kan røre sig i dets hele Indbegreb, — er da **især** Det, hvori hiin **Erindring** bestaaer, der da meget vel betegnes ved et Ord, som viser hen paa en vis Indgaaen i sig selv; hvorved iøvrigt den **øieblikkelige Legemstilstand** har en saa bestemt Indflydelse, at den kan medføre, at til visse Tider den frie Bevægelighed i det Tilegnede, som ellers finder Sted, ikke vil gaae for sig, især i visse Henseender, f. Ex. i Henseende til Navne.

Erindringen antager iøvrigt i mange Tilfælde Charak-

teren af en **friere Gjenfrembringelse**, der ei er egentlig blot og bar Husken, men dog har Bevaring til Grundlag. Den egentlige Husken derimod holder sig til den Orden eller Følge, i hvilken det Opfattede er bleven givet, og at skulle forlade denne, ja gaae den omvendte Gang, falder derfor, især saa længe man endnu blot er Lærende, eller endnu dog ei er ret hjemme i Sagen, ofte meget vanskeligere, end den fra først af givne Gang. Derfor huskes ofte lettere Tingen til Navnet, end Navnet til Tingen, og at oversætte fra et fremmed Sprog falder lettere end at oversætte i det.

Til en god Hukommelse hører: 1) Lethed i at tilegne sig Noget ved Hukommelsen; 2) Troskab eller Fasthed i at bevare det a) længe, b) nøiagtigen og c) paalideligen; 3) Rummmelighed for mange Gjenstande (vasta memoria); 4) Lethed og Hurtighed i at gjenkalde sig det Bevarede. Men disse Egenskaber — hvortil endnu er at føie den, at 5) Alt mindes netop i rette Dieblik — ere ingenlunde altid forbundne. — Ogsaa kan der være en **partiel** stor Hukommelse, samt en partiel Mangel deraf.

(**Anm. 1.**) Vi kunne her see **Besiddelsen** at frembyde fem Momenter svarende til **Erhvervelsens** fem (d. e. Sandsningens, see § 50. og Anm. 6 dertil), nemlig: a) at Forestillingen **haves**; b) at den gjenkommer ifølge en **Villen**; c) at den staaer **bestemt og klar** for os i sin Gjenkomst; samt d) som **paalidelig** eller retteligen tilsvarende til det Forlangte, saa at vi kunne være visse paa, at den er den rette; og at den nu e) gaaer **i Eet med** vort hele nye Forestillingsløb.

(**Anm. 2.**) Hvad Mynster har om Hukommelsen i sin lille Psychologie, bør jeg her minde om; samt om et derom handlende langt fildigere Program af ham.

§ 97.

Bevaringen (see § 95.) beroer, i Henseende til at **opnaae den**, deels paa Noget, som ved **Opfattelsen** er at iagttage, deels paa en efterfølgende Gjentagen og saakaldet **Indprænten**. — I første Henseende udfordres først og fremmest a) **Opmærksomhed**, hvorved dog ingenlunde maa tænkes blot paa den udtrykkelige, men og paa den ganske af sig selv kommende Hentagethed af Noget, Sindshenvendelsen giver sig hen i, hvilken endog kan være intensivere; dernæst udfordres b) Forestillingernes **Bestemthed** og **Klarhed**. Overhovedet beroer den lette og sikkre **Gjenkaldelighed**, hvori Bevaringen egentlig bestaaer, paa **Opfattelsens Energie**, og i sine Interessers Sphære husker man derfor i Almindelighed meget lettere og bedre, end i andre. Men dog beroer nu ogsaa her Meget paa c) en vis **Villie** til at huske Det, som skal huskes. Jo mere overhovedet Sjælen under den opfattende Virksomhed er activ paa en deels i Bevarelsesbestræbelsens Henseende villiesfast, deels i Henseende til Agtpaagivenheden til Gjenstanden sig aldeles knyttende Maade, med Udelukkelse af alt Fremmed, derfor og med Tilbagetrængelse af det egne frie Forestillingsløb og den egne Reflexion, samt alt ellers Afdragende, Distraherende, desto fastere vil der huskes. At det er En **magtpaaliggende** at huske, gjør derfor Meget; men i visse Tilfælde kan dog den rolige, kolde Tilskuer være det paalideligste Vidne om det Skeete. Visse Arter af Husken kræve formelig **Øvelse**.

En vis Rolighed efter Opfattelsen, maaskee for at en vis **Eftervirkning** kan vedligeholde sig, synes dernæst fornøden; endelig kan en vis udtrykkelig **Gjentagelse** efter et vist Mellemrum af Tid behøves; og naar **Trættelse** indtræder, bør vist **standses**, og hellere senere vendes til-

bage til Gjenstanden. Man kan ligesaavel i Huskningens som i Tænkningens Henseende trænge til at **sove paa Noget** (cfr. Brandis über humanes Leben, § 196, S. 311); man kan ogsaa i Henseende til hiin ligesaavel som i Henseende til denne skade sig meget ved Overanstrængelse.

§ 98.

At arbeide paa at befæste en vis Række af Forestillinger i Hukommelsen, efter en vis Orden, kaldes at **memorere**, og Læren om Midlerne hertil kaldes **Mnemoniken.**

Her bliver da at skjelne imellem 1) den **umiddelbare Husken,** som Følge af Opfattelsen alene, uden at nogen formelig Indprentelse finder Sted, og 2) den **middelbare Husken,** som Følge af en for Huskningens Skyld indtraadt Bestræbelse, hvorved da atter bliver at adskille, om a) Middelet her alene bestaaer i Gjentagelse og Indprentelse, eller om b) visse **Hjelpemidler** benyttes.

Hvad hiin angaaer, kunne vi og kalde den den **frie Husken,** og det bør haves for Øie, at en saadan af sig selv kommende Husken er af saa megen Vigtighed, at man meget **ofte** gjør ilde i at ville forvandle den — (under hvilken den sig efterhaanden, idet man omgaaes meget med Gjenstandene, eller faaer med dem at gjøre, **under Tilvænnelse sig dannende** Husken bliver at medhenregne) — til en formelig eller udtrykkelig og forsaavidt **tvingende** Huskelse, skjønt ogsaa en saadan maa øves. (Herom see en i det Hele, især i pædagogisk Henseende, meget værdiefuld Afhandling om Hukommelsen af Joh. Dav. Michaelis i hans Vermischte Schr. — Til hans velgrundede Bemærkninger hører den, at man i mange Tilfælde, istedetfor at forbyde Børnene i Skolen at see i Bogen, netop skal tillade dem det.).

Til **Hjelpemidlerne** hører, a) at henføre Forestillingerne, hvis deres Gjenstande ikke ere noget udvortes Sandseligt, til et vist Schema for Indbildningskraften, hvorved de deels sondres, deels samordnes, ikke alene efter deres indvortes Sammenhæng, men ogsaa for Indbildningskraftens Anskuen i Rum og Tid (Afdelinger, Rubriceringer, Tabeller, Vers og Rhytmus); hvorimod der, b) naar Forestillingernes Gjenstande netop ere givne i Tid eller Rum paa en vis udvortes ordnet Maade, maa bringes en Reflexionens Sammenhæng ind imellem dem, for derved at knytte dem sammen, saa at den ene kan bedre holde fast paa den anden. Men endelig kan saadan Reflexion ogsaa gaae udover alt det Foreliggende, idet da c) Gjenstandene huskes derved, at man associerer dem med noget Andet, end hvad de selv frembyde, hvilket enten er mere bekjendt og tilvant, eller sysselsætter Indbildningskraft eller Tænkning mere, hvorved man da befordrer Indoptagelsen eller Apperceptionen, og bringer de Associationer, der kunne føre tilbage til Det, som ønskes husket, til at blive flere og virksommere. Hyppigt søges til denne Ende noget Lignende op, men som da maa have noget Paafaldende eller Tiltrækkende ved sig, saa at Indbildningskraften her, især Viddet, maa træde i Huskningens Tjeneste. Udførlige malende Fortællinger huskes ogsaa bedre, end tørre Uddrag af saadanne. — (Herved kan blandt Andet erindres det Gode i at undervise i Geographie ei alene med Kortet bestandig for Øie, men ogsaa, at der i Tankerne foretages Reiser.).

Anm. 1. Her er Anledning til at tage i Overveielse, hvad der ved nye konstige Navnes Dannelse i Terminologierne (i Naturhistorien og andre Videnskaber) er at iagttage. Men paa den anden Side maa her dog det oven-

for i Anm. 2 til § 57, S. 221, Bemærkede haves i Erindring.

Anm. 2. De Gamle uddannede en heel **konstig Mnemonik**, hvorved lange Rækker af Forestillinger, f. Ex. af de Puncter, man i en offentlig Tale i en vis bestemt Følge vilde omhandle, fastholdtes ved at knytte Forestillingerne til sandselige Billeder, der i Imaginationen anbragtes i bestemte imaginerede Rum (Værelser, Colonnader) efter en vis bestemt, anskuelig, regelmæssig Orden; hvorved da Alt beroede paa loca og signa eller imagines. Derom hedder det: **Locis est utendum multis, illustribus, modicis intervallis, imaginibus autem agentibus, acribus, insignitis, qvæ occurrere celeriterqve percutere animum possint.**

Nyere ere gaaet en anden Vei, idet de have dannet sig en vis **series idearum**, en vis Række af Forestillinger, i hvilken de søgte fuldkomment at blive hjemme, og nu derpaa have benyttet denne saaledes, at de knyttede Alt, hvad de i en vis Følge vilde huske, Led for Led, til Leddene i denne Række, ved visse Associationer, som nu Vidbet hver Gang maatte udfinde.

Om de Gamles saa berømte Mnemonik handles **Quintil. XI. 2, Cic. de Oratore II. 86—88, Rhet. ad Herenn. III. 16—24.** Oplysninger om samme og Veiledning til at benytte den har K ä s t n e r i flere særskilte Skrivter givet. Angaaende andre Fremgangsmaader see C a r l O t t o R e v e n t l o v s (en dansk Mands) Lehrbuch d. Mnemotechnik, 1843.

Anm. 3. Ved Øvelse kan man bringe det vidt baade i den umiddelbare Husken og i Færdigheden i de konstige Hjelpemidlers Brug. — At overlade sig til megen løs Læsning eller anden løs Gjennemgaaen eller Gjennemseen af en Mængde Ting kan være meget svækkende for Hu-

kommelsen, idet det vænner til Adspredthed under Opfattelsen og sløver i det Hele. — Hukommelsen svækkes især meget ved Nervesvækkelse. Maaskee er ingen indvortes sjælelig Activitet saa meget underkastet saadan Svækkelse, som den, der i denne Henseende frembyder de besynderligste Særsyn. I Schuberts Geschichte der Seele Pag. 574 og 584 ere flere Exempler anførte baade paa udmærket Hukommelse og paa mærkelige Tab deraf. — Endnu vil jeg her henvise til Det, jeg i mit Skrivt om Forholdet imellem Sjæl og Legeme Side 212 ff. er kommen til angaaende Hukommelsen at fremsætte med Hensyn til Gall, der antog, at hvert Hjerneorgan havde sin egen Beqvemhed til sine Actioners Gjentagelse, og at altsaa hvert havde sin egen Hukommelse.

D. Om Erkjendelsernes Betydning for Livet i det Hele, eller: hvortil tjener og fører al Erkjendelse?

§ 99.

Om Erkjendelsernes **Betydning** for Livet i det Hele er der Tale, forsaavidt der er Tale om deres Sammenhæng med Totaliteten af vore Interesser og vor Attraas og Stræbens Formaal, beroende paa Grundbeskaffenheden af vor **hele** Leven og paa alt Det, der udgjør **Livets Goder** — I denne Henseende bemærke vi da:

A) Al sand Erkjendelse har sit Værd og sin **Betydning i og for sig**, som den, der, blot som saadan, **hører** med til Livets Goder; derfor begjærer og søger **ogsaa** Livets Drivt i Mennesket Kundskab og Indsigt til sin **Tilfredsstillelse** og som Sjæleføde. Erkjendelsen aabner den **Region** for Aanden, hvori den først kan komme til sin **rette**

Leven, og giver denne Leven en stor Deel af sit Substrat og af sin **Fylde.** Vi **existere** overhovedet aandeligen i Erkjendelsens Sphære, og dennes Udvidelse er selve vor Levens Uddannelse og Berigelse, og hører til dennes egen Fremgang til Fuldelighed, saa at al ægte Erkjenden kan kaldes et kosteligt Eie. Men hertil kommer,

B) at Erkjendelse **ligger til Grund for** — og viser sig **praktiskt** virksom i — alle de **Handlinger** og **al den Productivitet og Konstfærdighed**, hvorpaa Erhvervelsen af mange af Livets Goder og tjenlige Gjenstande, samt Behageligheder og Nydelser, beroer; ja Erkjendelsen, og det ofte først en dybere indtrængende Erkjendelse, der har havt mange Granskninger til Forudsætning, gjør i mange Henseender først Tingene i Verden **brugbare og tjenlige for os,** ved at oplyse os om, hvortil de kunne tjene, og hvorledes de kunne benyttes, samt hensigtsmæssigt ere at behandle; i hvilken Henseende de mange praktiskt vigtige Opdagelser blive at bemærke, med hvilke Videnskaben har beriget Menneskeheden, og som endda ofte have havt deres første Grund — og have deres Grundlag — i videnskabelige Granskninger, der fra først af have dannet sig uden al praktisk Tendents, af reen ideel Interesse, f. Ex. rene mathematiske. — Her har da **selve Videnskaben** viist sig i sin Brugbarhed. — Fremdeles viser Erkjendelsen sin praktiske Betydning

C) ved sin Indflydelse paa **Følelse og Sindsstemning**, baade i Henseende til a) sammes Luttring og Opløftelse over Eensidighed og Betagethed, saa og i Henseende til b) visse Følelsers Vækkelse, Næring og Uddannelse; samt

D) ved sin lignende Indflydelse paa **Attraa og Drivter** og paa en personlig **Villies** Dannelse og Uddan-

nelse hos Menneskene som **handlende** Væsener, i dette Udtryks særdeles Betydning, d. e. som Dem, der i visse **Hensigter** eller med visse **Øiemeder** tage Beslutninger og udføre dem, for at opnaae Noget til Bedste for sig selv eller for Andre, eller for sig og Andre tillige.

Iøvrigt bliver at bemærke, at, **omvendt**, Sindsstemning og Villie kunne faae saa stor Indflydelse paa Erkjendelsen, især ved at bestemme Opmærksomhedens Retning og Styrke, og ved at lede Jagttagelsen og Forholdsforfølgelsen paa visse Veie mod visse Maal, at den **menneskelige Erkjendelse** kan siges at **beroe lige saa meget paa Sindsstemning, Interesse og Villie, som omvendt**, — ikke at tale om, at en vis Art af Erkjendelse endog kommer fra denne Side, nemlig den følelsesfulde eller sympathetiske Erkjenden (§ 42, 3.), hvor Det, som deels tiltaler os, idet det sætter os i visse Følelsesstemninger, deels bevæger og griber os i Henseende til vor Sjæls Tragten og Stræben, altsaa vor Villen, herved faaer Erkjendelsesgyldighed for os.

§ 100.

Betragte vi nu nærmere Forholdet mellem Erkjendelse og dens Frugtbringende, mellem Viden og Gjøren, Indsigt og Udøvelse, Overbeviisning og Efterlevelse, saa see vi, at Erkjendelse allerførst kan vise sig **praktiskt virksom** A) paa **indadgaaende** aandelig Maade **alene ved det Betænkende** og det Betænktes **Læggen paa Hjerte**, hvortil da en indvortes Tagen til Følge og Selvopdragelse og Selvuddannelse kan knytte sig; her er da det Frugtbringende dybere, end Det, som ved Udtrykket Praktiskt meest haves for Øie. Fremdeles viser Erkjendelsen sig praktisk virksom i B) mangen **udadgaaende**, eller dog ved udvortes Midler

iværksat **Udøvelse**, deels til Bedste for det egne Jeg (hvortil da mangen Indøvelse til en eller anden Færdigheds Opnaaelse hører med), deels til Bedste for Andre.

Her maae vi nu allerførst skjelne imellem I, den i **Handlinger** fremtrædende Virksomhed, og II, den, som viser sig i, at forskaffe **eller tilveiebringe** Noget, eller gjøre, at Noget, som forhen ikke havdes, nu fremkommer, hvilket da beroer paa **Konst, Konstfærdighed** — (Arist. adskiller Eth. Nic. IV, 4, disse to som πρᾶξις og ποίησις). Iøvrigt bemærkes, at Det at bestemme sig til og at foretage en Konstudøvelse er en Handlen, men er noget Andet, end Konstvirksomheden selv.

Hvad I) Handlingerne angaaer, er der at skjelne imellem a) **hvad** der skal foretages, eller **hvorledes** der skal handles, hvorunder da Det ikke at gjøre noget Vist kan medhenhøre, og b) **at** der nu virkelig handles saa og saa. Det Første er ganske Erkjendelsesvirksomhedens Anliggende, det Sidste beroer tillige paa Lysten og Villien og hvad der kan have bestemmende Indflydelse paa denne.

Hvad II) Konstvirksomheden, som saadan, angaaer, da har den ganske Erkjendelse til første Grundlag.

I Erkjendelsesvirksomhedens Andeel i det Praktiske — baade Handlinger og Tilveiebringelser — er det Første a) den rette **Skjønnen og Dommen**, hvorved da Alt kommer an paa det rette Øie for det Concrete i dets Forhold til det Almeengyldige, altsaa paa det praktiske **Blik** og den praktiske **Orienterethed**, der da forudsætter, at den i Modsætningen mellem Grunderkjendelsen og de umiddelbart givne Livsforholds og Gjenstandes rette Opfattelse liggende Modsætning imellem det Abstracte og det Concrete er overvunden gjennem Erfaring og Øvelse; cfr. § 84. Anm. 1 S. 329.

Hertil maa dernæst træde eller hermed forene sig b) den Virksomhed af Indbildningskraften, hvorved **det Forbillede dannes**, hvis Udførelse skal finde Sted. Og endelig maa da c) **selve Udførelsen** skee, hvor det da kan komme an paa, ei alene den bestandig vedblivende paapassende **Skjønnen**, men og det **rette Greb paa**, eller den rette **Haandtering** af, eller **Adfærd** ved, alt Det, hvorved Udførelsen umiddelbart skal skee.

§ 101.

Naar et vist Indbegreb af Kundskab og Indsigt uddannes saaledes, at en velsammenhængende Heelhedserkjendelse opnaaes, danner der sig en **Videnskab**, og den saaledes fremtrædende Grundbetragtningsmaade kaldes nu, hvad enten den er gyldig eller ikke, en **Theorie**.

Spørgsmaalet om **Theorie og Praxis** i deres **Forhold til hinanden** og de i denne Henseende stundom indtrædende Stridigheder angaae da egentlig Forholdet imellem **to Slags Erkjendelse**, eller Gjenstandenes Jagttagelse og Forholdenes Forfølgelse **i to Retninger**. Praxis beroer paa Skjønsomheden med Hensyn til og Dommen over — altsaa den rette Erkjendelse af — Det, som umiddelbart haves for, og som frembyder de Gjenstande og Forhold, med Hensyn til hvilke der skal handles, eller frembringes, altsaa deels tages Beslutning, deels foretages Noget. Hertil hører nu a) Orienterethed i Henseende til — og en vis Hjemmeværen i — Totaliteten af alle disse Forhold, saaledes som de ere umiddelbart givne og af Erfaring eller og Udøvelse (som f. Ex. i mathematiske Beregninger) kunne umiddelbart kjendes, men tillige b) Orienterethed i Henseende til det **almindeligere** Grundlag for deres rette Bedømmelse, forsaavidt dette maa søges dybere.

Naar der da a) fra Praxis's (ordentligvis Erfaringens) Side gjøres Indsigelse imod Det, som en Theorie fører til, saa er det i Grunden en Indsigelse imod selve Theoriens tilstrækkelige Grundethed og Gyldighed, idetmindste dens tilstrækkelige Tilsvarenhed til det Concrete, hvilket i de omhandlede Tilfælde antages at frembyde Sider eller Bedømmelsespuncter, som hiin Theorie ikke har medomfattet, saa at den derfor endog maaskee behandles som en reen Hypothese. Og naar der, omvendt, b) fra Theoriens Side gjøres Indsigelse imod Noget, som i Praxis har dannet sig og synes at være medført af og grundet i Forholdene, som de ere givne, saa er det, fordi den herved til Grund liggende Antagen og Dommen ansees for grundet i en Eensidighed og Ufuldstændighed, der kommer af Mangel paa dybere Indtrængen. Theorien søger at føre Sagen tilbage til et dybere til Grund Liggende, et mere omfattende Hensyn, en større Tingenes Orden. Praxis i denne dens Modsætning til Theorien, holder sig til det Concrete, og følger og forfølger dette, ledet især af Analogie og Induction, samt den Tanke, at man maa holde sig nær til det Bestaaende og Virkelige. — I mange Fag er i vor Tid denne hele Modsathed overvunden, saa at deri den af dyb indtrængende Grundbetragtning udsprungne Lærdomsindsigt ligefrem er og bliver praktisk, og selv bestandig øser og lærer af de praktiskt forekommende Tilfælde; men i mange Fag er saadan Gaaen tilsammen endnu ei opnaaet.

Iøvrigt bemærkes, at, om end Praxis ofte hos den Enkelte ikke nødvendigvis forudsætter den **videnskabelige** Indsigt og Erkjenden, saa gives der dog megen Praxis, hvortil den paa videnskabelig Maade erhvervede Indsigt og Erkjenden i **ethvert concret** Tilfælde udfordres, saa at herved egentlig **Theorie**, eller den udtrykkeligen udviklede Erkjendelse af Grundene

og Grundforholdene, **ligefrem og umiddelbart ligger til Grund for Praxis**, eller for den i de enkelte concrete Tilfælde fornødne Erkjenden af, hvad der er at gjøre, og hvorledes det er at gjøre; (Lægens Praxis, Længdeberegningen til Søes, mangen mechanisk Opgaves Løsning kunne afgive Exempler.)

Endelig er angaaende **Forholdet imellem Praxis og Theorie** at bemærke, at ikke alene a) en Theories hele Opstaaen fra først af kan beroe paa, at Det, **som praktiskt** og **in usu** har gjort sig gjeldende, og ex usu **kjendes**, studeres saa, at man deraf udfinder og uddrager sig det til Grund Liggende saaledes, at Theorien nu heraf fremgaaer, men at ogsaa b) den praktiske Anvendelse af en Theorie bestandigen kan faae en tilbagegaaende Indflydelse paa selve Grunderkjendelserne (Grundbegreberne og Grundanskuelserne), idet den ei kan Andet, end bestandigen at henlede Opmærksomheden paa Meget, og bringe til at udfinde og opdage Meget, hvorved Theorien deels kan vorde berigtiget eller skarpere og nøiagtigere bestemt, deels vorde udvidet og beriget.

§ 102.

Tage vi nu endelig **Konsten og Konstfærdigheden** (cfr. § 100) i Særdeleshed for os, for at agte paa alle de Forskjelligheder, som her vise sig, saa ville vi ved det Foregaaende allerførst ledes til at skjelne imellem A) en **blot skjønnende og raadgivende** Konst (Lægekonsten for en stor Deel, ligesom den Konst, Retsconsulenten, Handelsconsulenten o. s. v. udøver), og B) den mere egentlige **tilveiebringende** eller **fremskaffende** Konst, der atter er deels I) den **frembringende**, productive, deels II) den

blot tilveiebringende eller **blot i Besiddelse sættende.** Hertil kommer C) den Konst at **forsvare og bevare.**

Hvad I) den frembringende Konst angaaer, da kan der atter heri skjelnes imellem a) den **mere almindelige Beqvemhed** til at behandle eller haandtere et **vist Indbegreb af Midler** til Udfindelser eller Frembringelser (de **elementære** Konster, f. Ex. Regnekonst, den Konst at kunne tale og skrive et Sprog, Tegnekonst o. s. v.), og b) den **egentlige frembringende Konst, Værkfrembringelseskonsten,** der iøvrigt ligesaavel kan gaae ud paa **aandelige** som paa **legemlige** Frembringelser. Den kan da for det Første 1) have til Formaal at frembringe Værker, der skulle **fremstille selve Erkjendelserne** som saadanne, **Videnskabs-Productivitet;** men dernæst gaaer den ogsaa ud paa 2) at lade Erkjendelserne vise deres **Magt i det Concrete** og med Hensyn til det umiddelbart Virkelige.

Men Dette skeer da atter enten

a) paa **ideel Maade,** idet det da især bliver i Phantasieanskuelsens Verden, eller i Sjælestemningernes og Følelsesbevægethedernes Rige, at der fremvirkes Noget, saa at Productiviteten ogsaa her kun bliver **fremstillende,** og skal virke ved at **tiltale** den aandelige Sands, saaledes som vi see det i den **æsthetiskt-poetiske Konst,** der nærmest er en blot **ideel Konst;** eller ogsaa skeer det

b) paa **reel Maade,** saa at givne Gjenstande i Virkeligheden behandles, for at bringe Noget, som i Intelligentsens Rige har gjort sig gjeldende, til Udøvelse og Herredømme i den **udvortes** Verden.

Her bliver da allerførst I) at nævne 1) den **mechaniske** og **chemiske** Konst og Konstfærdighed, der blot har med det Livløse at gjøre; dernæst 2) al den, som gaaer ud paa

den levende Verden, og som atter kan være deels a) **blot opelskende** (som Havedyrkning, Agerdyrkning, Qvægavl); deels b) tillige **opdragende**, hvorunder den afrettende her henregnes, ligeledes en vis Selvdannelse eller Selvopdragelse (see iøvrigt § 100, A. S. 366), saavelsom en vis Statskonst, deels c) **helbredende og pleiende**, deels endeligen d) **ordnende og styrende** med Hensyn til personlige Væseners frie Samliv og Samvirkning til fælleds Foretagenders Udførelse eller fælleds Formaals Fremme (Statsstyrelseskonst, militær Styrelses Konst, kirkelig Overopsyns Konst osv.), hvorved da en vis Menneskeforfatning bringes til at blive til og vedligeholdes; (herhen vil nu en vis Deel af Veltalenhedskonsten, nemlig den, som Grækerne og Romerne ved dette Udtryk især havde for Die, være at stille, medens en anden Deel deraf hører til den æsthetiske Konst.)

Af ganske anden Art, end alle nu opstillede, er II) al den Konst, som blot gaaer ud paa at bringe Det, der er frembragt, enten af Naturen eller af den frembringende Konst, i Menneskenes eller i visse Menneskers Besiddelse, hvilken Konst vi have kaldet **den blot i Besiddelse sættende** Konst, der da atter kan inddeles i 1) **Bemægtigelseskonsten**, hvorhen al Slags Jagtkonst, Fiskeriekonst, og desl., vil være at henregne, og 2) **Forflyttelses- og Omsætningskonsten**, altsaa og **Omtuskningskonsten** eller **Handelens** Konst. — Med al saadan Konst kan nu **Erhvervelseskonsten**, nemlig den specielle jegiske, bringes i Forbindelse, men kan da og som allerede Platon, der kaldte den den mistharnetiske, bemærkede (de republ. I, 346), faae en fordærvende Indflydelse. Iøvrigt sees det let, at flere Konster efter deres Natur ere **blandede** (f. Ex. Architekturen, Skuespillerkonsten, Metaltilveiebringelseskonsten, forsaavidt den især skeer ved Bjergværksdrivt.)

Al Art af Konst kan virke **fleersidigen**. I denne Henseende er især **Foreningen af ideel** Virken, gjennem det Sjælen Tiltalende og derved Frydende, Oplivende, Beaandende, **med den reelle** Virken at nævne. (Forskjonnelsesbestræbelsen møde vi overalt, hvor der kan være Rum for den, i al det Slags Konst, hvis Formaal ellers er reel; i Opdragelsen er det af Vigtighed, at der ved Siden af Kundskabs og Indsigts Bibringelse, Færdigheders Dannelse og Indøvelse, ja i Eet hermed, virkes reent ideelt; den ideelle Virken hører her endog væsentligen med til den reelle; thi den hører væsentligen med til den i Virkeligheden existerende Sjæls Uddannelse til at vorde Det, den endnu ei er). Omvendt kan en reel **Virken forene sig** med den, som nærmest er **ideel**, (saaledes kunne Poesiens Værker udøve endog en politisk — en til Forfremmelse af Samfundslivets Bedste henstræbende — Virken.) En **Gaaen i Eet af** ideel og reel Virken have vi især i den moralske og religiøse Virken.

§ 103.

Da der til al Konsts fortrinlige og tilmed selvstændige Udøvelse hører en Gehalt af Erkjendelse og Indsigt, Idee og Begreb, der kraftigen rører sig i Mennesket i sin Heelhed, saa er i al Konst **det Geniale**, som Det, hvorved saadan Gehalt eller Fylde virker i sammentrængt Eenhed og Umiddelbarhed, af saa stor Betydenhed, at selv det gjennem Dannelse Tilvundne maa gaae op med i saadan genial Totalitet og Umiddelbarhed; men der hører dernæst ogsaa dertil 2) **Talent**, eller en paa et særdeles Harmonie- og Sympathie- eller Tilsvarenhedsforhold imellem Individet og visse bestemte universelle Virkninger beroende, Oplagthed, baade til den fornødne **concrete Vaerbliven** og Skuen og til det fornødne **Greb paa Sagen**, eller

dens tilbørlige, det er tilsvarende, **Behandling**, afpasset efter det givne Concrete, med Hensyn til baade Formaal, Midler og Omstændigheder.

I **Talenterne** see vi da nu tillige den totale Erkjendelsesvirksomheds specielle **Individualisering** hos forskjellige Individer, ifølge hvilken eet Individ bliver Organ for een, et andet for en anden Virken i Verden. I visse Tilfælde bliver det uddannede Talent kaldet **Virtuositet.**

Anm. Angaaende det Geniale og Forholdet imellem Genie og Talent see ovenfor § 23, og Anm. 3. til samme, S. 110-113; fremdeles bliver her at henvise til § 28, S. 124, og til mit Skrivt om Poesie og Konst, I, syvende Foredrag, Nr. 1 og 2, S. 367 ff, samt min tidligere Psychologies første Deel, §§ 22 og 76, S. 106 ff. og 274—76. Endelig vil jeg her pege hen til Det, Steffens siger om Genie og Talent i „Ueber die gegenwärtige Zeit", S. 295, og i sine Grundzüge der Naturwiss. S. 37.

Tredie Capitel.

Mennesket som følende Væsen, eller om Følelsen.

1. Om Følelse og Følelserne i Almindelighed.

§ 104.

Hvad vi her forstaae ved Ordet **Følelse**, idet vi her tage det i sin **subjective** og meest egentlige psychologiske Betydning, er at see af § 38, S. 146; hvoraf fremgaaer, at det hører Følelsen, i denne Ordets Betydning, væsentligen til at beroe paa Modsætningen af Velbefindende og Ikke-Velbefindende. Vi kunne derfor **definere Følelsen** at være Bevidsthedstilstanden eller Bevidsthedsafficeretheden, forsaavidt den nu nævnte Modsætning gjør sig gjeldende. I andre, nemlig **objective**, Betydninger have vi mødt Ordet oftere i Læren om Erkjendelsen, som betegnende visse Arter af Sands og Sandsning. Men en synthetisk Eenhed af subjectiv og objectiv Følelse har tillige viist sig for os i Det, vi have kaldet **Følelsen for en Gjenstand**, da deri Noget ved sit Tiltalende og Bevægende med Hensyn til vort Velvær eller Velbehag gjør sig saaledes gjeldende hos os, at vi derved bringes til at anerkjende det i sin Gyldighed og bestemmes til en Gjenstanden selv betreffende Skjønnen og Dømmen, saa at en Sands sættes i Bevægelse i og gjennem den subjective Følelse, hvilken sidste vi da kunne kalde **Følelsen ved Gjenstanden**. Ofte bruges Ordet **over** i saa Henseende. Cfr. § 42, S. 157; § 53, S. 199, samt § 76, S. 288.

Vi føres herved til at bemærke, at alle Følelser kunne henføres til to Hovedclasser:

1) **de blotte Velbehagsfølelser** samt deres Modsatte, og

2) **Magtpaaliggenhedsfølelserne**.

Anm. I **objectiv** Betydning betegnes ved Ordet Følelse a) den umiddelbare Fornemmelse af Bevidsthedstilstanden blot i Henseende til, hvad man nu veed med sig selv; f. Ex. at føle sig oplagt til Noget, føle, at man forstaaer Noget, hvilket henhører til den indvortes sjælelige subjective Sands; b) den legemlige Vitalfølelse (§ 74, S. 208); c) den femte af de udvortes Sandser; d) flere Slags **høiere Sands** og høiere **Skjønsomhed**; see § 48, Anm. 1. Side 128; § 52, Anm. 1, Side 141. — Iøvrigt er at bemærke, at Ordet **Sands** ogsaa bruges om den blotte **Følelsesmodtagsomhed**; „han har ikke Sands for det Komiske" betegner f. Ex. „han kan ikke føle det Komiske i Meget, hvor vi Andre føle det."

(§ 105.)

Da vore Følelser, i den Betydning, hvori vi fra nu af bestandigen tage dette Ord, den subjective, ere Virkninger af og Udtryk af, hvad Gjenstandene ere **for os**, i Henseende til vort Befindende og Velvær, forsaavidt dette træder umiddelbart frem i vor Afficerethed eller Bevægethed, saa bliver det den mikrokosmiske Leven, som saadan, hvorom der her nærmest bliver Tale. Men dog kommer ogsaa herved det Objective selv i Betragtning, forsaavidt det nemlig viser sig i sin Magt og sin Betydning med Hensyn til denne mikrokosmiske Leven, som fyldestgjørende eller ufyldestgjørende, som tilsvarende eller ikke-tilsvarende, fremmende eller standsende, ja muligen nedbrydende. Og saa er her da et **dobbelt** Hovedmoment i al Følelse; det **ene** er det **reent subjective**, der viser sig i **Vitalitetstilstanden**, og kan siges at bestaae i forfremmet, forandret, eller forstyrret **Velbefindende**, eller i **Magtpaaliggenhedsfølelse**, eller i

herhenhørende blandede Sindstilstande eller Stemninger; det **andet** er det **objective**, der bestaaer i Følelsen ved Gjenstanden, **som Gjenstand**, idet denne frembyder Noget, der gjør den tiltrækkende, magtpaaliggende (eller det Modsatte) for **os**, saa at den faaer en vis med vor Velbehags- eller Magtpaaliggenhedsfølelse sammenhængende **Betydning** for os; vor Bevægethed gaaer da ud paa **den**, idet vi bevæges for eller imod **den**; (vi siges da at glæde os, sørge, vredes o. s. v. **over** den eller **ved** den, være tilfreds eller utilfreds **med** den, være bekymrede **for** den o. s. v.)

Forsaavidt vi see I) paa Vitaliteten (i hvis Fremme eller Standsning, Oplivelse eller Nedstemning, Nogle alene have villet søge Kilden til al Følelse), betragte vi Mikrokosmen som den, der under en vis Affection rører sig paa en vis Maade **i sig selv**; forsaavidt vi derimod see II) paa det objective Moment, see vi paa det følende Jegs Forhold til noget vist **Givet**, som fremkalder eller **bevirker** en vis eiendommelig til Gjenstandens Beskaffenhed svarende Følelsestilstand hos det. Der bliver da Tale om et hertil svarende **Harmonieforhold**, og en Leven i og udenfor saadan Harmonie. — Men iøvrigt er det ei dette Grundlag for eller denne Kilde til Følelserne, men den virkelige Fornemmen selv – den virkelige Glæde, Smerte, Omsorg, Vrede o. s. v. –, som udgjør Følelsen, der altsaa er noget ganske Andet, end den blotte Bevidsthed om eller Viden af og Erkjendelse af hiint Objective, ligesom der og er at skjelne imellem den indvortes subjective Sandsning og Følelsen; see herom § 74, 2, d, Side 209, hvor denne Forskjel er bleven oplyst. Følelsen viser sig her altsaa som det Objectives reelle Magt — ei i sin **Fremtræden for** Jeget, men — i sin **Indgriben** i dets Vel- og Ildebefindelsestilstand, hvorved Jeget da kommer til, fra sin Side, i og gjennem Følelsen at

give sig hen i hiint Objectives Magt, — eller og til at støde det fra sig, være det paa Grund af den Affky, det i og ved sig selv fremkalder, eller og ifølge Virkningen af en Dom om det og en nu hermed forbunden Følelsesstemthed.

I det Hele hører det det Algyldiges Rige til, at fuldende sig som et til Individerne kommende, i dem indtrædende Rige, ved ikke blot at gjøre sig gjeldende i og ved sin Gyldighed i sig, men og i og gjennem Individernes følelsesfulde Bevægethed derved og den hermed følgende Tilknytning og Tilegnelse, idet det da nu bliver dem et Rige, hvori de **gjerne** røre sig og leve, altsaa tillige med **Livsnydelse** og **Livsglæde**. Hvad der her gaaer a) **op for** Sjælen, skal ogsaa **saaledes** gaae b) **ind i** den, at den med personlig Tilknytning, Hengivelse og Tilfredsstillelse lever deri; (hvilket den iøvrigt vistnok kun kan, forsaavidt det Samme nu ogsaa herfter i den Virken og Handlen, der gaaer c) **ud fra** den).

Anm. 1. Angaaende det Spørgsmaal, om al Følelse kan siges enten at udspringe af, eller at bestaae i, forhøiet eller nedstemmet og standset Vitalitet, see min ældre Psychologie, I. § 85, Side 314 ff.

Anm. 2. Angaaende Forholdet til det Legemlige i Henseende til Forskjellen imellem den Virksomhed, hvori Hjerneorganet i Særdeleshed, og den, hvori tillige den øvrige Legemlighed paa fremtrædende Maade sættes, alt eftersom Tænksomhed alene, eller tillige Følelse og Attraa er i Bevægelse, see mit Skrivt „Om Forholdet imellem Sjæl og Legeme" Tredie Afd. B. 2, Side 441 ff.

§ 106.

I. I **subjectiv Henseende**, eller i Henseende til **det subjective Moment, Følelsestilstanden i og for sig**, er al Følelse enten 1) Velbehag, Oplivethed, Interesse,

Omsorg, Tilfredsstillelse, Glæde, Besaligelse osv. (et eneste velbetegnende Ord for alt Dette haves ei), eller 2) det Modsatte, eller ogsaa er den 3) en af begge Dele **blandet Følelse.**

Men denne sidste Følelse maa ikke forvexles med a) det Slags **blandede Følelsestilstand**, hvori to ganske forskjellige Gjenstande paa eengang sætte Sjælen i modsatte Følelsesstemninger, ei heller b) med det Slags deraf, hvori det i een Henseende Ubehagelige i en anden Henseende gjør Virkningen af Noget, som vides at være godt, eller omvendt noget sandseligen Behageligt ledsages af Bevidstheden af dets Slethed, saa at altsaa Sjælen ei heller kan føle sig vel i det Behagelige; ei heller c) med den **Blanding eller Vexel** af stridige Følelsestilstande, som viser sig, naar snart den ene, snart den anden hersker, som Følge af een og samme Affectionstilstand, uden at nogen af dem endnu kan komme til at herske frem, eller begge kunne komme til at gaae sammen til Eenhed. I saadan Blanding ere da de stridige Elementer endnu tilstede i deres Stridighed. (Som naar Noget inciterer baade til det Ene og til det Andet, — f. Ex. baade til Haab og til Frygt — og begge nu idelig vexle, idet det Ene bestandigen just fører over igjen i det Andet; eller ogsaa, naar den ene Bevægethed ligefrem hæmmer den modsatte, men Incitationen fra denne sidste Side dog bestandigen yttrer sig og fremkalder den dertil svarende Fornemmelse, f. Ex. under en Kamp med Vanskeligheder eller en Anstrengelse, hvorunder Bestræbelsen vel nok gaaer frem, men med den bestandige Fornemmelse af Modstanden og Hindringen; cfr. Mynsters Grundrids af den almindelige Psychologie, Side 69, hvor to Exempler paa blandede Følelser anføres, der uden Tvivl kun ere Følelsesblandinger.)

En **egentlig blandet Følelse** indtræder først, naar saadan Modsathed opløses til Eenhed. Vi forstaae da ved en blandet Følelse en saadan, hvori begge Elementer virke saaledes i Eet, at de begge tilsammen virke til at danne en eneste Totalfølelse; — (som naar hist Frygten overvindes ved en Freidighed med Hensyn til selve det Frygtede, eller naar hist Kraften under sin Kamp og Anstrengelse føler sig opflammet eller fremmet netop ved Hindringerne eller Vanskelighederne. En vis Livstilfredshed, ja Salighed, i Kraft af overvunden og nedslaaet Bedrøvelse, eller af anden Virkning af Gjenvordighed, hører herhen).

En **blandet Følelse** er altsaa en saadan, hvori der er noget Ubehageligt, Utilfredsstillende, Standsende eller Nedslaaende, men saaledes, at der nu netop derved fremkaldes noget Oplivende, Fremmende, Fyldestgjørende, — eller ogsaa omvendt, — og det saa, at det Ene ei blot er det Andets forudgaaende **Betingelse,** men tillige **vedvarende virker med**, idet det tjener det Andet til bestandig Vedligeholdelse og Næring, saa at det, selv om det aldeles taber sig deri, dog deri saaledes er tilstede, at med det Enes Ophør det Andet ogsaa vilde ophøre. Hermed er Realdefinitionen paa blandet Følelse given.

Anm. 1. Men nu opstaaer her det Spørgsmaal, om ikke **al** Glæde eller Nydelse i sig selv er af blandet Natur, som fremgaaende af sin Modsætnings Overvindelse. Men hertil er at svare, at en saadan Overvindelse af eller Opgaaen til Eenhed af Modsætninger, vistnok hører væsentligen med til at bringe Velbefindendet til at træde frem som saadant, men at det derfor ei strax er noget Ubehageligt, Nedslaaende o. s. v., som danner Modsætningen. Saavel simpel Forhøielse af Vitaliteten, som Glæden i det Skjønne, som saadan, har vel nok en

Modsætnings Opgaaen til Eenhed til Grundlag, idet Objectivt og Subjectivt her maa løse sig op i Eenhed, men derfor er Følelsen endnu ei den, vi have kaldet blandet.

(**Anm. 2.**) Forskjellig fra den ligefrem blandede er den Følelsestilstand, som indtræder, naar een Følelse eller Følelsesbevægethed eller Følelsestilstand blot er **Gjenstand for** en ganske anden; som naar en vis Fornøielse, vi føle, senere mishager os, ja er os til Afsky, eller naar den tillige bifaldes af os, eller en vis Misfornøielse saaledes billiges eller misbilliges af os. Her kan da deels et Stridighedsforhold deels et Selvbekræftelsesforhold indtræde. Cfr. § 13, Anm. 1. S. 87.

(**Anm. 3.**) Endelig maa Blandethed ikke forvexles med den Forhøielse, som **Contrasten** kan give en Følelse.

§ 107.

Blandt de egentlige blandede Følelser ere der **to Arter**, som danne **Hovedarter**, og særlig bør omtales.

Den **ene** er den Følelse, som gaaer frem af en **Trangs Tilfredsstillelse**, en **Tragtens** Fyldestgjørelse, et **Savns** Afhjelpelse, en ubehagelig Tilstands **Lindring** eller **Ophør**, Besværligheders **Overvindelse** under en Modkamps Anstrengelser eller farlige Foretagenders Udførelse, hvad enten vi selv have med alt Saadant at gjøre, eller blot som Tilskuere (Læsere) sættes ind deri. Vi kunne kalde denne Følelse **den subjective Tilfredsstillelses Følelse**. Savnets, Attraaens, Trangens, Besværlighedens o. s. v., i sig selv ubehagelige, stundom piinlige Følelse maa her træde frem, for at nu Behaget eller Nydelsen kan indtræde ved selve Tilfredsstillelsen eller Afhjelpelsen eller Lindringen, eller Be-

kæmpelsen og Beseiringen, der da, for at kunne fornemmes **som saadan,** bestandigen forudsætter den Tilstand, som den gaaer ud paa at lindre eller afhjelpe, eller bekæmpe og overvinde. — Herhen hører ogsaa Virkningen af alt **Pirrende,** forsaavidt Pirringen finder sin Fyldestgjørelse, enten ved Noget, som tilligemed samme gjør Indvirkning, eller derved, at Organismen selv forskaffer sig den, eller Bevidsthedslivet faaer den blot ved sin egen derved forhøiede eller oplivede Vitalitet. Fremdeles hører herhen det **Interessante** i særdeles Forstand (hvorpaa Løsninger af Gaader og gaadeagtige algebraiske Opgaver, saa og visse Undersøgelser og Debatters Forfølgelser, kunne afgive Exempler.). Mere endnu træder Virkningen frem i det **Spændende.** Endvidere ere visse Arter af det **Romantiske** her at nævne, fornemmelig det, som virker gjennem det Hemmelighedsfulde, samt det med Frygt, ja Rædsel Bevægende, forsaavidt det blot sætter Phantasien i Bevægelse, enten paa Imaginationens Mark alene, eller maaskee i Virkeligheden, men da i Forening med Mod og Modets Lyst og Attraa. En egen Art danner endelig det **Lattervækkende,** især det egentlige **Komiske,** (hvor Skuet af det Forkeerte, Vrange, Tosſede, Ravgale, altsaa i og for sig ingenlunde Bifaldsværdige eller til at behage Egnede, dog kan fornøie meget).

Anm. Specielt kunne vi her bemærke det Slags forhøiet Nydelse, som fremkommer ved Indblanding af bittre, skarpe, eller ellers i og for sig ubehagelige Ingredientser i Spiser eller Drikke, hvilke nu komme til at virke stærkere formedelst de fra hine Ingredientsers Virken kommende Pirringer; hvortil da endnu bliver at føie den lignende Art af Nydelse, som søges i den forhøiede Vitalitetsfølelse, der er forbunden med den Qvægelse, hvilken Organismen under visse legemlige Pirringer kan forskaffe sig selv ved

et forhøiet Saftløb eller en anden indre organisk Virksomheds Forhøielse (som under Tobaksrygningen.) Virkningen af noget vist aandeligt Rystende, der udøver Tiltrækning blot som saadant, er hermed at sammenstille, saavelsom det Slags legemligt rystende Fryd, hvormed f. Ex. Spanierne beskue Tyrefægtningerne. Anderledes er det med mange Engellænderes Lyst ved Hanefægtningerne. — Det Blandede i Vredens og Hevngjerrighedens Følelser kan her endnu erindres. — Saa og den eiendommelige Glæde ved at være undsluppen fra en Fare eller Nød, eller have overstaaet den.

§ 108.

Den **anden** Hovedart danne de Følelser, som fremkaldes ved det **Rørende**, og bestaae i, at vi føle os **rørte**. Noget, som er sørgeligt, eller dog nedslaaende, deprimerende, bliver her til Vækkelse og Næring for visse **høiere** og opløftende Følelser, som udspringe af en Kilde, der nu fra en **modsat Side** kommer frem, hvilke da især ere enten **Kjærlighedens** Følelser, som i Medlidenhed, Veemod, samt en vis Art af Taknemmelighed og af Glæde (naar nemlig Taknemmelighed og Glæde røre, endog til Taarer), eller **Beundringens**, som ved det Ophøiede, der **imponerer**, og ved et vist Tragiskt, eller **Gudshengivelsens**, **Religiøsitetens**, naar den vækkes og næres ved og under Lidelser, eller endelig **Ærefrygtens og Ydmyghedens**, som især i visse Arter af baade religiøs og anden Pietet. — Men iøvrigt er der ogsaa her noget Tiltrækkende i blot at **vorde rystet**, nemlig paa det Rørendes Maade.

(**Anm. 1.**) Gall i hans og Spurzheims store Værk i Qvart, T. IV, 196, siger med Rette, at, hvis vi kun afficeredes smerteligen ved Andres Lidelser, vilde vi flye de Lidende. Han tilføier kort efter det meget Grundede, at Alt, hvad

der ligger i Sjælen og hører til dens Grundformaaen, tragter efter at komme til levende Yttring; saaledes og Medfølelsen, Medtidenhedsfølelsen; allerede derfor trække tragiske Scener Menneskene i Mængde til ſig. En herhenhørende Bemærkning ligger i følgende Ord af Treschow (Om den menneskelige Natur, S. 240): „En levende Deeltagelse, er næsten ſom en god Samvittighed, beroligende." Treschow taler her overhovedet meget vel om det Slags Følelser, vi her have for os.

Anm. 2. Iøvrigt henviſes her til min ældre Pſychologie, førſte Deel, § 78, med tilhørende Anmærkninger, Side 280—292, hvor ogſaa nogle ganſke **ſpecielle** Tilfælde ere omtalte.

§ 109.

II. Følelſens **objective Moment** (ſee § 105) beroer paa, **hvad det er**, hvorved de Gjenſtande, ſom ſætte Sindet i Bevægelſe og fremkaldende **bevirke** Følelſerne, — og ſom derfor kaldes Følelſernes **Gjenſtande**, — **udøve denne deres Følelſesvirkning**, tiltrækkende eller fraſtødende. Her have vi da at agte paa den eiendommelige Beſkaffenhed, ſom Følelſen faaer ved den Maade, hvorpaa det **Objective** og det **Subjective** træde **i Forhold til hinanden** under vore Følelſesaffectioner, idet hiint griber ind i vor Vitalitet paa viſſe beſtemte Maader, hvorunder det da ſtaaer for os med en vis **Betydenhed**, og giver vor Sindsſtemning eller Sindsbevægelſe en vis eiendommelig **til dette Forhold ſvarende** Charakteer; hvorved da Følelſerne blive ligeſaa mangeartede, ſom de ved Gjenſtandene beſtemte objective Forhold ere det.

A. Allerførſt fremſtiller ſig det Objective for os, ſom det ſelv er, med ſit eget Indhold, og nu kan det da ſætte

os i følelsesfuld Bevægelse **herved alene**, uafhængigt af alt Selvhensyn, idet vi da glæde os ved — eller føle Misnøie med — Det, som det nu frembyder for Beskuelsen, paa Grund af dets **Beskaffenhed i og for sig**, nemlig i Henseende til **Værd** eller **Uværd**, **Fortrinlighed eller Ikke-Fortrinlighed i og for sig**; (hvorhen da hører Skjønhed, Regelmæssighed, Planmæssighed, o. s. v., ligeledes Ædelmodighed, Mandighed osv.). Her have vi da

I) Det **første Grundforhold**, det **objective** og reent **ideelle** Grundforhold, **Contemplationens**, **den rene Betragtens**. Det er vort Forhold til hele Tilværelsens indre Ideelle, som her ligger til Grund, og i vor Individualitets Bevægethed af dette, eller med Hensyn til dette, blot som saadant, bestaaer her Følelsen. — Hertil svarer nu en **egen Classe** af Følelser: de **contemplative**, der kunne være baade **Velbehags-** og **Mishags**følelser.

B. Men nu ere vi dog tillige selv a) **medexisterende** i den Verden, hvori alt Hiint aabenbarer sig, og ere **deelagtige med** i dens Goder eller dog i Adgangen til disse, saa at Det, som saaledes træder frem for os, nu ogsaa **vedkommer os**. Vi ere **derhos** b) i udadgaaende Henseende Lemmer med i en Totalitet, hvori vi ere saaledes knyttede sammen med utallige **andre** Lemmer eller Dele af samme, at nu og en vis **Beslægtetheds-** eller **Paarørenheds-** eller **Medhenhørenhedsfølelse** gjør sig gjeldende **hos os** med Hensyn til dem, medførende, at hvad der treffer eller angaaer dem, ogsaa bliver os Noget, som **vedkommer os**. Baade Hiint og Dette bliver os da **magtpaaliggende**, eller bliver dog Gjenstand for **vor Interesse**, der iøvrigt kan være en Interesse baade **for** og **imod**.

Men denne Deeltagelse og Magtpaaliggenhed kan og vil nu først og fremmest vise sig som den, der finder Sted **for Gjenstandenes egen Skyld**, saa at vi for deres egen Skyld tage Deel med i det dem Vedkommende, ja elske og haandhæve dem, og føle **Omsorg** for dem, og lade os deres Skjebner eller Tilstand, deres Bestaaen og Opretholdelse, m. M., være magtpaaliggende, være det paa Grund af a) **deres Værd**, altsaa af en ideel Grund, (i hvilken Henseende da ogsaa baade livløse Ting og det aandelige Riges Anliggender, f. Ex. Videnskaber, Statsindretninger, kunne vække Deeltagelse og Omsorg for deres egen Skyld), eller paa Grund af b) **deres Medhenhøren** til Totaliteten af det Bestaaende, som Led og Dele af det samme Hele, hvoraf ogsaa vi ere Led og Dele, altsaa af en reel Grund, idet vi da for dem baade gjøre og virke og ønske og fordre, hvad vi gjøre og virke, ønske og fordre for os selv, ja Mere endnu (nihil humani a me alienum puto); hvoraf da nu iøvrigt og vil kunne blive en Følge, at vi føle os stemte til Misnøie, Fiendtlighed og Bekæmpelseslyst mod Det, som staaer imod. Her have vi da

II) **Meddeeltagelsens Grundforhold**, men dog saa, at, eftersom en Gjenstand ogsaa kan bevæge os paa den modsatte Maade — frastødende —, saa kommer tilligemed 1) **Sympathien** ogsaa 2) **Antipathien** (Aversionen, Afskyen) til at høre herhen. — Hertil svarende danner sig nu **den anden Hovedclasse** af Følelser: **de sympathiske og antipathiske Følelser.** — Gjenstanden griber her paa en bevægende Maade ind i Det, der hører til vort Livs Tragten og Stræben, og medomfattes nu af denne, og Jegheden rører sig forsaavidt i os, men da det dog ikke er for vor egen, men for Andres, eller for det aandelige Riges, eller for

den større Heelheds Skyld, at vi saaledes bevæges, saa er Bevægetheden dog det Modsatte af jegisk Bevægethed.

I de her omhandlede to Hovedclasser af Følelser (Nr. I. og II.) kommer da Selvhensynet eller Selvrefereringen enten aldeles ikke frem eller træder dog tilbage, og **Selvforglemmelsen** hersker. Vi kunne derfor kalde dem de **universelle** Følelser, **Selvforglemmelsesfølelserne**, samt tillige, med Undtagelse af de antipathiske, **Hengivelsesfølelserne**. Mikrokosmen føler sig her **makrokosmiskt bevæget, enten** alene i ideel Henseende, blot som skuende, **eller** i reel eller ideelreel Henseende, som medinddragen i og meddeeltagende i Tilværelsesheelheden og hvad der rører sig i denne.

Anm. Vi møde her **Kjærligheden**, deels en reen ideel, deels en reel. I Henseende til denne er der atter at skjelne mellem to Slags Kjærlighed: a) den **følelsesfulde** Tilknytning, Hengivelse og Indlevelse i det Elskede med inderlig Glæde derved, og Følelse af eller Attraa efter Forening; og **den**, 2) som bestaaer i **Omsorg** med Følelse for denne Omsorgs Vigtighed og Magtpaaliggenhed for Dens Skyld, for hvem den haves.

§ 110.

C. Men nu træder dog ogsaa Interessen **for os selv** frem som saadan, og Gjenstandene (deriblandt vor egen Livsbestræbelse selv) bevæge os nu, og behage os eller vække vort Misnøie, ved deres Forhold **til os selv** og vort personlige Livs Fremme, vort personlige Velvær; ogsaa her fremkommer da en **Magtpaaliggenhedsfølelse**, men saaledes, at det nu er for **vor egen** Skyld, at vi bevæges saa. Dog blive her Gjenstandene for vort Vel- eller Ildebehag,

vor Omsorg osv., for en stor Deel **noget Andet**, **end vi selv**, **men da dog kun med Hensyn til**, om det svarer eller ikke svarer enten til vor individuelle Trang og Fornødenhed, eller til en Lyst og Begjær hos os, som blot søger Behag, saa at Gjenstandene nu alene i denne Henseende blive os tiltrækkende eller frastødende. Gjenstandene vise sig da her som **tilfredsstillende** eller **ikke-tilfredsstillende for vor jegiske Tilvær.** Her komme vi da til

III) den **personlige eller subjective Fyldestgjørelses Grundforhold**, hvorved isvrigt bliver at bemærke, at **Alt**, hvad der ellers monne kunne bevæge os, **kan** tages og føles som fremmende eller ikke fremmende for vor personlige Tilvær eller Attraa og Tragten, saa at det kan refereres hertil. Ligesaavel som til Andet kan der føles Trang til contemplativ Nydelse, til Sympathie (Venskab, Noget at elske) osv., og nu kan i saa Henseende baade Fyldestgjørelsesfølelse og Misnøie indtræde. Der viser sig da her en **tredie Hovedclasse, af Følelser**: de ere deels **den jegiske Attraas**, deels **Jegheds-Tilfredsstillelsens** eller **Utilfredsstillelsens** Følelser, hvilke sidste da kunne deels føre til, deels være grundede i, noget **Antipathiskt** af anden Art, end det i forr. § omhandlede.

D. Men endelig gaaer dette saaledes indtrædende Selvhensyn saa aldeles tilbage paa os selv, eller bliver saa **aldeles indadgaaende**, at **blot vore egne Tilstande** blive Følelsens Gjenstande, idet da enten a) vore **egne Fortrin eller Mangler**, vor egen **Høihed eller Lavhed**, idet de erkjendes og fornemmes som saadanne, eller i al Fald antages at finde Sted, eller ogsaa b) vor egen **umiddelbare Livsrørighed**, vor egen Virksomhed, blot som saadan, i dens Fremgang og Oplivethed eller Standset-

hed og Nedstemthed, i dens Kraftighed eller Ukraftighed, idet den fornemmes som saadan, yder Behag, eller og det Modsatte. Saaledes komme vi da til Følelsestilstandens fjerde Hovedmoment, idet vi her møde

IV) den **rene Selvfølelses Grundforhold**, der da nu ogsaa kan gjøre sig gjeldende overalt, da overalt Gjenstandenes Indgriben i vor Subjectivitet og Livsrørighed kan tages fra denne Side, saa at deels det Tilfredsstillende eller Tiltrækkende, saavelsom dets Modsatte, kan refereres til den egne Beqvemheds Fuldkommenhed eller Mangel, deels den under hvilkensomhelst Følelsestilstand stedfindende subjective Vitalitetstilstand kan fornemmes **som saadan**. (Hvorved da f. Ex. det Skjønne eller en reen Kjærlighed kan vise sig som tillige oplivende, opløftende eller Sjælen udvidende; cfr. § 22, Slutn. S. 81 øverst.) Her komme vi da nu til den **fjerde og sidste Hovedclasse af Følelser.** Gjenstanden er her ligefrem og umiddelbart vort eget Selv og hvad der hos samme findes eller fremkommer, blot som saadant, og vi forholde os her som betragtende vor Tilstand, eller som umiddelbart fornemmende vor forhøiede eller nedstemte Leven.

I de to nu omhandlede Grundforhold og Hovedclasser af Følelser (Nr. III og IV) herskер Selvhensynet frem. Vi kalde dem derfor **Selvhensynsfølelserne**, de **autopathiske**, egoiske Følelser, **Jeghedsfølelserne**, Selvkjærlighedsfølelserne. Mikrokosmen føler sig her **mikrokosmiskt bevæget**, enten i Hensyn til Noget fra Makrokosmens Side Givet, som tjener eller skader – eller antages at kunne tjene eller skade – den mikrokosmiske Leven og dennes Behag, eller ganske i og for sig. (Individuelle, personlige, subjective Følelser ville vi ikke kalde disse Classer af Følelser, da disse

Udtryk ogsaa kunne betegne – og snarest bruges til at betegne – saadanne Følelser, som visse Mennesker have paa en egen Maade, i hvilken Henseende da visse individuelle Særegenheder — **Idiosynerasier** — kunne vise sig.

Men nu bliver endnu at bemærke, at der gives

E. visse herhenhørende **objectivt synthetiske** eller **objectivt sammensatte** Følelser; hvorved der da viser sig en **Blandethed i objectiv Henseende** (som f. Ex. i Ærefrygten, Fædrenelandskjærligheden), forskjellig fra den ovenfor (§ 106) omtalte subjective Blandethed, men den maa ikke forvexles med den **Fleersidighed**, der er en Følge af, at een og samme Gjenstand kan, endog under een og samme Virkning, bevæge os baade contemplativt, sympathetiskt og autopathetiskt; (som naar det Skjønne, idet det glæder os i og ved dets Beskuelse, tillige sætter os i en vis Enthusiasme til Bedste for samme, være det for dets reelle eller for dets ideelle Haandhævelse eller Forfremmelse, eller, saa at sige, for dets Ære, samt tillige føles som tilfredsstillende for en aandelig Trang, altsaa som et Slags Sjæleføde, hvortil vi trængte, og nu tillige, idet det føles, som velgjørende, føles som opløftende). — Hvad hine sammensatte Følelser angaaer, da, naar deri en Gaaen i Eet af de flere Momenter viser sig, kunne vi kalde dem de **sammensatte Eenheds-følelser**, men ofte vise de sig saa, at vi hellere kalde dem **Mellemfølelser**, eller **mellemliggende** Følelser; (hvorhen især kan henregnes den med Attraaen efter at finde **Gjenkjærlighed** forbundne Følelse, ja endog selve **Glæden ved Gjenkjærligheden**, hvori en dyb Hengivelsesfølelse gaaer i Eet med en dyb Jeghedsfølelse). **Mellemfølelser** kunne vi iøvrigt maaskee lade være os den almene Benævnelse for alle disse sammensatte Følelser.

§ 111.

I. **Contemplativt** glæde os Gjenstandene ved deres egen Fortrinlighed eller Ypperlighed, deres Skjønhed, Høihed, Godhed, **i og for sig**, uafhængigt af alt Hensyn til os selv, idet den forhøiede subjective Livsbevægethed og det dermed forbundne tilsvarende eiendommelige Velbehag fremkaldes ved, og beroer aldeles paa, Erkjendelsen og Beskuelsen af hiint Fortrinlige i dets Fortrinlighed, saa at den forhøiede Vitalitet fornemmes som en Bevægethed af og Opfyldthed af en universel Gehalt; hvormed da vel nok en Tilfredsstillelse er forbunden, men som **reen Ideetilfredsstillelse.** Men nu kan da ogsaa det Modsatte i denne Henseende fremkomme, saa at Gjenstanden fremkalder Mishag, ja Afsky. I begge Tilfælde ligger da **i sig selv** en **Erkjendelse** og en **Dom** til Grund, om den end ei træder frem som saadan. Vi kalde **her** Noget ikke skjønt, ypperligt, godt, fordi det glæder os, men det glæder os og prises af os, fordi det tiltaler os som skjønt, ypperligt, godt, ja det gjør netop sin Gyldighed gjeldende hos os gjennem vor Velbehagsbevægethed derved (see § 42, 3.) (Vi kunne **her især** mindes den, ellers ikke med Hensyn til Følelserne opstillede, Sætning: **Nihil appetimus nisi sub ratione boni, nihil aversamur nisi sub ratione mali**, hvor det Dobbelttydige i Udtrykket **sub ratione** bliver at bemærke; da det baade kan betegne „paa Grund af", og „under Henførelse til".) — Følelsen er her, naar den er reen og normal, aldeles **uinteresseret.**

Naar Følelsen her stiger til en høiere Grad, saa at vi føle os ganske henrevne eller hentagne, bliver den til **Beundring**, hvorom Mere længere hen (i § 116).

Men nu kan da og Erkjendelsen af Gjenstandens Værd og Ypperlighed netop **som saadan** have den Tilbagevirk-

ning paa vor Subjectivitet og Jeghed, at vi ei blot glæde os ved det Ypperlige, men og **hylde det**, og derfor **bøie** os for det. Da fremkommer **Agtelsen**, **Høiagtelsen**, **Ærefrygten**. Men heri have vi da en **synthetisk Eenhedsfølelse**; thi foruden det Contemplative er her, i inderlig Eenhed dermed, deels en Henføren til os selv, idet vi dog nu see Gjenstanden i sin Betydenhed og Vigtighed med Hensyn til Det, hvad der, saavel paa det Almenes Vegne som i personlig Henseende, **vedkommer os**, saa at her er baade noget **Sympathiskt** og noget Autopathiskt; deels er her, idet vi hyldende **bøie os**, en deprimeret Jeghedsfølelse, der, naar den træder bestemt frem, viser sig snart som **Beskedenhed**, og saaledes bringer vor Begjær til at vige tilbage, snart som **Ydmyghed**, og da lader os føle vor Underordnethed eller Ringhed, men saaledes, at Ydmygheden (der er noget Andet end Ydmygethed) kan blive en Følelse, hvori Sjælen gjerne er og rører sig, ja kan føle noget dybt Velgjørende, hvor vi da atter have en synthetisk Eenhed af en Hengivelses- og en Jeghedsfølelse.

Anm. 1. **Contemplation**, d. e. **Betragtning**, kan i Almindelighed betegne Modsætningen til **Følelsesbevægetheden**, og saaledes have vi taget Ordet tidligere (see især § 22, § 76, Anm. 9 og § 83, Anm. 1.) Forsaavidt kan den contemplative Følelse siges at indeholde en, ved Udtrykket allerede antydet, synthetisk Combination af det Contemplative og dets Modsætning.

Anm. 2. Det maa bemærkes, at en reen Contemplation og contemplativ Følelse kan indtræde ligesaavel i de **udvortes Sandsers** (endog Lugtens og Smagens og Legemsfølelsens) Sphære, hvorved da tillige endog en Konstner- og Kjenderdom kan ligge til Grund, (cfr. Om Poes. o. Konst, II, 11te Foredr., 6, S. 328.), som i

intellectuel, æsthetisk, moralsk og **religiøs** Henseende. Af en egen Natur er her i sidste Henseende **Andagten.**

Anm. 3. Fremdeles er at bemærke, at en **ideebevæget Frembringen** og **Arbeiden** kan være forbunden med en Følelsestilstand, der kan være at sammenstille med den contemplative Bevægethed, men hvori dog den forhøiede Livsrørigheds Følelse tillige virker (see § 114, 2.), saa at en Mellemfølelse heri haves.

§ 112.

II. **Sympathisk** Bevægethed er der (ifølge det Foregaaende, § 109, B.) Tale om, forsaavidt Det, det egentlig kommer an paa, ikke er, hvorvidt Gjenstandene udtrykke eller fremstille noget Ideelt, eller noget Punct af Ideefylden, men hvorvidt de, enten ved deres Værd og Fortrinlighed eller ved vor Beslægtethed med dem, sætte os i Bevægelse, som de, der **vedkomme os**, dog saaledes, at det er **for deres egen Skyld**, at vi komme i Bevægelse. Herved ligger da **vor Indlemmethed** i Heelhedens Rige, saavel i indadgaaende, som i udadgaaende Henseende til Grund, førende til, at vi føle os og Gjenstandene som værende til for hinanden, men saa, at Hensynet til dem hersker frem. Denne **Tilsammenhøren** kan iøvrigt ifølge de individuelle Naturers Særegenheder (§ 28) vise sig meget forskjellig, og det ligesaavel i Henseende til det Ideelle, — i hvis Rige vi ligesaavel kunne føle os langt mere tiltrukne af og bevægede af Interesse for Eet end for et Andet, — som i Henseende til den sjælelige Beslægtethed eller Paarørenhed imellem os og de øvrige Lemmer og Dele af det Hele, hvortil vi tilligemed dem henhøre. Livsforholdenes Gang kan ogsaa give Tiltrækningerne mange Forskjelligheder i Art og Grad; end

mere kan den menneskelige Aandsdannelse faae megen Indflydelse paa Sympathiens større eller ringere Omfatning.

Gjenstandene bevæge os da nu saaledes, at vi deels 1) føle os hendragne til dem, saa at vi ville knytte os til dem, **forenes med dem**, og leve med dem og for dem, ja leve i dem, dog ei for vor Skyld, men for **deres egen** Skyld, (hvor da imidlertid dog nu en vis Tilegnelses- og Besiddelsestragten, altsaa en egoist Bevægethed, kan træde til det Sympathiske); deels 2) føle os afficerede af Det, der treffer dem glædeligt eller smerteligt, som om det traf os selv. I begge Tilfælde ere vi **sympathiskt** bevægede, i begge Tilfælde vil og en Omsorgsfølelse fremkomme. — Vi kunne da skjelne imellem 1) den **Meddeeltagelse**, der gaaer ud paa **Meddeelagtighed** og **Medtilegnelse**, **Medindlevelse**; — og 2) den, som blot bestaaer i **Medfølelse**, og baade kommer deraf, a) at vi sætte os i Andres Sted, ifølge Følelsen af vor **Lighed** med dem og lige Underkastethed under - eller Indlemmethed i - den fælleds Tingenes Orden og Gang, saa og deraf, b) at vi føle os reelt forbundne med dem, som Dele af samme Hele. (Vi mindes her igjen det ovenfor § 109, Side 386 anførte Vers hos Terents i hans Heautontimorumenos, og kunne dertil føie: non ignarus mali miseris succurrere disco). Iøvrigt er det allerede bemærket, at denne sympathiske Medbevægethed ei er indskrænket til Mennesker og Dyr alene, men at der ogsaa gives en saadan Bevægethed med Hensyn til det Skjønnes og Godes Rige paa Jorden, ved Siden af dets Betydning for os i contemplativ Henseende, forsaavidt som det kan have sine Skjæbner, saa at vi i samme Aand og Hensyn som hist intet Menneskeligt sagdes at være os uvedkommende, kunne sige: nihil boni pulchriqve a me

alienum puto, hvortil vi da med Hensyn især til Dyrene, men dog og til Andet i Natur- og Konstriget, kunne føie: nihilqve mundani.

Men da nu dog her overalt deels en Tragten efter Meddeelagtighed eller dog personlig Tilknytning, deels en Sætten i den Andens Sted, deels en Omsorg finder Sted, saa at Det, som berører Gjenstanden, afficerer os, som om det berørte os selv, saa er Følelsestilstanden ikke af den **rene** objective Charakteer, som under Contemplationen. Imidlertid er den dog, hvor den træder reent frem, ei en saadan, hvori et Selvhensyn hersker, men har en modsat objectiv Charakteer, idet **Selvforglemmelse**, eller Tilsidesættelse af, eller dog Bortseen fra, Hensynet til egen personlig Interesse hersker heri.

Det er de reelle Kjærlighedsfølelser, vi her have med at gjøre. De kunne have mange Gradationer eller Stigningsforskjelligheder. **Stemningen** dertil er Det, vi især kalde Sympathie. — Iøvrigt maa angaaende **Kjærlighed overhovedet** det i § 109, Anm. Anførte erindres.

Endnu bliver her at skjelne imellem a) en **blot ideel** Medfølelse med Mennesket og Mennesker i Almindelighed paa f. Ex. Humanitetsideens Vegne, og b) en fuld menneskelig **reel** Medfølelse med bestemte Mennesker. (Cfr. det lille Skrivt af Dr. Zeuthen: Om Humanitet, Pag. 97.)

Men nu kan ogsaa det **Modsatte** af Sympathie komme frem paa en ligesaa objectiv Maade, idet Gjenstande, i **samme Henseende**, som den, vi nu havde for, kunne komme til, — naar der nemlig enten bliver Tale om, ja skeer en Opfordring til Velbehag eller Tilknytning, eller og Andres Væren sætter os i Bevægelse under et Hensyn til det Rette og Rigtige, — istedetfor at tiltrække, at udøve en **frastødende** Virkning paa os, saa at det Modsatte af en

Medtilegnelse eller Meddeeltagelse indtræder. Da fremkomme (deels som Stemning deels som Sindsbevægelse) **Antipathie, Aversion, Affky**, der deels kan stige til **Modbydelighed**, deels til **Had**; men alt Dette er **her** alene at tænke med en saadan reen objectiv Charakteer, at det tænkes paa en eller anden Maade at indtræde **paa Ideens Vegne**, enten virkelig eller formeentlig, blandt Andet paa Retfærdighedsideens Vegne, som da er Ideen om det Tilbørlige med Hensyn til, hvad den Ene skylder den Anden i den fælleds Heelhed, hvori Alle leve med hinanden. Vi ville kalde saadan Antipathie **den ideelle Antipathie**, Affkyen, Hadet i **Ideens Navn**.

Ligesom ved Kjærligheden (§ 109, Anm. 2.) maae vi nu og ved **Hadet** skjelne imellem to Slags: a) det følelsesbevægede, inderlig følte Had med Affky, og b) det, som blot bestaaer i en kraftig Følelse af det Magtpaaliggende i at modvirke eller bortrydde Noget.

Som herhenhørende **Mellemfølelser** kunne vi nævne Fædrenelandskjærlighed, Kjærlighed til egne Børn, til Forældre, til den Religion, man elsker som sin o. s. v. — Ogsaa vil herhen kunne stilles T a k n e m m e l i g h e d e n, hvori der er en Paaskjønnelse af det V e l g j ø r e n d e, altsaa af det i a u t o p a t h i s k Henseende Betydningsfulde eller Vigtige og Værdiefulde, som er vederfaredes os, men dog paa en saadan Maade, at en Hylding, som ydes dets Aarsag, indtræder, hvorved da Taknemmeligheden bliver beslægtet med Agtelsen. Er der noget Nedstemmende i den, bliver Følelsestilstanden en Blandingstilstand af det Slags, som ovenfor i § 106 er omtalt.

Anm. 1. Hvad der i Anm. 2 til forrige Paragraph er bemærket ved den contemplative Følelse, kan ogsaa anvendes her. — At der gives en religiøs Meddeel-

agtighedsfølelse, sees let; den ligger i **Kjærligheden til Gud**. Men Udtrykket **Sympathie** bliver vistnok her mindre passende, forsaavidt Følelsen gaaer ud paa Gud selv; hvorimod vi meget vel kunne tale om religiøs Sympathisering med Andre.

Anm. 2. Forskjellig fra den her omhandlede Sympathie og Meddeeltagelse, er en ganske anden, som vi kunne kalde den physiske og som medfører, at Andres Tilstande blive vore derved, at vi føle os selv ganske satte saaledes ind i de samme, at vi føle os ligefrem afficerede, ligesom de Andre, hvor det da er gjennem en levende Indbildningskraft, at Virkningen skeer. Der kan her endog vise sig en vis aandelig Smittelse. Meddeeltagelsen eller Medafficeretheden kan endog gaae reent over til det Legemlige, f. Ex. ved Synet af chirurgiske Operationer, som Nogle ei kunne udholde at see. De ved Boerhave bekjendte Børn i Harlemmer-Vaisenhuset kunne her erindres. (See mit Skrivt om Sjæl og Leg. 491, 498, 500.) Vi kunne her ogsaa mindes Engels Fortælling om Hulen paa Antiparos. — Om Sympathie i Almindelighed handles meget vel af Feder Ueb. d. menschl. Willen §§ 16—21.

Anm. 3. Jeg skjelner imellem Sympathisk, Antipathisk, og Sympathetisk, Autopathetisk, saaledes, at jeg lader hine Ord betegne Følelsen, Sindsstemningen, disse Det, som sætter i Stand dertil eller medfører den. See herom min Psychol. Pathol. § 3, Anm. 2, S. 16. Det paa dette Sted efter Treschow optagne „Idiopathisk" er jeg ved Fogtman bragt til at ombytte med „Autopathisk".

§ 113

III. **Personlig** eller **subjectiv Fyldestgjørelse** eller **Ufyldestgjørelse** er der Tale om, forsaavidt det gjelder,

at Gjenstandene skulle tjene os, og blot af os tages som de, vi ville føre os selv til Bedste. Her er det da, om vi end tillægge **Gjenstandene** visse Fortrin eller Mangler, og ifølge heraf maaskee prise eller laste dem, dog ikke Andet end **Interessen for vort eget Selv**, som er i Bevægelse. Blive Gjenstandene os i denne Henseende kjære, saa at der tales om en Kjærlighed til dem, da er det kun **Selvkjærligheden**, som saaledes gjør sig gjeldende; (saa at, naar det ogsaa her skal kunne hedde: **Nihil appetimus nisi sub ratione boni, nihil aversamur, nisi sub ratione mali**, saa faaer dette **sub ratione** her en anden Betydning end ovenfor i § 111; hist var Gjenstanden os tiltrækkende, indgjød os Glæde og fik Betydning for os (eller det Modsatte) ved sin Skjønhed (eller det Modsatte), her derimod bliver den os et Gode (eller et Modsat) paa Grund af dens Betydning for os selv.

Her kunne nu da og Antipathier danne sig, hvilke vi ville kalde de **egoiske Antipathier**, Aversioner, Afskyesfølelser, Modbydeligheder, Hadstemninger. Jeghedsforholdene og Jeghedstilskyndelserne kunne paa mange Maader føre til saadanne, ei alene ifølge de mange Sammenstød, som Livet kan føre til under Selvomsorgsbestræbelsernes og den øvrige jegiske Gjørensiggjeldendes Eftertragtelser og Livskampe, men og ifølge Eiendommelighedsforskjellighederne hos Individer og Nationer, saavelsom ifølge Virkningerne og Eftervirkningerne af historiske Sammenstød og Kampforhold, være det krigeriske, politiske eller literære; hvor da Følelserne ville blive at henregne til Mellemfølelserne, fordi det er af en sympathetisk Grund, at vi her kunne bevæges antipathisk. (Det bekjendte **Oderunt hilarem tristes tristemqve jocosi**, der dog ei har nogen Almeengyldighed, kan her bringes i Erindring.)

Som en sammensat **Eenhedsfølelse** vil her især være at anføre den allerede i § 110, B. berørte **kjærlighedsfulde Tilegnelses-** og **Besiddelsesfølelse**, især forsaavidt **Gjenkjærlighed** deels begjæres deels opnaaes. Ja den blotte Tilfredsstillelse ved at **have Nogen** at meddele sig til og at udgyde sit Hjerte for, samt at finde Deeltagelse hos, er at henregne til saadan Mellemfølelse.

Især er **Elskov** et Exempel paa en sammensat Eenhedsfølelse; thi heri er en fuldkommen Gaaen i Eet af contemplativ, sympathisk og egoisk Bevægethed.

Overhovedet er at bemærke, at personlig Fyldestgjorthed i den kraftige Leven gaaer i Eet med Idee- og sympatisk Fyldestgjorthed. Jeget ligesom lægger sig ind i Det, som ei er dets Eget.

Anm. Da der intet Objectivt gives, som kan have nogen Betydning for os i nogen Henseende, uden at vor Tilknytning dertil eller Besiddelse deraf ogsaa kan vise sig som medhenhørende til vor subjective Levens og Livsfyldes Fremme, saa at en Attraa i Henseende dertil kan fremkomme, saa sees det let, hvorledes det i Anm. 2 til § 111 Fremsatte ogsaa faaer sin Anvendelse her. I religiøs Henseende bliver her især at nævne den dybe Tilfredsstillelse, der kaldes **Herrens Fred, Guds Fred.**

§ 114.

IV. **Selvfølelsesfuldt** føle vi os især bevægede, 1) naar vi føle noget Fortrinligt eller Ufortrinligt og Mangelfuldt **hos os selv**; hvorved da en objectiv Dom – om end ofte en bestukken eller paa anden Maade forvildet Dom – ligger til Grund, altsaa en Idee-Tilfredsstillelse eller Utilfredsstillelse af contemplativ Natur, men som ved det indtrædende **Selvhensyn** eller dens Virken i autopathetisk Henseende faaer sin ganske eiendommelige Beskaffenhed. Selvbehaget, Selv-

tilfredsheden, en vis Selvfornøielse høre herhen, men ogsaa Misfornøielse med sig selv, Uro over sig selv, Selvbebreidelsens og Selvanklagens Følelser.

Men ogsaa 2) med den blotte frit virkende eller standsede, forhøiede eller nedstemte **Livsrørighed**, som saadan, enten **heelt**, eller i en eller anden særdeles Virksomhed, som gaaer vel fra Haanden, eller ogsaa besværes, standses og ei nyder Fremme, kan et Velbehag eller Mishag være forbundet, som bliver af selvfølende Natur. En stor Andeel i menneskelig Fornøielse eller Velbehagelighed har denne blotte forhøiede Livsvirksomhed, være det og, at den har Vanskeligheder at bekæmpe, naar disse fremkalde forhøiet Kraftfølelse. (Anm. til § 107, og Slutn. af § 108, hvor der var Tale om det Rystende, kan her bringes i Erindring).

Selvfølelsen er i det Hele snart a) enten oplivet, **opløftet**, eller nedstemt, **deprimeret**, snart b) enten en Følelse af **Raadighed, Udvidethed og Frihed**, eller af **Begrændsethed, Besnærethed og Trangbed**.

Som en egen Art af sammensat Eenhedsfølelse bemærke vi her a) **Æresfølelsen**, der er en Følelse **af** – og en Følelse **for** – den Agtelse, som bør at vises det ene Menneske af det andet, (saa at en Ideetilfredsstillelsesfølelse her er i Bevægelse), men dog især dreier sig om det egne Jeg; fremdeles b) **Samvittighedsfølelsen**, hvori en dyb Ærefrygtsfølelse gaaer i Eet med en dyb Omsorg for det egne Jeg, vor egen Sjæl og dens væsentligste Vel. See videre § 126.

Som en anden Art af herhenhørende Mellemfølse (med Hensyn til Nr. 2.) kan her nævnes **Behaget ved Hjerteudgydelser** eller Følelsesudtalelser, enten for andre Mennesker eller i lyrisk Digtning, da her tilligemed Personlig-

hedstilfredsstillelsen deels sympathisk deels contemplativ Bevægethed indtræder.

Anm. 1 Ogsaa her bliver at anvende det i Anm. 2 til § 111 Bemærkede. I religiøs Henseende bliver her især **Opløftelsen** at nævne. Men ogsaa Samvittigheden er en Selvfølelse, der ei blot er af moralsk, men og af religiøs Natur.

Anm. 2. I Henseende til Forholdet imellem de nu gjennemgaaede Hovedclasser af Følelser, henviser jeg til min ældre Psychol. 1ste Deel, § 82, S. 303 ff.

Anm. 3. At Følelser i Henseende til Forskjelligheden af deres specielle Gjenstande kunne inddeles i **sandselige, mentale** (hvortil Indbildningskraftens og Forstandens og Fornuftbetragtningens henhøre), **moralske** og **religiøse**, saaledes som det er skeet af Treschow (Om den menneskelige Natur, 3die Hovedst., anden Afd., S. 227 ff.), samt i min ældre Psychologie (§ 81, Anm. 1, S. 300 ff.), er ovenfor i Anm. 2 til § 111 allerede bleven antydet.

---

2. Specialfølelserne.

§ 115.

Vi gaae nu til at betragte de **forskjellige Specialfølelser** og de dermed forbundne Sindsbevægelses- og Sindsstemningstilstande, dog kun forsaavidt de have en vis **almindelig** Natur, d. e. ei bestemmes ved forskjellige Gjenstandes eller Formaals særdeles Natur, saa at der her altsaa ikke vil blive handlet om f. Ex. Egensindighed, Stolthed, Elskov, religiøs Bevægethed, — hvilket bedst skeer i Læren om Driverne, saaledes som det i min psychologiske Pathologie er skeet, — men kun om Glæde, Sorg, Haab, Frygt og de øvrige Følelser, som hermed ere at sammenstille.

Vi bemærke da allerførst A) **Behaget** og dets Modsatte som **dvælende i sig selv alene**, altsaa med Hensyn til det Nærværende, hvormed dog det Forgangne, forsaavidt det gjentages i Erindringen, samt Det, vi see imøde som noget aldeles Vist, er at stille sammen. Her møde vi da 1) **Velbehag**, **Nydelse**, **Glæde** paa den ene Side, og 2) **Ubehag**, **Lidelse**, **Sorg** paa den anden Side, med hvad der videre bliver at stille sammen hermed.

Derefter betragte vi Sindsbevægelsen med Hensyn til Det, der **fører os fremad**, ud over det Nærværende, men see den da deels B) som blot **bevægende sig i Forventningen**, hvor vi da møde 3) **Haabet** og 4) **Bekymringen**, — deels C) som den, der indtræder, idet vi føle os **opfordrede til Selvvirksomhed**, hvorved der da bliver Tale om, **deels** om vi **tør**, **deels** om vi **ville**. Her bemærke vi nu allerførst, forsaavidt det nemlig gjelder Modstandskraft og Virkekraft overhovedet, 5) **Modet** tilligemed dens Modsatte, 6) **Frygten**; men dernæst indtræde her 7) **Interessens** Følelser, hvilke vi kunne kalde Magtpaaliggenhedsfølelserne, om hvilke der er Tale, forsaavidt Noget udøver enten en tiltrækkende og tilskyndende Indflydelse paa os, eller det Modsatte heraf, saa at vi altsaa enten bevæges **for**, eller **imod**, eller og ingen af Delene. Her viser sig da **sympathisk** Bevægethed og dens Modsatte, der enten er **Apathie**, **Antipathie** eller **Autopathie**. Som a) sympathiskt tilegnende og sympathiskt tilskyndende indtræder **Varme** og **Iver**, med hvad vi vi videre ville stille herhen; — b) som paa sympathisk Maade tilbageholdende — **Ærefrygt**; — c) som Antipathie **Kulde**, med hvad vi videre ville stille herhen, hvorhen **Alvoren** hører, samt Ligegyldighed og **Ringeagt**, der er beslægtet med det negative Antipathiske, som kan vise sig i **Foragt**, medens

derimod d) **Mishag, Afsky, Vrede,** med hvad vi videre kunne nævne her, er af positiv antipathetisk Natur; endeligen møde vi e) det Autopathiske i **Begjærligheden** m. V. og **Selvomsorgen,** ved hvilken sidste vi især ville bemærke **Æresfølelsen** og **Samvittigheden.**

Anm. I Henseende til en stor Deel af disse Specialfølelser kan jeg henvise til det sidste Capitel i min Psychologiske Pathologie; i Henseende til nogle af dem til andre Steder i samme Bog.

§ 116.

Behaget (§ 115, 1.) kan stige til **Velbehag,** deels som Velbehag ved noget *vis Bestemt,* deels som *almindelig* Følelse af Velbehagelighed. I dets mere kraftige, intensive, Fremtræden hersker enten **især** det subjective Moment, den forhøiede Vitalitet i og for sig, eller **især** det objective Moment, Sysselsættelsen med Gjenstanden. I første Tilfælde have vi **Glæden,** i sidste Tilfælde **Nydelsen.**

Nydelsen er **reflecterende,** hendragende og fæstende Sindet til noget vist Bestemt, som beskjæftiger det, idet det uddrager sig – og søger at trænge ind i og ret at **tilegne sig** – alt det Tilfredsstillende, som kan være i Gjenstanden, saa at heri **Erkjendelsens Moment** særdeles træder frem, ja at Nydelsen kan kaldes en synthetisk Eenhed af Erkjendelse og Velbehag, idet dette gjennem hiin med en vis Inderlighed tilegnes. Nydelsen er derfor af **contemplativ** Natur; men den bliver da og let **prøvende, kritisk,** ja kan nu blive **vragende** og føre til en Kritiksyge, der kan forhærde — (saa at man „betragter med Kulde, hvad der er skabt med Varme", som *Bournonville* i sit Skrivt: Mit Theaterliv, Pag. 105, siger); den kan da ogsaa

bringe til, bestandigen at søge forøget eller forandret Incitation, og vil da afslöve. **Moerve**, Forlystelse osv. ere Arter af Nydelse; hiin udspringer især af Sysselsættelsen med det aandeligen Pirrende (cfr. § 107). **Fornøielse** gjør en Overgang til Glæden.

Glæden kan i Almindelighed kaldes et levende Velbehag, som hentager Sjælen, ei paa Besindelsens Maade (som i Nydelsen), men paa Hengivelsens Maade. Den er, jo mere den hersker heelt, desto mere **reflexionsfri**; den **løsner** Sindet og bringer det til en udeelt Hengivelse i en fri Udstrømmen af den opbølgende Leven, og er derfor ikke heller **især** at søge i Nydelsernes Omraade. Det enkelte Velbehags Oplivende kan endog bringe os til at give os hen i et totalt Behag ved hele Tilværelsen overhovedet og dermed til en total Hengivelse i Følelsen af Livets Harmonie, med en vis Forglemmelse af alt Specielt. Saaledes kan den føre til en **total Løsning** i hele Sindet, og denne yttrer sig da undertiden i Taarer, hvor da snart Beundringen, snart Taknemmelighedsfølelsen ligger til Grund; men især **slaaer den sig dog løs** i livelige Bevægelser, Munterhed, Overgivenhed, Lystighed, med Sang og andre Udbrud, Skjemt, Spøg og Latter. Ligeledes fører den naturligen til **Velvillie**, Aabenhed, Tillid. Glæden gjør cordial, og den Glade under hele Verden det vel. Vi see her ogsaa Vigtigheden af at holde den glade Sindsstemning vedlige (hilaris esto), med en Beredthed til, ja Oplagthed til, at tage Alt fra den bedste Side.

Iøvrigt er det saa langt fra, at en sand og dyb **Alvor** skulde være Glæden imod, at den tvertimod hører med til Livsglædens sande Grundlag. Virksomhed og Arbeide, som gaaer let og friskt fra Haanden, eller hvorved dog Anstrengelsen bestandigen finder sig lønnet, har noget meget

Glædeligt, især naar derunder Sjælen tillige enten bestandigen er tilstede ved Arbeidet med Tanker, som ideligen give Opgaver, der ideligen finde deres Løsning, som f. Ex. hos Maleren eller Skribenten, ja mangen tænksom Haandværker, eller ogsaa tvertimod finder et frit Spillerum for Forestillingsløbet, saa at Sindet under Arbeidet og ifølge den Incitation i Livsvirksomhedens Løb, som Arbeidet giver, slaaer sig løs, for at bevæge sig i behagelige Tankebevægelser, som hos mange mechaniske Arbeidere. Det Individuelle føler sig i hiint Tilfælde som gaaende i Eet med det Universelle; i det andet Tilfælde derimod bringer legemlig Arbeidsomhed Sjælen til at gjøre sig fri. Men paafølgende **Recreation**, med Adspredelse, Leeg eller anden **Forfriskelse**, som Overgivelse til en anden friere, d. e. ei eensidigen anspændt, Virken af Livstotaliteten, hører dog til med, og **Overspændthed** maa undgaaes.

I a) en bestandig god Virksomhed, i b) Velvillie og Kjærlighed og c) i tillidsfuld Hengivelse i Troen paa og Tilliden til en høiere Styrelse maa **Livsglæden** især søge sit Grundlag; men forresten maa man ei søge og **sætte sin Glæde** netop i **noget vist** Bestemt (nil admirari; cfr. min Psychologiske Pathologie § 94, S. 412 ff., ogsaa § 65, S. 198 ff.).

At Glæden kan være ligesaa forskjellig, som Følelserne overhovedet ere det i objectiv Henseende (see §§ 109 og 110), maa forstaae sig af sig selv. **Beundringen** er især at nævne som en **contemplativ** Glæde, dog er at bemærke, at den med lige saa megen Føie kan siges at være en glædefuld **Anerkjendelse**, som den kan kaldes en **Glæde** i Anerkjendelsen. Forresten adskille vi

1) **i universel Henseende**, eller paa Selvforglemmelsens Side: a) den **stille** og **dybe** Glæde, hvortil ogsaa

en vis Erindringens Glæde, samt en vis Glæde af overvunden Bedrøvelse, en vis Glæde i Fortrøstningen (Fortrøstetheden), henhører; b) den **henrykkende** og **jublende** Glæde; c) den **blide og joviale**, Hilariteten, til hvilken en **vis** idyllisk Glæde, ogsaa en **vis** Erindringens, kan føies; og endeligen d) den **muntre, lystige** og **overgivne** Glæde.

II. I **autopathetisk** og **antipathetisk** Henseende skjeln vi imellem 1) den simple **Selvglæde**, og 2) den **selviske Glæde**. Den første træder især frem a) naar det Attraaede opnaaes, det Forønskede lykkes, eller et Gode kommer af sig selv; dernæst b) ved Undsluppenheden af Farer eller af ubehagelige Tilstande (hvilken Glæde nogle Tydske især kalde das Frohseyn). Til den anden hører a) Egennyttens Glæde, saavelsom b) en vis Bredens, Hevngjerrighedens, Hadets, Misundelsens og Skadelystens Glæde, der selv om den troer sig at være grundet i Retsfølelse, dog i det Hele lader os føle os i Livets Disharmonie, og derfor har noget Blandet; ja der gives c) en formelig ondskabsfuld Glæde, en djævelsk Glæde, og endeligen d) en Fortvivlelsens Lystighed.

Her maae nu endeligen ogsaa De omtales, som sætte deres Fornøielse i at være **misfornøiede**, eller dog ved Gjenstande for Misfornøielse bedst kunne sættes i Fornøielse, nemlig idet de derved faae Leilighed til Udbrud for hiin. Man har herom en Afhandling af Gellert. Herved kan og det ovenfor § 108, Anm. 1. efter Gall Anførte erindres.

(**Anm.**) Jeg vil her bringe i Erindring (cfr. Feder v. menschl. Willen, I, 377) Rochefaucaults bekjendte Ord: Dans l'adversité de nos meilleurs amis nous trouvons toujours (??) quelque chose, qui ne deplait pas. Denne Sætning vil kun kunne treffe Visse, især vel Saadanne, som, betragtende Alt med et kritisk Blik, finde noget Utilfredsstillende overalt, og derfor nære et

Slags, ofte kun dunkelt, Nag til hele Menneskeheden, eller og i al Tilvær see en Anmasselse, og derfor let bevæges af den Følelse, at Modgang er Noget, som Enhver enten kan have fortjent at lide, eller dog ei have Skade af at lide. — Dog kan vel og det Forundrende, det Beskjæftigende, og derved i en ny Livsiorighed Sættende (Erigerende) i Underretningen om den Modgang, der er vederfaredes Andre, her virke paa en vis oplivende Maade. Lucrets's Qvibus ipse malis careas, qvia cernere svave est er vist saare lidet grundet.

§ 117.

Haabet (§ 115, 3.) er forsaavidt at sætte i nær Forbindelse med Glæden, som det kan betragtes som en **Glæde i Forventningen** af noget Tilkommende, hvilket man, skjønt det ikke staaer for En som aldeles vist, — (en reen og fuld Glæde i Forventningen, uden al Uvished, er ikke Haab), — dog antager at ville komme. Men Haabet kan dog **snarere** siges at bestaae i selve saadan glædende **Forventning**; og Haab er derfor nærmest beslægtet med **Tillid**, **Tro**, **Fortrøstelse**, og staaer derfor i en saa nær Forbindelse med **Modet**, at det ligesaavel kan stilles sammen med dette, som med Glæden. Men iøvrigt har Glæden naturligen Haabet til Ledsager, saasnart et Henblik til Fremtiden under Glæden fremkaldes. I begge ligger en Følelse af en Grundharmonie med Livets Totalitet.

Denne træder dog især ud i **Tilliden**, der hører den friske Leven og Livsstræben saaledes til, at man kan sige, at hele Livsbestræbelsen hviler paa Tillid til selve Tilværelsens Realitet og det Universelles Samstemming med os, hvilken Tillid, naar den træder frem som saadan, da tillige viser sig som en Tillid til en Alstyrelse til hvilken vi fortrøste os,

idet vi derved overvinde den Følelse af Livets Mangelfuldhed, som ellers kunde opkomme, i hvilken Henseende da en vis **Resoluthed** kan vise sig, nemlig en resolut Overgivelse eller Overladelse med kraftig Tilknytning og Fastholden. En saadan ligger i den kraftige **christelige Tro,** og fører tillige Modet med sig.

Herpaa beroer ogsaa for en Deel den egentlige **Trøst,** — forsaavidt den er noget Andet, end enten Sorgens Ophør derved, at dette Livsrøre nu ender sit Løb, saa at Sorgen begynder at vorde overstaaet, eller dens Tilbagetrængelse ved Noget, som man nu holder eller knytter sig til. — Den egentlige Trøstelse beroer enten paa hiin høiere Fortrøstning, eller paa den opkommende Bevidsthed om, at Lidelsen eller Krænkelsen, nærmere betragtet, forholder sig anderledes, end den ved første Virkning viiste sig.

(Forsaavidt Livet i det Hele leves med Behag, Tilfredsstillelse og Velbefindende, samt med Haab og Tillid, danner der sig en blivende **Tilfredshedstilstand**, hvortil da udfordres, at man er i en god, til Ens Eiendommelighed svarende, Besiddelse, saavel a) af et Kald eller en Virksomhedskreds, man kan udfylde, som af b) et nogenlunde saakaldet godt Udkomme, med en vis Betryggelse i Henseende til Fremtiden, samt c) af en Omgivelse, som ei volder Bryderier men Behag, fremdeles d) Frihed for legemlige Besværinger og e) for aandelige Tryk, især i Samvittighedens Henseende, og endeligen f) et Sind, der er stemt til at tage Alt fra Tilfredshedens Side, hvortil da hører deels Nøisomhed (lad dig nøie med Guds Naade), deels religiøs Overgivelse.

Tilfredsheden kan vise sig i en vis rolig, uanfægtelig Leven, men og i en vis **Opromthedstilstand** og en

blivende Veloplagthed til alt Slags Behag, et **blivende godt Humor,** forskjelligt fra det, der kun kommer til visse Tider. Herved er videre at see hen til Det, som vil blive omhandlet længere hen angaaende Følelsestilstanden i det Hele og dens rette Temperering. — Mennesker, som Livet har kraftiggjort og væbnet med en vis Modstandskraft og en vis Besindelse, ville hyppigen, naar de leve i nogenlunde antagelige Forhold i Henseende til Udkomme, Omgivelser m. M., findes at have en vis Grundtilfredshed i sig.

Anm. Det kan her bemærkes, at ofte **Glæden i Forventningen** er større, friere, renere, end Virkelighedens, naar den kommer. — Indbildningskraftens Udmalinger gjøre her meget, og lade let alle Virkelighedens, den rene Totalfølelse ofte forstyrrende, Omstændigheder bortfalde; ja hine Udmalinger selv kunne siden forstyrre, fordi jo Virkeligheden ei altid kan svare til dem, til hvilke man da heller ei maa overlade sig.

Men her kunne vi da nu og nævne en **Glæde i og ved Besiddelsen,** især Besiddelsen af Det, som besiddes med Kjærlighed, og hvor Glæden gaaer i Eet med **Paaskjønnelse og Taknemmelighed.** En vis Glæde i **Forvisselsen** og i **Forvisningen** er ogsaa at nævne.)

§ 118.

Modets levende Følelse (§ 115, 5.) hører til de Sindsbevægelser, som fremkomme, **naar vor Kraft opfordres.** Men vi maae her strax fra **det egentlige Mod,** som vi her omtale, — det modkæmpende Mod, samt Selvbeherskelsens Mod, der stiller sig imod Alt, hvad der maatte kunne **true,** eller **nedslaae,** eller dog **nedstemme,** forsaavidt herved en aandelig Modstand i vort eget Indre er at overvinde, — adskille et andet Slags Mod, nemlig

det, vi kalde **Mod paa Noget**, som er en Attraas, især en modig Attraas, opfølgende Sindsbevægelse, hvorom først længere hen skal handles (nemlig i § 122.)

Fremdeles skjelne vi imellem Mod og **Mandighed**, som den fjerde af de Gamles Cardinaldyder, hvorunder og Tapperheden bliver at henregne. Modet er endnu ikke en Dyd, men kun en i ethisk Henseende fortrinlig Sindsbevægelse og Sindets Stemning; **Mandigheden** derimod er Modet opløftet til Dyd, og er da det ved Erkjendelse og kraftig Villie bekræftede og ved Sindighed baade regulerede og styrkede, og derved i den hele Charakteer optagne Mod, — Modet, som er sig selv vist, og sig selv klart; den er altsaa et Mod, man har med Bevidstheden om og ifølge Bevidstheden af, at man **bør** have det, og som man derfor ogsaa **vil** have; derfor er den fjern fra al Dumdristighed eller Trodsighed, og fra al Trang til særdeles Ophidselsesmidler, om den end vel kan føle sig at trænge til – og derfor kan tage til – fornødne eller tjenlige Styrkelsesmidler.

Modet er enten a) det **tappre, kjække** Mod, eller b) det **frimodige**, som vi især ville kalde det **freidige**, eller c) det **trøstige** og derfor tillige **udholdende**, eller d) det **taalende** og **opretholdende** Mod, Taalmodighedens Mod, hvor der og kan være Tale om et vist freidigt Mod. Det første stiller sig imod **Farernes**, ei blot de krigeriskes men og ganske andres, det andet mod de **fra en vis Blyhed og Undseelse** eller fra andre **Æreshensyn kommende Betænkeligheders**, det tredie mod de under Udøvelsen mødende **Vanskeligheders**, det fjerde mod **Lidelsernes** tilbageholdende eller nedstemmende Virkninger. Hvert af disse Slags Mod har og sin egen **Skole** at gjennemgaae. Gymnastik kan være det i Henseende til det første, offentlige Taleøvelser, offentlige Prøvelser i Henseende til det

andet Slags Mod; det tredie kunne Livets Krav give Leilighed nok til at øve, især for den mindre Velbegavede; det fjerde læres kun i selve Lidelsernes Skole.

I Modet rører sig **Modstandskraften**, der har Noget, som er tilfredsstillende for Selvfølelsen, idet det tillige styrkes ved Tilbørlighedsfølelsen. Farer kunne sætte Livskraftigheden i stærk Bevægelse og derved faae noget meget Tiltrækkende, ligeledes ved at sætte Bekæmpelsesdriven i Bevægelse. Man kan sætte Ære i at gaae ind i Farer, ja i at udholde smertelige Lidelser med Mandighed (hvorpaa mange store Exempler ere fundne hos de amerikanske Urindvaanere. Tapperhed, Mandighed synes overalt i de første Tider at have været agtet som første Hoveddyd; — dog har vel Sands for Orden og Høiagtelse for store Egenskaber rørt sig lige saa tidligt, og ført til, at Anførere søgtes og holdtes i Ære.)

Anm. 1. Dristighed lader sig tænke uden Mod, som en letsindig Forglemmelse af eller Ikke-Agtelse af Farerne eller Vanskelighederne eller Betænkelighederne, ja som en Dumdristighed, der naar Faren kommer, er **forsagt**. Dristighed er ogsaa stundom en Tilsidesættelse af Beskedenheden, og kan gaae til Uforskammethed. — Men der gives nu og en Dristighed, en Raskhed, en **Sætten sig ud over** Hensyn eller Betænkeligheder, som hører med til en god velgrundet Virksomhed og Indgriben i Livet, og især hører til det Geniale, eller dog kan være forbunden hermed. Det Samme gjelder om **Forvovenheden.** Endnu kan der nævnes en Galningskjækhed (Tollkühnheit).

(**Anm. 2.**) Platon og flere Gamle skildre Mandigheden som en **Viden om**, hvad der er at frygte, hvad ikke, hvad der er at undflye, hvad ikke. Vi vilde vel

hellere sagt: „en **kraftig Bevidsthed** om". Man see de i **Schuberts** Gesch. der Seele, § 32, Side 506, anførte Steder. Efter Platon er ἀνδϱία δεινῶν καὶ ϑαῤῥαλέων ἐπιστήμη. Hos Andre scientia rerum tolerandarum et non tolerandarum. — Mandigheden, der og kaldes det moralske Mod, maa netop støtte sig paa og styrke sig ved, at man agter paa Farerne, Vanskelighederne o. s. v., og seer dem under Dinene. — Jeg vil ved denne Leilighed endnu anføre Følgende af den berømte Perikleiske Tale hos **Thukydides**, II, 40, hvor Athenerne blandt Andet i Henseende til Mandigheden roses: „Vi have ogsaa det Fortrin, at vi med et høit Mod forene en omhyggelig Beregning af vore Foretagender, da ellers Uerfarenhed pleier at være en Kilde til Forvovenhed, og Overveielse en Kilde til Raadvildhed og Forsagthed. De mandigste Sjæle maa man vel kalde dem, som, fortrolige baade med det Besværlige og med det Velbehagelige, ikke ræddes for Kampens Farer."

§ 119.

Ubehaget (§ 115, 2.) — saaledes ville vi kalde det Modsatte af Behaget og Velbehaget — viser sig deels a) simpelthen som saadant, deels b) som **Mishag med Noget**, **Misfornøielse dermed**, hvor da en Dom om Tingens Værd ligger til Grund, og Følelsen, idet Interessen for og imod kommer i Bevægelse, vil kunne, naar den vender sig mod Gjenstandens Aarsag, som den, hvem det Mishagende bliver at tilregne, blive til **Vrede**; men om denne Vending og Virkning af Mishaget ville vi først i det Følgende (§ 125) komme til at tale; **her** handle vi **kun** om Det, hvad vi, af Mangel paa et bedre Udtryk, ville omfatte ved Ordet **Ubehaget**.

Dette er atter enten a) det blotte **Ikke-Behag, en Utilfredsstillethed**, kommende af Mangel paa deels tilstrækkelig, deels rettelig tilsvarende Indvirkning, eller b) det **positive Ildebebehag**, der dog er meget forskjelligt fra c) **Smerten, Lidelsen** og hvad der videre hører herhen. Men af ganske anden Natur er d) **Sorgen** og den Nedslaaenhed, som dermed kan være forbunden; thi her kommer Kjærlighedsfølelsen i Bevægelse, idet her er Noget, vi paa Kjærlighedens Vegne **tage os nær.**

(A.) Naar Noget frembyder sig til Nydelse eller Behagelighed, eller en saadan dog enten ventedes, eller idetmindste syntes ei at kunne udelukkes, men Gjenstanden dog nu ikke yder Behaget, medens Incitationen vedvarer, saa kan der træde **et positivt formummet Ikkebehag** frem, som vi **især** kunne kalde det simple Ubehag, der kan stige til **Kjedsomhed**. Denne forudsætter da, at en Sysselsættelse med Noget, eller en anden Virksomhed, som er kommen i Bevægelse, under sin Vedvaren, ei kan finde Fremme, enten fordi **Gjenstanden** mangler det Fornødne i Henseende til Stof eller Incitation, eller fordi de **subjective** Betingelser fattes, være det, at en Anstrengelse er stegen til Træthed, en Nydelse til Mæthed, eller at fra først af den fornødne Receptivitet eller Incitabilitet mangler. Vil nu Gjenstanden alligevel paatrænge sig til en bestemt Modtagelse, ja til Nydelse, saa kan Kjedsomheden stige til **Lede**, ja til en **Modbydelighed**, der da er et egentligt Ildebehag. Men og den simple Kjedelse af Mangel paa Stof for eller Incitation til tilfredsstillende Virksomhed, eller og af et Bryderie med Vanskeligheder, uden at det fører til Noget, kan have til Følge, at man bliver keed og leed af Noget, ja i det Hele af det Liv, man fører. (Steffens pleiede at

ſige, at i Feldten kunde man lære at kjende Kjedſomheden i grandios Stil).

Kjede og Lede kan i det Hele have ſin Grund hos Individet i **Mangel paa** (eller **Svækkethed, Udtømmethed** af) den fornødne Modtagſomhed og Opvækkelighed, enten en forbigaaende, eller en blivende; endog et totalt **Livslede** kan komme heraf. Men det kan ogſaa have ſin Grund i Sindets **Nedſtemthed** ſom Følge af dyb Sjælelidelſe (ulykkelig Kjærligheds eller anden Græmmelſe), eller vel endog blot af f. Ex. Søſyge.

At man kjeder ſig, er iøvrigt kun en ſærſkilt, ſtundom ſygelig, eller og ved Livets trykkende Forhold fremkaldt, ſtærk eenſidig Fremtræden af Noget, der væſentligen ligger ſom Moment i Livets naturlige **Fremadſtræben**, altſaa i Fuldkommenhedsdriven, ſom nødvendigvis maa medføre, at beſtaaende Tilſtande ei tilfredsſtille. Al Reformeren indeholder nødvendigvis en Forkaſten, al Ombygning forudſætter noget Utilfredsſtillende ved — altſaa et Mishag ved — Det, ſom nu nedrives.

Her kan nu og være at nævne den **blotte Misfornøielſe** med Et og Andet i Verden, ſaavel ſom Misfornøielſen med ſig ſelv, der kan gaae til, at man **fortryder** Noget, man har ſagt, eller gjort, eller fortryder at have undladt Noget; hvorom man da ſtundom ſiger, at man kjeder ſig derover. Men denne Sag hører egentlig hen til det Følgende, til § 125.

B. **Ildebehaget** kan være baade af legemlig-ſandſelig og af aandelig Natur. Herhen hører det Ildeſmagende, Ildelugtende, det Qvalmende, det Hæslige, Stygge, Vederſtyggelige, med meget Mere, hvilket kan ſtige til at blive Modbydeligt, Ækelt, Væmmeligt. Om **Væmmelſen** be-

mærker Kant (Anthropologie § 18) treffende, at den indtræder, naar Gjenstanden, uagtet den er os imod, ved stærke Incitationer vil paatrænge sig os til en saa inderlig Optagelse, at vi bringes til at ville ligesom kaste den ud igjen; her kan da den blotte Forestilling bringe det uvilkaarlige Pathognomiske og Mimiske til at gaae saa vidt, at Analogien kan føre til Virkelighed, saa at det blot for Forestillingen Væmmelige frembringer i Maven en virkelig Bevægelse til Opkastelse. — At der gives et Ildebehagende, er iøvrigt en naturlig Følge af, at ikke Alt i Naturen er afpasset efter Mennesket alene, men Mennesket dog giver sig i Færd med det alt. Men Ildebehaget kan nu tjene Mennesket meget i Henseende til dets Krafts og Udholdenheds Udvikling. — At Lægemidler ofte smage meget ilde, har sit store Gode. — Ildebehaget hører i Almindelighed ogsaa til Midlerne til at lære at kjende Tingenes Egenskaber; det er ofte tillige retteligen advarende, dog ei altid; ligesom Velsmag ei altid er Beviis paa, at Noget er sundt. Men her gives et heelt Stof for menneskelig Randsagelse og Benyttelse eller Bortskaffelse, idet da Overveielsen arbeider paa at berede Alt efter menneskelig Indsigts Fordringer. — Det Ildebehagende danner ofte et Ingredients i det Velbehagende eller et Incitament dertil (see § 107, Anm.) Ogsaa kan et forhen Ildebehagende ved Paaskjønnelsen af dets Velgjørende vorde velbehageligt.

(C.) Af ganske anden Natur, end saadant Ildebehag, er **Smerten**, hvis Stigen kan føre til **Piinlighed**, **Pine**, baade legemlig og aandelig. Her gaaer det Organismen Forstyrrende eller i Strid med dens naturlige Gang og Fordringer Staaende uden Tvivl over til at blive angribende for Vitalfølelsens Nervesystem, enten directe, som ved legemlig, eller indirecte, som ved aandelig Smerte. Heri

er da noget Irriterende tillige, men hvis nærmeste Udbrud kan blive Baande, Skrig, Jamren o. s. v., der kan medføre en naturlig Lettelse; skjønt Mandighed kan vise sig i Undertrykkelse deraf. — Uden Tvivl er Smerte kun en Følge af en over et vist Maal dreven Virksomhed af Noget, som, naar det forbliver indenfor sit rette Maal, er medvirkende i Velbehagelighedstilstanden. Men Smerter kunne ogsaa være Virkninger af mere indgribende Forstyrretheder; i alle Tilfælde kunne de være **Advarere**, ofte ere de **Straffelser**, men ei sjeldent saa, at de falde paa Andre, end de Skyldige. Hele Menneskeheden bærer paa en fælleds Syndighed, der fordeler sig ulige, og ligesaa er det med den Straffelse, den har at bære. Men denne skal være til en **Lære for Livet**, fælleds for hele Menneskeheden, samt en Opfordring til fælleds Hjelpsomhed; ja Andres Lidelser skulle blot som saadanne vorde vore.

Omtrent som Glæde forholder sig til Nydelse, saaledes forholder sig smertelig eller piinlig Tilstand til **Lidelse**, der nærmest er en fortsat nedtrykkende Bedvaren af en saadan Tilstand; den kan imidlertid lettes eller vorde taaleligere ved Tilvanthed, idet baade Organisme og Sind da ordne sig ind i Det, som er at lide. Ja Lidelser kunne vorde meget velgjørende, ikke alene ved alt Det, som Opfordringen deels til at afhjelpe dem, deels til med Taalmodens Mod at udholde dem, kan føre til, men og derved, at de kunne føre Mennesket til, deels at gaae ind i sig selv, især naar de ere selvforskyldte, deels at fremkalde og nære Religiøsitet, Agtelse for Menneskesjæles Værd, Taknemmelighed m. M. De bittreste Lidelser ere Sjælelidelser, især de af dybe Krænkelser eller aandelige Forulykkelser udsprungne Sjælelidelser.

Men nu gives der da ogsaa dem, hvormed det forholder sig paa ganske anden Maade, nemlig saadanne, som have moralsk Fordærvethed, ja moralsk Gruelighed, hos den Lidende

Grundlag, og dog kunne kaldes og ere blevne kaldede Lidelser. Vi kunne her mindes Horats's Invidia Siculi non invenere tyrani tormentum majus; ligeledes Tibers Skildring af sin Sjæletilstand hos Tacitus, hvor han, sværgende, at han ikke veed, hvad han ved en vis Leilighed skal sige, udbryder i de Ord: Dii deæqve me peius perdant, qvam qvotidie me perire sentio. (Tac Ann: Lib. VI, cap. 6.). Egentlige Sindssygdomme kunne og vorde gruelige Sjælelidelser.

Endelig maa endnu **Selvpinelserne** her omtales, ikke de forhen ved Modet omhandlede, som Nogen underkaster sig, for at vise Sjælsstyrke og Sjælsudholdenhed, men de, hvori Selvanklage, Selvfordømmelse eller og et vist Had til Kjødet (i christelig Forstand), eller Anfægtelser af Syndigheden og det Onde og visse Sjælelidelser, som komme fra denne Side, deels ville skaffe retfærdig Fordring Fyldestgjørelse, deels skaffe sig selv Lindring, Afledelse, Dødelse, ofte paa en sig ikke klar Maade. Herved er dog at bemærke, at ogsaa organiske Pirringer, eller i simpel Naturdrivt liggende Æggelser (Incitationer) kunne søge Lindringer eller Udveie gjennem Selvpinelser. Om dem alle kan man sige, at man vil tilfredsstille sin Idee derved, og dermed tillige sig selv.

D Hvad **Sorgen** angaaer, da skjelne vi imellem a) den **egentlige Sorg**, hvilke vi simpelhen kalde **Sorgen**, men ogsaa kunne kalde **Bedrøvelsens Sorg**, og b) **Bekymringen**, hvilken vi nærmest modsætte Haabet, da den gaaer ud paa det Tilkommende. Men kun hiin hører herhen; til denne komme vi i næste §.

Om **Sorg** er der kun Tale, forsaavidt vi afficeres saaledes ved Tabet eller ved Krænkelsen af en Gjenstand,

som er os **kjær**, eller ved Krænkelsen eller Nægtelsen af selve Kjærligheden, at vi **tage os** Tabet eller Krænkelsen eller Nægtelsen **nær**. Sorgen er derfor for en Deel beslægtet med den **Omsorg**, om hvilken den og ved Navnet minder, og er reflexionsfuld, bestandigen vendende Tanken til det Tabte eller Krænkende, men derved ogsaa med bestandig ny Fremtræden af Kjærlighedens Bevægelser. Selv naar denne Kjærlighed er Selvkjærligheden, der her ei er udelukket, da Det, man tager sig nær, kan være noget ganske Subjectivt eller Personligt, antager den under Sorgen Charakteren af et Slags Sympathie, nemlig med os selv (f. Ex., naar En sørger over lidte legemlige Bræk, Helbreds Tab, personlige Krænkelser)

Ved den Næring a) af Kjærlighedsfølelserne, som er deri, hvortil en vis Næring b) af Ideebevægelsen kan komme, naar en Krænkelse bringer Ideefordringen eller Ideehensynet til at træde frem, saa at man endog synes sig, at skylde Gjenstanden, at man giver Sorgen Rum, bliver selve Sorgen os letteligen saa kjær, at man en Tidlang holder fast ved den, ja stundom bevarer den, og gjerne vender tilbage til dens Fornyelser, især naar den har mildnet sig til **Veemod**. Af en saadan Næring, som de sørgmodige Forestillinger kunne yde **baade Kjærlighed og Ideetilfredsstillelse**, kan en vis Tilbøielighed og Lyst til at bevare og forfølge sørgelige Forestillinger forklares; men den kan og have sin Grund i den Tiltrækning, som deels c) det **Lønnende**, ja til en vis Fritagethed for Livets Anspændelser ligesom Berettigende, deels d) det **Pirrende** i Sorgmodigheden kan udøve, imod hvilken man da maa opmande sig. Ja endog e) en vis **Jeghedssyge** kan søge Næring i Sorgen, hvori da en personlig Krænkelses eller Forurettelses Følelse vil tilfredsstille sig. (See iøvrigt § 108, Anm. 1.). S. 382.

Det Naturlige i Sorgen sees let; ogsaa at al Sorg maa have sin Tid, hvori den eensidig raader, givende sig Luft, til den faaer spillet sit Liv til Ende. Dens stærke Udbrud høre da til med og ere bedre, end disses Qvælelser, eller end Sorgens Rugelser.

Men endnu see man hen til, hvad Sorgens Virkning i Verden har været, og man vil see, at dens Virkninger — saa at sige **Sorgens Riges Gjerninger** — have været store i velgjørende og Menneskeheden fremmende Henseende. Herved er at minde om eller henvise til, hvad der i ældre christelige Psalmesamlinger (f. Ex. Brorsons Troens rare Klenodie) findes om **Korsets** Nytte, ja om Korsets Hemmeligheder; hvorved vi og kunne mindes Goethes Ord i „Mignons Lied": „Dieser Schmerzen Tief im Herzen Heimlich bildende Gewalt." Der gjelder her Det, vi i Læren om Villien især ville faae at betænke, at, hvad der hæmmer, det fremmer, og hvad der saaledes fremmer, det beriger.

§ 120.

Af ganske anden Natur end den egentlige Sorg er **Bekymringen** (§ 115, 4.). Den **udspringer af Følelsen** for Fornødenheden af en **Omsorg** for eget eller Andres Velfærd, altsaa af Noget, som væsentligen medhenhører til en sund og god, altsaa en tilbørlig Leven. Men saadan Omsorg bliver let til **Bekymring**, naar vi kun see en ublid, ja haard Tilstands Vedbliven imøde, uden at see Andet, end uvisse Veie til at afhjelpe den, ja maaskee ingen, medens vi dog bestandig sættes i Agitation i saa Henseende. Denne Art af Sorg — thi ogsaa den kaldes Sorg — kan da blive baade **trykkende** og **nagende**. Den kan indtræde baade i legemlig og i aandelig Henseende. **Næringssorgen** er en bitter Art deraf; dermed kan en vis **Æres**-

som er os kjær, eller ved Krænkelsen eller Nægtelsen af selve Kjærligheden, at vi tage os Tabet eller Krænkelsen eller Nægtelsen nær. Sorgen er derfor for en Deel beslægtet med den **Omsorg**, om hvilken den og ved Navnet minder, og er reflexionsfuld, bestandigen vendende Tanken til det Tabte eller Krænkende, men derved ogsaa med bestandig ny Fremtræden af Kjærlighedens Bevægelser. Selv naar denne Kjærlighed er Selvkjærligheden, der her ei er udelukket, da Det, man tager sig nær, kan være noget ganske Subjectivt eller Personligt, antager den under Sorgen Charakteren af et Slags Sympathie, nemlig med os selv (f. Ex., naar En sørger over lidte legemlige Bræk, Helbreds Tab, personlige Krænkelser)

Ved den Næring a) af Kjærlighedsfølelserne, som er deri, hvortil en vis Næring b) af Ideebevægelsen kan komme, naar en Krænkelse bringer Ideefordringen eller Ideehensynet til at træde frem, saa at man endog synes sig, at skylde Gjenstanden, at man giver Sorgen Rum, bliver selve Sorgen os letteligen saa kjær, at man en Tidlang holder fast ved den, ja stundom bevarer den, og gjerne vender tilbage til dens Fornyelser, især naar den har mildnet sig til **Veemod**. Af en saadan Næring, som de sørgmodige Forestillinger kunne yde **baade Kjærlighed og Ideetilfredsstillelse**, kan en vis Tilbøielighed og Lyst til at bevare og forfølge sørgelige Forestillinger forklares; men den kan og have sin Grund i den Tiltrækning, som deels c) det **Løsnende**, ja til en vis Fritagethed for Livets Anspændelser ligesom Berettigende, deels d) det **Pirrende** i Sørgmodigheden kan udøve, imod hvilken man da maa opmande sig. Ja endog e) en vis **Jeghedssyge** kan søge Næring i Sorgen, hvori da en personlig Krænkelses eller Forurettelses Følelse vil tilfredsstille sig. (See iøvrigt § 108, Anm. 1.). S. 382.

Det Naturlige i Sorgen sees let; ogsaa at al Sorg maa have sin Tid, hvori den eensidig raader, givende sig Luft, til den faaer spillet sit Liv til Ende. Dens stærke Udbrud høre da til med og ere bedre, end disses Qvælelser, eller end Sorgens Rugelser.

Men endnu see man hen til, hvad Sorgens Virkning i Verden har været, og man vil see, at dens Virkninger — saa at sige **Sorgens Riges Gjerninger** — have været store i velgjørende og Menneskeheden fremmende Henseende. Herved er at minde om eller henvise til, hvad der i ældre christelige Psalmesamlinger (f. Ex. Brorsons Troens rare Klenodie) findes om **Korsets** Nytte, ja om Korsets Hemmeligheder; hvorved vi og kunne mindes Goethes Ord i „Mignons Lied": „Dieser Schmerzen Tief im Herzen Heimlich bildende Gewalt." Der gjelder her Det, vi i Læren om Villien især ville faae at betænke, at, hvad der hæmmer, det fremmer, og hvad der saaledes fremmer, det beriger.

§ 120.

Af ganske anden Natur end den egentlige Sorg er **Bekymringen** (§ 115, 4.). Den **udspringer af Følelsen for Fornødenheden af en Omsorg** for eget eller Andres Velfærd, altsaa af Noget, som væsentligen medhenhører til en sund og god, altsaa en tilbørlig Leven. Men saadan Omsorg bliver let til **Bekymring**, naar vi kun see en ublid, ja haard Tilstands Vedbliven imøde, uden at see Andet, end uvisse Veie til at afhjelpe den, ja maaskee ingen, medens vi dog bestandig sættes i Agitation i saa Henseende. Denne Art af Sorg — thi ogsaa den kaldes Sorg — kan da blive baade **trykkende** og **nagende**. Den kan indtræde baade i legemlig og i aandelig Henseende. **Næringssorgen** er en bitter Art deraf; dermed kan en vis **Æres-**

sorg være beslægtet. Bekymring over vanartede Børn er ogsaa en bitter Art af saadan Sorg. **Angeren** (ikke at forvexle med den simple Fortrydelse) hører, som den, der er forbunden med Bekymring for Sjælens Frelse, herhen, men er, som medvirksom til Aandshelbredelse, af anden Natur, og kan derved vorde velgjørende. — Bekymring kan gjennem fuldkommen **Haabløshed, Mismod** og **Mistvivl**, gaae saavidt, at den bliver til **Fortvivlelse**. Men med den Fortvivlelse, som gaaer ud paa selve Sjælens Frelse, er Angeren saa langt fra at være beslægtet, at den tvertimod kan afværge den derved, at den fremkalder Beredvilligheden til at give sig hen i Det, hvorfra Frelsen og derved Fortrøstningen alene kan komme.

(Naar deels Ikke-Behaget, som fortsat Ikke-Tilfredsstillelses-Tilstand, deels Ildebehaget, som vedvarende Ildebefindende, deels smertelig Tilstand som vedvarende Lidelse, deels endelig Sorg eller Bekymring, som vedvarende Græmmelse, udøver en saa nedstemmende Virkning paa Sindet i det Hele, at Tilstanden uafbrudt fængsler Opmærksomheden og svækker Livsinteresserne, saa at den gjør uimodtagsom for alt Oplivende, — da indtræder en vedvarende **Betagetheds-tilstand**, der viser sig enten som et vedvarende saakaldet **ondt Humør**, der kan stige til en **almindelig Livslede**, eller som en vedvarende **total Lidelsestilstand**, der, naar den især har Sorgens Natur, bliver en **Tungsindighedens** Tilstand. Men nu kan en saadan Sindsstemning komme saaledes i Gang, at baade den nu tilvante organiske Livsrørighed og Ideevirkninger kunne saaledes vedligeholde den, at man nærer, ja ligesom pleier den, som om den var En kjær og Livsdriften deri søgte en vis Tilfredsstillelse. — Et vist **Hang til det Sorgmodige** kan og danne sig,

stundom af ubemærkte legemlige Aarsager. Vi kunne herved atter mindes Galls i § 108, Anm. 1, S. 382 anførte Bemærkning.

Disse nu nævnte Tilstande kunne ogsaa fremkomme intermitterende, eller afvexlende med deres Modsatte, og da kan, som hos visse Hypochondre, (Hypochondrie er en Art af legemlig Sygdom), endog Lystighed afvexle med Livslede; ja Lidelser kunne endog, selv de smertelige, afvexle med Mellemrum af Oplivethed. — At Lidelser kunne blive til Vækkelser for høiere Følelser og en opløftet Sindstilstand og tjene den til Føde og Næring, er allerede bemærket ovenfor. Overhovedet træde uden Tvivl her stundom saadanne Modsætninger frem, som kunne sammenlignes med dem, vi møde, naar stærk Paavirkning af en Farve fremkalder dens Modsætning (see § 70, Anm. 2, S. 265).

§ 121.

Om **Frygt** (§ 115. 6.) er der Tale, forsaavidt Forestillingen om Noget, som man seer eller gaaer imøde, altsaa noget Tilkommende, nedstemmer, nedtrykker eller nedkuer Sindet ved Tanken om, hvad der forestaaer. Herved bliver at bemærke, at dette visstnok som oftest staaer for Sjælen som et Onde, eller dog som Noget, man ønsker at kunne **undgaae**, men at det dog ikke altid forholder sig saa, thi ogsaa f. Ex. en Høitidelighed, eller endog en Overgang, som skal føre ind i en høiligen attraaet Tilstand, kan sees imøde med Frygt; med Hensyn til, hvorledes man derved vil vise sig, uagtet den ikke ønskes bort, saa at Frygten egentligen angaaer Udfaldet af Ens eget Forhold derved, eller Andet, som man ønsker ikke undgaaet, men **overstaaet**.

Som den, der gaaer ud paa noget Tilkommende, er Frygten forskjellig fra – om end beslægtet med – **Skrækken**, der er Sindets Overvældelse af det umiddelbart nærværende

og paa os indtrædende Truende, eller det endog allerede skeete Onde, naar Synet deraf eller Erfaringen derom kommer pludselig. Dog bliver ogsaa en vis Art af stærk Frygt undertiden kaldet Skræk, ligeledes **Rædsel**. En saadan kan endog fremkaldes ved en særdeles stærk, uden al Reflexion (udtrykkelig Sindshenvendelse) opkommende, betagende Virkning af en Indbildningskraft, der forvandler blot Mulighed, ja undertiden fjern Mulighed, til et Slags allerede Virkeligt.

Ved Frygten simpelthen herskker endnu **Uvished**, men det Forventede kan da netop ved dette sit Uvisse — idet der derved endnu Intet er at gjøre, medens Sjælen dog beskjæftiger sig med Forestillingen derom, saa at altsaa Sindets Agitation ei kan komme til at gaae over til Handling, men utallige Muligheder kunne foresvæve, — sætte Sjælen i en langt piinligere, endog til **Beklemthed, Ængstelighed, Angest**, stigende Tilstand, end den, hvori Sjælen kommer, naar nu det forventede Øieblik indtræder, da saa ei sjeldent den hele Frygt og Angest saa aldeles forsvinder, at Modet reiser sig, eller man dog føler sig lettere tilmode, ja at Faren eller Opfordringen endog bliver opflammende for Modet.

At Øie for Farer og Vanskeligheder og en tilstrækkelig Agtsomhed for det Farlige og Vanskelige, forbunden med en tilstrækkelig Sindets Bevægethed i saa Henseende, altsaa Det, hvis eensidigt stærke Fremtræden vi have i den egentlige Frygt, væsentligen maa høre med til et saadant under mange Sammenstød sig fremarbeidende Væsens Natur, som Mennesket og Dyret er, sees let. — En vis stærkt indtrædende Frygt kan endog være en god Beredelse for Sindet til den Anspændelse og Aandsnærværelse, som kan behøves, naar Øieblikket til Fremtræden eller Handling kommer.

Stærke legemlige Virkninger af en saadan Paroxysmus af Angst kunne netop ophæve denne. See mit Skr. om Forh. imell. Sjæl og Leg. Side 432. — Frygt kan i det Mindre høre med til Det, som sætter i de **Spændinger**, der virke med til Oplivelse; see § 107.

I Modsætning til de fire Slags Mod gives der naturligvis fire Slags tilsvarende Frygt eller Angst, Forsagthed, Forknythed, Modfaldenhed. I Modsætning til Mandighed staaer **Feighed**.

Vaersomhed eller **Forsigtighed** er saa langt fra at henhøre til Frygten, at den endog kan sikkre imod den, ved Bevidstheden om, at man har beredet sig til det Tilkommende, og at man er disponeret, eller i rette Stemning, til at modtage det. Vaersomhed, hvorhen hører Det, Gall kaldte **Circumspection**, hører væsentligen med til en befindig Leven, og Frygten er uden Tvivl intet Andet, end dette Livsmoments eensidige, stærke Fremtræden. (Cfr. mit Skr. om Forh. imell. Sjæl og Leg., Side 234.) Saadan Forsigtighed kan — i Forbindelse med en Bevidsthed om Kraft og Styrke, der kan indgyde Mod, især naar **Fortrolighed med** de Forhold, hvori det Truende kan indtræde, saavelsom med dette selv, kommer til — virke meget til at overvinde Frygten. (Et særegent herhen hørende Exempel har jeg fortalt i: Om Forh. imell. Sjæl og Leg. 4de Afdel. 1, S. 499—500). — Endog **Vanen** kan, uagtet Intet har forandret sig i Henseende til Gjenstandene og Gjenstandsforholdene, medføre, at Frygt aldeles bortfalder hos Den, hos hvem den tidligere herskede, og hos hvem den, naar Forholdene ere nye, og det Truende af anden Art, atter vil komme. (Valentin i sin Physiol. II, Pag. 823, anfører, at modige Gemsejægere kunne ængstes i en Baad.) Men Oplagtheds-, Anlægs- og Talentsforskjelligheder kunne her og

gjøre Meget. (Richard den Anden skal, efter Hume, have været modig og kjæk i Feldten, forsagt ved Oprør); cfr. iøvrigt næste § Anm. 4.

(**Anm. 1.**) Ogsaa Magt og Foragt sikkre mod Frygt; cfr. Hegel, Religionsph. II, 67, hvor han nævner „die Erhebung in den reinen Gedanken der absoluten Macht des Einen“. Han tilføier: „Die Furcht kehrt auf diese Weise um in absolute Zuversicht“; sammesteds Pag. 68. Saaledes er det især hos Muhamedanerne, paa hvilke Hegel maaskee ogsaa her har tænkt. En vis **Tro paa en Skjebne**, som fælder eller frier Eine, i hvad saa Mennesket gjør, virker i Krigen meget til Soldatens Uforfærdethed. Men og Tillid til Gud — „Gud med os og vor Sag“ — hører herhen.

(**Anm. 2.**) I Henseende til Frygtens **Overvindelse** og Sindets **Opmandelse** er der en vigtig Forskjel at gjøre, nemlig imellem den, som har sin Grund i Ikke-Agtelse af Det, som maatte være Frygt indgydende for Andre, og den, hvori Noget virkelig indgyder Frygt, ja maaskee Angest, men denne nu dog overvindes, saa at nu Sjælsopløftelsen hviler paa Grundvolden af en saadan ret egentlig Overvindelse. Man kan her tænke paa Forskjellen imellem Sokrates og Christus, da de gik Døden imøde.

Anm. 3. Her kan i Henseende til Aristoteles's Lære om Dyden som den rette Midte imellem to Yderligheder, der ere Laster eller Feil, bemærkes, at imellem to saadanne ligge tvende Dyder i Midten, naturligviis svarende til de to Sider, hvortil hine to Yderligheder pege hen; ja, at den rette fulde Dyd er Foreningen til Eenhed af disse to Dyder. Imellem Forvovenheden og Feigheden ligge Tapperheden og Vaersomheden, og begge i Forening

danne den ægte Mandighed. — Imellem Anmasselse (Uforskammethed) og frygtagtig Blyhed ligger baade Freidigheden og Beskedenheden, hvilke begge, i ret Forening, høre til Mandigheden i denne Henseende. — Imellem en vis ubesindig Trodsen og Forsagthed ligger baade Kraftighed i at kæmpe fremad og en vis seig Paapassenhed med Langsomhed. — Imellem Utaalmodighed i Lidelser og lethargisk eller mat og død Taalmodighed ligger en vis freidig Opmandelse, men og den velbevidste Overladelse, Resignationen. — Tacitus's af Feder (Menschl. Will. I, ved § 31, S. 158) anførte Ord: Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ ere neppe grundede. Der gives en ved Frygt fremkaldt Raskhed; men der gives ogsaa en Raskhed, der har et fuldt og tillige udholdende Mod til Grundlag.

§ 122.

A. Naar **Følelse for** en Gjenstand ytrer sig med en vis Styrke, men især naar den fremkalder en levende **Interesse for** Gjenstanden, saa at denne bliver os **magtpaaliggende**, og vi bringes til at ytre os kraftigen til Bedste for den, deels i Ord, deels i Handling, bliver saadan Følelse til Det, vi kalde **Varme** (§ 115, 7, a.), naar vi f. Ex. tale om med Varme at tage sig af Noget. Varmen for en Sag er da af **sympathetisk** Natur, og er nærmest og især deels **Ideebevægethedens** deels **Hengivenhedens** og **Kjærlighedens Sindsbevægelse**, skjønt man naturligvis ogsaa kan tale sin egen Sag med Varme, hvorved imidlertid da dog Følelsen af vor Sags Godhed eller Billighed maa herske saaledes, at det bliver i det Almeengyldiges Navn, vi tale til Bedste for den.

sorg være beslægtet. Bekymring over vanartede Børn er ogsaa en bitter Art af saadan Sorg. **Angeren** (ikke at forvexle med den simple Fortrydelse) hører, som den, der er forbunden med Bekymring for Sjælens Frelse, herhen, men er, som medvirksom til Aandshelbredelse, af anden Natur, og kan derved vorde velgjørende. — Bekymring kan gjennem fuldkommen **Haabløshed, Mismod** og **Mistvivl,** gaae saavidt, at den bliver til **Fortvivlelse.** Men med den Fortvivlelse, som gaaer ud paa selve Sjælens Frelse, er Angeren saa langt fra at være beslægtet, at den tvertimod kan afværge den derved, at den fremkalder Beredvilligheden til at give sig hen i Det, hvorfra Frelsen og derved Fortrøstningen alene kan komme.

(Naar deels Ikke-Behaget, som fortsat Ikke-Tilfredsstillelses-Tilstand, deels Ildebehaget, som vedvarende Ildebefindende, deels smertelig Tilstand som vedvarende Lidelse, deels endelig Sorg eller Bekymring, som vedvarende Græmmelse, udøver en saa nedstemmende Virkning paa Sindet i det Hele, at Tilstanden uafbrudt fængsler Opmærksomheden og svækker Livsinteresserne, saa at den gjør uimodtagsom for alt Oplivende, — da indtræder en vedvarende **Betagetheds-tilstand**, der viser sig enten som et vedvarende saakaldet **ondt Humør**, der kan stige til en **almindelig Livslede**, eller som en vedvarende **total Lidelsestilstand**, der, naar den især har Sorgens Natur, bliver en **Tungsindighedens** Tilstand. Men nu kan en saadan Sindsstemning komme saaledes i Gang, at baade den nu tilvante organiske Livsrørighed og Ideevirkninger kunne saaledes vedligeholde den, at man nærer, ja ligesom pleier den, som om den var En kjær og Livsdriften deri søgte en vis Tilfredsstillelse. — Et vist **Hang til det Sorgmodige** kan og danne sig,

stundom af ubemærkte legemlige Aarsager. Vi kunne herved atter mindes Galls i § 108, Anm. 1, S. 382 anførte Bemærkning.

Disse nu nævnte Tilstande kunne ogsaa fremkomme intermitterende, eller afvexlende med deres Modsatte, og da kan, som hos visse Hypochondre, (Hypochondrie er en Art af legemlig Sygdom), endog Lystighed afvexle med Livslede; ja Lidelser kunne endog, selv de smertelige, afvexle med Mellemrum af Oplivethed. — At Lidelser kunne blive til Vækkelser for høiere Følelser og en opløftet Sindstilstand og tjene den til Føde og Næring, er allerede bemærket ovenfor. Overhovedet træde uden Tvivl her stundom saadanne Modsætninger frem, som kunne sammenlignes med dem, vi møde, naar stærk Paavirkning af en Farve fremkalder dens Modsætning (see § 70, Anm. 2, S. 265).

§ 121.

Om **Frygt** (§ 115. 6.) er der Tale, forsaavidt Forestillingen om Noget, som man seer eller gaaer imøde, altsaa noget Tilkommende, nedstemmer, nedtrykker eller nedkuer Sindet ved Tanken om, hvad der forestaaer. Herved bliver at bemærke, at dette visstnok som oftest staaer for Sjælen som et Onde, eller dog som Noget, man ønsker at kunne **undgaae**, men at det dog ikke altid forholder sig saa, thi ogsaa f. Ex. en Høitidelighed, eller endog en Overgang, som skal føre ind i en hoiligen attraaet Tilstand, kan sees imøde med Frygt; med Hensyn til, hvorledes man derved vil vise sig, uagtet den ikke ønskes bort, saa at Frygten egentligen angaaer Udfaldet af Ens eget Forhold derved, eller Andet, som man ønsker ikke undgaaet, men **overstaaet**.

Som den, der gaaer ud paa noget Tilkommende, er Frygten forskjellig fra – om end beslægtet med – **Skrækken**, der er Sindets Overvældelse af det umiddelbart nærværende

og paa os indtrædende Truende, eller det endog allerede skeete Onde, naar Synet deraf eller Erfaringen derom kommer pludselig. Dog bliver ogsaa en vis Art af stærk Frygt undertiden kaldet **Skræk**, ligeledes **Rædsel**. En saadan kan endog fremkaldes ved en særdeles stærk, uden al Reflexion (undertrykkelig Sindshenvendelse) opkommende, betagende Virkning af en Indbildningskraft, der forvandler blot Mulighed, ja undertiden fjern Mulighed, til et Slags allerede Virkeligt.

Ved Frygten simpelhen hersker endnu **Uvished**, men det Forventede kan da netop ved dette sit Uvisse — idet der derved endnu Intet er at gjøre, medens Sjælen dog beskjæftiger sig med Forestillingen derom, saa at altsaa Sindets Agitation ei kan komme til at gaae over til Handling, men utallige Muligheder kunne foresvæve, — sætte Sjælen i en langt piinligere, endog til **Beklemthed, Engstelighed, Angest**, stigende Tilstand, end den, hvori Sjælen kommer, naar nu det forventede Dieblik indtræder, da saa ei sjeldent den hele Frygt og Angest saa aldeles forsvinder, at Modet reiser sig, eller man dog føler sig lettere tilmode, ja at Faren eller Opfordringen endog bliver opflammende for Modet.

At Die for Farer og Vanskeligheder og en tilstrækkelig Agtsomhed for det Farlige og Vanskelige, forbunden med en tilstrækkelig Sindets Bevægethed i saa Henseende, altsaa Det, hvis eensidigt stærke Fremtræden vi have i den egentlige Frygt, væsentligen maa høre med til et saadant under mange Sammenstød sig fremarbeidende Væsens Natur, som Mennesket og Dyret er, sees let. — En vis stærkt indtrædende Frygt kan endog være en god Beredelse for Sindet til den Anspændelse og Aandsnærværelse, som kan behøves, naar Dieblikket til Fremtræden eller Handling kommer.

Stærke legemlige Virkninger af en saadan Paroxysmus af Angst kunne netop ophæve denne. See mit Skr. om Forh. imell. Sjæl og Leg. Side 432. — Frygt kan i det Mindre høre med til Det, som sætter i de **Spændinger**, der virke med til Oplivelse; see § 107.

I Modsætning til de fire Slags Mod gives der naturligvis fire Slags tilsvarende Frygt eller Angst, Forsagthed, Forknythed, Modfaldenhed. I Modsætning til Mandighed staaer **Feighed**.

Vaersomhed eller **Forsigtighed** er saa langt fra at henhøre til Frygten, at den endog kan sikkre imod den, ved Bevidstheden om, at man har beredet sig til det Tilkommende, og at man er disponeret, eller i rette Stemning, til at modtage det. Vaersomhed, hvorhen hører Det, Gall kaldte **Circumspection**, hører væsentligen med til en besindig Leven, og Frygten er uden Tvivl intet Andet, end dette Livsmoments eensidige, stærke Fremtræden. (Cfr. mit Skr. om Forh. imell. Sjæl og Leg., Side 234.) Saadan Forsigtighed kan — i Forbindelse med en Bevidsthed om Kraft og Styrke, der kan indgyde Mod, især naar **Fortrolighed med** de Forhold, hvori det Truende kan indtræde, saavelsom med dette selv, kommer til — virke meget til at overvinde Frygten. (Et særegent herhen hørende Exempel har jeg fortalt i: Om Forh. imell. Sjæl og Leg. 4de Afdel. 1, S. 499—500). — Endog **Vanen** kan, uagtet Intet har forandret sig i Henseende til Gjenstandene og Gjenstandsforholdene, medføre, at Frygt aldeles bortfalder hos Den, hos hvem den tidligere herskede, og hos hvem den, naar Forholdene ere nye, og det Truende af anden Art, atter vil komme. (Valentin i sin Physiol. II, Pag. 823, anfører, at modige Gemsejægere kunne ængstes i en Baad.) Men Oplagtheds-, Anlægs- og Talentsforskjelligheder kunne her og

gjøre Meget. (Richard den Anden skal, efter Hume, have været modig og kjæk i Feldten, forsagt ved Oprør); cfr. iøvrigt næste § Anm. 4.

(**Anm. 1.**) Ogsaa Magt og Foragt sikkre mod Frygt; cfr. Hegel, Religionsph. II, 67, hvor han nævner „die Erhebung in den reinen Gedanken der absoluten Macht des Einen". Han tilføier: „Die Furcht kehrt auf diese Weise um in absolute Zuversicht"; sammesteds Pag. 68. Saaledes er det især hos Muhamedanerne, paa hvilke Hegel maaskee ogsaa her har tænkt. En vis **Tro paa en Skjebne**, som fælder eller frier Eine, i hvad saa Mennesket gjør, virker i Krigen meget til Soldatens Uforfærdethed. Men og Tillid til Gud — „Gud med os og vor Sag" — hører herhen.

Anm. 2. I Henseende til Frygtens **Overvindelse** og Sindets **Opmandelse** er der en vigtig Forskjel at gjøre, nemlig imellem den, som har sin Grund i Ikke-Agtelse af Det, som maatte være Frygt indgydende for Andre, og den, hvori Noget virkelig indgyder Frygt, ja maaskee Angest, men denne nu dog overvindes, saa at nu Sjælsopløftelsen hviler paa Grundvolden af en saadan ret egentlig Overvindelse. Man kan her tænke paa Forskjellen imellem Sokrates og Christus, da de gik Døden imøde.

Anm. 3. Her kan i Henseende til Aristoteles's Lære om Dyden som den rette Midte imellem to Yderligheder, der ere Laster eller Feil, bemærkes, at imellem to saadanne ligge tvende Dyder i Midten, naturligviis svarende til de to Sider, hvortil hine to Yderligheder pege hen; ja, at den rette fulde Dyd er Foreningen til Eenhed af disse to Dyder. Imellem Forvovenheden og Feigheden ligge Tapperheden og Vaersomheden, og begge i Forening

danne den ægte Mandighed. — Imellem Anmasselse (Uforskammethed) og frygtagtig Blyhed ligger baade Freidigheden og Beskedenheden, hvilke begge, i ret Forening, høre til Mandigheden i denne Henseende. — Imellem en vis ubesindig Trodsen og Forsagthed ligger baade Kraftighed i at kæmpe fremad og en vis seig Paapassenhed med Langsomhed. — Imellem Utaalmodighed i Lidelser og lethargisk eller mat og død Taalmodighed ligger en vis freidig Opmandelse, men og den velbevidste Overladelse, Resignationen. — Tacitus's af Feder (Menschl. Will. I, ved § 31, S. 158) anførte Ord: **Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ** ere neppe grundede. Der gives en ved Frygt fremkaldt Raskhed; men der gives ogsaa en Raskhed, der har et fuldt og tillige udholdende Mod til Grundlag.

§ 122.

A. Naar **Følelse for** en Gjenstand yttrer sig med en vis Styrke, men især naar den fremkalder en levende **Interesse for** Gjenstanden, saa at denne bliver os **magtpaaliggende**, og vi bringes til at yttre os kraftigen til Bedste for den, deels i Ord, deels i Handling, bliver saadan Følelse til Det, vi kalde **Varme** (§ 115, 7, a.), naar vi f. Ex. tale om med Varme at tage sig af Noget. Varmen for en Sag er da af **sympathetisk** Natur, og er nærmest og især deels **Ideebevægethedens** deels **Hengivenhedens** og **Kjærlighedens Sindsbevægelse**, skjønt man naturligvis ogsaa kan tale sin egen Sag med Varme, hvorved imidlertid da dog Følelsen af vor Sags Godhed eller Billighed maa herske saaledes, at det bliver i det Almeengyldiges Navn, vi tale til Bedste for den.

Varmen kan i Henseende til dens Beskaffenhed i sig deels yttre sig **mildt** og **mildnende**, og har da ofte Præget af **Inderlighed**, deels **opflammende og henrivende**, og vil da kunne vise sig med **Fyrighed**.

I Henseende til dens Forhold til Gjenstanden kan Varmen have enten en **mere contemplativ** Natur, hvor da **Anerkjendelsen** hersker frem, eller en **mere pathetisk**, hvor da virksom **Bevægethed** hersker frem. Her er det Sagens Magtpaaliggenhed, hist dens Ypperlighed i sig, som bevæger.

(En contemplativ Varme med Inderlighed haves i **Andagten** og hvad der er beslægtet med denne. En med en hengivelsesfuld Bevægethed forbunden opmærksomhedsfuld Tilegnelse indtræder her. — I **Beundringen** have vi ogsaa en Anerkjendelsens Varme, men snarere med Fyrighed, end med Inderlighed. Cfr. iøvrigt § 116, S. 405. — En mere pathisk og mere reel Bevægethed viser sig i følende Væseners Varme for **andre følende Væsener**, og træder frem i Godmodighedens, **Velvilliens**, Meddeeltagelsens, Meddeelagtighedsfølelsens, Medlidenhedens, **Omsorgens** levende Følelser. Cfr. § 112.).

Fyrigheden bliver, naar det Ideelle især hersker frem deri, til **Enthusiasme**, der i synthetisk Eenhed med Besindighed danner den egentlige **Begeistring** (cfr. § 23.), men naar den derimod yttrer sig regelløst, eller dog uden Besindelse og paa phantastisk Maade, kan blive til **Sværmerie**, der ei maa forvexles med **Fanatismus**, som danner sig, naar en — muligen endog paa en reguleret Maade virksom — Enthusiasme tager en **polemisk** Vending, og bliver deels af **absolutistisk** (anmassende) eller **intolerant**, deels af **vredagtig** Natur, saa at den kan føre til For-

følgelse, hvorved vi da fra Varmens Gebeet kommer over i Hidsighedens.

B. I Forbindelse med saavel **Mod paa** Noget, som **Mod til** det (see § 118), fører Varmen til **Iver, varm Iver,** men kan da igjennem det Ivrige gaae over til **Ivrighed** og det **Ivrende**, og saaledes antage det Hidsiges Charakteer. Naar den sympathiske Bevægetheds Fordringer skulle fyldestgjøres imod Hindringer og Vanskeligheder, kan Individet ikke Andet, end blive sat i en autopathisk Bevægethed, idet det nu skal anstrenge sig. Saadan **Anstrengthed** er da den første Grund til, at Varmen kan afløses af en vis Hede i Sindet, men det til Kamp Beredte, beslægtet med Vreden (see § 125), kommer nu tillige let i Bevægelse. Det er overhovedet især Iveren, som føder Fanatismen af sig, saavelsom Zelotismen, d. e. den hensynsløse Iven i aldeles eensidig Retning.

(**Anm. 1.**) Af „den Christnes Indtægt og Udgift" (en lille Opbyggelsesbog) Side 57 tager jeg følgende Ord: „Hvor Mennesket arbeider for høi Løn (— maaskee bedre for Erhvervets Skyld) arbeider han med Kraft og Styrke, men der arbeider han sig og strax i Sveed, fordi Aanden trækker sig tilbage, naar Styrken svinger Køllen. Men saasnart han begynder at arbeide **for Intet**, strømmer Aanden til igjennem alle Aarer og Muskler, og da er han ikke den, der arbeider, men det er Naadens Aand, der giver, uden at fordre, og uddeler uden Betingelser". — Vi see her en Forskjel imellem Iver med Ivrighed og Varme med Inderlighed. Hist griber det Jegiske ind med som saadant, her lader det det Algyldiges Virken hele Rummet.

Anm. 2. Musæus i sine Physiognomische Reisen, II, 118 (i den oprindelige Udgave), yttrer ganske treffende, at Enthusiasmen — thi det er denne, han maa mene, skjønt han siger Sværmeriet, — er „den første vegetative Grundkraft i al den menneskelige Aands Virksomhed og Gjerning". Men naar han (S. 112) mener, at sandt Sværmerie og Tolerants ei kunne bestaae sammen, saa maa bemærkes, at sand Enthusiasme og Tolerants meget vel kunne forenes, naar nemlig hiin ikke fordrer Deeltagelse af Alle, ja seer, at denne ei kan fordres. Men iøvrigt har Goethe vistnok Ret, naar han siger, at egentlig hører det ikke Ideebevægetheden i og for sig til, at være liberal, frisindet; thi Ideen vil gjøre sig og sit Rige kraftigen gjeldende, saa at den snarere tragter efter at vorde eneraadig. Dette gjelder selv om Frihedsideen. Det er derfor ikke unaturligt, at vore Frihedsmænd ere ligesaa absolutistiskt og despotiskt sindede, som andre eensidige Ideebevægethedens Mænd, hos hvilke Iveren undertiden gaaer til at fortære baade Judiciet og Følelsen for Forskjellen imellem Ret og Uret, Sandt og Usandt. Man see Goethes nachgel. Werke, IX, Max. u. Refl. Abth. 3. (See og en Artikel af mig i Nyt Aftenblad for 1844, Nr. 293, af 12te Decbr., hvor ogsaa Enthusiasterie og Enthusiasme-Smitte m. M. er omtalt; see og Brandis über humanes Leben de første §§. — Feder handler om Partieiveren i Vom menschl. Willen I, § 96).

Anm. 3. Forskjellen imellem, at en lidenskabelig Sindsstemning ligger til Grund for — og at den blot fremkaldes ved — en Meningsforfægtelse, kan her bemærkes; men det Sidste kan let i Tiden føre til Hiint.

Anm. 4. Steffens yttrer etsteds i „Was ich erlebte", at med Talent følger tilsvarende Hukommelse og tilsvarende Mod, og man skulde ogsaa troe, at, hvor et bestemt

Anlæg og forsaavidt et Kald er, maatte med Mod paa Det, det gaaer ud paa, ogsaa følge Mod dertil. Men skulde ikke et meget afgjort Talent kunn findes forenet med et Temperament, som førte en saadan Langsomhed og Seendrægtighed samt en saadan Tilbøielighed til Betænkeligheder med sig, at Talent og Mod ei svarede til hinanden?

Anm. 5. Varmen har sin Modsætning deels i Ærefrygten, deels baade i Kulden, og i Hidsigheden. See videre § 127, Anm. 2.

§ 123.

Ærefrygten (§ 115, 7, b.) har sit Navn af Frygten, fordi den er nedstemmende med Hensyn til Noget, vi **ikke tør,** og altsaa er nedstemmende med Hensyn til Modet, baade som Mod **til** og Mod **paa** Noget. Men hvad vi her **ei tør vove**, holdes vi tilbage fra, ikke ved noget Truende, men ved noget **Imponerende**, hvis Magt er af **moralsk** Natur, saa at vi ofte ei engang **tør ville** eller **tør ønske** imod det, fordi det er Noget, vi maae **hylde, ja holde helligt;** hvorfor det ogsaa ganske med det Samme kan være – ja ordentligvis vil være – Gjenstand for vor Varme, saa at vi kunne føle os hengivelsesfuldt bevægede med Hensyn til det. Ærefrygten har overhovedet Følelsen for Gjenstandens enten **ydre Betydenhed** og Anseelighed (hvorhen blandt Mere hører den, som lang Tids Anseethed kan give det historiskt Nedarvede), eller **indre Værd** og Vigtighed, — i begge Tilfælde en vis Ideebevægethed — til Grundlag, og er altsaa i sig selv af sympathetisk Natur; men Virkningen er her ikke tiltrækkende og ansporende, men **tilbageholdende og dæmpende.**

Egard, — Respect, — Agtelse, — Høiagtelse, — Veneration (det danske Ærbødighed siger her for

Lidet), betegne de i Art og Grad forskjellige Følelser, der paa deres høieste Punct stige til **Ærefrygt**, udgjørende et væsentligt Grundlag for al Moralitet, ligesom et væsentligt Moment med i Kjærligheden, samt i **Pieteten**, i hvilken de gaae sammen til Eenhed med en Omsorgsfølelse for Gjenstanden eller for dens Haandhævelse. Cfr. § 76, Anm. 9, Side 307, saa og § 9, Anm. 7, Side 74.

Endnu er at bemærke, at vi her kun have den egentlige Høiagtelse og Ærefrygt m. M. for Die, ei den blot efter Andre optagne. **Helvetius** (see **Feder** I, § 61, S. 286) kalder hiin estime sentie, denne estime sur parole. Forskjellig fra begge er den blot og bar udvortes. — Endnu kan bemærkes, at der gives en Veneration ifølge Beundring, der ei hører herhen, f. Ex. af Fruentimmerskjønheden.

Nær beslægtet med de anførte Følelser er **Paaskjønnelsen** af det Værdiefulde. Den er en Mellemfølelse imellem Varme og Høiagtelse. At **sætte Priis paa** Noget eller Nogen hører herhen.

Anm. 1. Tilsvarende Følelser af mere autopathetisk Natur, som Tilbagevirkninger med Hensyn til det egne Jeg, ere **Undseelse** og **Blyhed**, samt Følelse af **Skam**, være det, at man skammer sig a) paa **Undseelsens Maade** (i Henseende til sin Ringhed), eller b) paa **Svaghedens Maade**, eller c) paa **Brødebevidsthedens Maade**, eller at man ved d) at vorde gjort til Gjenstand for en Behandling som **mistænkt**, sættes i en Følelsestilstand, der er beslægtet og har Lighed med Skam. Det er af Vigtighed i Livet ikke at forvexle disse forskjellige Arter af Skam. Fremdeles høre til de med Ærefrygten sammenhængende autopathiske Følelser: **Beskedenhed og Ydmyghed**; cfr. § 111, Side 392.

Anm. 2. Goethe i Wilhelm Meisters Wanderjahre fører tre Slags Ærefrygt frem: den **mod oven**, den **lige ud**, den **mod neden**. Ved den sidste mener han Ærefrygten for Livets gjenvordige Tilskikkelser; men man kan dog ogsaa derved tænke paa Ærefrygt for Dyr, Planter o. s. v.

(**Anm. 3.**) Jeg vil her anføre følgende Sted af Dr. Struves Phrenologie, S. 138, hvor han handler om Ærbødighedssandsen: „Der Mensch mit vorherschender Furcht wird das Furchtbare, der Mensch mit vorherschender Hoffnung das Erhabene verehren, welches ihm eine freudige Zukunft verspricht. Der Mensch mit vorherschendem Wohlwollen wird seine Gebete an einen allgütigen Vater im Himmel richten, der Mensch mit vorherschendem Zerstörungstrieb an den Gott, der bis ins dritte Glied die Sündiger straft. Der denkende Mensch wird nur dasjenige verehren, was das Denkvermögen für verehrungswürdig erklärt" o. s. v.

§ 124.

Hvad vi her kalde **Kulde** (§ 115, 7, c), stiller sig imod Det, som kan virke antastende og anfægtende, forsaavidt det gjelder den velordnede og rolige Tilstands Opretholdelse, eller et Formaals velordnede og rolige Fremme. Den hører da nærmest **Besindigheden** til i dennes Modsætning til Hengivelsen, og vil yttre sig deels i en vis Paaholdenhed, saavel i mere universel som i mere individuel Henseende, deels i en vis Tilbageholdenhed, Fjernelse og Afviisning.

Den viser sig derfor: a) hvor det gjelder en **fast Overholdelse** af det Rette, eller af Det, som ansees herfor, i Tilfælde, hvor varm Følelse kunde aflede, og er forsaavidt beslægtet med **Stringentsen, Strengheden**, der vel nok kan parres med **Haardhed**, men ei maa forvexles med

denne, da tvertimod den Regel er af Vigtighed, at man med al mulig **Mildhed** bør overholde den fornødne Strenghed (stricte in re, leniter in modo); det er overhovedet af Vigtighed, saavel i Opdragelsen, som i anden Behandling af Mennesker, at vaage over, at Strengheden ikke kommer til at nedtrykke eller endog at fortære **Kjærligheden**, samt **Frihedsfølelsen**, saavel hos den Strenge selv som hos Andre. Strengheden udøves i Ideens eller i al Fald i Regelens Navn, men det maa nu og skee i dens sande Interesse. Det Tilbørlige maa fremmes paa tilbørlig Maade. **Pædanterie** og en vis **Gjerningsretfærdighed** blive her at nævne. Hvad Fichte siger (Anweisung zum seeligen Leben, Side 110) om „den **Affect des Gesetzes**“, kan erindres her.

Her kunne vi nu og stille **Alvoren** hen, den rette egentlige Alvor nemlig, der er den Virkning af Magtpaaliggenhedsfølelsen, som indtræder, naar denne holdes fast ved noget Vist, der skal udrettes med Paapassenhed. Alvoren har sin Modsætning nærmest i en vis Slaaen sig løs, men derved faaer den og Skjemt til Modsætning.

Til Kulden hører fremdeles b) en vis **Tilbageholdenhed eller Paaholdenhed paa sin Person**, eller sin Gjerning, tilligemed Det, vi kalde at **holde Contenance**, hvortil **Koldblodighed** henhører. Phrenologernes **Concentration** kan nævnes her. Cfr. mit Skr. om Forh. im. Sjæl og Leg. Side 226 — Af hvilken Værdie en stor Kulde kan være ved Udførelsen af Det, dyb Menneskeomsorg har affødet, kan man lære af chirurgiske Operatører i Tilfælde, hvilke synes egnede til at sætte varm Medfølelse i Bevægelse, men dog kræve stor Koldblodighed.

I en anden (negativ antipathetisk) Henseende, er Kulden, c) som **Koldsindighed**, beslægtet med **Lunkenhed**,

Ringeagt, ja en **vis** Aversion og **kold Foragt.** Den **kan da** endog ytlre sig paa en vis **tør**, ja **iisnende** Maade, **hvad** man paa Tydsk **kalder** **frostig**, eller yttre sig med **Spydighed**, men staaer **da** dog let i **Begreb** med at gaae **over** til Heftighed og Hede, medmindre den bryder ud i en Latter; thi ogsaa hertil kan Kulden i sine stærkere antipathiske Yttringer føre, hvad enten saa Latteren **bliver** den mere **satirisk-lystige**, der driver Gjæk med Tingene, eller ogsaa bliver den mere **sarkastiske**, hvori da en i sig selv med **Breden** beslægtet Sindsstemning træder i en vis synthetisk Forbindelse med en vis Kulde.

Anm. 1. Man kan i Henseende til det sidstanførte Punct bemærke, at Antipathie kan være a) simpel Antipathie af aldeles negativ Natur: **Ligegyldighedens** Kulde; b) Antipathie af negativ Natur, men med positiv Yttring: **Ringeagt;** c) Antipathie af positiv Natur, men med negativ Yttring: **Foragt** (at foragte Noget er allerede at vise det et vist Hensyn, Egard); d) Antipathie af positiv Natur med positiv Yttring: **Had.**

Anm. 2. Det maa bemærkes, at Kulden, som en bestemt Følelse eller Sindsstemning **mod Gjenstanden,** er af ganske anden Natur, end den **Uoplagthed, Stagnerethed**, ja **Forstokkethed**, der er en blot subjectiv Tilstand, med hvilken Interessen for og imod Intet har at gjøre. **Forhærdetheden** er derimod af samme Natur, som Kulden.

Anm. 3. Simpel **Ro** og **Hvile** er kun en mere vegetativ — i sjælelig Henseende en mere løsnet — Livsvirksomheds Indtræden og Herskken istedetfor den mere sindsanspændende. Cfr. § 94, Anm., S. 349. **Sindsrolighed** derimod hører til den Besindighedens Sindsstemning, vi her have havt for os. Hvad Udhvilelsen an-

gaaer, da vil jeg her igjen (cfr. § 36, Anm. 2, S. 143) hendrage Opmærksomheden paa Det, hvad Schubert i sin „Geschichte der Seele" § 38, S. 602 ff. omhandler under Navn af „Sjælens søvnlignende Tilstande".

§ 125.

Mishag (§ 115, 7, d.) kan a) blive staaende ved den blotte **Misfornøielse med Noget**, deriblandt Jegets **med sig selv**, hvorom allerede forhen (i § 119, under Litr. A, S. 414) er talt; herhen kan da og en **vis Art af tilsyneladende Misundelse** høre hen; ligeledes Forkastelsens, Fordømmelsens Sindsstemning. Men træder Mishaget frem med en særdeles Styrke, saa at **Hadets** (den stærke positive Antipathies) Følelser (see § 112, Side 396) opkomme, da yttrer det sig enten b) som **Afsky**, der endog kan stige til at betragte Gjenstanden med **Gru**, og da faaer, noget med Skræk og Frygt Beslægtet, eller og c) som **Brede**, hvilket Udtryk overhovedet betegner **Mishaget**, forsaavidt det med en vis Styrke yttrer sig imod det Mishagendes **Aarsag**, som den, der kan **anklages** eller betragtes som **skyldig**. Om Brede er der altsaa kun Tale, forsaavidt en Forurettelse eller Krænkelse antages at have funden Sted. Imidlertid kaldes dog saadant Mishag ikkun da **især** Brede, naar det stiger til en stærkt opbølgende Sindsbevægelse. Men det kan selv da vise sig som en retfærdig Brede, ligeledes som en ædel Brede, ædel Harme, Indignation, Fortørnelse. Men Breden bliver dog lettelig saa hentagende, at den bliver **betagende** og derved blindende, og faaer nu let noget **Hevngjerrigt**. Den viser sig da som en af de meest farlige Sindsbevægelser, især da den ofte flammer op med Uret, eller gaaer fra Ret frem til Uret, medens Den, som er i Brede, dog **troer, med stor**

Ret at udbryde i sine heftige Yttringer, da det Mishag, som ligger til Grund, og den Anklage, som forbinder sig dermed, altid, om end ofte falskeligen, træder frem i **det Rettes Navn** og paa dets Vegne, idet en Krænkelse af Noget, som ei burde krænkes, antages at have funden Sted; hvilken Krænkelse forresten snart kan tages som en **personlig**, snart som en Krænkelse af Noget, hvilket vi enten paa **Ideens** eller paa en reel **Kjærligheds Vegne** tage os af.

At et kraftigen fremtrædende Mishag kan være væsentligen medhenhørende til Livets Heelhed, er Noget, som er saa klart, at Christendommen endog taler om **Herrens Vrede**. Men aldrig bør det flamme op til den egentlige Vrede, der, som Horats med Rette siger, er et kort Raserie (**furor brevis**), og altid bør skyes som en Pest.

Foruden Mishaget maae vi endnu som en Kilde til det Vredagtige bemærke det **Stridbare eller Kamplystne** i Sindet, der hører med til Kraftigheden, og er beslægtet med Modet og Iveren (cfr. § 122, B, S. 427). Ja Sjælsanspændelse alene kan (af Cicero, **Brut.** 22, omtales et Tilfælde af saadan Art), især dog naar Svagheden føles, og Anstrengelsen ei vil lykkes, og Iveren dog vedvarer, have noget saadant Irriterende, at det Vredagtige kan komme **op alene** derved; ligesaa kan Kjedsomhed, retarderet Kraftyttring, Utaalmodighed, gjøre Sindet indvortes irriteret paa det Vredagtiges Maade. Her bliver nu og det onde Humør atter (cfr. § 120, S. 420) at nævne. En vis **Uvorenhed** hænger sammen hermed.

Ærgrelse staaer i samme Forhold til Vrede, som Nydelse til Velbehag, Græmmelse til Sorg. Den er stundom et Slags Drøvtyggerie, som et stærkt Udbrud kan befrie for.

Anm. 1. De gamle Nordboeres **Bærsærkergang** var en **Ekstase** af Iverighed og Brede, der gjennem et Voldsomhedsudbrud, en Paroxysme (see § 127), kunde føre til Udmattethed og Slovhed. Hvad Prof. N. M. Petersen derom siger i Tillæggene til første Deel af Oversættelsen af Sagaerne om Islændernes Færd, fortjener her at erindres.

Anm. 2. At undertiden Smaating kunne sætte i Brede, Forbittrelse, kan have sin Grund i en med Nervesvaghed forbunden Pirrelighed, ondt Humør og Uvorenhed. Men og en længe ansamlet og opgjemt Misfornøielse eller et vedvarende Misforhold kan føre til, at ringe Aarsag kan synes at virke et uforholdsmæssigt Bredesudbrud, stundom hos Saadanne, som længe have holdt sig sindige. Erindringer og Det, man nu paa Ny i den ringe Aarsag seer gjenkomme, virke da her.

Anm. 3. Smaating, Smaabryderier, Qvaklerier, Ubeqvemmeligheder i det Smaae, irritere ofte mere end det langt større Hindrende eller Besværlige, der med Mishaget tillige reiser en Opfordring til Kraften og dermed tillige den rette Agtsomhed.

Anm. 4. Taciti Ord: proprium humani ingenii est odisse qvem læseris, vil jeg her endnu, efter Feder, bringe i Erindring.

Anm. 5. Der gives Mennesker, som man Intet kan gjøre tilpas, ja som synes at finde sig utilpas, naar der Intet for dem er at være misfornøiet over. Saadant har ofte sin Grund i fortredelige Livsforhold, men ofte i legemlig Sygelighed, og det er vigtigt, at den saaledes Opirrelige veed og bestandig betænker; at det er heri og ei i det øieblikkelige Mødende eller i de nærmeste Omgivelser, han har Kilden til sin Misfornøielse at søge.

(**Anm. 6.**) Naar Aarsagen til det Mishagende er uvis og søges, (hvor da Utilbøielighed til at ansee sig selv derfor let kommer til at vise sig), vil det Samme, der ellers vækker Vreden, nemlig den sig rørende Anklage og Lysten til at skaffe den Luft, hvilket forudsætter, at der er Nogen, som den kan gaae ud over, let kunne fremkalde **Mistanke**; men denne kan ogsaa blive en Virkning af Forudseelsen af eller Forudtanken om et muligen forestaaende Mishageligt, naar i saa Henseende Frygt eller Bekymring indtræder. — Den **juridiske** Mistanke, grundet i foreliggende Indicier, der retligen ere prøvede, er noget Andet end den pathologiske. Dog kan Den, som meget færdes med den, let blive mistænksom.

§ 126.

Naar den jegiske — derfor dog ikke jeghedssyge eller egoistiske — **Attraa** efter at opnaae eller bevare (hvorunder det at befries eller at undgaae er at medhenregne), altsaa Magtpaaliggenhedsfølelsen i **Selvhensynets** Henseende (§ 115, 7, e.), kommer i Bevægelse, vil den, forsaavidt a) blot Ønsket eller **Savnets** Følelse alene hersker, kunne stige til **Længsel**; forsaavidt derimod b) det Tilstræbende, **Eftertragtende**, hersker, vil den kunne yttre sig med en **Begjærlighed**, som, endog i aandelig Henseende, kan, paa den ene Side vise sig som en **Hunger og Tørst** (hvor vi da kunne mindes de Ord: at tørste efter Retfærdighed), paa den anden Side træde frem med det Slags **Ivrighed**, vi tænke paa, naar vi sige, at En **er opsat paa** at opnaae Noget, hvor da Begjærligheden deels kan stige til en saadan **Higen**, at den faaer en vis Hidsighed, ja undertiden viser sig som **Brynde**, deels kan sætte det Stridbare i Sjælen i Bevægelse og nu saaledes optænde

Hidsigheden. Men under c) **Sammenstød** (Collisioner) eller blot Sammentræf med Andre, der eftertragte det Samme, som vi, vil nu, deels Omsorgen for at betrygge og bevare eller haandhæve, deels **Kappelysten** og den dermed forbundne Tragten efter enten at udelukke eller at overgaae Andre kunne føre saavel til Misfornøielse med Andres Goder og Fortrin, deres Besiddelse og Fremgang, hvor saa **Misundelse og Jalousie** kan optændes, som og til paaholden Baagen og Kæmpen for sin Besiddelse eller Forrang, hvor vi da atter kunne møde **Jalousien**, der ei blot a) i Henseende til det, hvorom der kæmpes, kappes eller beiles, kan være forskjellig (Elskovsjalousie, Jalousie i Venskab, Konstnerjalousie, national Jalousie m. M.), men og b) i Henseende til de Personer, mod hvilke den næres, da den ligesaavel kan optændes imod den Elskede, baade naar denne hengiver sig til os, og naar den undslaaer sig, som imod den Medbeilende. (Herom er i mit Skrivt „Om Elskov" i tredie Bog udførligen handlet i Henseende til Elskovsjalousien).

I modsat Retning vil d) **Resignation** eller Opgivelse af det Attraaede og af selve Attraaen, **Afkald** derpaa, kunne blive Følgen, enten ganske og reent, eller i Forbindelse med en vedvarende Følelse af, at man er bleven forurettet, enten af Menneskene eller af Skjæbnen, hvilken Forurettethedsfølelse da endog kan pleies og næres. Men nu kan vistnok og e) i Modsætning til al egoist Besnærethed og Hildethed indtræde en sig deels derover opløftende deels derfra udfriende **Frisindethed** (Liberalitet). De Ord: „at lade Andre leve med sig" („leben und leben lassen") høre herhen.

Opnaaes det Attraaede og er paa blivende Maade tilvundet, saaledes at man føler sig tryg, vil f) baade en **Glæde i og ved Nydelsen** og en Glæde i og ved **Besiddelsen**

kunne indtræde, der iøvrigt, ligesom Nydelsen og Besiddelsen selv, kan være lavere og høiere, mindre og mere aandelig. — Dog vil hos Saadanne, hos hvilke en vis Tilbøielighed til Misfornøielse har Overhaand, netop det Egne, det Tilerhvervede og Besiddede, let kunne komme til at synes mindre godt, end Andres, medens omvendt Mange ere tilbøielige til netop at sætte Priis paa Noget, blot fordi det er deres Eget. Sammenligninger forstyrre i saa Henseende ofte.

Endelig bliver her at see hen til g) **Selvhaandhævelses-** og **Selvvaretægts**følelsen i det Hele.

Herhen høre nu især i aandelig Henseende **Æresfølelsen** og **Samvittigheden**.

Hiin er en Magtpaaliggenhedsfølelse, der gaaer ud paa eget, virkeligt eller formeentligt, **Værds** og i Værd grundet Anseelses Haandhævelse, deels i Forhold til Andres Dom, deels (som Følelse for indre Ære) i Forhold til den egne indre Dom, med Hensyn til deels almindelig menneskelig deels personlig Værdighed.

Af anden Art og af dybere og væsentligere Betydenhed er den Magtpaaliggenhedsfølelse, som rører sig og virker i **Samvittigheden**, hvori det Algyldiges Riges moralske Sigfremadarbeiden i os til at bringe os til at iagttage og følge Det, der viser sig for os som det Tilbørlige, gaaer i Eet med og virker igjennem en dyb Selvomsorg, som Sjæleomsorg eller Omsorg for Sjælens væsentligste Vel. En dyb Selvpaapasselse og Aarvaagenhed over det egne Jeg gaaer her i Eet med en indre Virken i os, ved hvilken vi ligesom føle os stedede for Alherrens Domstol, følende en alhellig Villies Magt i os. Derfor er Samvittigheden allermeest af Alt at kalde Kjærnepunctet i den menneskelige Tilvær, eller det Punct, hvorfra den dybeste aandelige Skaben i os gaaer ud. (See herom videre min Psychol. Patho-

logie § 78, S. 223 ff; cfr. iøvrigt ovenfor § 36, S. 142; § 74, 2, 2, S. 281; § 114, S. 400). Men nu er det af Vigtighed at agte paa, at den i Samvittigheden liggende Følelsesforening vistnok er det væsentligste Grundlag for Personlighedens Uddannelse til et Organ for og i det Algyldiges Rige, men at det dog nu kommer an paa, om dette aandelige Organ kommer i det virkelig Godes Tjeneste. Samvittigheden kan, ligesom Troen, komme i en vildledende, ja reen falsk Grundantagelses Magt. (Man tænke herved paa Philip den Anden). Det hører den overhovedet til i personlig Henseende at være Kraftens og Inderlighedens Grundlag, med Hensyn til vort Forhold til Det, vi bør, men ikke at give Lys eller Vidnesbyrd, undtagen om dette Ene, at der gives noget inderst og dybest Væsentligt, som bør være Gjenstand for hellig Ærefrygt og Magtpaaliggenhed.

Anm. 1. Fra den egentlige Samvittighed maae vi adskille, men dog tillige dermed sammenstille, visse lignende partielle Sindsbevægetheder, der gaae ud paa en selvpaapasselsesfuld Agtsomhed for, at man i visse særdeles Henseender (som Konstner, videnskabelig Gransker eller Fremstiller) iagttager de derhenhørende særdeles Fordringer retteligen og fuldeligen med en vis Nøieregnenhed, der dog ei maa blive saa stor, at den virker til Hildelse og Standsning for Det, som er at udrette. (Her kan det bekjendte manum de tabula erindres).

Anm. 2. See vi her tilbage paa Rækken af de Sindsbevægetheder, hvori Følelsen for og imod overhovedet kan sætte, saa see vi let, at Mennesket ikke blot kan med Varme og Iver drage Omsorg for sig selv, vise sig selv Agtelse og Ære ved at holde paa sin Æresfølelses Fordringer, behandle sig selv med Strenghed, Koldblodighed, ja med en vis Ringeagt, men ogsaa føle et levende Mishag med sig selv, ja

(cfr. § 119, under Lit. C, S. 417) optændes af et Slags Had mod Noget i den egne Jeghed og Personlighed.

Her bliver da nu ogsaa at bemærke Mishaget ved Det, man har gjort sig skyldig i: **Skyldighedsfornemmelsen**, med Selvbebreidelsesfølelsen, **Fortrydelsen** (der i mange forskjellige Henseender kan blive deels nagende, deels i al Fald plagende), og endelig den **dybere** moralske Selvanklagefølelse, **Angeren**, hvorom allerede ovenfor i § 120 er talt. Hvad Angeren angaaer, skjelner Stollberg med god, dyb Grund imellem to Slags deraf: Angeren af Frygt og Angeren af Kjærlighed, hvilket da nærmere betragtet vil sige: den trykkende Følelse af at have krænket deels det Rette og Gode, deels den reelle Kjærlighed. Ei blot med Hensyn til Gud, men og med Hensyn til Mennesker kan man bittert angre.

Som Angeren, den egentlige Anger, hører til Samvittighedens Virkninger, saa **Skammelsen** (at skamme sig) til Æresfølelsens. Derom er talt i Anm. 1 til § 123, S. 430.

(**Anm. 2.**) Hvad Attraaen angaaer, kunne vi bemærke følgende Række: Forestille sig Noget som et Gode, udmale sig det, ønske det, eftertragte det, haabe Opnaaelsen deraf, længes derefter, stole paa at faae det, glæde sig dertil, leve i Opnaaelsens Fryd. Men nu kan det ved Eftertragtelsen ogsaa gaae saaledes: arbeide derpaa, virke med Iver for Opnaaelsen, kæmpe og stride for den, forivre sig, harmes ved Ikke-Opnaaelsen, ved Andres Opnaaelser, føle Nag mod Andre i saa Henseende. Men nu kan det dog og istedetfor til Forivrelse komme til, at man giver Tid, oppebier, arbeider sig langsomt frem, eller og at man opgiver, giver Afkald paa, resignerer ganske.

§ 127.

Alle nu omtalte **Følelser** kunne — endog **Kulden**, naar den vil gjøre sig gjeldende som saadan paa iisnende Maade (see S. 433), — stige til **Sindsbevægelse**, der da danner Modsætningen til **Sindigheden**; men Sindsbevægelse kan fremdeles blive saa hentagende og betagende, at den bliver **overvældende**; undertiden saa, at **Bedøvelse** eller at **Svimmelhed** indtræder, som oftest saa, at visse stærke **Udbrud** fremkomme; den kaldes da især **Affect**. Den fører da stundom endog til et stærkt kritiskt eller en Forandring i hele Tilstanden medførende Gjennembrud, en vis Art af **Paroxysmus**, der endog kan gaae saavidt, at den bringer Mennesket til at yttre sig som Den, der er **ude af sig selv**, eller er i en **ekstatisk** Tilstand. Iøvrigt kunne saadanne stærke Sindsbevægelser enten yttre sig a) som **opblussende** eller b) som **rugende**; ei blot Sorg og Bekymring, men og Frygt, ja Harme kan paa rugende Maade drage sig indad.

Noget beslægtet med den mere eller mindre ekstatiske Tilstand, hvori Sindsbevægelsen kan sætte, er den betagende Virkning, som Gjenstandene ved første Indtryk kunne gjøre, og hvori de en Tid lang kunne holde Mennesker fast, enten inden det videre kommer til nogen særdeles Sindsbevægelse, eller uden at det kommer til en saadan. Herhen hører **Undren**, **Forundren**, (hvorom vi efter Aristoteles kunne bemærke, at den ofte har været Randsagelsesaandens Forgjænger og Fremkalder), **Studsen**, **Forraskelse**, **Forbauselse**, osv.

Anm. 1. De legemlige **Udbrud**, Gjennembrud, Paroxysmer, som Skrig, Udraab, Latter med Fornøielse, Latter af Fortvivlelse, Graad af Sorg, Graad af Harme, Beundringens Graad, den varme Medfølelses Graad, Hujen,

Trampen, Stampen, Spytten, Næveknytning, Slaaen om sig, Tændergnidsel o. s. v., ere tillige **Lettelser** og **Afledelser**. See mit Skr. o. Forh. im. Sjæl og Leg. Side 430 ff. Endog Ødelæggelse af egen Eiendom, ja voldsomme Angreb paa eget Legeme kunne blive en Følge af den inciterede Tilstands Uregjerlighed, især i Vrede, men og f. Ex. i en Ekstase af Skamfuldhed, som hos hiin Japaneserpige, der af Skamfuldhed beed sig et dødeligt Saar i sit ene Bryst. Holberg i sin 473de Epistel taler herom. Paa flere Maader kan en saadan excandescentia furibunda opkomme (cfr. Friederichs af Selmer oversatte retslige Psychologie S. 206, 211, 226, 242, cfr. 199). Endog Glæden kan blive saa voldsom, at den bringer til Lignende, som efter Forsters Beretning hos Otaheiterne. Engel i sine „Ideen zu einer Mimik" taler herom B. I. S. 349. Naar det til vor Almues Udtryksmaader hører at kalde Noget saa deiligt, at det er lige fælt, at det er en Gru, saa betegnes herved kun det Ekstatiske, der ligesom bliver uudholdeligt (naar det ei faaer Luft). — Angaaende Følelsernes mere omfattende og øiensynligere Sammenhæng med det Legemlige, end Tænkningens, see mit nysanførte Skrivt S. 441 ff.

Anm. 2. Enduu bliver her at bemærke **Heftigheden**, der ei maa forvexles med Hidsigheden. **Heftig** kan enhver Sindsbevægelse vorde. **Hidsig** er kun Vreden og Begjærligheden med hvad denne videre kan føde af sig. I begge disse er Jeget inciteret i en vis **Modsathed** til Noget, som enten skal **bringes i vor Magt**, eller **bekæmpes fiendtligen**, i begge Tilfælde altsaa ligesom overmandes, i det ene Tilfælde for at tilkæmpes, i det andet for at bortstødes, ja ligesom udryddes; men begge staae hinanden nær.

Anm. 3. Om de nu gjennemgaaede Følelser og Følelsestilstande er der udførligen handlet i min Psychologiske Pathologie (min ældre Psychologies anden Deel) i sidste Capitel St. 409 ff.; see dog og sammes § 68, § 80-81 o. fl. St. Men idet jeg henviser hertil, bemærker jeg, at Meget, som hist ikke findes, her er kommen til. Hiint og Dette maae da tjene hinanden til Udfyldning.

---

3. Følelsestilstanden i det Hele og dens Hovedartninger; Temperamenterne.

§ 128.

I Henseende til Det, hvorpaa **Dannetheden og Fuldkommenheden** af Mennesket som følende Væsen beroer, bemærke vi, at hertil allerførst udfordres **Modtagsomhed** med **Alsidighed** og Følelsernes hermed følgende **Omfang**, saavelsom med den rette gode **Smag**, samt med **Fiinhed**, hvortil da Delicatesse henhører, modsat Raahed og Grovhed. Herved er at bemærke, at ei blot Smagen men og selve Føleevnen (ligefra Behaget ved legemlig Smag og Lugt lige til Samvittighed og religiøs Bevægethed) kan behøve Uddannelse (Cultur). Eensidig Betagethed, ligesom Eensidighed i Henseende til Smagen (ved hvilket Udtryk baade en vis Skjønsomhed og en vis Forkjærlighed betegnes) maa afværges. Dernæst udfordres 2) **Fasthed**, der viser sig i Følelsernes **Varighed**, og staaer i Modsætning til deres **Flygtighed**; fremdeles 3) **Livelighed**, saa at Følelserne deels let **komme i Bevægelse**, deels yttre sig med en vis **Fyrighed eller Friskhed**, der i visse Tilfælde bliver til **Hjertelighed** og til Følelse udaf **Hjertens Lyst**; det Modsatte er her Sløvhed, Mathed; endvi-

dere er at bemærke: Følelsernes 4) **indre Styrke,** der deels viser sig som **Inderlighed og Dybde**, og da er det Modsatte af Overfladelighed, deels som **Energie og Kraftighed**, hvor da det Modsatte ogsaa bliver Sløvhed, Mathed. Men de stærke Følelser maae være forbundne med 5) en **Sindighed og Rolighed**, som udelukker **Heftigheden** saavelsom **Pirreligheden**, og forebygger, at ikke **Sensibiliteten**, hvilken er Det, som **i visse Tilfælde** menes ved **Følsomhed**, bliver for stor.

Anm. Med Følsomhed maa **Sentimentalitet** ei forvexles. I sin nu meest gjængse a) ikke gode Betydning betegner Ordet **deels** den Udartning af **den sympathiske** Følelse, at stærke Rørelser af den søges, ja **at der sættes** en Nydelse i deres idelige **ideelle** Vækkelser og Rørelser, **Følevurnhed; deels** en vis **Paatagethed** eller **Affectation** af Følsomhed, som den findes hos Saadanne, om hvilke det treffende er bleven sagt, at de gjøre Professlon af at være følsomme. I b) den bedre og egentlig sande samt ogsaa oprindelige Betydning betegner Sentimentalitet derimod den Følelsesstemning, som bringer til at drage den egne Følelsestilstand, især i Sympathiens Henseende, frem for en **vis**, — derimellem og en poetisk — **Sindets Dvælen** deri. Iøvrigt kan en vis **Ringeagt mod Følelserne**, især de hjertelige, og en vis Modstand, man gjør imod deres livfulde Fremtræden, gaae saa vidt, at den — som en vis Sky for Hjertelighedens varme Yttringer, **Hjertelighedssky** (der kan forbinde sig med et vist Sentimentalitetssporerie, en Tilbøielighed til at lugte Sentimentalitet overalt, hvor hos Andre Hjertets Følelser udtale sig) — nok saa bestemt og stærkt fortjener at lastes, som den uægte Sentimentalitet.

§ 129.

Den **hele Følelsestilstand**, der, naar der især sees paa det Sympathiske og Autopathiske, kaldes **Gemytstilstanden**, beroer, hvad dens Sundhed og Godhed i det Hele angaaer, tilsidst paa den **rette Forholdsmæssighed** i Henseende til deels a) den **ligelige Samvirken** af alle Grundmomenterne, deels b) den **relative Fremhersken** af de Grundfølelser, som det hver Gang især kommer an paa, samt c) **disses** Fremtræden i den **rette Grad**. I saa Henseende kunne vi tale om Følelsernes rette **Temperering** saavel i det Hele som i de enkelte Tilfælde. Det kommer herved an paa, at man i Følelsesbevægethedens Henseende baade i det Hele staaer, og hver Gang træder, i de rette Stemninger i sit Forhold til de deels indenfra deels udenfra kommende Følelsespaavirkninger og Livsopfordringer.

Men nu gives der forskjellige særlige eensidige **individuelle Grundstemninger** i Henseende til denne Temperering, eller forskjellige Grundtilstande i Følelsesbevægethedens Henseende; og her bliver da nu at see hen til de forskjellige **Temperamenter**, hvorved vi forstaae de forskjellige Individers **forskjellige naturlige**, deels **oprindelige**, deels under Livets Gang **uddannede**, Dispositioner eller Grundstemninger i Følelsestilstanden i Henseende til den hele Maade, hvorpaa man uvilkaarligen afficeres af og sættes i Bevægelse ved Tingene, hvormed da visse særdeles Tilbøieligheder til visse Arter af Følelser og Følelsesstemninger forbinde sig.

Anm. 1. Fra disse Følelsestilstandens Grundstemninger bliver for det Første at fraskjelne 1) alt Det, der har sin Grund i Livsanskuelse og **Tænkemaade**, d. e. en vis som Følge af Agtsomhed paa Livsforholdene og Over-

veielse af Livets Fordringer og dets øvrige Medfør udannet eiendommelig Maade at dømme paa om Livets almindelige Anliggender i Henseende til Menneskeforholdene, ifølge et vist dannet Erkjendelsens Grundlag og visse Synspuncter, som herved ere blevne fremherskende; fremdeles 2) alt Det, som hører til **Charakteren**, i dette Ords moralske Betydning, eller til den i Mennesket i Henseende til det Tilbørlige eller dog formeentlige Rette og Rigtige og dettes Gjennemførelse i Livet igjennem Handlinger fremtrædende **Grundvillies** Eiendommelighed, saavel i Henseende til Kraftighed, Fasthed og Udholdenhed, som i Henseende til det Grundbevægende, Grundmotiverende i denne Grundvillen. Cfr. § 143.

Dernæst maa der i selve Følelses-Grundstemningen skjelnes imellem a) Det, som har sin Grund i det fra Besindighedens Side Kommendes Indflydelse paa Følelsesstemningen til at danne et vist med Tænkemaade nær sammenhængende Grundlag for Følelsestilstanden, hvilket er at kalde **Sindelaget** eller **Hjertelaget,** — og b) Det, som hører Naturvirkningen i Mennesket til, eller som kommer af sig selv, (og hvis Forhold til Tænkemaade og Sindelag kan stilles i Lighed med Modsætningen imellem og Samvirkningen af Ideeassociation og egentlig Tænkning, forsaavidt nemlig ogsaa har Noget, som har Besindelse og besindelsesfuld Selvbestemmen til Grundlag, forener sig med Noget, som kommer af sig selv), og her møde vi da **Temperamentet** med dets Forskjelligheder; hvorved da bliver at bemærke, at, naar paa den ene Side Temperamentsvirkningerne ofte især herske frem i Livets udvortes Fremtræden, mere eller mindre under Besindelsens Varetægt, saa herske paa den anden Side ofte Tænkemaade, Sindelag og Charakteer saaledes, at Temperamentet kun lidet spiller

ind i Udførelsen af Det, hvad disse føre til. Ja der gives Mennesker, især i en ældre Alder, hos hvilke det synes, at man ikke kan spore synderlig Noget af Det, der hører Temperamentet til, medens de i Henseende til Tænkemaade, Charakteer, Sindelag, have en meget bestemt uddannet Personlighed.

Anm. 2. Temperamentet har sit første Grundlag i det Medfødte, men Temperamentets Begreb er dog ikke at indskrænke til det Medfødte. Menneskebarnets hele Væren, naar det fødes, har sin Grund i den Leveproces, hvorved det i Moderens Liv er dannet; men denne standser jo ikke med Fødselen, men fortsætter sig efter Fødselen, — vistnok under en anden Grundvirksomhedsmaade, samt under et ganske andet Indbegreb af Omgivelsesindvirkninger, — men den er dog for en stor Deel en ligefrem Fortsættelse af den Naturproces, som begyndte med Undfangelsens Dieblik, (Barnets fremskridende Vordelsesproces), og hvad der derved constitueres, maa da ganske sættes i Classe med den Deel af Vordelsen, der gaaer forud for Fødselen. Ja endog Meget, som gjør sin Virkning gjennem Barnets Bevidsthedsliv, kan gribe saaledes ind i denne Vordelse, at det, idet det faaer en bestemmende Indflydelse paa den, gaaer ind med i Naturprocessen, der iøvrigt gaaer sin egen Gang. Dette Forhold vedbliver endog hele Livet igjennem, og saa maa da ligesom hele Individualiteten overhovedet, saa og Temperamentet kunne tildannes, nærmere bestemmes, ja omstemmes og omdannes under Livets Gang, uden at derfor Temperamentet bliver at henregne til Det, som har det høiere Selvbevidsthedslivs Virkninger til sit Grundlag. (Dette vil især sees, naar man agter paa Blodbeskaffenhedens og Blodløbets, samt Nervelivsbeskaffenhedens Sammenhæng med Temperamentet; thi at alt Herhenhørende maa kunne omdannes

under Livets Gang, kan der vel lige saa lidet være Tvivl om, som derom, at det hører til den blotte Naturproces). Mennesket er et Naturvæsen sit hele Liv igjennem, og hvi skulde Det, som efter Fødselen bestemmer Naturprocessens Gang, ikke ligesaa fuldt høre til Menneskets Tilværelse som Naturvæsen, som Det, der gik forud for Fødselen? — Tiltagende Alder kan allerede omstemme Temperamentet.

Men er nu Det i Følelsesstemningen, som har sin Grund i Sygdoms- eller Sygelighedstilstande (saakaldte pathologiske Tilstande i medicinsk Betydning), at henregne med til Temperamentet? Dersom disse Tilstande ere forbigaaende, saa at den almindelige Temperamentstilstand, efter deres Ophør, kan ventes at vende tilbage, saa ere de ikke at henregne til Temperamentet; men faae de Indflydelse paa den vedblivende Følelsesgrundstemning, saa maae de henregnes til dets Omstemninger (Alterationer). Temperamentet kan jo endog have sin første Grund i noget medfødt Pathologiskt, Abnormt, Sygeligt.

Anm. 3. Hvad Temperamentets Forhold til **Erkjendelsesevnerne** og de herhenhørende Anlæg og Oplagtheder angaaer, da er Saadant, som f. Ex. god Hukommelse, hurtig eller langsom Erindren, Vittighed, Tænksomhed, Dybsindighed o. s. v., ikke at henregne med til Temperamentets Medfør; men derimod kan vel Temperamentets Beskaffenhed bidrage Sit med til, at især disse eller hine Anlæg komme til Udvikling eller ei komme dertil, idet Temperamentet faaer Indflydelse paa, hvorledes Omgivelsesforholdene eiendommeligen danne sig for Individet, og paa det herfra kommende Oplivende og Forfremmende eller Tilbagetrængende og Nedstemmende.

Anm. 4. Det Samme gjelder om Temperamentets

Forhold til **Driverne**, paa hvis Fremskyndelse eller Tilbagetrængelse Temperamentet kan faae Indflydelse, uden at nogen af dem kan siges at høre et vist Temperament i Særdeleshed til; hvorimod de ville yttre sig og virke paa forskjellig Maade efter de forskjellige Temperamenters Eiendommelighed.

Anm. 5. See vi herved hen til Galls Grundanskuelse, der her især kan give Lys, saa kunne vi sige, at her to Ting ere at adskille: det Ene er Hjernens Uddannelse til at være det Indbegreb af Organer, den skal være i Bevidsthedslivets Tjeneste, med alle de Eiendommeligheder, der her kunne vise sig i Henseende til de forskjellige Organers større eller ringere Uddannethed, samt Uddannetheden af Communicationsforbindelserne imellem dem; det Andet er Vitaliteten eller Livsrørigheden i hele Hjernen, deels ifølge dennes egen forskjellige Incitabilitet, deels ifølge de fra den øvrige Organisme saavelsom fra det Aandeliges Side kommende Incitationers Beskaffenhed og Virksomhed, hvilke da tilsammen med Omverdenens Indvirkninger faae Indflydelse paa Virksomheden af (det er Livsvirksomheden i) de i Hjernen tilstedeværende Organer, foruden hvad disses egen Uddannethed selv medfører. Men ikke i disse Organers Beskaffenhed, men i Vitaliteten i det Hele samt Incitabilitetsforholdene bliver da Temperamentets Grund **physiologiskt** at søge. Cfr. Om Forh. im. Sjæl o. Leg. S. 174 og det her af Gall Anførte.

Anm. 6. Endog **Drivtighed** i det Hele, eller en særdeles Virksomhed af hele Livsdriven eller Livets hele Sigfremarbeiden, være det overhovedet eller i visse Retninger, kan være forbunden med ethvert Temperament; (man tænke herved paa de phlegmatiske Hollænderes Drivtighed; ogsaa med det sanguinske Temperament kan stor

Drivtighed være forbunden). Men Drivtigheden vil faae et ganske andet Grundpræg under det ene end under det andet Temperament. Man kan skjelne imellem **Temperamentsdrivtighed** og **Talentdrivtighed, Charakteerdrivtighed**, simpel **Arbeidsomhedsdrivtighed.**

(**Anm. 7.**) Endelig er at bemærke, at en meget bestemt Tænkemaade, en fast og bestemt Villiekraftighed og Charakteerstyrke, et bestemt Sinde- og Hjertelag kan forbindes med enhver Art af Temperament. Sanguinisme f. Ex. kan meget vel forenes med Villiekraftighed, hiin vil da vise sig deels under en vis Slaaen sig løs, deels ved Siden af Alvoren, ja kan lette Overgangen til denne.

(**Anm. 8.**) Følelsesstemningen i det Hele hænger naturligen saa nøie sammen med Livsforholdene, hvori et Individ lever, at et Menneske ofte, saa længe det er inde i et vist Indbegreb af Livsforhold alene, og staaer ligesom udenfor de øvrige, uanfægtet af dem baade udvortes og indvortes, kan vise sig, som om det var et andet Menneske, end naar det er i et andet Indbegreb af dem. Menneskets hele Væren, i Henseende til Tilværelsens Maade eller Livets Grundvirksomhedsmaade, bestemmes overhovedet ei alene ved Grundanlægget i Individet selv, men og ved Beskaffenheden af de Grundforhold, hvori det lever, og de hermed følgende Incitationer; og saa kan da ogsaa i de forskjellige Forhold, hvori et Individ træder ind, i det ene Slags Forhold ved visse Indvirkninger og Gjenerindringer noget Vist af det bestandigen i Sjælen til Grund Liggende, i det andet Slags Forhold noget ganske Andet deraf saaledes sættes i Bevægelse, at der i forskjellige Forhold indtræde forskjellige Følelsestilstande og Grundstemninger. Hvad der i den ene bestandig staaer for Sjælen, er i den anden glemt og ligesom borte.

§ 130.

Tage vi nu Det, vi have kaldet Følelsesstemningens rette Tempering, nærmere i Betragtning, og efterforske, hvad det herved kommer an paa, saa kunne vi følge den Veiledning, som gives os ved den bekjendte Hovedinddeling af Temperamenterne, der fra Galenus af lige til nu, uagtet flere forskjellige Bestræbelser for at indføre en anden Hovedinddeling, har vedligeholdt sig, men som vi her kun have at betragte i psychologisk Henseende, ikke i physiologisk. Der er herved viist hen paa **fire Hovedmomenter** eller **Elementer,** hvilke alle fire i deres rette Forening til velordnet Samvirken høre den rette sunde og gode Grundstemning i Følelsestilstanden til. Vi adskille derfor ei alene i Menneskenaturen i Almindelighed, men og hos hvert Menneske i Særdeleshed, de Fire: **Det sanguinske Element, det choleriske Element, det phlegmatiske Element, det melancholske Element**, som de **Hovedfactorer,** der kunne vise sig i forskjellige **Samvirknings-** eller, som man kalder dem, **Blandingsforhold,** saaledes at der foruden den ligelige Samvirkning af dem alle fire, kunne gives saadanne Følelsesstemningens Grundtilstande, hvori eet især hersker saaledes frem, at hele Temperamentet nævnes derefter; andre, hvori to i Forening især synes at give Temperamentsbeskaffenheden sin Eiendommelighed; endelig muligen og saadanne, hvori tre indgaae saadanne fremherskende Samvirkninger, men at dog den ligelige **Samvirken af dem alle Fire** hører Følelsernes rette gode Tempering til.

Det kommer nemlig A) herved an paa 1) ikke at tage sig Verden **for nær,** men dog at tage sig Livet og dets Anliggender og Formaal **tilbørligen nær**, eller tilstrække-

ligen at lade sig dem være magtpaaliggende. Vi komme herved tilbage til det Dobbelte, hvorom Alt dreier sig i Følelsernes Heelhed: **Velbehag** og **Magtpaaliggenhed** (see § 104). Den fremherskende Tilbøielighed til at tage Livet velbehageligen har den **sanguinske** Grundstemning tilfælleds med den **phlegmatiske**, men hiin tager Alt velvilligt, muntert og let, denne tager Alt jevnt og roligt. Magtpaaliggenhedsfølelsens Fremherskken derimod have **den choleriske og den melancholske** Grundstemning tilfælleds, men den ene fører især til at gribe kraftigt ind i Verden, den anden til at beskjæftige Sindet med Omsorgen for det Fornødnes rette Overveielse, saa at den ene mere **handlende**, den anden mere **indadgaaende** og **grundende** tager sig det **alvorligt** med Livet, og søger at arbeide paa **at løse dets Opgaver**, hvortil da Opmærksomhed for Vanskelighederne og Uvishederne hører med.

Fremdeles kommer det ved hiin totale Temperering B) an paa at sætte sig i det rette Forhold til den store Heelhed, baade 1) **udad til** og 2) **indad til.** Til det Første fører især **den sanguinske og den choleriske** Grundstemning, kun at hiin især søger at bevæge sig **frit og liveligt** i Omverdenen og **vil nyde Livet,** denne derimod søger at gribe bestemmende og ordnende, tilmed baade **henstræbende og bekæmpende,** ind i Livets Gang for **at udrette Noget** i Verden. — Indad derimod drage baade **den phlegmatiske og den melancholske** Grundstemning, tilbagedragende fra Livets udvortes Bevægelser, men hiin for at **søge Ro og en jevn uforstyrret Leven i sig selv**, denne for at **betænke og overveie**, hvad der fremstiller sig for den indre Opmærksomhed, under Omsorgen for nøie at passe paa Det, det ansees for tilbørligt.

Endelig kommer det C) an paa, at vi komme i det

rette Forhold til Tilværelsen, baade forsaavidt den 1) **tiltaler vor Sands og drager denne til sig**, saa og forsaavidt den 2) **opfordrer vor Kraft til Deeltagelse og Indgriben i Livets Værk.** Men til Hiint hører saavel den **udadvendte** som den **indadvendte** Sandses Opvakthed og Aarvaagenhed; men til at vende Sandsen udad og her at henvende den til alle Sider, til altsaa en vis Følelsens Modtagsomhed for det Mangfoldige, Vexlende, gjør især den **sanguinske**, til at vende den indad i Overveielsens Gebeet, og der ogsaa til alle Sider, gjør især den **melancholske** Grundstemning tilbøielig. Hvorimod vi, hvor vor Kraft opfordres, baade maae kunne indgribe med **tilstrækkelig Eftertryk, Iver og Styrke**, saa og bevare den rette **Uanfægtelighed, Ligelighed og Ligevægt**; det **Choleriske** i os fører især til Hiint, det **Phlegmatiske** til Dette; begge vise de sig med Hensyn til en modstaaende Omgivelse, man hverken vil beherskes eller nedstemmes af, men vil gjøre sin Selvraaden gjeldende i. (Kant har især kaldet det choleriske og phlegmatiske Temperament Charakterens Temperamenter, men ifølge hans egen velgrundede og vigtige Skjelnen imellem Temperament og Charakteer burde dette Udtryk ei være brugt).

Anm. Der maa her lægges Mærke til, at der er Forskjel imellem den Velvillighed, Rolighed, Magtpaaliggenhed osv., som har Tænkemaade, Sindelag, Charakteer, altsaa Menneskets af høiere Selvbestemmelse udsprungne Maade at tage Livet paa, til Grundlag, og den, som grunder sig i Temperamentet. Bedst er en Forening af Begge.

§ 131.

Betragte vi nu nærmere de fire Grundstemninger, hver for sig, da bemærke vi:

1) Den **sanguinske Grundstemning**, eller det **lette Sind**, tager Livet i det Hele som det, der vil **leves med Behag** og **Nydelse**; fra a) sin gode Side udmærker det sig især ved det **Livelige**, **Bevægelige**, **Fyrige**, **Muntre** og **Spøgende**, samt det **Aabne** og **Velvillige** og det **Haabfulde**, modtagende af Øieblikket, hvad Øieblikket giver, letteligen tilfredsstillet og **føiende sig efter og findende sig i Omstændighederne**, naar de **ei blive trykkende**; men b) i sin ikke gode Retning fører det til **Letsindighed**, **Flygtighed**, **Forlystelsessyge**, samt baade **opfarende Heftighed** og hurtig Nedtrykkethed, og derfor en brat Overgang fra Haab til Frygt, fra Tilfredshed til Nedslagenhed.

2) Den **melancholske Grundstemning**, eller det **betænksomme Sind**, der ogsaa kan kaldes **Omsorgssindet**, Alvorssindet, stundom **det dybe Sind**, tager Livet i det Hele som det, hvis **Fordringer man skal lægge sig paa Hjerte**, og stemmer derfor a) til **Alvor**, med Øiet henvendt paa det **Vigtige og Betydningsfulde** i Livet, og med Tilbøielighed til at dvæle ved dets Overveielse, deels for at betragte det og grunde over det, hvilket da kan give Følelserne **Inderlighed**, deels for at vise den rette fulde **Omsorg** i Henseende til det; men det kan nu og b) under sin Indadgaaen i sig selv føre til stor Eftergivenhed for **Betænkeligheder og Tvivl**, **Indsluttethed i sig selv**, **Utilgjængelighed**, samt til Beherskethed snart af **Bekymringens**, snart af **Savnets Følelser**, og til at give sig hen til Utilfredshed med Omgivelserne, **Nøieregnenhed**, **Mistænksomhed**, og heraf følgende overilede Udbrud af Misfornøielse (cfr. Arist. Eth. Nic. VII, 7, Slutn.), ja til en blivende **mørk Sindsstemning** eller **Tungsindighed**. Denne Grundstemning vil gjøre langsom til at tage Be-

slutning og til at handle, men gjøre kraftig og udholdende, naar først Villien er der. Den kan saaledes faae visse Ligheder baade med den phlegmatiske og med den choleriske.

3) Den **choleriske Grundstemning**, hvilken vi kunne kalde det **iverfulde** Sind, ogsaa det **fyrigkraftige**, det **energiske** Sind, tager Livet i det Hele, som det, man lever for **at virke** og udrette Noget i Verden, og fremkalder derfor a) baade **Mod paa** – og **Mod til** – at gribe ind i Livets Gang, og gjør, at man **handler med Raskhed** og **Selvtillid**, og arbeider, kæmper og udholder med **Styrke, Fasthed** og **Iverens Varme**, baade i Henseende til at udføre og fuldføre og til **at kæmpe imod**, saa at endog **Vanskeligheder** og **Modstand** kunne anspore Iveren; men denne Følelsesstemning kan nu og b) føre til en **stærk Heftighed** og **Hidsighed, Stridighed, Stivhed** og **Haardnakkenhed**, og til det **Bredagtiges Fremherskeu**, gjørende **utilbøielig til Eftergivenhed.**

4) Den **phlegmatiske Grundstemning**, eller det **jevne og rolige Sind**, tager Livet som det, der skal leves **jevnt hen**, og derfor skal **tages, som det falder**, og vil da a) udmærke sig ved at disponere til **Rolighed, Fredelighed, Ligelighed, Sindighed** og en vis **Uanfægtelighed** og **Koldblodighed**, hvorved da en vis **negativ Udholdenheds** sam en vis **Ligevægtens Styrke** kan vise sig; men det kan og letteligen b) føre til **Ligegyldighed, Koldsindighed, Seendrægtighed, Dorskhed.**

Det vil her i det Enkelte let sees (cfr. § 130), at til en fuldkommen god Følelsernes Temperering maa høre, at Alt, hvad der udgjør det Gode ved hvert af Temperamenterne, træder frem med en vis Ligelighed og saadan Forholdsmæssighed, at det Alt, hvert til sin Tid, kan komme til at herske.

Anm. 1. Synthetiske Forbindelser af to og to af disse Temperamentseiendommeligheder findes ofte, det vil sige: to af Grundelementerne ere ofte saaledes i Bevægelse hos et Individ, at de i Forening bestemme hele Grundstemningens fremherskende Beskaffenhed; hvorimod den fulde Forening af dem alle eller af tre sjeldnere forekommer. Man nævner et sanguinsk-melancholsk, et sanguinsk-cholerisk, et sanguinsk-phlegmatisk Temperament, og saa fremdeles. Dog kunne ogsaa Forbindelserne vise sig saa, at man bringes til at skjelne imellem sanguinsk-melancholsk og melancholsk-sanguinsk Temperament o. s. fr., men ogsaa saaledes, at man ei passende kan bruge saadanne Udtryk, men simpelthen maa nævne en Forening af f. Ex. Cholerisk og Sanguinsk o. s. v.

Der bliver da at agte paa, hvilket af de to fremherskende Grundelementer der er det grundbestemmende, og hvilket det mere i Fremtrædelsen sig visende.

Anm. 2. Hvad Temperamenternes forskjellige Forhold til de **forskjellige Følelser** angaaer, da ligge, i det Hele taget, contemplativt Velbehag og Mishag, Sympathie og Kjærlighed samt Afsky og Had, personlig Tilfredsstillelses- og Utilfredsstillelsesfølelse, og endelig Selvfølelse alle Temperamenter lige nær, men ville faae en forskjellig Beskaffenhed efter deres Forskjellighed. Det Samme gjelder om den største Deel af de mange Specialfølelser. Ved G l æ d e n have vi (§ 116, S. 405-406) i universel Henseende adskilt fire Arter, der svare til de fire Temperamenter. Ved M o d e t kunne lignende Forskjelle bemærkes; ligesaa i Henseende til T i l f r e d s h e d s t i l s t a n d e n i det Hele; (saa og i Henseende til F o r e l s k e l s e); ligeledes angaaende K j e d e, L i d e l s e o. s. v. Kun S o r g og B e k y m r i n g maae siges at ligge eet af

Temperamenterne nærmere, nemlig det melancholske, hvilket da og gjelder om Vaersomheden. Kulden et andet, nemlig det phlegmatiske. Haab og Tillid føre baade det sanguinske og det choleriske naturligen med sig; ligeledes Varmen som fyrig; hvorimod Inderlighedens Varme staaer i nærmere Forbindelse med det melancholske Element; ligesaa Ærefrygten. Vrede kunne baade det sanguinske, det choleriske og det melancholske disponere til, men her faaer Vreden forskjellige Eiendommelighedspræg; ogsaa ligger den vel det choleriske Temperament nærmere, end de andre. Om Phlegmatikeren tør jeg maaskee gjentage de Ord (see min Psychol. Pathologie, § 55, Anm. 2, S. 165), at han uden megen Vrede fatter sit deciderede Had. Begjærlighed, med hvad dermed hænger sammen, vil under alle Temperamenter kunne yttre sig stærkt, men paa forskjellig Maade. Ligeledes Æresfølelse og Samvittighed. — Resignation ligger det phlegmatiske og melancholske nærmere. At et vist Temperament snarere skulde føre Attraaen i en vis, et andet i en anden Retning, tør neppe antages; see § 129, Anm. 4. Iøvrigt maa ikke glemmes Forskjellen imellem Det, der hører Temperamentet, og Det, der hører Virkningen af Tænkemaade, Sindelag, Charakteer til; see § 129, Anm. 1.

Anm. 3. Om det sanguinske Temperament siger med Feie Feder (Ueber d. menschl. Willen, II, § 21, 5, S. 79) „Ueberhaupt hat dieses Temperament nur eine gute Erziehung (hvortil da Selvopdragelse og Livsopdragelse høre med) und richtige Grundsätze nöthig, um den vollkommensten Gemüthscharakter zu geben". I Danmark kunne vi især finde Dette; jeg kunde nævne een af Danmarks ypperste Mænd, med sjelden stor Aandsvirksomhed, som meget talende Exempel.

Anm. 4. Efter Feder (a. St. S. 84 og S. 87) vil jeg her hensætte følgende Ord af Barclays Icon animorum (oprindeligen 4de Deel af hans Satyricon, 1664), angaaende en vis Udartning af det melancholske Temperament: Cum autem impune licet, effusi in crudelitatem, sive qvo audaciam simulent, sive foeda et angusta natura in vindictam imminente, deniqve futurorum timorem occupantes, subrutis qvos metuere in posterum possunt. Benigni tamen vultus sunt et ab innata ferocia dissidentis. Med Hensyn til det melancholske Temperament siges andenstedes: Qvi vero suum ingenium ad formidinem factum justa et salubri arte regere possunt, ii plerumqve mitissima humanitate adornantur, blanda simpliciqve pietate verecundi neminem lædere gratuitis injuriis sustinent; etiam in vilissimis hominibus aut ultima egestate damnatis ipsam animorum et mortalitatis communionem venerantur.

Anm. 5. Blandt Hellenerne vare uden Tvivl de af den joniske Stamme, især Athenienserne, af et fremherskende sanguinskt, Dorerne, især Spartanerne, af et phlegmatiskt-melancholskt Temperament, herhen hører og vel, forsaavidt Temperament her skal nævnes, Romernes gravitas; ligesaa Spaniernes i deres florerende Tid, dog forsat med mere Choleriskt. De Franske vilde jeg ansee for sanguinskt-choleriske; Normændene for choleriskt-sanguinske; de Svenske for sanguinskt-melancholske; de Danske ere meest sanguinske (cfr. Anm. 3); dog findes deres Sanguinitet ei sjeldent forsat med en Deel Phlegmatiskt; Engellændernes Temperament er uden Tvivl det melancholske; deres Villiestyrke og Drivtighed er Charakterens; de Tydske ere i det Hele vist af melancholskt Temperament; dog i visse Egne, f. Ex. i Holsteen, forenet med et choleriskt; i Østerrige synes dog

megen Sanguinitet at herske, og Ligheden med de Danske ei at være ringe; i **Italien** hersker uden Tvivl det Cholerisk-sanguinske; Geistligheden er her dog maaskee snarere sanguinsk-cholerisk; overhovedet tør maaskee den katholske Geistlighed i det Hele betragtes i Lighed med en særegen Nation. Den **polske** Nation synes i sin Adel i Historien at have viist sig meget sanguinsk. **Hollænderne** ere Phlegmatikere. **Tyrkerne** ere maaskee cholerisk-phlegmatiske, eller bedre: forene Phlegmatiskt og Cholerisk; heraf deres eiendommelige Gravitet. Dog kan man maaskee hellere om dem sige, at de ere, hvad **Rousseau** i sit Brev til Malesherbes kaldte sig, paa eengang indolente og heftige. Endnu vil jeg her minde om **Persernes** Gravitet, som Herodot skildrer os den. Hos **Jødefolket** var og er uden Tvivl det Choleriske fremherskende. Alt Dette bedes betragtet som kun henkastede Tanker.

Anm. 6. I Almindelighed kan bemærkes, at ikke blot megen Pirrelighed kan forenes med megen Dorskhed, Munterhed med Tungsind, Raadvildhed med endelig fast Bestemthed (begge disse sidste ifølge melancholskt Temperament) o. s. v.; men at ogsaa eet Saadant undertiden kan drage et Andet efter sig, i Lighed med den Maade, hvorpaa modsatte Farver kunne fremkalde hinanden (cfr. § 70 Anm. 2. S. 265).

Anm. 7. Vi have i dette Aar (1856) erholdt et Udkast til en Temperamentslærens Historie af Lægen **Hertz**, et meget fortjenstfuldt Arbeide. Af en stor Mængde Forfattere fra Galenus af til vore Dage ere her korte Uddrag givne. Jeg vil dog endnu her gjøre opmærksom paa § 32 i **Schuberts** Gesch. der Seele og **Schwartz's** Erziehlehre.

Fjerde Capitel.

Mennesket som villende Væsen, eller om Villien.

§ 132.

I Mennesket som villende Væsen maae vi, naar vi agte paa, hvad der ligefrem ligger i Menneskenaturen, skjelne imellem a) en Villen, som **ikke er Menneskets egen,** og b) en anden, som er **dets egen**, og som vi kunne kalde den personlige Villen, paa hvilken, eftersom heri Selvbestemmelsen træder frem som saadan, hiin anden kun kan virke **tilskyndende,** idet den fremvirker Attraa, Lyst, Begjæringer, Stræbelser, der vel ere Villiesbevægetheder (velléités), men ingenlunde strax udgjøre eller føre til virkelig Villen.

Tilskyndelserne ere deels de, hvorigjennem det Algyldiges Fordringer søge at gjøre sig gjeldende **som saadanne, Forstands-** og **Fornufttilskyndelserne,** der virke gjennem Forestillingen (men vistnok ei sjeldent en urigtig Forestilling) om Det, som **bør at være,** eller dog under de givne Forhold og ifølge de herskende Anskuelser er at betragte som det Retteste; deels ere de de, som kunne kaldes **Naturtilskyndelser,** om hvilke vi i Psychologien alene handle.

Disse komme **ganske af sig selv,** og ere saadanne, hvorved vi bestemmes af Noget og til Noget, vi ikke selv have bestemt os til at ledes og bestemmes af eller til. Hvor de raade alene, beherske de saaledes den personlige Villen, at den ganske er fortabt i den i disse universelle Bevægelser i os liggende Villen; hvorimod Fornufttilskyndelsen staaer i uadskillelig Forbindelse med en **Selvtilskyndelse** og **Selvbeherskelse,** hvori den **personlige Villen** træder frem

som saadan, idet den viser sig som den **sig selv bekræftende** Villen, den **egentlige frie** Villie, om hvilken vi da kunne sige, at den er vor Villie, fordi vi ville, at den skal være det, baade i Henseende til, **at** der villes, og **hvad** der villes. Cfr. § 29, S. 126 ff. — En Forening af saadan Villie og Tilbøielighedens af sig selv kommende Villen indtræder i det egentlige Hengivelsesfulde.

Anm. Som refererende sig til en Jeghed, der tilskyndes, er Naturtilskyndelsen altid af pathologisk Natur, eller forbunden med en vis Sindsbevægelse, uden dog derfor at kunne siges at have sin Grund i en saadan. I det reent contemplative, altsaa og i det reent ideelle Forhold, er der, om end ogsaa heri en Pathos, en Sindsbevægelse, kan indtræde (Fornøielsen, Beundringen), dog ikke noget egentligt Tilskyndende eller Drivtagtigt. Al Naturtilskyndelse dreier sig om Modsætningen imellem Sympathetiskt og Autopathetiskt. — Fornufttilskyndelse derimod kan vise sig og virke pathosfri, sindsbevægelsesfri, og der gives ligeledes en saadan personlig Villen; see § 141.

---

1. Det Drivtagtige og Driverne.

§ 133.

Naturtilskyndelsen træder allerførst frem som **Drivt**, havende sin Grund i Livets egen Henarbeiden til, under Bevidsthedens Form, tilmed gjennem den høiere Selvbestemmelse og paa dennes Maade, at fortsætte, fremme og fuldende det Værk, som der ved Individualitetens Frembringelse er lagt an paa, saa at al Drivt er en Virkning af den i Individualiteten sig rørende **Livets Drivt** (om en saadan

kan selv hos Planten tales); men ifølge det Sondrende, der ligger til Grund for det Organiserende, træder denne ud i en til de indre **Livsmomenter** paa den ene, til Livets **Hovedformaal** paa den anden Side svarende Mangfoldighed af **Drivter,** hvilke nu endda hos Mennesket fra først af træde meget **sporadiskt** frem (cfr. § 35, S. 140), og det saaledes, at, som Historien lærer, ideel Drivt, eller Drivt til Ideetilfredsstillelse blot for Ideetilfredstilstillelsens Skyld, kommer lige saa tidligt og umiddelbart frem, som andre, næst efter de meest første dyriske.

Men dette hele Indbegreb af Drivter har nu hos Mennesket ikke sit Regulativ (sit Ordnende og til Heelhedens Udførelse Virkende) i sig selv, men skal først finde det i Det, som gjennem Intelligents og Frihed, Besindelse og fri Hengivelse, skal danne sig og komme til Herredømme i Mennesket, og det hele Indbegreb er derfor kun at betragte som et Slags Materiale for den egentlige personlige Villen, idet deri de Grundmomenter ere givne, der gjennem Det, som gjør Mennesket til Frihedsvæsen (§ 29, Side 126 ff.), skulle i Menneskets Indre bringes til: i deres rette Samvirken at constituere det aandelige Rige, hvis Organ Menneskesjælen skal være, og hvori den skal deelagtiggjøres. Cfr. min Psych. Pathol. § 23, S. 56.

Anm. Angaaende Naturtilskyndelsen hos Dyrene see § 8, c, og Anm. 1 hertil, S. 48—49, samt § 9, Anm. 4, S. 70—71; saa og min Psych. Pathol. § 24, Anm. 2, S. 59—62, hvor Dyrets Instinct og Drivter udførligere ere omhandlede.

§ 134.

I det Hele arbeider Livets Drivt i Mennesket deels paa 1) **Jeghedens Uddannelse og Fremme,** for at

den kan komme til at træde ud **som saadan** og **gjøre sig gjeldende**, hvorved da dog et **Saghensyn** bestandigen staaer i umiddelbar Forbindelse med **Selvhensynet**; deels paa 2) Jeghedens **Sammenvært med og Indoptagelse i** det store Hele og i det Algyldiges sig heri fremarbeidende Rige, saavel a) **indad til** paa ideel og ideel-sympathetisk Maade, som b) **udad til** paa reel-sympathetisk Maade; hvorved da dog i begge Tilfælde i det Drivtagtige en **Selvbevægethed**, om end ei just et egentligt Selvhensyn, sees at gaae i Eet med **Saghensynet**, selv om Gjenstanden attraaes og elskes **for dens egen Skyld**; thi Jeget er det dog altid, der ogsaa her søger og enten finder eller ikke finder Tilfredsstillelse for sin Tragten. Dog træder her det Sympathetiske saaledes frem, at det viser sig som det Første eller Primitive, og denne dets Prioritet i dets Sphære er lige saa grundet i Tilværelsens første Grundforhold, som at det Autopathetiske eller Egoiske træder foran i sin Sphære; thi Individet er ligesaa oprindeligen lagt an til og constitueret til at være et Led i Heelheden, som til at være et for sig bestaaende Jeg, hvis Liv nærmest skal dreie sig om det selv. Hvad det indre Grundforhold angaaer, er Jeghedstilværelse, Selvbestaaen og Selvhaandhævelse, for hvert Enkeltvæsen saa langt fra at være fra Naturens Side det Første, at snarere det Modsatte kan siges; men i Tilværelsesudviklingens Orden gaaer vistnok Det til Forsigbestaaen og Jeghedsuddannelse og Jegets Haandhævelse Henarbeidende foran. Ogsaa maa det bemærkes, at en **sund Egoismus** overalt ligesaavel hører med til en sund og kraftig Leven, som den rette **Indlevethed i den store Heelhed**. (See videre min Psychol. Pathologie § 4—5, S. 17 ff., § 10, S. 27 ff., § 33, S. 109 ff.)

§ 135.

Det Jegiske, Antipathetiske, Jeghedsstræbelsens, Egoitetens indre **Grundmomenter** — forskjellige fra sammes ved **Formaalene** bestemte **Hovedretninger** (hvorom i § 137) — ere 1) **Selvhensynet** tilligemed **Selvrefereringen**, hvorved Jeget constituerer sig selv **som sin Tilværelses nærmeste Centrum**, tilmed som sin **Omsorgs nærmeste** Gjenstand; — 2) **Paaholdenheden**, med **Selvhaandhævelsen i negativ Henseende**, gaaende ud paa at sætte og holde sig fast **i sin visse bestemte Tilvær og Tilværelsesmaade**, holdende sig og sin Omverden ude fra hinanden, altsaa antipathetiskt modstaaende paa negativ Maade; herhen hører Det, Phrenologerne kalde **Concentrationen**; cfr. § 124, S. 432; — 3) **Begjærligheden**, med den **jegiske Gjørensiggjeldende i positiv Henseende**, søgende at føre, sig Omverdenen, ja overhovedet Tilværelsen, til Nytte altsaa trækkende til sig, — endelig 4) **Modkampen**, tragtende efter enten a) at **overvælde** Det, som unddrager sig, og at frastøde Det, som gjør Modstand, eller og b) at **undgaae** eller **omgaae** det ved **Snildhed** eller **List**; cfr. mit Skr. om Forh. im. Sjæl og Leg. Side 232; see og sammesteds S. 227-29, hvor den af G a l l ved Siden af B e k æ m p e l s e s d r i v t e n anførte Ø d e l æ g g e l s e s d r i v t er omhandlet. Den findes hyppig hos Børn, og vi kunne maaskee give den sin Plads her.

§ 136.

Det **Sympathetiskes**, altsaa og **Kjærlighedens**, indre **Grundmomenter** ere deels A) de **rene** Kjærligheds-momenter, deels B) de, som træde frem i Henseende til det

Jegiske, deels C) selve Jeghedens Rørelser og Tilskyndelser ved og med Hensyn til det Elskede.

A. Til Grund for **Sympathien**, som en sig hengivende, ja hengivelsesfuld Tilknytning, der attraaer Indoptagelse for Gjenstandens egen Skyld, ligger deels 1) Erkjendelsen af Gjenstandens **Værd i og for sig**, altsaa noget Ideelt, med den **heraf følgende Træden i Forhold** til Gjenstanden for dette Ideelles egen Skyld, deels 2) **Paarørenheden** eller **Beslægtetheden** og Gjenstandens **hertil svarende Betydenhed for os** (see ovenfor § 109, B, S. 385—86).

I 1) hiin Henseende bemærke vi allerførst a) **Contemplationens Moment**, med **Glæden ved Gjenstanden** og dens **heraf** følgende **tiltrækkende** Magt; dernæst b) **Paaskjønnelsen** med den dermed forbundne **Agtelse**, ja **Ærefrygt** for Gjenstanden, hvorved der under Tiltrækningen opretholder sig noget vist **Tilbageholdende**, og saaledes **Toheden** opretholdes midt i Eenheden, men hvormed der tillige forbinder sig en Attraa efter at holde Gjenstanden i Hævd og vaage over den for dens egen Skyld. I 2) **Paarørenhedens** Henseende bemærke vi a) en **Tilsvarenhed** af Gjenstanden og Personen **til hinanden**, som constituerede til at leve **for hinanden**, saa at nu ogsaa **her** noget **Tiltrækkende** kommer frem og fører til at søge en hertil svarende **Forening**, der da, som Forening af Tvende, hvilke forblive Tvende, bliver **Harmonie**, men dog gaaer ud paa en vis **Sammenvoxen** i et **reelt Samliv**. (Selv med Hensyn til en Videnskab, en Konst, kan der tales om en saadan). — Vi bemærke iøvrigt, at Sympathie og Kjærlighed snart tager Udgang fra Contemplationen, snart derimod fra Paarørenheden, men at i

første Tilfælde Slægtskabsfølelsen, i det andet Tilfælde Contemplationens Lyst siden træder til og gjør sig gjeldende.

Ved sit Tiltalende og Tiltrækkende fremkalder da Gjenstanden 3) vor **Hengivelse** og **Hengivenhed**, saa at vi a) baade med **Glæde** og med **Tro** og **Tillid** knytte os til den og **hænge fast ved den**, og b) med **Varme** attraae at yttre os til Bedste for den, samt **med Selvforglemmelse leve i den** og **for den** for dens egen Skyld, hvorved der da fremkaldes c) **Deeltagelse** i Alt, hvad der vedrører den, og d) **Omhu og Omsorg** for den, samt i visse Tilfælde tillige **Ømhed**.

B. Men nu viser sig da og deels Gjenstanden deels Forholdet i sin **Betydenhed for os, for Jegheden**, saa at vi nu 1) attraae en **Meddeelagtighed** i Gjenstanden og et **Samliv med den for vor egen Skyld**, der da forbrer en tilsvarende **Tilbagevirkning fra Gjenstandens Side mod os**, saa at vi derfor ogsaa — forsaavidt der nemlig kan være Tale om en saadan — fordre **Gjenkjærlighed**. Vi ønske da 2) at **tilegne os Gjenstanden** og at komme i **dens Besiddelse**, deels a) aandeligen, ved Opnaaelsen af et blivende Ind- og Vexelvirkningsforhold, deels tillige b) paa udvortes Maade, ved Opnaaelsen af en hertil svarende **Besiddelsesstand**, dog altid ligesaavel for Gjenstandens og Kjærlighedens Skyld, som til egen Tilfredsstillelse, der her kun er en saadan, som søges af Kjærlighed. Vi komme da nu ogsaa til 3) at føle det af Forholdet udspringende **Velbehagelige** og **Velgjørende**, hvilket da deels bliver os til a) **Nydelse**, deels til Gjenstand for b) den **til os selv sig refererende Paaskjønnelse**, der træder frem i **Taknemmeligheden**.

C. Endelig faaer da Sympathie og Kjærlighed en saadan **Tilbagevirkning paa** det Autopathetiske og Autopathiske, Jeghedstendentsen og Jeghedsfølelsen, at, idet disse deels **træde tilbage**, deels **træde frem**, baade en vis **Opgiven af det Jegiske** indtræder, som den til det Hengivelsesfulde svarende **deprimerede** Selvhed, saa og en **Oplivelse af Jeghedsfølelsen**, som **forhøiet** Selvhed.

Saaledes kan og vil da 1) Indoptagelsen i Kjærlighedens Livsfylde, hvorved vi ligesom beriges, bevæge os a) paa den ene Side med **Ydmyghed**, b) paa den anden Side med **Opløftelse** og forhøiet **Frihedsfølelse**, som udvidet Livsfølelse. — 2) Hengivelsens Varme vil baade a) bringe **os** til at **aabne os for - og løse os op i** - dens Paaholdenheden ophævende Virkning, men kan da ogsaa undertiden fremkalde b) en **Forhøielse af Paaholdenheden**, som blandt Andet kan vise sig i Det, der paa Tydsk kaldes **„Sprödigkeit"**. — Fremdeles vil 3) Tilegnelsen, som en Leven i og for Gjenstanden, deels a) fremkalde **Selvopoffrelse** og **Forsagelse**, til hvilken sidste **Beskedenheden** kan henregnes, som en mildere Art deraf, deels b) virke til, at der indtræder en Kjærlighedens **opbølgende Attraa, snart** som **Kjærligheds Begjær**, der i Det, hvad man paa Tydsk kalder **„Inbrunst"**, stiger til en vis Styrke, **snart** som **Længsel**. Endelig vil 4) paa den ene Side a) **Blyhed** indtræde, der nedslaaer det Modkæmpende, og b) **Oprigtighed**, der udelukker List og Dølgsmaal, men paa den anden Side c) **Selvtillid** med Iver og Nidkjærhed.

§ 137.

Hvad Drivternes **Inddeling** i Henseende til Livsdrivtens **Hovedformaal** angaaer, da bemærke vi, at, naar

een Grunddrivt skulde nævnes, kunde det kun blive netop selve **Livets Drivt, Livs-Driven**, men at der gives flere Driver, der ere saa almindelige, at de kunne kaldes

1) **Grunddriverne**, hvorhen hører a) den almindelige **Virksomhedsdrivt**, som søger Virksomhed blot for Virksomhedens Skyld, men hvormed, skjønt den kan træde ud i en vis fri **Slaaen sig løs**, dog **Drivt til Orden** staaer i meget nær Forbindelse (en Følge af, at Livet, idet det gaaer ud paa Leven, med det Samme har det Organiserende til Grundlag); dernæst b) den **Fuldkommenheds- eller Fuldendelsesdrivt**, hvori ifølge Livets Natur Livsdriven i det Hele (§ 133) snarest kan siges at bestaae; fremdeles c) **Lyksalighedsdriven**, som almindelig Drivt til personligt Velvær overhovedet, og d) en hertil i Modsætning staaende lige saa oprindelig **Hengivelses- eller Tilknytningsdrivt**, baade **ideel** og **reel**, førende til en selvforglemmende Leven, deels i og for Ideer og ideelle Formaal, deels for andre Mennesker, ja endog andre til Omverdenen henhørende Gjenstande, altsaa førende til Indlevelsen i den større Heelhed, tilsidst saaledes, at **alle Verdensinteresser** kunne vorde Jegets Interesser; (hvorved vi kunne mindes Terents's ovenfor § 109, B, S. 386 anførte Ord; cfr. § 112, 394-95).

Foruden disse almindelige Grunddriver bemærke vi

2) et Indbegreb af A) forskjellige **autopathetiske eller jegiske** Driver og

B) forskjellige **sympathetiske** Driver.

Alle disse Driver pege hen paa visse **Formaal**, hvis Opnaaelse hører til den individuelle Levens Fuldendelse, men de selv vise sig som et Indbegreb af det sig dannende Livs indre **Momenter eller Potentser**.

Til A) Formaalene for de **jegiske** Drivter høre deels de **mere almene**, nemlig: **Selvhaandhævelse, Besiddelse, Nydelse** (esse, melius esse, frui), deels de forskjellige **mere specielle**, som Eiendom, **Ære** o. s. v.

Hvad 1) **hine** angaaer, da ere **de** saa **omfattende**, at der Intet er, som menneskelig Tragten kan gaae ud paa, uden at det kan drages ind under hvilkensomhelst af dem, saa at den tilsvarende Drivt derved kan søge Næring. a) **Nydelseslyst** kan søge Tilfredsstillelse i enhver Sphære, og søge Næring ved Alt; b) en **Havelyst** kan vise sig med Hensyn til Alt, ei blot Eiendom, men og Kundskaber, Fornøielser, Æresbeviisninger o. s. v.; og endelig kan c) **Alt** **knyttes** saaledes til den subjective Tilvær, at man kan kæmpe for det, som for sit eget Jegs Opretholdelse, saa at det bliver Noget, hvorpaa **den særdeles Jeghedsdrivt** kan kaste sig.

De 2) **mere specielle** Formaal ere, a) i Henseende til den **legemlige Bestaaen og Virken**, — med Hensyn til Gjenstande, der kun ere **legemlige Betingelser og Midler** for vor Leven, — **Selvopholdelse og Ernæring**, samt **Eiendom**; b) i Henseende til vor Bestaaen og Virken i **aandelig Henseende** — ligeoverfor **andre Væsener eller Magter**, som under et Vexelvirkningsforhold ogsaa ville gjøre **sig** gjeldende, — **Frihed, Herredømme, Ære**; fremdeles c) i Forhold **til det Guddommelige** — den **aandelige Selvbevaring, Selvomsorg** og **Selvudvikling**, hvortil vi især føle os ansporede ved den i **Samvittigheden liggende** dybe aandelige Selvopholdelses- og Selvomsorgsdrivt, der gaaer ud paa det **sande Sjælevel**. Men endelig bliver ved at see hen til Menneskets hele i Tilværelsen fremtrædende individuelle Leven selv, at bemærke, d) at Mennesket trænger til og maa

have en eiendommelig det **tilhørende Virkekreds**, men at tillige en til sine Tider indtrædende **Løsbundenhed derfra og Recreation**, som den træffende kaldes, vil blive Gjenstand for en naturlig Attraa.

Hvad B) angaaer de **sympathetiske Drivter**, da, naar 1) visse **mere almindelige Formaal** skulle nævnes, hører herhen a) **Contemplation**, i hvilken Henseende en Lyst og Trang til at have Noget at glæde sig ved og glæde sig i, for dets egen Skyld, saa at man i dets **Beskuelse kan** opløfte sig selv, med Lyst og Trang til baade at enthusiasmeres og beundre, og til at ære og hædre, maa bemærkes; fremdeles hører herhen b) **Hengivenhed**, hvor da en almindelig Trang til at have Nogen eller Noget (et ideelt Formaal) **at leve for** og drage Omsorg for, blot til Kjærlighedsdrivtens Tilfredsstillelse, viser sig; endelig c) **Tilegnelse** og Besiddelse, men saaledes, at her kun menes den, som beroer paa, at vi **meddeelagtiggjøres** i Gjenstanden, saa at vi ogsaa møde det Tilsvarende fra dens Side, idet den fra sin Side giver sig os (hvilket da ligesaavel gjelder i Henseende til vort Forhold til Ideemagten i os, som i Henseende til Mennesker og Dyr).

Til 2) de **mere specielle sympathetiske** Drivter blive at regne baade a) de **ideelle**, nemlig: **Skue-**, **Vide-** og **Randsagelsesdrivt**, — **Frembringelses-** og **Skabedrivt**, — **moralsk Drivt** — og **religiøs Drivt**, saa og b) de **reelle**, der atter ere: **Elskovsdrivt** (i hvilken som dens jegiske Moment ligger Kjønsdrivten, der, naar den træder ud for sig, bliver en ganske jegisk Drivt); fremdeles **Familie-** og **Venskabs**drivterne, de **selskabelige** og **Samfunds**drivterne; hvortil endelig kommer c) den **ideelt-reelle Drivt**, vi have i den Drivt, vi kunne kalde **Drivten til Guds Rige**, hvis Gjenstand paa eengang

og i Eet er Indoptagelsen i **en ideel Fylde** og i et **reelt Samfund** med Altilværelsens inderste Grundvæsen. En saadan ideel-reel Drift ligger i Samvittigheden, i hvilken en dyb Jeghedsdrift gaaer i Eet med en dyb Selvopgivelses- og Ærefrygtsdrift.

Anm. Denne § er kun et ganske kort Uddrag af min Lære om Drifterne i min Psycholog. Pathologie, hvortil jeg her maa henvise; tillige vil jeg her gjøre opmærksom paa Mynsters interessante og lærerige Afhandling om Drifterne, der først fremkom i Videnskabernes Selskabs Hist. og Philos. Skrifter 3die Deel (1827).

---

2. Tilboielighed og Lidenskab.

§ 138.

Af **Drifter** fremgaae paa Naturtilskyndelsens Trin **Tilboieligheder**, nemlig **Attraaens** Tilboieligheder, ikke at forvexle med **Følelsesdispositionerne**, som ogsaa kaldes Tilboieligheder, ei heller med **Vanens Hang**, som ogsaa kaldes saa.

Som a) **Drift** viser sig **Naturtilskyndelsen**, naar den, og forsaavidt den, forud for Forestillingen om nogen bestemt Gjenstand, fremkalder Attraa, krævende Tilfredsstillelse for en Trang, der da opstaaer ifølge Livets egne indre Rørelser og Fordringer, ganske paa aprioriſk Maade. Det er Livets egen Sigfremarbeiden, vi her have med at gjøre. Livet i alle sine Momenter vil frem i os, men gjennem vor egen Selvbestemmen, og det virker nu ud af sin indre Grundkilde hen hertil, gjennem indre Tilskyndelser, Drivelser, der tildeels følges ganske umiddelbart, tildeels med Jagttagelse af hvad Forhold og Omstændigheder medføre som for-

nødvendt eller tilraadeligt; men tildeels følges de ei, men der opstaaer Spørgsmaal om, om de skulle følges eller ikke, hvor da det Frihedslivet, som saadant, Tilhørende vil komme frem.

Til b) **Tilbøielighed** bliver Driften, naar Reflexionen faaer saa megen Anledning og Opfordring, at Attraaen derved drages **hen til en vis Side**, fremfor til andre, eller **udkaarer sig visse Gjenstande**, ved hvilke den især søger Tilfredsstillelse, saa at den især kommer til at dreie sig om dem. Tilbøielighederne ere et Slags **Forkjærligheder** i Henseende til visse af de mange Gjenstande for Drifterne, og det saaledes, at deels visse Drifter (altsaa **Livsmomenter**) komme til at herske fremfor andre, deels den selvsamme Drift hos Een søger sin Tilfredsstillelse i denne eller disse Gjenstande, hos en Anden i en anden eller andre. Dog er det at bemærke, at der deels gives medfødte deels i den tidlige Alder sig dannende Oplagtheder (Dispositioner) til saadanne Tilbøieligheder, medførende, at Individerne vise sig, som om de fra tidlig af vare anlagte til, — og derfor vise sig som stemte til — saadanne eensidige Retninger i Livsdriftens Virkelser. Iøvrigt kunne der hos et Menneske danne sig flere samtidige Tilbøieligheder.

En Tilbøielighed kan blive saa **fremherskende**, at den bliver til en **herskende Hovedtilbøielighed**, idet da tillige Forestillingen om Gjenstanden bliver til en **herskende Forestilling**. Ja saadan Eensidighed hører endog den sunde kraftige individuelle Leven **forsaavidt** til, som den staaer i Forbindelse med en vis bestemt Livets Retning hos Individet og dets eiendommelige Indorganisation i Heelheden, til deri at indtage og udfylde en bestemt Plads; ja den maa betragtes som et særdeles Gode, naar den staaer i Forbindelse

med et beſtemt Talent og forſaavidt et **beſtemt Naturens Kald.**

Bliver en Tilbøielighed d) **ſterkt hentagende**, ja **betagende**, da bliver den til **Lidenſkab**, der ei maa forvexles med Affect, ſom henhører til Følelſen (§ 126), men forreſten ogſaa ofte kaldes en lidenſkabelig Sindstilſtand, dog ikke let uden med Henſyn til den ſig deri rørende Begjæren. — Iøvrigt er **Hentagethed** ei ſtrax **Betagethed**, og ſaaledes kan der gives 1) en **enthuſiaſtiſk**, ja **begeiſtrende** Tilbøielighed af ædel Natur og ſund Virken, ſom vil kunne kaldes Lidenſkab. Men i Almindelighed bliver dog kun 2) den Tilbøielighed, ſom udøver en **betagende Virkning**, kaldet Lidenſkab. Men ſaadan Betagethed og deraf følgende Afvigelſe fra det Rette, ja Sygelighed, har en ganſke anden Charakteer, naar Tilbøielighed af **univerſel** Retning og ædelt Udſpring tager en ſaadan Vending, ſom i a) de eenſidige Ideebetagetheder, og b) i de ulykkelige Kjærligheder, end naar den betagende Tilbøielighed er af **jegiſk Natur**, altſaa gaaer ud paa Noget, ſom fra førſt af ei burde være Gjenſtand for **ſaadan** Fremdragelſe og Fremherſkelſe, ſom i a) **Nydelſesſygen**, b) **Haveſygen**, c) **Jeghedsſygen**, og i d) mange **ſpecielle** egoiſtiſke Lidenſkaber, eller og e) gaaer ud paa noget **Fiendſkt**, ſom i Fanatiſmen (§ 121). Iøvrigt kan enhver Drivt føde Tilbøieligheder, ja betagende Tilbøieligheder af ſig, og med mange blandt dem ſtaae viſſe **tilſvarende Sindsſtemninger** (ſom Karrighed, Forfængelighed o. fl.) i nær Forbindelſe.

Anm. 1. Vane er deels a) ſaadan Tilvanthed, at den kan betragtes ſom et Slags **negativ Beqvemhed**, nemlig til at finde ſig i Noget, taale og udholde Noget; deels b) **uvilkaarligt Hang** til at gjøre eller undlade

Noget. Men den sidste faaer da dog let en pathologisk Virkning, som viser sig, naar Gjenstandene for Vanen udeblive, eller naar Forholdene forstyrre den tilvante Gang.

Anm. 2. Ved de ikke gode Tilbøieligheders og Lidenskabers Beherskelse og Undertrykkelse kommer det først og fremmest an paa, at man **erkjender sin Tilstand** og betænker den, og søger **moralskt og religiøst at bekæmpe den**; men dernæst kunne visse **diætetiske Forholdsregler** være at iagttage, deels i legemlig Henseende, deels i aandelig, hvortil da, foruden at sætte sig i saadanne Forhold, der kunne nære hine Betænkelser, ogsaa kan henregnes at fremkalde Noget, som virksomt kan bortdrage Sindet fra Gjenstanden ved at give det Andet at tænke paa.

3. Egentlig personlig Villie.

§ 139.

Forsaavidt Tilbøielighed alene hersker, hersker ikke Tilbørlighedserkjendelsen som saadan, og saa hersker da ei heller den egentlige Personlighed, eller det sig selv besiddende og sig selv mægtige Sind; den **Villen**, som ligger i Tilbøieligheden og dens Lyst, er da ikke den **egentlige personlige Villie**, den **selvraadende frie Villie**. See herom § 29, S. 126, og § 132, S. 461.

Friheden træder overhovedet (naar en vis Slaaen sig løs fraregnes) **især** frem som Frihed, naar vi **adspørges**, fornemmeligen, naar vi adspørges **saaledes**, at det til Grund Liggende i os derved kommer til at gjøre sig gjeldende som saadant, idet der spørges, om vi skulle følge en opstaaende Lyst eller Attraa, eller ikke, eller om vi skulle anvende vore

Evner saa eller saa, hvorved vi da løftes op over det umiddelbart Phænomenale, og, idet vi see ud over det, finde os i en vis Uafhængighed deraf. Cfr. § 29. Saaledes kan der da ligesaavel være Tale om Sandsningens, om Tænkningens, Indbildningskraftens, ja Hukningens Udtræden i sin Frihed, som om Villiens. (Cfr. en Artikel af mig i Nyt Aftenblad for 1844, Nr. 293, 12te Decbr.). Saadan Frihedens Udtræden er overhovedet **Betingelsen** for, at vi kunne træde i Forhold til hiint til Grund Liggende **som saadant**, tilmed til vor Tilværelses constituerende Grundbevægere (§ 9, S. 67) eller Livets indre Magter, for hvis **høiere** Virken og de dermed indtrædende Forhold hiin **frie Bestemmelighed** aabner Marken.

Hvad nu især **Villiens** Udtræden i sin Frihed angaaer, da bliver der især kun Tale herom, forsaavidt det kommer til Spørgsmaal, hvad vi **bør ville**, (være det og kun, hvad vi under visse maaskee meget begrændsede eller aandsindknebne Hensyn maae see at være det Retteste). Her træde da vor personlige eller subjective Villie og den algyldige Villie ud ligeoverfor hinanden. Mangfoldig Attraaen og deri liggende Villen kommer af sig selv i Bevægelse, men der spørges nu, om saadan Villen skal vorde **vor** Villen, eller om den skal raade; hvilket da beroer paa noget ganske Andet, end den selv, og her viser sig da den frie Selvraaden som den, der maa komme frem som saadan, for at det Herredømme – og med det Samme den Magt og det Rige og tilmed den Fylde – kan fremkomme, hvortil Mennesket er bestemt. I Det, som villes, **fordi det villes**, og den Styrke, hvormed det saaledes villes, viser sig da den egentlige Villie, eller **Villien** som saadan. Den forudsætter, at Mennesket er traadt i et indre Forhold til sig selv og sit Livs af sig selv kommende

Rørelser, hvilket under Driftens eller Tilbøielighedens umiddelbare Herſken ei finder Sted.

Hvad det Hengivelſesfulde angaaer, hvori den fulde Tilbøielighed ofte iſær viſer ſig, ſaa er det vor deri indtrædende Iſtemmelſe og Biſaldelſe, hvori her Friheden viſer ſig i Modſætning til den blotte Hentagethed.

Naar da **Villie overhovedet**, nemlig **ſubjectiv** Villie, kan ſiges at være den indvortes ſjælelige Virkſomhed hvorved det ſig bevidſte Individ a) beſtemmer ſig ſelv b) til at virke eller ikke at virke, for c) at udføre eller opnaae Noget, ſom det foreſtiller ſig, ſaa er den **egentlige perſonlige Villie** at beſtemme ſom den, hvorved denne Selvbeſtemmelſe ſkeer med beſtemt Bevidſthed om, at det kommer an paa en ſaadan Selvbeſtemmen, ſaa at altſaa denne vor Selvbeſtemmen ſelv, ſaavelſom dens Gjenſtand og Art og Maade, objectiverer ſig for os og villes af os; cfr. § 132, i Slutn.

Anm. Det maa her ikke overſees, at den nævnte **Tilbørlighedsiagttagelſe** kan være en **meget betinget** og **partiel** (indenfor visſe Henſyn alene ſig bevægende).

§ 140.

Som Villiens **Grundmomenter**, ſamt ſom Det, hvorpaa der i Henſeende til dens **Kraftighed**, ſaavel i det Enkelte ſom i det Hele, er at ſee, adſkille vi da:

1) det **forudgaaende** Moment, **Selvbeſtemmelſens Udtræden i ſin Frihed**, ved dens Udtræden i ſin Forſigbeſtaaen, og derved i ſin **frie Beſtemmelighed**, — eller **Vilkaarligheden** (arbitrium), ſom den, der fører til, at der kan kaares eller vælges, hvorved da ogſaa **Overveielſe** (Deliberation) bliver **mulig**; Villien maa her viſe ſin

Kraftighed ved sin **Uhildethed**, saa at reen Overveielse kan faae Rum;

2) selve **Selvbestemmelsens Moment**, der da her bliver **Forsættet**, hvorved Villien maa vise sig **resolut** — baade **raadsnar** eller **snarraadig** og **raadfast** (ikke raadvild); — men her kommer det da an paa det rene og fulde **Forhold** til det Bevægende og Bestemmende, eller til de saakaldte **Motiver**, især dog til **Grunddmotiverne**, eller til de styrende Principer, saa at, dersom bestemt eller udtrykkelig Overveielse er gaaet forud, denne oploser sig — resolverer sig — til en bestemt **Afgjørelse, Decision**, og deraf følgende **Beslutning, Resolution**, ved hvilken iøvrigt ingenlunde Forstanden alene hersker og bestemmer, men Villien ligesaavel har **sit** Decisive, som Forstanden har **sit**, og hiin lige saa ofte bestemmer denne, som denne hiin; i hvilken Henseende der skjelnes imellem libertas judicii og libertas consilii eller propositi. Endeligen bemærke vi

3) det **efterfølgende** Moment, Villiens **Vedbliven under Udførelsen**, hvorved der maa vise sig **Fasthed, Udholdenhed**, især med Hensyn til Hindringer og andre Vanskeligheder. Cfr. § 142.

Anm. Der maa her agtes paa, at der her kun har været Tale om de rene Villiesegenskaber, eller det Villien blot som Villie Tilhørende, ei om Det, i hvis Magt, den bør at være.

§ 141.

Men hvorpaa beroer det nu, at Villien — den personlige Villie — faaer den rette Kraftighed? Det beroer paa, at den kommer til at gaae i Eet med en universel Villen, af hvilken den er **greben** og **behersket** saaledes, at den selv hengivelsesfuldt lader sig bestemme af den, idet den tillige

selv bekræfter sig heri, efterat der har været givet et frit **Rum** for en saadan Bekræftelse, saa at altsaa **Besindelse**, eller Sindets Kommen til sig selv med Hensyn til sin **Villen**, er traadt til. Men saaledes er da kun den Villie kraftig, ifølge hvilken vi ville Det, hvad vi ville, fordi vi baade **anerkjendende** see, at vi **bør ville** det, eller dog, at det for os er det Retteste og Bedste, og tillige **pathetiskt** bevæges saa, at vi **maae ville** det. Vi maae føle os som Dem, der **ikke kunne Andet** end ville, idet vi saaledes ere grebne af Sagen, at Det, der villes, er bleven mægtigt i vor Villie, ja at vi kunne sige, at vor Villen er selve **Sagens Villen i og gjennem os**; hvorfor ogsaa ganske naturligen Ordet **Villie** baade betegner a) selve vor **Villen**, saa og b) Det, **hvad der villes**. I saadan Villen kan da noget **Genialt** vise sig; ja endog en Villie, der gaaer i det Falskes og Slettes Tjeneste, kan være en meget kraftig Villie derved, at en afgjort Betagethed gaaer i Eet med en urokket Selvbekræftelse.

Forsaavidt Grebetheden træder frem som saadan, saa at vi **føle os** grebne, vil den vise sig som den, hvori Følelsen for Sagen tillige træder frem, endog som Varme for den, og **da** kan **Følelsen** siges at være det Bestemmende, det vil sige: **da** gaaer den universelle Villies Vei gjennem Følelsen, være det Velbehagsfølelsen eller dens Modsatte, eller Magtpaaliggenhedsfølelsen.

Men der gives ogsaa en, om end ei følelsesløs saa dog reen **følelsesfri** eller **pathosfri** Villen, hvori da enten den rene Erkjenden hersker, idet der alene haves for Øie, hvad der (virkelig eller formeentlig) er ret og rigtigt, eller ogsaa en reen primitiv Villen, som vil, alene fordi den vil, træder frem som en umiddelbar Virken af Livet selv i en bestemt Livsretning, enten denne nu er a) den **oprindelige**,

eller ogsaa, enten som b) **Tilvanthed**, eller som c) Resultat af egentlig Uddannelse, er bleven Individet til den **anden Natur**, hvor da nu det Anerkjendende og Bifaldende og det umiddelbart Villende gaae i Eet.

Forsaavidt saadan Gaaen i Eet ikke indtræder, saa at Villien ikke virker med en vis Umiddelbarhed (paa en Maade hvorom da det Udtryk „at forstaae sig af sig selv" bruges), ville **Motiverne**, d. e. det Bestemmende, kunne træde frem i deres Forskjellighed fra den derved bestemte Villen, enten paa drivtmæssig Maade, eller paa Tilboielighedens Maade, eller som Virkelser af Det, der under Sindets Henvendelse paa det Rette og Rigtige kommer i Bevægelse i Henseende til enten a) **Formaalene**, der da betragtes som **Goder**, eller b) i Henseende til Det, som Jeget **bør hylde**, som høiere Magt.

Men det kommer dog nu an paa, at **selve det Grundbestemmende** bliver Det, **som villes**, saa at altsaa den universelle Villen som saadan bliver Gjenstanden for den **subjective** Villen, der da her **især** viser sig som den **personlige**, idet Forholdet her især fordrer, at den universelle Villen maa være traadt ud som saadan ligeoverfor den individuelle, der da altsaa selv maa være traadt ud som saadan ligeoverfor hiin. Man **vil** da, fordi den universelle Villie vil det saa; men denne Eenhed af begge er nu gaaet igjennem en saadan Mediation, at Eenheden af begge, eller den enes Opgaaen i den anden, kan kaldes en virkelig og egentlig **Indlevethed** af den ene i den anden.

I saadan fuldkommen Opgaaen til Eenhed af personlig og universel Villen vil der da **ei længere være Tale om Motiv**, medens der deri endnu kan være **Følelsesbevægethed**.

§ 142.

Under Villiens Sigfremarbeiden kan den have **Hæmmelser** at kæmpe med, men disse ere da tillige egnede til at kunne være **Vehikler** for Villiens Udvikling, eller **Fremledelses- og Styrkelsesmidler** for den. Vi komme da her til hiint allerede ovenfor (§ 5, Anm. 8, S. 40) Antydede, at vi maae i vor **rette Begrændsning** søge os en **Styrke og en Støtte.** Ligeledes kunne vi her sige: **Hvad der hæmmer**, det **fremmer**, nemlig naar vi vide at tage det retteligen. Cfr. § 119, Slutn., S. 419.

Ved Hæmmelserne kunne vi her naturligvis kun mene Hindringerne for selve vor Villen, altsaa deels for a) **selve Beslutningen**, deels for b) dens **Vedbliven**; hvilke Hindringer da kun kunne være indvortes sjælelige, udspringende af Noget, som kunde bestemme enten til en modsat Beslutning eller til Undladelse. De bestaae da i visse Livsbevægelser, der gjennem Overmandelse, eller og gjennem Ordning, men derved tillige Indoptagelse, skulle blive **Stof for Villiens eget Rige.**

Herhen hører da Alt, hvad der deels kan a) fremkalde positiv **Lyst og Tilbøielighed til det Modsatte** af Det, hvorpaa det kommer an, deels b) fremkalde **Tvivl, Betænkelighed** samt Frygtsomhed, deels c) have sin Grund i indre Uoplagthed, **Mangel i Henseende til Evne** og Dygtighed; **eller og** i **Dorskhed** og **Ladhed**, deels endelig d) bringe til at handle uden al Villen, hvorhen da **Vanen** henhører, nemlig forsaavidt dette Ord betegner det **uvilkaarlige Hang.**

Alt Dette kan nu ikke alene være at overvinde ved Beslutningen, men ogsaa under **Udførelsen**, forsaavidt det gjelder Beslutningens Vedbliven, og **forsaavidt** beroer ogsaa

Udførelsen paa Villiekraftighed. Men forøvrigt beroer den paa **Færdighed** og **Duelighed**, hvorhen da ogsaa Vanen, som Tilvanthed, kan henregnes, forsaavidt den er et Slags **negativ Duelighed** (see § 138, Anm. 1, S. 474). Men Færdighed og Duelighed kan da nu bidrage til at give Villien Kraftighed, idet **Bevidstheden om samme** betager Hensynet til de Vanskeligheder, der ved et Forsæts Udførelse kunne møde, en stor Deel af sin Magt.

Anm. 1. Hæmmelser kunne bringe til at **bede** og til at **takke**; til at føle **egen Ringhed** og til at **opmande**; til at lade **Andre deres Ære**, og til at **holde fast** ved det Grebne.

Anm. 2. Ved de Begrændsninger, hvori man deels af Naturen har, deels skal søge, sin Styrke og Støtte, kunne vi deels tænke paa dem, som a) Naturlovene, deels paa dem, som b) Statsordningen med Mere, der hermed er at sammenstille (f. Ex. Høflighedshensynene), føre med sig, deels paa dem, som c) komme reent indenfra, fra det Algyldiges Fordringers Side. Her kan til Exempel bemærkes det — baade til egen indre Betryggelse og til Sikkrelse mod Andre — Fordeelagtige i at have Foresatte. Ogsaa vil jeg her hendrage Opmærksomheden paa, at det kan have sit Gode at være et langsomt Hoved, eller af anden Grund at have Vanskelighed ved at lære.

Anm. 3. Angaaende **Tilregneligheden** bemærkes, at Det, der er den egentlige Gjenstand for Tilregnelsen (imputatio), nemlig Villien, den egentlige Villie, bliver desto mere at tilregne, jo mere det Tilbørlige har viist sig som respecteret og efterfulgt, eller og som ringagtet og tilsidesat. Det Gode tilregnes da desto mere som Godt, jo mere der var af Lyst og Tilbøielighed, af Betænkelighed og Frygtagtighed, kort, af det til det Modsatte Dragende,

som maatte overvindes, og jo mindre Understøttelse eller Lettelse, der kom fra naturlig Tilbøieligheds, Vanes, eller Selvhensyns Side, overhovedet jo mere Handlingen vidner om det Godes Magt i Mennesket. Hvorimod det Slette og Onde desto mere tilregnes som saadant, jo Mere der var og jo stærkere Det var, der burde afholde derfra, og jo ringere eller svagere Det var, hvorved man bragtes til den slette eller onde Handling.

143.

At vise sig som **villiekraftig** ved at betænke, fatte, fastholde og udføre Beslutninger, kaldes at **vise Charakteer**, dog især kun forsaavidt Personligheden derved bliver i **Consequents med** sit Livs hele Villen og Stræben; hvorved der da forudsættes, at der i Personligheden hersker noget **til Grund liggende Ideelt**, som den – enten vitterligen eller uvitterligen – stadig følger, med **Fasthed**, med hvilken imidlertid en vis Fluiditet og **Bevægelighed** saa vel lader sig forene, at den endog ligger med i hiin Consequents eller **Følgerethed**, da Consequents netop medfører, at forandrede Omstændigheder kunne faae en **tilsvarende** forandret Villen og Virken til Følge.

Iøvrigt maa bemærkes, at der gives en Fasthed og Fastholden, der ikke er grundet i, eller vidner om, egentlig Charakteerstyrke. Herhen hører Fastholden af Rethaverie, af Stolthed, af Trods, af Egensindighed (være det Egensindighed af Stivsindethed, der iøvrigt hos Børn **kan** være Charakteerfastheds Bebudelse, eller Egensindighed af Svagheds-fornemmelse).

Naar det til Grund liggende Ideelle eller **Grundtendentserne** og de **ledende Grundhensyn** træde saaledes frem for Bevidstheden, at ogsaa **de, som saadanne,**

omfattes af Villien, kaldes de i Almindelighed **Grundsætninger**, og der tales da om at være en Mand af Grundsætninger, og at være sine Grundsætninger tro, skjønt det dog just ikke derfor strax udfordres, at de maae kunne træde frem i bestemte **Sætninger**. — Et **Menneske af Charakteer** er da især det, som veed, hvad det vil, og har bekræftet sig selv i Det, det er, og derfor i Henseende til Det, det lever og virker for, saavelsom i Henseende til den Vei, det gaaer, er sig selv vis og er Andre vis. Vi kunne i Lighed med Det, som om Troen siges i Heb. 11, 1, sige Charakteer at være en Bestandighed i Det, som villes, eller at bestaae deri, at en vis Grundvillen har hypostaseret sig i Mennesket.

Forskjellig fra den Betydning af Ordet Charakteer, som vi nu have havt for os, er en anden, idet Ordet **Charakteer** ogsaa betegner — forsaavidt der nemlig er Tale om Charakterernes **Forskjellighed** — den individuelle Natur i **dens Forskjellighed** hos forskjellige Individer, Individualiteten i særdeles Forstand, deels a) i sin hele Udtræden, deels b) i Særdeleshed med Hensyn til **Villiens Disposition** i Henseende til baade **Retning** og **Kraftighed**. Hiin Udtryksmaade finder især Sted i æsthetisk-konstnerisk Henseende (see § 94, S. 346), denne i **moralsk** Henseende. Charakteer i sidste Betydning viser sig baade i Det, a) **hvad** et Menneske søger at gjøre gjeldende, og i b) **Maaden, hvorpaa** det søger det.

Her kan man da skjelne imellem a) de mere **stærke, faste**, ja strenge og haarde Charakterer, b) de mere efter Omstændighederne sig føiende, ja **eftergivende og milde** Charakterer, og c) dem, hos hvilke Eftergivenhed og Fasthed, Mildhed og Strenghed, ere sammensmeltede til **harmonisk Eenhed**. Hos de første er **Stringentsens**, hos

dem af anden Art **Bøielighedens** Moment fremherskende. **Hine** søge at bekæmpe, tilbagedrive eller gjennembryde Hindringerne, **disse** søge mere at gaae uden om dem, at snoe sig hen igjennem dem, ja at afvinde dem visse Fordele. Hines Valgsprog vil være **assidue et fortiter**, medens disses er **assidue et prudenter**; begge kunne de bekjende sig til det bekjendte **fortiter in re, leniter in modo**. Men begge Dele forene sig hos Den, hos hvem den **energiske** Charakteerstyrke er forenet med **Bøielighed**. Men endnu er at bemærke, at Bøieligheden — der ei er Blødhed, da det kun er det Faste og Stive, som kan vise den, — ei alene skal være **Klogskabens**, men ogsaa **Mildhedens**; hvorved vi da kunne mindes Herrens Paamindelse om, med Slangens Klogskab at forbinde Duens Fromhed, men og omvendt med denne hiin.

Men til Charakteerbetegnelsen kan det nu ogsaa henhøre at nævne Nogen som et Menneske **uden Charakteer**.

Anm. 1. Endog i et Menneskes videnskabelige Arbeiden kan, baade forsaavidt den gaaer ud paa videnskabelige Undersøgelser, og forsaavidt den fører til videnskabelige Udarbeidelser, Charakteren vise en indgribende Indflydelse. Ja videnskabelige Værker f. Ex. Platons, Calvins, ere ei sjeldent lige saa meget Værker af Charakteer og Hu, som af Talent og Genie. Om Poesiens og den øvrige ideelle Konsts Værker kan Dette endnu i høiere Grad gjelde.

Anm. 2. Angaaende Forholdet imellem Charakteer og Temperament see ovenfor § 129, Anm. 1, S. 446.

Femte Capitel.

Alminde lig Grundbetragtning til Slutning.

' § 144..

Vende vi nu tilsidst Blikket tilbage til det indvortes sjælelige Liv **i dets Heelhed** og til det deri subsisterende personlige Jeg, saa bemærke vi:

Baade som **erkjendende,** som **følende** og som **villende** Væsener skulle vi indoptage Livsfylden i os. Jo a) klarere og bestemtere, jo dybere og forvisningsfuldere vi erkjende, jo b) liveligere, inderligere og tilknytningsfuldere vi føle, jo c) fastere og kraftigere vi ville, desto mere ere vi indlevede i Det, som hersker i os, men desto mere har det tillige indlevet sig i os og er bleven vort. I **Følelsen,** deels i Velbehags=, deels i Magtpaaliggenhedsfølelsen, gaaer det Alværende især harmonisk i Eet med Jegheden i os, virkende paa den meest indtrængende Maade til en Alt i sig til Eenhed opløsende Leven af Jeget i Alhedsfylden. I **Villien** centraliserer sig vor Leven allermeest, saavel i Henseende til vor egen indre Livsmangfoldighed, som til den store Heelhed, til heri at danne en Forsigbestaaen som eiendommeligt Actions- og Reactionspunct, men tillige som Organ for, hvad der her skal virkes og udrettes. Gjennem **Erkjendelsen** endelig kommer det Alværende især til, af os at tilegnes og besiddes i og efter dets Gyldighed og i al dets Fylde, og tillige til dets Træden i vor Tjeneste.

Baade i Erkjendelsen, Følelsen og i Villien see vi nu og Friheden at være den sig dannende aandelige Levens Grundbetingelse, og Frihedens Region at være den, hvori denne Leven danner sig og foregaaer og subsisterer. Det Frie viser sig iøvrigt, foruden a) i den frie Rørighed i og

Raadighed over saavel vore egne Evner som det Livsindhold, vi have med at gjøre, deels b) i Betænkningen, Overveielsen, Prøvelsen og den hertil sig knyttende Anerkjendelse og Istemmelse, hvorpaa al Indsigt beroer, deels c) i Velbehaget og den deri liggende Paaskjønnelse og Bifaldelse og Anerkjendelse og dermed følgende villige Hengivelse i Følelsesbevægetheden, hvor da i Følelsen af, at det er skjønt eller ret og godt, at vi saaledes bevæges, en indre Selvbekræftelse af Det, vi bevæges af, indtræder ligesaavel paa Følelsens som paa Erkjendelsens Maade; fremdeles d) i den Paaskjønnelse af Gjenstandens Værd og Vigtighed, som baade fører en Magtpaaliggenhedsfølelse med sig med en Læggen paa Hjerte, og en Ærelse, ja Hylding og Helligholdelse af Gjenstanden; ogsaa endvidere e) i Mishaget og den dermed forbundne Forkastelse, Afsky og Bortstødelse, forsaavidt vi ogsaa her ere ideelt bevægede; endeligen f) i al den Villen, som ei blot haves, men haves, fordi vi ville, at den skal være vor Villen, hvor vi saa igjen møde Selvbekræftelsen.

Men overalt komme vi dog kun til Livsfylden derved, at den gives os, det er: virkes frem i os ved Noget, som medfører den og rører sig i den med sin egen Kraft, udøvende den bestemmende, den bevægende Magt i os; og dette er altid Noget, som kommer fra det Alværendes, det Alconstitutives Grundkilde. Baade Hengivelse og Besindelse gaae ud paa at bringe Noget, som ei er vi selv, men hører Allivet og Alfylden til, at komme til Magt i os, og ved sin egen indre Magt faaer det ogsaa kun den Fremgang i os, som vi paa Frihedens Maade bringe det til at faae. I Besjælelsen og Beaandelsen see vi især, at Alt her gives os, idet det ved sin egen Kraft og Styrke rører sig i os. De forudsætte, at vi fornemme det Bestemmende, Bevægende Ledende eller Hentagende i os som noget Gyldigt, hvilket

det er ret og godt at besjæles og beaandes af; men Gyldighed see vi især at være Noget, vi ei kunne give Sagen; den maa have den i sig selv, det er: i det Algyldiges Medfør. Men her see vi nu og, at, naar Friheden her kun er Veien, ad hvilken - Mediet, igjennem hvilket - Fylden gives os, saa er det ogsaa alene **den**, hvorigjennem en **saadan** Fylde — den aandelige Fylde — kan gives os. Det Algyldige hersker her ikke alene, men hersker tillige som saadant, eller i sin Gyldighed og efter sin Gyldighed, hvilket det kun kan hos Væsener, som kunne anerkjende det, bevæges af Følelse for det, og selv lade det komme til Magt hos sig. Friheden er her ei blot Fyldens Fremkommes Betingelse, men og dens Region eller Hjemmested.

Men overalt befinder Jeget sig nu her paa Jorden endnu først paa den første Vordelses Vei, der skal føre til, at Jeget, som aandeligt Væsen, naaer hen til sin rette Begyndelse i inderste og væsentligste Henseende (§ 31). Stykkevis eller i visse specielle Henseender kan Opnaaelsen af et saadant Grundlag og dermed en saadan ret Begyndelse vel nok tilvindes for Individerne. Men i altomfattende Henseende er Menneskeheden i det Større endnu kun paa Veie med at arbeide sig hen til en sand, sund og god Menneskelevens allerførste Grundlægning (§§ 35, 36). (Menneskehedslivet er forsaavidt at sammenligne med Fosterets Livsudviklingstilstand i de første Maaneder). Men idet nu her hele Oparbeidelsen og Fremgangen skal skee ad Frihedslivets og Frihedsbestræbelsens Vei, eftersom Menneskeheden kun da retteligen vorder, og kun forsaavidt retteligen vorder, hvad den er anlagt til at skulle være, naar og forsaavidt den kommer dertil gjennem egen Iagttagelse og Skjønnelse, Prøvelse og Forfaring, Indsigt og Anerkjendelse, Afveielse og Paaskjønnelse, Ærelse og Tagen til Hjerte, Velbehag og

Villighed, eller en Grebethed og Bevægethed, der føler sig og bekræfter sig i sin indre Gyldighed, — saa kan det ei være Andet, end at baade i Henseende til det Erkjendende, det Følende og det Villende en indre Drøvtelse og Prøvelse, en indre Ordnelse og Afgjørelse, en indre Indoptagelse eller Bortstødelse, maa indtræde i Henseende til **alle** Momenterne i det søgte Grundlag for hele Livet, hvilke Momenter da alle ere at gjennemgaae for Menneskeheden, endog gjennem gjentagne Assimilerings- eller Tilegnelses- samt Udstødelses-stræbelser (man kan her nævne et Slags aandeligt Drøv-tyggerie), indtil Grundforfatningen er ordnet og dannet saa, at nu en velordnet bestandig sig udvidende Indlevelse i Al-tilværelsens hele Fylde kan komme i en harmonisk ligelig Gang; (saaledes som den i een mindre Livsregion, nemlig i Mathe-matikens i Aarhundreder har bestaaet, og i Astronomien for et Par Aarhundreder siden kom til at bestaae, og nu er paa gode Veie dertil i visse af Naturvidenskabernes Dele, hvor-imod der endnu er meget Chaotiskt i andre af Livets store Omraader).

Men nu er her især endnu at tage i Betragtning, at i grundvæsentligst Henseende, — i Omsorgen for og Arbeidet paa selve Sjælevæxtens og Sjæleuddannelsens rette gode Fremme — ere her **to store Indbegreb af indre Livs-momenter**, hvormed Jeget har at gjøre i sit eget Indre under Stræbelsen efter at vorde retteligen ordnet og organiseret og retteligen belivet i sin Grundtilvær: begge, som et Slags Stof, hvormed Livet i Menneskebevidstheden og Jeget i dette sit Liv har at gjøre. **Det ene** er Indbegrebet af alt Det i os, der ifølge vor Natur og ud fra Naturens Grund i os, virker i Jeghedsuddannelsens Retning, men driver og paa jegisk, egoistisk Maade, hvor da en Mængde Drifter ytre sig, en Mængde Lyster og Attraaer fremkomme, der blot saa

ud paa Jegheden egen Fremme, paa Selvomsorg, Selvhaandhævelse, Selvets Gjørensiggjeldende, Selvraadighed, Selvbehagelighed og Selvnydelse: hvilke Momenter alle i deres Grund, ved at constituere Jegheden til alle Sider og derigjennem at constituere Personligheden, gaae ud paa alsidigen at constituere det Organ, hvori og hvorigjennem det Algyldiges Rige skal leve i sin Algyldighed, medens de i deres Træden i et Grundmisforhold til det Rette blive det Ondes og Syndighedens Hovedkilde. Cfr. § 25, samt § 34 og følg. §§.

Det **andet Indbegreb** af Livets indre Momenter er det, hvori det Algyldige træder frem i sin algyldige og til Alenigelse og Alles Indoptagelse i og Indlevelse i den større Heelhed og Alles rette og gode og fulde Besjælelse og Beaandelse af det inderste Alværende henarbeidende Stræbelser og Virkelser. Ogsaa her fremtræde nu en Mængde Drivter, Stræbelser, Attraaer, Eftertragtelser, Bevægetheder (§§ 22 samt atter § 34 og følg. §§).

Baade alle disse og hine egoiske virke fra først af kun som blotte Momenter, paa **Særskilthedens**, Spredthedens Maade, **sporadiskt** (§ 35), og først gjennem og formedelst Det, som gjør Mennesket til et Frihedsvæsen, skal den rette Leven ordne og danne sig og den rette Beherskethed gjennem den rette Besjælethed og Beaandethed fremkomme, baade i Erkjendelsen, i Følelsen og i Villien, hvor det da ofte vil være Erkjendelsen, der drager efter sig og fører til Følelsesbevægetheden og Villiesbestemtheden, ofte vil den derimod omvendt fremkaldes, ja tildeels bestemmes og grundlægges ved disse (§ 42, 3; § 99, Slutn.).

§ 145.

A) En **Fremskriden i Frihedsbevidstheden** og et hermed forbundet frit Forhold af Jeget til sig selv og til

ethvert Moment i sin Existents — idet Jeget i sin Centralitet træder frem ligeoverfor sit Livs indre Mangfoldighed, og denne med al dens Indhold træder frem ligeoverfor Jeget, — kan da ikkun **forsaavidt nævnes** som Det, hvortil Livet arbeider sig frem, som Jeget herved kommer til

B) at **træde i det rette, fulde Forhold til det Algyldige og alle dets Momenter**, saa at alle disse, som et Slags Livets Magter, komme til, ligeoverfor det sig selv bevidste Jeg at træde ud i deres Betydenhed og Gyldighed, for derpaa gjennem Hengivelse og Befindelse at vorde indoptagne i Jegets Leven, idet da dette Jeg med det Samme vorder opfyldt af og indoptaget i det hertil svarende Aandelighedens Rige. Men hermed maa da forbinde sig,

C) at Jeget ogsaa i sit indre Forhold til sin egen **Selvhed** og alle herhenhørende Momenter kommer til den **rette Ordning** i sit Indre, samt

D) at det individuelle Væsen i udadgaaende Henseende, som **Led** og **Deel** af Verdenstotaliteten, baade erkjendende, følende og villende og tilmed udførende og handlende, træder i **det rette fulde Forhold til Indbegrebet af de øvrige Led og Dele** af samme, og at ogsaa i denne Henseende den rette Indlevelse og Indoptagelse finder Sted, idet da ogsaa her Livets Momenter og Livets Magter vise sig saa, at nu ogsaa Leddene, især Individualiteterne, som saadanne, træde ud i deres individuelle Betydenheder **ligeoverfor hinanden**. Men nu skal endeligen hermed forbinde sig,

E) at Individet kommer til en **Nydelse af Livet** og Tilværelsen, lige saa uudtømmelig, som Liv og Tilværelse selv ere det.

Det, hvorpaa det kommer an, er da, at Individet, som Jeg, centraliserende sig i sig selv, kommer til, i **den fuldelige**

Selvbevidsthedens og den hermed følgende **frie Selvbestemmens** og frie Raadigheds Sphære, at leve sit Liv a) **udaf** Alttilværelsens inderste Grundkilde paa en altomfattende Maade, b) **indordnet** retteligen og fuldeligen i Verdenstotaliteten, og c) levende med indre fuld Tilfredsstillelse og **nydende** den uendelige Livsfylde som sin egen Livsfylde.

Anm. 1. Alt kan her omfattes med de Ord: **Til os komme dit Rige.** Thi heri ligger tillige, at Guds Navn vorder helliget, at Guds Villie skeer i og gjennem den individuelle Bevidstheds- og Frihedsleven, ligesom den evindeligen skeer i den hele Tilværelses ideelt-universelle Grundlag; fremdeles, at Sandseligheden finder sin fornødne Tilfredsstillelse, at al Skyld hæves, al Fristelse bortfalder, og at Det, som nu saa mangfoldigen virker som det Ondes Kilde, i evig Overvundethed træder tilbage til kun at udgjøre det i Latentsen forblivende Basiske i Selvbevidsthedstilværelsen, — det er: det i Livets Inderste forblivende Grundlag for en anden Leven end sin egen. Men vistnok har nu ogsaa hiin Bøn om Guds Riges Komme sit eget Indhold for sig, foruden alt Det, som ligger i de andre Bønner. Guds Rige er ei blot den aandelige Magts, men og den aandelige Fyldes Rige, men hertil hører Alt, hvad der er til i Verden og giver Verden sin Fylde, og dette er alt for os til, for grundigen at vorde erkjendt og skuet, og for at medomfattes af vor Meddeeltagelse og Magtpaaliggenhedsfølelse (alle Verdensinteresser skulle vorde vore Interesser), og derigjennem at vorde Gjenstand for vor Nydelse.

Anm. 2. Da de Ord af **Hegel**: „Die Weltgeschichte ist der Fortschritt im Bewußtseyn der Freiheit" saaledes ere blevne fremhævede, at de, i en Eftergjørelse af hans

Haandskrivt, læses under et lithographeret Portrait af ham, kan jeg vel ogsaa fremhæve dem her, hvor vi naturligen bringes til at mindes dem. Det vil let sees, at man, da Friheden dog kun danner Livs**regionen**, ei Livsfylden, med langt større Føie kan — og ifølge nok saa stærk en Opfordring bør — opstille den Sætning, at Menneskehedens Historie er Livets Magters fremadskridende Fremtræden for Bevidstheden og Anerkjendelsen, til Fremkaldelse af en Drøvtelse og Vexelkamp (Discussion og Debat) der gjennem Sondring og Modsætning skal føre til organisk Enigelse og til et Aandens Riges Constitution og Udbannelse. I Verdenshistorien maae vi uden Tvivl erkjende en, paa sporadisk Maade, fra mange Organisationspuncter, deels samtidigt, deels i Tidsfølgen, fremadskridende Organisationsproces, hvorved Momenternes Udtræden i Sondring og dertil kommende Optræden i Vexelkampe med hinanden efterhaanden bereder Veien baade for den organiske Udfoldning og for den organiske Enigelse, men hvori en Sygdomsprocesses Momenter og Sundhedsprocessens gaae med hinanden.

Anm. 3. Gjentagende erindres her om, at **Friheden** overhovedet træder frem, for at den kan finde sin rette **Beherskelse**, og derved komme til **Opfyldthed** gjennem Besjælelse og Beaandelse, hvori da den rette fuldelige synthetiske Eenhed af Frihed og Beherskethed fremkommer, idet da Mennesket paa eengang og i Eet veed sig som Den, der i Eet og Alt ikke er sin egen, og dog er sin egen.

Anm. 4. Endnu vil jeg her med Hensyn til, at Livet først maa søge sin rette Grundforfatning og Grundlag, førend det kan søge sin rette Fylde, henvise til min specul. Kosmologie, § 16, S. 57, samt til Det, jeg i

Maanedskriftet for Litteratur, Bind 20, S. 134—36, har fremsat i Anledning af Spørgsmaalet om Livets Gaaen i det Uendelige.

§ 146.

Naar under vort Livs Udviklingsgang det Algyldige i sin Heelhed skal komme til at leve i os, gjennem og i Eet med Verdensfylden og som det Grundlevende i denne, maa, have vi seet, allerførst dette Algyldige i alle sine Momenter træde ud for os i sin Algyldighed, objectiverende sig for os, saaledes som det tilkommer det at vorde af os anerkjendt og indoptaget, og gjørende sig gjeldende i os og gjennem os saaledes, som vi bør at lade det raade, for at det da retteligen og fuldeligen kan gaae sammen til Eenhed med vort Jeg, og vi med det. Men saaledes komme vi da ind paa den **aandelige Objectivitets** Mark, og der skal nu, hertil svarende, danne sig **Videnskab**, **Konst**, **Moralitet** og **Religiøsitet**, hvorved det da kommer an paa, at det Algyldige, som det til Grund Liggende, deels træder ud for os som saadant, udaf alt det deels udenfra deels indenfra givne umiddelbart Fremtrædende, deels ud fra os og gjennem vor selvstændigere Virken gjør sig gjeldende i — og derved lægger sig for Dagen i — baade vor indre og vor udad fremtrædende Leven. Men herved føres vi da fra Psychologiens Sphære over i de **mere objective aandelige** Videnskabers Regioner.

§ 147.

Et Udblik over hele Menneskelivet fra dets første Begyndelse af til det Anlagtes Fuldendelse, saaledes som vi ikke kunne Andet end see denne forudbestemt og bebudet i Menne-

stet, maa tilsidst føre os til følgende Hoved- og Grundbetragtning:

I en sig dannende legemlig Organisation og en deri subsisterende Leven begynder, efter den Overgang fra en første Tilstand til en ganske anden, som skeer ved Det, vi kalde Fødselen, at danne sig en Sjæl og i denne at constitueres et Jeg, der nu er — og finder sig som — et vist bestemt individuelt Væsen med en vis Grundtilværelsesmaade og Eiendommelighed, saaledes som den altomfattende Tingenes Gang og Orden førte det med sig, at den paa dette Punct i Altilværelsen maatte vorde, uden at Jeget spørges ad, eller kunde spørges ad, om det vilde være til og netop være et saadant Væsen, med denne bestemte Natur og sat til at leve under disse bestemte Livsvilkaar, endda tillige underkastet mange Tilskikkelser eller Vederfarelser, der, uafhængige af al dets Selvbestemmen kunne faae stor Indflydelse paa dets hele Væren og Leven. Saaledes bliver da Mennesket ei blot i legemlig men og i indvortes sjælelig Henseende til som et blot **Naturvæsen**, ligesom alt Andet paa Jorden, men nu dog tillige som et saadant, der er bestemt til og drives fremad til at vorde Andet og Mere; hvortil da selve Naturen viser og arbeider hen. Ved **Natur** (natura naturans) forstaae vi her det altomfattende Grundvirksomme, forsaavidt det paa umiddelbar Maade — det vil her sige: uden at virke gjennem og formedelst sig selv bevidste Væseners Frihedsleven — virker til at constituere — og virksomt træder frem i — et Indbegreb af Gjenstande eller Tilværelser med en vis bestemt fast Tingenes Orden i deres hele Sammenværen, hvilket hele Indbegreb vi da nu ogsaa kalde Natur (natura naturata). Denne Naturvirken gaaer nu baade i det Store (ved hvilket Udtryk vi dog her indskrænke os til at tænke paa Jordklodetilværelsen) og i det

Mindre (hvad ethvert til den høiere Leven bestemt Individ angaaer) i sin første Virken alene ud paa at fremvirke et velordnet Hele af Legemlighed og legemlig Leven, det vil sige blot i legemlig Frembringen og Dannen virksom Leven, men dog saa, at den herigjennem arbeider hen til at constituere en indvortes sjælelig Leven og i denne fremdeles en saadan høiere Leven, at det Grundvirksomme nu her for en Deel fra den umiddelbare Virken, eller Naturvirkelsen, gaaer over til at virke paa blot veiledende og tilskyndende Maade gjennem de constituerede Individualiteters nu med en vis Selvstændighed ligeoverfor den constituerende Grundvirken fremtrædende Frihedsleven og Frihedsstræben, altsaa gjennem de i disse Individualiteter levende Jegers egen Skjønnen, Overveien, Læggen paa Hjerte o. s. v. og heraf følgende Selvbestemmen, hvori og hvorigjennem da det Grundvirksomme dog vedvarende vedbliver at bringe sit indre Rige til Udførelse og Gjennemførelse, men nu paa den Maade, som nu kaldes den aandelige, og saaledes, at det Grundvirksomme nu ei længer kaldes Natur, men faaer andre til det høiere Forhold og den nye høiere Virkemaade svarende Benævnelser. At den hele første Virken af det Grundvirkende, Naturvirksomheden, fra først af gaaer ud paa at naae hen til denne høiere aandelige Virken, efter først at have constitueret den legemlige Grundlæggelse for denne, (hvor da den i § 6 angivne Grundbetydning af det Legemliges Tilvær i Henseende til Jegheden bliver at erindre), see vi klarligen i Fosterdannelsen hos Mennesket, hvor en Mængde Organer øiensynligen dannes til Bedste for en tilkommende ganske anden Leven, end Fosterlivet; men vi maae nu og i det Store antage Jordklodedannelsesprocessen ogsaa, lige fra først af at være gaaet ud paa at naae hen til Det,

som i Menneskeheden er constitueret, for nu herigjennem at gaae Videre i sin Fremvirkelses Gang.

Og saa er det da saa langt fra, at den legemlige Virken og de legemlige Organer kunne siges at være Det, hvori den senere indtrædende aandelige Virken er grundet, eller har sin Bevirker og altsaa sin egentlige Grund og Aarsag, at der snarere omvendt kan siges, at al den legemlige Virken kun fremkommer, fordi det aandelige Rige, som vil frem, eller rettere, fordi den indre Magt, som vil have det Aandelige frem, først virker legemligen til Uddannelsen af sine legemlige Forudsætninger og forsaavidt sit præliminære Grundlag, nemlig Uddannelsen af sine Organer med deres hele Tilbehør, førend det træder frem i sine høiere Virkelser. Cfr. § 5, Anm. 3, Slutn., S. 21, saa og det Sted i min specul. Kosmologie, hvortil der der er henviist. Det er ei det Lavere, som fremvirker det Høiere, men det er den indre Grundmagt, som, efter først at have virket legemligen, nu virker videre fremad til Fremvirkelsen af Det, for hvis Skyld det Legemlige fremvirkedes, men som da nu ei bevirkes ved det Legemlige, men ved den Grundmagt, der fra først af indskrænkede sig til det Legemlige, men nu af sit Dyb lader det Høiere og Ypperligere fremkomme.

§ 148.

See vi nu nærmere til og spørge os, **hvorvidt** nu Mennesket ei alene fra først af er — men og under Selvbevidsthedslivet bliver ved at være — et Naturvæsen, saa bemærke vi, at ikke alene den legemlige Selvopholdelse og Fremvext bliver ved saaledes at skee ved det Grundvirksomme som Naturvirken, at det selvraadende Jeg kun faaer at gjøre med Tilveiebringelsen af visse af de legemlige Betingelser herfor, men at ogsaa den indvortes sjælelige, ja den høiere

aandelige Leven faaer sit Grundlag og sit første Grundbestemmende ved et heelt stort ganske af sig selv eller paa Naturens Maade kommende og virkende Indbegreb af Grundmomenter, deels de, hvori de første Ledere og Førere for det gjennem Tænksomhed sig fremarbeidende Frihedsliv paa umiddelbar Maade gjøre sig gjeldende i det naturlige Logiske eller i de logiske Grundforestillinger, som forud for al Reflexion — endog hos Dyrene — heelt igjennem virke, ja først selv gjøre Reflexionen derover mulig; deels en Mængde Drivter, Attraaer, Lyster, Tilskyndelser, Ansporelser, samt indre Vaerblivelser, Skjønnelser og Beqvemheder til den rette Adfærd med-det rette Greb-paa Tingene, saa og Følelser, Stemninger, Sindsbevægetheder; hvilket alt nu derpaa først gjennem Det, der hører Frihedslivet til, skal, ret som om det kun var Stoffet for den sig dannende høiere Leven, ordnes og uddannes og udfyldes retteligen ved denne. Her see vi da nu endog ikke blot en Mængde til Egoitetens eller Jeghedens fulde Constituering og Tilfredsstillelse i alle Henseender henstræbende Naturvirkelser i Mennesket at fremkomme og virksomt at røre sig, som de, der ville frem (cfr. § 23 og § 144), men paa samme Maade ogsaa et heelt Indbegreb af saadanne Naturvirkelser, der ei alene arbeide hen til Jegets Indlevelse i den større Heelhed, men og til det Algyldiges aandelige Opgaaen i og for Bevidstheden til heri at komme til sit høiere Rige, og det baade i ideel og i ideel-reel Henseende. Hele Frihedsstræbelsen og Henarbeidelsen til Alt, hvad der skal være Formaal for denne, sættes altsaa i Gang og faaer sin første Fremgang og faaer sine første veiledende indre Forkyndelser eller Tilsigelser samt sine indre Tilskyndelser og derved et første Grundlag og tillige Materiale reent ved Naturen, hvorefter saa først Det kommer, som gjennem Frihed skal og vil gjøre sig gjeldende, og nu

ad Frihedens Vei gives os og arbeider sig videre frem i os. Endog Samvittighed er jo, ligesom den almindelige Følelse for Forskjellen imellem Ret og Uret, med Mere, der hører til det Moralskes første Grundlag i Mennesket, ligefrem givet ved Naturen.

Men nu er herved fremdeles ikke at glemme eller overse, at ogsaa al den høiere aandelige Leven, som Mennesket selv maa arbeide paa at faae frem hos sig, dog kun vorder Menneskets derved, at den **gives** Mennesket, eller virkes i det ved det alvirkende Grundvirksommes egen Magt og det i alle Henseender (i mathematisk eller technisk Henseende f. Ex. lige saa fuldt, som i digterisk, eller i religiøs og i moralsk Henseende), idet Frihedsbestræbelsen kun medfører andre Veie for dets Gjørensiggjeldende eller for Constitueringen af dets Rige, der ved sin egen indre Magt arbeider sig frem, men nu vistnok kun formedelst og gjennem Jegets egen som saadan fremtrædende og som saadan sin Gyldighed havende frie Eftertragten Selvoptagen og Selvhengivelse og Laden sig lede og bestemme, fordi alt Det, som nu skal frem, kun saaledes vorder og kan vorde Det, hvad det skal være, saa at den indre altvirkende Magt her kun kan virke som en forkyndende, meddelende, indgydende, tilskyndende, oplysende og opdragende Magt, idet Alt her skal paa saadan Maade vorde Menneskets, at dette kommer til at være og leve og røre sig deri, som i sit Eget, saa at det forsaavidt kan siges, at det er givet Mennesket og bestandigen gives Mennesket, at kunne naae til i et vist Omfang at have Livet i sig selv.

§ 149.

Betragte vi nu nærmere Det i Bevidsthedslivet, der skeer ved Naturen, eller Det, der kommer af sig selv, som vi pleie at sige, i dets Forhold til det gjennem Fri-

hedslivet Kommende, saa maa erkjendes, at til dette Sidste hører alt Det, hvori Jagttagelse af de Forhold, der vise sig imellem Tingene i Verden, og Vaerblivelse af, hvad disse tilsige eller kræve, — altsaa Reflexion — træder ind i og bestemmer et sig bevidst Individs Handlemaade (hvor da den friere Lempelse efter Omstændighederne indtræder, hvortil der oftere i det Foregaaende er peget hen); og saa maae vi da erkjende, at der ogsaa i Dyrenes Liv er Meget, som ei kan kaldes den blotte Naturs Virken i dem, efter det Begreb om Natur i Modsætning til Frihed, som var det, vi gik ud fra (var dens τὸ τί ἦν εἶναι), og at altsaa allerede hos Dyrene Noget vist af en Frihedsleven indtræder, hvorfor da og Dyr kunne aandeligen paavirkes, ja opdrages. Men hos Mennesket er Forholdet det, at Mennesket tillige kan — og er bestemt til at skulle — træde i Forhold til selve disse indre Tanker og selve det indre Veiledende og Bestemmende, ja endog til det dybere Grundbestemmende, og gjøre dette til Gjenstand for sin Randsagelse og Prøvelse og Bestemmelse af, hvad det i saa Henseende vil anerkjende (erkjende sig at maatte erkjende), og hvad det vil lade sig bevæge og bestemme af, og lade vorde det Villende i sin Villen, eller dog vil bifalde og med Istemmelse og Velbehag og indre Selvbekræftelse følelsesfuldt bevæges af, eller ikke vil optage saaledes, men være imod. Og **heri**, i dette indre Forhold til Livets indre aandelige Momenter er det da, at den egentlige Frihed først viser sig, ligesom i et lignende Randsagethed- og Prøvelses- og Værdbedømmelses- og Bevægetheds- og Selvbestemmelsesforhold til Omverdenens mangelunde Gjenstande.

Og her see vi da, at de af sig selv kommende **Tankeindskydelser**, derfor og det **Geniales**, samt **Tilbøielighedernes** Virken i Mennesket, forsaavidt deri hverken Be-

findelse eller noget gjennem Velbehag eller Mishag eller Magtpaaliggenhedsfølelse virkende Anerkjendende og Istemmende ligger, ikke uden Grund henregnes med til Naturens Virken i Mennesket, om end i Udtrædelserne deraf det Reflexionen, altsaa Frihedslivet, Tilhørende griber ind; men den maa da dog være at kalde den **høiere Naturvirken** eller den **aandelige Naturvirken.**

§ 150.

Men naar vi da nu maae sige, at Mennesket som Frihedsvæsen vistnok vedblivende hører A) **Naturens** Rige til, men tillige ogsaa B) et andet høiere **aandeligt Rige**, det vil sige: et under en anden Grundform eller med en anden Grundbeskaffenhed sig dannende og uddannende Indbegreb af det Grundvirksommes Virkelser, hvad sige vi da dette aandelige Rige nærmere at være, eller hvorledes kalde vi det?

Det nærmeste og naturligste Svar synes at være, at vi kunne kalde det **Frihedens** eller maaskee hellere **Frihedsbestræbelsens Rige**; ogsaa vil det kunne kaldes **Personlighedens, Jeghedsraadighedens Rige**. Men naar vi see paa, hvad der er det egentlige Herskende heri, det vil sige: paa hvilken Maade nu deri det Grundvirksomme gjør sig gjeldende i Enkeltvæsenerne, kunne vi og maae vi deels — forsaavidt nemlig Frihedsvæsenet adspørges og selv skal overveie, hvad det bør, - og med Beslutning skal bestemme, hvad det vil - lade sig bestemme og lede og styre af, — a) kalde dette Rige **Fornuftens**, deels — forsaavidt nemlig Besjælelsen gaaer igjennem de høiere Følelser og Sindsbevægetheder, hvor da Friheden viser sig i Bifaldelsen, Istemmelsen, altsaa den egentlige Hengivelse, b) kalde det den høiere **Følelsesbesjælelses** Rige, idet vi da ved høiere Følelsesbesjælelse forstaae en saadan Følelsesbevægethed, hvori der ligger en anerkjendende og villende Hengivelse i

den, og derfor en egentlig Leven i den selv, ei blot i Det, der enkeltvis bevæger med visse Følelser, saa at vi altsaa og her (virkelig eller formeentlig) staae i Forhold til det Algyldige som saadant. Her er altsaa et paa to Grundmaader virkende og beaandende og besjælende Rige.

Men nu kommer det dog tilsidst an paa, — og dertil sigter og virker i Menneskeheden Allivet hen, — at selve det Grundvæsen, der er den inderste Grundkilde til Altilværelsen og inderst rører sig i den, som i sit til sin Aabenbarelse og til sin Fyldes Meddelelse til visse dertil dannede individuelle Væsener constituerede Rige, nu **som saadant** vorder Mennesket saaledes til Gjenstand for aandelig Haven for Øie, Helligholdelse og Hengivelse, at Mennesket kommer til paa hiin Besjæletbedens og Beaandethedens, paa hiin forenede Besindighedens og Hengivenhedens Maade, at leve sit Liv ei som sit eget men som denne Grundvirkers, saaledes at det, der i sig selv er det rette Grundforhold, nu og for Menneskets Sind og Hjerte vorder dets Levens Grundforhold. Det tager da sit Liv, som det, der ei blot i Naturens Rige er, men og i Frihedens skal vorde og være en Skabning af og et Organ i det aandeligt virkende Grundvæsens Rige, der (saaledes som det nærmest og først viser sig i Samvittigheden) baade er en hellig og en omsorgsfuld Magts Rige. Vi kalde det nu i Særdeleshed **Guds Rige**; thi **Gud** betegner det allestedsnærværende alvirksomme Grundvæsen, forsaavidt det tænkes **centraliseret i sig** og som Gjenstand for Ærefrygt og Helligholdelse og for Fortrøstning og Hengivelse. Jeget skal her naae saavidt, at det kommer til at føle sig og vide sig og leve som det, der i sin inderste Grundleven, sin Centraliserethed i sig, er indoptaget i og indlevet i Guds egen Leven, som det, der nu ikke mere er sin egen, men i Eet og Alt er Guds, der har incarneret sig i det.

Anm. 1. Betragte vi nu for det Første Mennesket nærmere som Naturvæsen og som indlemmet i Naturens Rige, saa bemærke vi, hvad der allerede er peget hen paa, at Mennesket ikke alene fra først af bliver til ved en reen Naturproces, men og hele Livet igjennem vedligeholdes og legemligen videre uddannes ved en saadan, som — uagtet Mennesket ved den Maade, hvorpaa det ernærer sig, klæder sig, øver sig, osv., samt i det Hele færdes, kan gribe ind i den, (hvilket tildeels, hvad især Hjerneuddannelsen, men dog ogsaa meget Andet angaaer, endog kan skee ved den fra det Aandeliges Side kommende Virken), — dog ingenlunde i sin Heelhed er eller bliver Selvbevidsthedslivets Raadighed undergiven, da den tvertimod i Hovedsagen er unddragen al Menneskets Viden med sig selv. Men selv om et Menneske kunde saaledes trænge ind deri med sin hele bevidste Selvbestemmelse, at det kunde behandle alle sit Legemes Bestanddele heelt igjennem med samme Selvraadighed, hvormed Mennesket raader over f. Ex. Brugen af sin Haand, hvilket muligen finder Sted hos Fornuftvæsener paa andre Kloder, — saa vilde dog alligevel Livsprocessen vedblive at være i sin Grund en Naturproces, idet ogsaa da Livet vilde gaae sin Gang i Legemet ganske af sig selv paa sin egen grundbestemte Maade, uden at Jeget kunde blive adspurgt, om det vilde leve et paa en saadan Maade i Naturheelheden subsisterende og indordnet Liv, eller heelt og holdent vilde have det anderledes. — Ja om ogsaa Jeget i høiere Tilværelsessphærer muligen endog kunde skabe sig legemligen om, og saaledes ogsaa i denne Henseende kunde raade over sin Tilværelse, saa vilde det dog kun kunne dette ved at fremkalde anden Naturvirksomhed i den bestaaendes Sted, altsaa ved at bringe Naturprocessen til at vorde en anden; omtrent

som naar Havemanden opelsker Planter saaledes, at han faaer nye Planter frem, hvor dog aldrig han selv (som derimod i den mechaniske Konst) er Gjøreren, men Naturprocessen er det Gjørende. — Overalt maa da Det, hvad Individet legemligen vorder, kaldes **Naturens Værk.**

Anm. 2. Det i den første blotte Naturproces blot legemligen virkende Grundvirksomme gaaer nu videre fremad til at constituere en Sjæl og i denne en Bevidsthed og et Jeg. Alt, hvad her nu skal fremkomme, er forsaavidt afhængigt af den forudgangne Naturproces, at Intet kan fremkomme, uden Det, hvis Grundanlæg og Grundbetingelser ere constituerede ved denne Fremdeles gjøre sig den sig dannende indvortes sjælelige Levens første Grundmomenter, som alt bemærket, umiddelbart gjeldende som Noget, Naturen fører med sig. Men hvorledes forholder det sig nu, næst efter dette Første i den indvortes sjælelige Leveproces, med Bevidsthedslivets videre Fremgang, efterat et selvraadende Jeg er fremkommet? Ogsaa hvad Individet nu i denne Henseende vorder, er vistnok det indre Grundvirksommes Værk, men **hvorvidt** er det nu her ikke længer at kalde Naturens Værk?

Her er Forholdet enten det, at det Grundvirkende blot virker paa den Maade, at Virkelsen bliver den, vi have kaldet den *høiere Naturvirken* (§ 149, Slutn.), eller og det, at deels gjennem *Besindelse*, deels gjennem den egentlige Hengivelses *følelsesfulde Selvbekræftelse* (hvortil da og Troen henhører) en saadan Virken indtræder, at det Algyldige nu kan siges at være traadt frem i sin Algyldighed, herskende som saadant i Eet med hiint mere af af sig selv Kommende, hvor der da kan tales om en Gaaen i Eet af Det, som gjør Mennesket til et høiere

Naturvæsen, og Det, som gjør det til et Fornuftvæsen; eller endeligen er Forholdet her det, at det Algyldige kommer til at herske ene og alene igjennem Erkjendelsen af dets Gyldighed, uden al anden hermed forbunden Følelsesbevægethed eller Tilbøielighed, end den rene Agtelse for det, hvor det da især kommer til at herske i og ved sin Algyldihhed, og hvor vi da især kunne kalde Det, Mennesket nu saaledes vorder, **Fornuftens Værk** i Mennesket.

Overalt bliver da Det, der vorder i det alværende Grundvirksommes enten umiddelbare eller mere eller mindre middelbare Værk. Men nu er fremdeles at bemærke, at det her Fremførte ikke blot gjelder om, hvad Mennesket i det Hele vorder, men og om Det, hvad det i visse Henseender vorder, hvor saa Vordelsen kan blive af en anden saadan Grundbeskaffenhed i den ene, end i den anden Henseende (f. E. i mathematisk Henseende en anden, end i moralsk eller religiøs Henseende). Ja der gives nu Forhold, hvori Alt i Hovedsagen beroer paa, at det er den høiere Naturvirken, der hersker, hvorhen hører, at Værket vorder det Geniales Værk i Mennesket; andre, hvor det især kommer an paa, at Værket bliver Fornuftens Værk, og atter andre, hvor det skal være den forenede aandelige Følelsesbesjælethedѕ og Fornuftvirksomheds Værk, f. E. Troens Værk.

Anm. 3. Men endnu er her Noget at være opmærksom paa, der hverken hører Naturen eller Fornuften eller den aandelige Følelsesbevægethed til, men dog maa have sin Plads her.

Ethvert menneskeligt Væsen voxer (ordentligvis) op i et Menneskesamfund, hvis hele Skue- og Væremaade, Aand og Aandsforfatning, deels forud for al Selv-

befindelse, deels under denne, udøver en stor Indflydelse paa det og bestemmer og leder det; det finder sig herved indoptaget i en herhenhørende større Leven, en social Almeenleven. Da denne udøver sin Magt paa en vis umiddelbar Maade, som noget umiddelbart Gjeldende, stille vi de saaledes sig dannende Anskuelser eller Forestillingsmaader, Tilskyndelser, Stemninger, Tilbøieligheder, paa lige Linie med Naturvirkningerne. Det er det **Vedtagne, Tilvante**, det ifølge udvortes Antagethed og Anseelse, **Auctoritet**, Gjeldende, hvis efterhaanden **af sig selv** kommende Indflydelser her menes.

Anm. 4. Fra Det, som paa Umiddelbarhedens Maade har gjort sig gjeldende, opløfter sig Mennesket, eller skal dog opløfte sig, til det høiere aandelige Trin gjennem Selvomsorg, Selvaarvaagenhed, Selvafgjørelse, Selvindoptagelse, Selvhengivelse, Selvtilskyndelse, hvor vi da see Mennesket som egentligt Frihedsvæsen. Det Algyldige, forsaavidt det er bleven Gjenstand for en Befindelse, hvorved det viser sig for os i sin Gyldighed, skal bekræfte sig for os i denne dets Gyldighed, idet vi selv bekræfte det saaledes for os, og bekræfte os i det. Her bliver da ogsaa det Grundbevægende til Gjenstand for et Regnskab, vi gjøre os i Henseende til Det, vi skulle lade os bestemme og lede af og altsaa lade raade hos os i vort Livs Styrelse og Tragten (hvilket forresten kan skee meget partielt, see § 20, Anm. 3, S. 104). Det Naturlige, det Tilvante, det udvortes i Menneskesamfundet Gjeldende, ja endog selve det Algyldige bliver her da nu enten anerkjendt og kommer til at herske, eller ogsaa skudt tilside, eller ei anerkjendt, eller dog ei fulgt, men saa, at da dog, om end ingen Fornufttilskyndelse, saa dog en Selvtilskyndelse med Hensyn til den begyndte Fornuft- eller

høiere Følelsestilskyndelse indtræder og faaer Fremgang. — Herhen hører at handle efter saakaldte **Grundsætninger**, og i moralsk Henseende at handle enten af **Pligt** eller og med udtrykkelig Tilsidesættelse eller Tilbageskydelse af eller dog Ikkeagtelse af Pligtens Stemme.

Hvad Mennesket saaledes vorder, kan da nu og kaldes **Opdragelsens Værk**, deels Ungdomsopdragelsens, deels en gjennem den i Menneskesamfundet bestaaende Tingenes Orden og dens Fremgange virkende **større Menneskeopdragelses** Værk, der imidlertid kun bliver retteligen det, det skal være, naar det bliver til et saadant, at det kan kaldes **Selvopdragelsens Værk**.

Anm. 5. Iøvrigt skal Mennesket i det Hele lige saa lidet være et blot og bart Selvbestemmelses-, Overveielses-, Pligts-, Grundsætnings-, eller Fornuftmenneske, som det skal være et blot og bart aandeligt Natur-, Hjerte-, Følelses-, Tilbøielighebs-, eller tilvant Sindsstemnings-Menneske. Imidlertid finder man Mennesker, i hvilke gjennem Besindelse, Fornuftriget er kommen til en vis indtrængende Magt, især i ideel Henseende, og som dog især træde frem som aandfulde Naturmennesker; andre, som deels kunne kaldes Grundsætningsmennesker, deels tillige Naturmennesker, idet Det, der gjør dem til Hiin, staaer ved Siden af Det, som gjør dem til Dette, uden at gaae sammen i en harmónisk Eenhed (Herlovianeren Melchior vilde jeg anføre som Exempel herpaa). Fremdeles ere der De, som reent træde frem som Grundsætningsmennesker (den kantiske Moralphilosophie fremkaldte saadanne; uden Tvivl har ogsaa Stoicismen gjort det); men mere egentlige ethiske Væsener kunne De kaldes, der ere Pligtmennesker, men ei paa Grundsætningshyldingens men paa Samvittighedsfuldhedens Maade. Naar Det, som især i disse træ-

der frem, gaaer sammen til Eenhed med Noget, der virker som en Naturtilbøielighed, — saa at man om dem kan sige, at, hvis den beslutende Villie ei var, saa vilde allerede naturlig Tilbøielighed, og hvis denne ei var, saa vilde allerede Villiebeslutning bringe dem til at handle og være, som de handle og ere, — saa er Udtrykket: en fuld, i sig selv fast og sig selv vis **Charakteer**, ligesom Udtrykket **Charakteermenneske**, et Udtryk, hvormed man i en vis Henseende, men dog kun i een vis Henseende, kan betegne saadan høiere Eenhed; hvor da Det, hvad Mennesket gjennem Besindelse og Villiesbeslutning eller selvbekræftet Følelsesbevægethed er kommen til, er bleven det til **den anden Natur**, saa at det nu handler og lever udaf **sit hele Jegs**, sin **hele Personligheds** Væren (Man kan herved tænke paa Sophokles's Antigone).

Vi kunne derfor og kalde dette Standpunkt den **fuldelige Personligheds** Standpunct.

Høiere, end til det her betegnede Standpunct, opløftede den saakaldte classiske Oldtid ikke Tilværelsen eller Tanken. Men dens Classicitet beroede netop paa denne Eenhed af Natur og Person.

Anm. 6. Men i dybeste Henseende maa det dog erkjendes, at Menneskets aandelige Leven skal være den, vi i særdeles Forstand kalde **Livet i Gud**; ja, ligesom det Væsen, i og for hvilket Guddommen manifesterer sig **i sin Guddom**, tragte efter, at den i samme sig aabenbarende Guddom tilsidst **som saadan** maa vorde dets inderste Bevægende, saa maae vi vel og sige, at fra den inderste Grundbevægers, fra Guds egen Side, Guds Riges Gang gaaer ud paa en saadan saakaldet **Incarnation**. Det er da ikke den blotte Gudsidee, hvorom der her er Tale, men Guds egen Beaandelse og Guds egen Tilstedeværelse

i denne sin Beaandelse, ifølge det i Sjælen Centrales indre Tilknytning til det **centrale Grundvæsen**, der er vort Eet og Alt. Forholdet er da ikke ene et ideelt men og et virkelig **reelt** Forhold. Naar Bevidstheden greben af det Herhenhørende, tillige kommer til en dybere **Selvbesindelse** i denne Henseende samt en dybere Følelsesbevægethed, og begge disse faae den rette indgribende Virksomhed til at give Livet dets hele Charakteer, da danner sig hiint **tredie Hovedtrin** i vor aandelige Leven, nemlig det, paa hvilket den dybe Følelse af, hvad Mennesket ei alene bør **at gjøre**, men bør **at være**, fører den Erkjendelse med sig, at Mennesket formedelst egen Selvtilskyndelse og fornuftfuld Besindelse og hengivelsesfuld Bevægethed ei kan gjøre sig hertil, men forsaavidt maa føle sig som en Skabning i Guds Haand, og det saa, at det maa være Gud selv, som i sin Aand maa virke som aandelig Skaber i os, ei til Ideers Skabelse alene (thi i disse have vi endnu kun de guddommelige Forkyndelser), men til vort hele personlige Væsens Dannelse til at vorde, som vi bør at være, nemlig til at leve os saaledes ind i den inderste Grundkilde til alt Godt, at vi derved komme ind i den rette Grundbegyndelse, og at dermed Veien for alt det Øvrige maa vorde aaben og fri for os, og hele Livet faae sit rette Grundlag og sin rette Grundvirksomhed, medens Jeget bliver ved at være et deels ved Naturvirkelser og Naturindskydelser, deels ved besindig Overveielse og sig bestandigen selvbekræftende Følelsesbevægethed, bestandigen mere og mere i den uudtømmelige Livsfylde baade i Gudsfylden og i Verdensfylden sig indlevende Væsen. Paa dette Trin leves da Livet aldeles **i Gud**, og Mennesket er her et gudopfyldt Væsen. Hvad Mennesket her

vorder, er deels at kalde den **hellige Aands** deels **Guds Riges Værk** i Mennesket.

Men Indgangen hertil gaaer kun igjennem **Afdøelsen** fra den Livets Grundbevægelse og Grundhenstræbelse, som fra først hersker frem i Mennesket, og dermed **fra Syndigheden**, hvis Tilvær i vort Indre nu ogsaa maa erkjendes, hvilken Afdøelse da gaaer i Eet med Gjenfødelsen med Mere, som det vil høre en Christendommens Philosophie til psychologiskt-philosophiskt at udvikle, hvortil da og hører Betragtningen af Læren om det Menneskehedens Centralpunct, som er os givet i Christus; ligeledes hører herhen Læren om det Onde (cfr. § 25).

Anm. 7. Vi ere her komne til det Livets Trin, der i den biologiske Indledning (§ 11, S. 78 ff). er anført som det femte Livets Hovedtrin. Men i indvortes sjælelig Henseende viser det sig som det tredie Trin i det individuelle Selvbevidsthedsliv, idet vi her komme til det fra en anden Side, end hist, hvor der ei var Tale om Modsætningen mellem Natur og Frihed, og hvor Livet i Gud ogsaa især betragtedes med Hensyn til den usynlige Kirke og Livet efter dette.

Anm. 8. Som Naturvæsenstilværelsen danner den forudgaaende Grundbetingelse og forsaavidt danner Grundlaget for Friheds- og Fornuftvæsenstilværelsen med hvad der er stillet herhen, og alt Dette igien er Grundlaget for Gudbevægetheden og Gudopfyldtheden (Gudvæsenstilværelsen), saa virker alt Høiere vedvarende hos Mennesket i alle tre Henseender: Natur skal igjennem Frihed gaae over i Helliggjørelse og Gudindlevethed, for deraf at gjennemtrænges. Denne skal igjennem Det, der hører til Friheden, gaae over i Naturen, for deri at vorde jordiskgjort. Mennesket skal leve genialt, besindelseskraftigt, helliggiort

og guddommeliggjort. Men Alt tilsammen skal gaae op i den væsentlige Værens Fuldendthed, i Livet i Altilværelsens hele Fylde med fuld Nydelse, Besiddelse og Opfyldthed, saa at en altomfattende Leven i hele Guddomsfylden saaledes bliver Følgen, at Livet bliver en genial, fri, salig Leven.

Anm. 9. Og her kunne vi da paa det høieste Trin atter skjelne imellem to Trin: a) Helliggiørelsens, Gudindlevelsens og Saliggjørelsens Trin, og b) selve Væsenhedens Trin, hvor vi kunne tale om en saadan fuld Opgaaen af det Menneskelige i det Guddommelige, at den kan kaldes en vis Gaaen i Eet, Identification, af Gud og Menneske, naturligviis dog kun paa Harmoniens Maade (cfr. § 16 og 22). Deelvis møde vi noget Lignende ofte, nemlig naar et Menneskes Leven i Et eller Andet af det Guddommelige (i dette Ords almindelige videre Forstand) er bleven det ganske til den **anden Natur**, saa at derom kan siges hvad Göthe sagde om sig i de ovenfor (§ 30, Anm.) anførte Ord: Ich bin in Dem, was meines Vaters ist.

Anm. 10. Hvad Udtrykket Aand og Aandeligt angaaer, da er det i det Foregaaende, saaledes som hidtil Talebrugen i det Hele har medført, og som det ogsaa for at have gode Adskillelsesbetegnelser synes rettest, kun anvendt til at betegne Det, som henhører til det Grundvirksommes Fremtræden i saadanne sig selv bevidste Væsener, der ere Frihedsvæsener. I Naturen hersker overalt en altomfattende Forstandighed, Alintelligents, men naar denne, eller Det, som rører og viser sig i denne, er bleven kaldet Aanden i Naturen, saa er det enten meent saaledes, at derved kun er tænkt paa det Menneskeaanden Tiltalende og af Mennesket i en aandelig Skuen Indoptagelige i Naturen (hvilket

maaskee tør gjelde om Physikeren Ørsteds Brug af Udtrykket, medens han ved Ordet Fornuften, Alfornuften i Naturen altid meente den i den selv, uafhængigt af Hensynet til et Frihedsvæsens aandelige Opfattelser, tilstedeværende Alforstandighed); eller og menes ved Aanden i Naturgjenstandene virkelig det dybest i dem Værende, altsaa det indre Algyldiges Væren i dem (saaledes taler Valdemar Rothe i sin Bog om Treenigheden). Men her er man dog vel bedst tjent med at lade det inderste Grnndbevægende i Tingene blive betegnet ved andre Udtryk, f. Ex. det Alkraftige, Alværende i dem, og lade Ordet Aand vedblivende blot betegne det inderste Grundbevægende i den af dets Fremtrædelser, der kun hos Frihedsvæsener kan finde Sted.

Ogsaa Ordet Fornuft bør man uden Tvivl i dets objective Betydning ikke gjøre til Eet med Det, man ellers har kaldet Alintelligentsen, men hvad Naturen angaaer kun tale om Alforstandigheden i denne, idet man lader Ordet Fornuft blot betegne Det, hvorved denne Alforstandighed og det Algyldige overhovedet i sin Algyldighed gjøres gjeldende i Mennesket gjennem Det, som hører Besindelsen til.

Anm. 11. Tilsidst maa endnu haves i Erindring, at Det, hvad der her er omhandlet, er Noget, som endnu først skal efterhaanden fuldbyrdes ved det forhen (§ 32, S. 154) nævnte **Biurgiske**, eller ved en Leveproces, hvori Noget, som unddrager sig al Bevidsthed, gaaer i Eet med Det, som skeer i og gjennem Bevidstheds- og Frihedslivet, samt at her Alt i Menneskeheden endnu først er i sin Vordens første Begynden, ad Veie eller paa Maader, der for os maae see lige saa forunderlige ud, — man kan gjerne sige lige saa absurde — som Meget i Fo-

sterdannelsen, der høiligen afviger fra Det, som hører det fuldbaarne Barn til, og der, naar det fastholdtes og blev staaende, vilde frembyde et uhyre Misfoster, hvilket ogsaa kan siges om Det, hvad Mennesket i visse gruelige Sygdomme, der dog ei ere uhelbredelige, ja stundom kun ere kritiske Mellemtilstandssygdomme, deels øieblikkeligen deels i længere Tid i legemlig Henseende kan give til Skue.

Tilsidst kan og vil jeg her henvise til min Speculative Kosmologie i det Hele, især dog det femte Tillæg og Slutningstillægget Side 126-40.

Af følgende Skrifter af Professor Sibbern ere de fleste at erholde i de almindelige Boglader til vedføiede tildeels nedsatte Priser:

Philosophiske og theologiske:

1. Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie. Anden Deel. 1828. — (Første Deel er udsolgt). Ogsaa med den særskilte Titel:
   Menneskets aandelige Natur og Væsen betragtet i pathologisk Henseende, eller: Psychologisk Pathologie. 31 Ark. — 2 Rdl.
2. Om Erkjendelse og Granskning. — 14 Ark. — 4 Mk. (Schubothes Forlag).
3. Philosophiskt Archiv og Repertorium. 4 Hefter 1829—30. — Indhold: Om Abstraction og abstract Betragtning Om den menneskelige Sjæls Subsistents i Liv og Død. Bidrag til Bestemmelsen af Philosophiens Forhold til Theologien. Pædagogiske Betragtninger og Bemærkninger. — Om den intellectuelle Anskuelse. Nogle Bemærkninger angaaende Retshaandhævelse og Statsstyrelse. — Hovedindbdelingen af Begreberne, oplyst ved adskillige Exempler. Bidrag til Opklaring af de menneskelige Drivters Natur og Væsen. — Bidrag til Besvarelse af det Spørgsmaal: hvad er Dogmatik? — 25 Ark. — 1 Rdl. (Nedsat Priis).
4. Om Poesie og Konst. Første og anden Deel. 1853 og 55. — 51½ Ark. — 3 Rdl. 32 Sk.
   Hver Deel kan erholdes for sig for 2 Rdl.
5. Logik som Tænkelære. 1835. — 24½ Ark. — 2 Rdl. Af denne større Logik er kun et meget libet Antal Exemplarer tilovers.
6. Om Betydningen af at komme til Universitetet. 1836. — 1¼ Ark. — 8 Sk. (Nedsat Priis).
7. Angaaende Hegels Philosophie. 1838. — 19 Ark. — 1 Rdl. (Reitzels Forlag).
8. Om Philosophiens Begreb, Natur og Væsen. 1843. 6 Ark. — 3 Mk.
9. Speculativ Kosmologie med Grundlag til en speculativ Theologie. 1846. — 9 Ark. — 4 Mk. 8 Sk.
10. Universitets-Indbydelsesskrivt af 1846: Om dn christelige Ytringsfrihed i kirkelig Henseende. — 8 Ark i Qvart. — 2 Mk.
11. Ligeledes af 1847: Bidrag til at opklare den christelige og kirkelige Frihed saavel i Almindelighed som med Hensyn til Danmark i Særdeleshed. — 5 Ark i Qvart. — 24 Sk.
12. Ligesaa af 1848: Bidrag til at oplyse nogle ontologiske Udtryk i Aristoteles's Metaphysik. — 4½ Ark i Qvart. — 24 Sk.
13. Ligesaa af 1849: Nogle Betragtninger over Stat og Kirke. — 5 Ark i Qvart. — 24 Sk.
14. Om Forholdet mellem Sjæl og Legeme, saavel i Almindelighed

som i phrenologisk, pathognomonisk, physiognomonisk og ethisk Henseende i Særdeleshed. 1849. — 33½ Ark. — 3 Rdl.

15. Om Elskov eller Kjærlighed imellem Mand og Qvinde. Anden næsten uforandrede Udgave. — 172 S. og VIII S. — 5 Mk.

16. Tænkelære eller Logik. I sammentrængt Fremstilling. 15½ Ark. — 1 Rdl.

17. Psychologie, indledet ved almindelig Biologie, i sammentrængt Fremstilling. Den nye Udarbeidelses tredie heelt igjennem forøgede og forbedrede Udgave, 1856. — 33 Ark — 1 Rdl. 72 Sk.

Politiske:

1. Bemærkninger ved den kongelige Anordning angaaende Provindsialstændernes Indførelse i Danmark. 1832. — 10 Ark. — 1 Rdl. (Gyldendals Forlag).

2. Patriotiske Intelligentsblade. 2 Hefter. 1835—36. — 6 Ark. — 4 Mk. 8 Sk. (Reitzels Forlag).

3. Angaaende Bankspørgsmaalet. 1836. — 3¼ Ark. — 2 Mk. (Reitzels Forlag).

4. Om Stændernes Forening. 1838. — 7 Ark. — 1 Mk. 8 Sk. (Nedsat Priis).

5. Til Kjøbenhavns samtlige Borgere i Anledning af Valgene paa Borgerrepræsentanter. 1840. 36 Sider. — 8 Sk. (Nedsat Priis).

6. Om Skattebevillingsret og Constitution. 1840. — 5 Ark. — 1 Mk. 8 Sk. (Nedsat Priis).

7. Dikaiosyne, eller Bidrag til Politik og politisk Jurisprudents for Danske, i statsretlig, kirkelig og historisk Henseende. 1ste Hefte. 1843. — 19 Ark. — 3 Mk. (Nedsat Priis).

8. Ogsaa nogle Ord angaaende det Kongelige Budskab til Rigsdagen. Nov. 1852. — 1 Ark. — 12 Sk.

9. Til videre Oplysning af Budskabets Forhold til Londonnertractaten. Jan. 1853. — 1½ Ark — 16 Sk.

10. Om og i Anledning af Kampen imellem de to høieste Statsmyndigheder i Danmark. Dec. 1854. — 8 Ark. — 56 Sk.

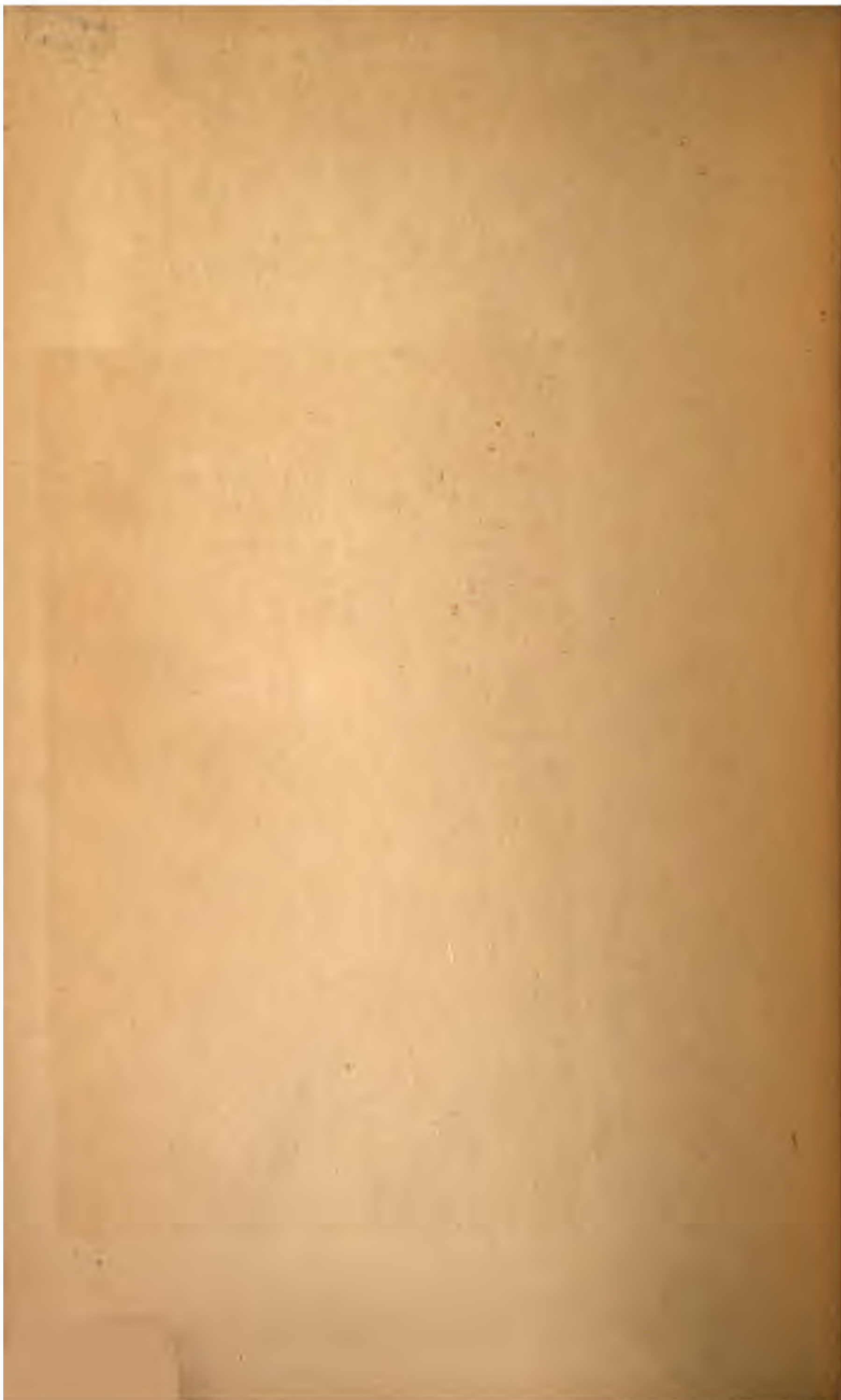
Taler og poetiske Skrivter:

1. Mindetale over H. B. Melchior. 1834. — 3½ Ark med Kobber. — 24 Sk. (Nedsat Priis).

2. Mindetale over A. W. Brorson. 1856. — 3½ Ark. — 16 Sk. (Nedsat Priis).

3. Efterladte Breve af Gabrielis. Tredie Udgave. 1855. — 10¼ Ark. — 1 Rdl (Reitzels Forlag).

4. Udaf Gabrielis's Breve til og fra Hjemmet. Tredie Udgave. 1852. — 17 Ark. — 1 Rdl. 48 Sk. (Reitzels Forlag).

WIDENER
BOOK DUE
FEB 10 1984
CANCELLED
JUN 22 1984

som i phrenologisk, pathognomonisk, physiognomonisk og ethisk Henseende i Særdeleshed. 1849. — 33½ Ark. — 3 Rdl.

15. Om Elskov eller Kjærlighed imellem Mand og Qvinde. Anden næsten uforandrede Udgave. — 172 S. og VIII S. — 5 Mk.

16. Tænkelære eller Logik. I sammentrængt Fremstilling. 15½ Ark. — 1 Rdl.

17. Psychologie, indledet ved almindelig Biologie, i sammentrængt Fremstilling. Den nye Udarbeidelses tredie heelt igjennem forøgede og forbedrede Udgave, 1856. — 33 Ark — 1 Rdl. 72 Sk.

Politiske:

1. Bemærkninger ved den kongelige Anordning angaaende Provindsialstændernes Indførelse i Danmark. 1832. — 10 Ark. — 1 Rdl. (Gyldendals Forlag).

2. Patriotiske Intelligentsblade. 2 Hefter. 1835—36. — 6 Ark. — 4 Mk. 8 Sk. (Reitzels Forlag).

3. Angaaende Bankspørgsmaalet. 1836. — 3¼ Ark. — 2 Mk. (Reitzels Forlag).

4. Om Stændernes Forening. 1838. — 7 Ark. — 1 Mk. 8 Sk. (Nedsat Priis).

5. Til Kjøbenhavns samtlige Borgere i Anledning af Valgene paa Borgerrepræsentanter. 1840. 36 Sider. — 8 Sk. (Nedsat Priis).

6. Om Skattebevillingsret og Constitution. 1840. — 5 Ark. — 1 Mk. 8 Sk. (Nedsat Priis).

7. Dikaiosyne, eller Bidrag til Politik og politisk Jurisprudents for Danske, i statsretlig, kirkelig og historisk Henseende. 1ste Hefte. 1843. — 19 Ark. — 3 Mk. (Nedsat Priis).

8. Ogsaa nogle Ord angaaende det Kongelige Budskab til Rigsdagen. Nov. 1852. — 1 Ark. — 12 Sk.

9. Til videre Oplysning af Budskabets Forhold til Londonnertractaten. Jan. 1853. — 1½ Ark — 16 Sk.

10. Om og i Anledning af Kampen imellem de to høieste Statsmyndigheder i Danmark. Dec. 1854. — 8 Ark. — 56 Sk.

Taler og poetiske Skrivter:

1. Mindetale over H. B. Melchior. 1834. — 3½ Ark med Kobber. — 24 Sk. (Nedsat Priis).

2. Mindetale over A. W. Brorson. 1856. — 3½ Ark. — 16 Sk. (Nedsat Priis).

3. Efterladte Breve af Gabrielis. Tredie Udgave. 1855. — 10¼ Ark. — 1 Rdl (Reitzels Forlag).

4. Udaf Gabrielis's Breve til og fra Hjemmet. Tredie Udgave. 1852. — 17 Ark. — 1 Rdl. 48 Sk. (Reitzels Forlag).

WIDENER
BOOK DUE
FEB 10 1984
CANCELLED
JUN 22 1984

